

e-ISSN 2147-7469

AVRASYA İNCELEMELERİ DERGİSİ

Journal of Eurasian Inquiries

AVİD

Cilt/Volume: 13 Sayı/Issue: 2
2024

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Istanbul University Research Institute of Turkology

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Cilt/Volume: 13 Sayı/Issue: 2 Yıl/Year: 2024

Dizinler / Indexing and Abstracting

Index Islamicus

Research Bible (Academic Research Index)

Social Science Research Network (SSRN)

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

SOBİAD

DOAJ

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Ayşe Zişan FURAT

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Muhammed Emin YILDIZLI

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul, Turkiye

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Seyyid Hasan Paşa Medresesi, Balabanağa Mahallesi,
Kimyager Derviş Paşa Sokak, No: 6, Beyazıt / Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00
E-mail: avid@istanbul.edu.tr
<http://dergipark.gov.tr/iauavid>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve tüm Türk Lehçeleri ile birlikte İngilizce ve Rusça'dır.
The publication languages are Turkish and all Turkish Dialects, as well as English and Russian.

Mart ve Eylül aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published biannually in March and September.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Doç. Dr. Muhammed Emin YILDIZLI – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– eminyildizli@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editors-in-Chief

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– esra.ozsuer@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Şeref ÇETİNKAYA – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– seref.cetinkaya@istanbul.edu.tr

Alan Editörü

Doç. Dr. Ayna Askeroğlu ARSLAN – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– ayna.arслан@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Gözde SAZAK – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– gozde.sazak@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Emre KURBAN – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– emre.kurban@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Doç. Dr. Muhammed Emin YILDIZLI – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– eminyildizli@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– esra.ozsuer@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Şeref ÇETİNKAYA – İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– seref.cetinkaya@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Ayna Askeroğlu ARSLAN – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– ayna.arслан@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Gözde SAZAK – İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
– gozde.sazak@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA – İsmail Gaspıralı Adına Avrasya İnkışaf Enstitüsü, Simferopol, Kırım – ranetta@bk.ru

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Ali SELÇUK** – Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye – alisceluk@erciyes.edu.tr
- Prof. Dr. Alper ASLAN** – Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, Havacılık Yönetimi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye – alperaslan@erciyes.edu.tr
- Prof. Dr. Bogdan J. GÓRALCZYK** – Varşova Üniversitesi Avrupa Merkezi, Varşova, Polonya – b.goralczyk@uw.edu.pl
- Prof. Dragi GJORGİEV** – Ss. Cyril and Methodius University, Skopje, Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA** – Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia – ccca-iaas@yandex.ru
- Prof. Dr. Jibek SIZDIKOVA** – Kamsai Üniversitesi, Asya ve Afrika Tarihi Bölümü, Osaka, Japonya – sawaikazuaki@hotmail.com
- Prof. Dr. Konstantinos TSİTSELİKİS** – Selanik Aristoteles Üniversitesi, Tarih Bölümü, Selanik, Yunanistan
- Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA** – Tiflis St. King Tamar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tiflis, Gürcistan – zazatsurtsumia@yahoo.com
- Prof. Dr. Bülent GÜL** – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye – bulent.gul@ogu.edu.tr
- Prof. Dr. Çetin PEKACAR** – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye – cerin.pekacar@hbv.edu.tr
- Prof. Dr. Dinçer KOÇ** – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – dincerkoc@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR** – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – sancaktar@istanbul.edu.tr
- Prof. Dr. Halykova Shakhnaza BAKHİTZHANOVNA** – Al- Farabi Kazak Milli Üniversitesi/ Felsefe ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Almatı, Kazakistan
- Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU** – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim Ve Organizasyon Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye – kkaracaoğlu@nevsehir.edu.tr
- Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR** – Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – maokur@yildiz.edu.tr
- Prof. Dr. Mustafa AYDIN** – İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, İstanbul, Türkiye – aydinmustafa08@gmail.com
- Prof. Dr. Mehmet Şükrü HANİOĞLU** – Princeton University, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, Princeton, ABD – hanioglu@princeton.edu
- Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL** – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – muallauyduyucel@gmail.com
- Prof. Dr. Okan YEŞİLOT** – Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – okanmarmara@gmail.com
- Prof. Dr. Stavros ANESTİDİS** – Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Atina, Yunanistan – anestidis.stavros@gmail.com
- Prof. Dr. Salih YILMAZ** – Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Ankara, Türkiye – syilmaz@ybu.edu.tr
- Prof. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU** – Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – ysehit@yildiz.edu.tr
- Prof. Dr. Vügar İMANBEYLİ** – Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – vugar.imanbeyli@marmara.edu.tr
- Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA** – Tiflis St. King Tamar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tiflis, Gürcistan
- Doç. Dr. Antonis KLAPSİS** – Atina Üniversitesi, Tarih Bölümü, Atina, Yunanistan
- Doç. Dr. Elyor MAKHMUDOV** – Diplomat Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan
- Doç. Dr. Aidarbek AMİRBEK** – Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkistan, Kazakistan

- Doç. Dr. Çağla Gül YESEVİ** – İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye – cyesevi@iku.edu.tr
- Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ** – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye – abdullahozdag@nevsehir.edu.tr
- Doç. Dr. Çağdaş Üngör SUNAR** – Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye – cagdas.ungor@marmara.edu.tr
- Doç. Dr. Eyüp KUL** – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Rize, Türkiye – eyupkul@gmail.com
- Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ** – Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye – huseyinkaleml@gmail.com
- Doç. Dr. İsa BLUMI** – Stockholm Üniversitesi, Asya, Ortadoğu ve Türk Araştırmaları Bölümü, Stokholm, İsveç – isa.blumi@su.se
- Doç. Dr. Kaan KAPAN** – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – kaan.kapan@istanbul.edu.tr
- Doç. Dr. Spyridon PLOUMİDİS** – Atina Üniversitesi, Atina, Yunanistan
- Doç. Dr. Vjieran KURSAR** – Zagreb Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Türkoloji, Zagreb, Hırvatistan – vkursar@ffzg.hr
- Doç. Dr. Zuhale Mert UZUNER** – Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İstanbul, Türkiye – zmert@marmara.edu.tr
- Dr. Öğretim Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU** – Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye – alihan.limocuoglu@marmara.edu.tr
- Dr. Dragana AMEDOSKİ (Senior Research Associate)** – The Institute of History Belgrade, Belgrad, Sırbistan
- Dr. Elma KORİĆ** – University of Sarajevo, Oriental Institute, Saraybosna, Bosna- Hersek

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları
Maritime Jurisdiction Disputes in Turkey-Greece Relations
Fuat Aksu 89
- Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Tarihi Zemini: Osmanlı-Türkistan Arasındaki Siyasi ve Kültürel İlişkiler (XVI-XX. Yüzyıllar)
The Historical Background of The Relationships of Turkey-Uzbekistan: The Political and Cultural Relations Between the Ottoman Empire and Turkestan (XVI.-XX. Centuries)
Mustafa Budak 123
- Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Sağlam Temeller Üzerine Kurulmasında Heydar Aliyev ve Süleyman Demirel Dostluğunun Rolü
The Role of the Friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel in Establishing Relations Between Azerbaijan and Türkiye on a Solid Foundation
Ramile Dadaşova 149
- Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar
Zangezur Corridor and Alternative Solutions: Risks, Threats, and Opportunities for Türkiye
Hakan Dumlu, Güngör Şahin 169
- Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenliğinde Kaliningrad Meselesi
The Kaliningrad Question in the National Security of the Russian Federation
Elterişhan Elçibey 195
- Clash of Civilizations in the Works of Azerbaijani Intellectual Reza Baraheni
Azerbaycanlı Aydın Reza Baraheni'nin Eserlerinde Medeniyetler Çatışması
Eshani Bioukvand Ghojehbiglou 221
- Contemporary Dynamics in Croatian-Turkish Relations (1992-2022)
Hrvatistan-Türkiye İlişkilerinde Güncel Dinamikler (1992-2022)
Marko Šapina, Hasan Duran 239

Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlıkları

Maritime Jurisdiction Disputes in Turkey-Greece Relations

Fuat Aksu¹

Öz

1923'ten günümüze Türkiye'nin dış politika krizlerinden 14'ü doğrudan-dolaylı olarak Yunanistan'la yaşanmıştır. Krizler taraflar arasında topyekûn bir savaşa dönüşmeden engellenmiş olsa da uyuşmazlıkları kalıcı bir çözüme ulaştırmak mümkün olmamıştır. Türkiye'yle Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklar birbiriyle ilintili ama aynı zamanda farklı özelliklere sahiptir. Bu uyuşmazlıkların barışçıl çözüm yöntemleriyle çözülebilmesini güçleştiren pek çok etkenden söz edilebilir. Coğrafyanın kendine özgüllüğü, devletlerin egemenlik haklarını yeniden tanımlamayı gerektiren teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması, statü kuran antlaşmaların kurduğu hassas dengeyi fiili ihlallerle bozulması bunlardan bazılarıdır. Bunların yanı sıra tarihsel mirasın yaratmış olduğu olumsuzluklar, kimlik ve niyete ilişkin olumsuz algılar, iç ve dış politikada uyuşmazlıkların araçsallaştırılması ve üçüncü aktörlerin etkisini de yadsımamak gerekir. Buna ek olarak iki ülkedeki liderlerin ve kamuoyunu etkileme potansiyeline sahip aktörlerin olumlu-olumsuz yönlendirici etkilerinden de söz edilebilir. Bu çalışmada taraflar arasındaki deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlıkların ahdi hukuk boyutu, egemenlik ve egemen haklar kavramlarını nasıl yorumladıkları, statükoyu oldubittilerle değiştirme girişimleri üzerinde durulacaktır. Anadolu'yu çevreleyen adaların egemenlikleri, yetki alanlarının belirlenmesinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümünü güçleştiren görüş ayrılıklarının neler olduğu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahdi Hukuk, Yetki Alanları, Egemenlik-Egemen Hak Ayrımı, Türk-Yunan İlişkileri, Oldu-bitti

ABSTRACT

Since 1923, 14 of Turkey's foreign policy crises have occurred directly or indirectly with Greece. Although the crises were prevented before turning into an all-out war between the parties, reaching a permanent solution to the disputes was impossible. The disputes between Turkey and Greece are related but also have different characteristics. Many factors make it difficult to resolve these disputes through peaceful resolution methods. The uniqueness of geography, the emergence of technological innovations that require redefining the sovereign rights of states, and the disruption of the delicate balance established by status-establishing agreements with actual violations are some of these. In addition to these, the negativities created by the historical legacy, negative perceptions

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fuat Aksu (Doç. Dr.),

Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve

Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta: faksu@yildiz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3693-6666

Başvuru/Submitted: 24.05.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:

04.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:

04.06.2024

Kabul/Accepted: 06.06.2024

Atıf/Citation: Aksu, F. Maritime Jurisdiction Disputes in Turkey-Greece Relations. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024): 89-122.

<https://doi.org/10.26650/jes.2024.1489520>

regarding identity and intention, the instrumentalization of disputes in domestic and foreign policy and the influence of third actors should not be ignored. In addition, the positive and negative guiding effects of the leaders in the two countries and the actors who have the potential to influence public opinion can also be mentioned. This study will focus on the contractual law dimension of the disputes regarding maritime jurisdictions between the parties, how they interpret the concepts of sovereignty and sovereign rights, and their attempts to change the status quo with *fait accompli*. The sovereignty of the islands surrounding Anatolia, the problems encountered in determining their jurisdictions, and the differences of opinion that make the solution to these problems difficult will be discussed.

Keywords: Contractual Obligation, Sovereignty-Sovereign Rights, Jurisdiction, Turkish-Greek Relations, *Fait Accompli*

EXTENDED ABSTRACT

In the process of disintegration of the Ottoman Empire, the emergence of independent nation-states brought along minorities and border problems. A significant part of the disputes between Turkey and Greece today are also related to the contractual arrangements signed by these states during their independence processes. In this study, in addition to the main debates concerning territorial sovereignty between Turkey and Greece, disputes regarding sovereign rights, especially arising from the Law of the Sea, are examined.

In the international community, the borders of sovereign states are necessarily determined by a treaty arrangement. In addition to limitations, special arrangements and obligations such as the demilitarisation of some regions can also be agreed upon between neighboring states. Such arrangements are also in question in determining the territorial borders between Turkey and Greece. For example, it is seen that the islands transferred to Greece by treaties were transferred with the obligation to be demilitarized. On the other hand, the determination of maritime borders as well as land borders may cause disputes between neighbouring states. As a result of technical studies on the determination of the land borders between Turkey and Greece, the land borders between the two countries could be made indisputable. However, since the entry into force of the Lausanne Peace Treaty, there has been no joint work on determining maritime borders between the two countries. Due to the developments in the Law of the Sea, the tendency of states to benefit more from the seas has brought Turkey and Greece, which are coastal countries in the Aegean Sea, against each other in terms of both sovereignty borders and limitation of sovereign rights. The fact that no study has been carried out to determine the boundaries of sovereignty of the maritime country makes it unclear what the limits of the sovereign rights of these countries are. Therefore, it is not possible to determine the limits of sovereign rights regarding maritime jurisdiction areas without determining the common and indisputable border of the maritime country.

In the study, it is discussed how the country transfers were carried out between the two states and how and with what constraints the borders of sovereignty were determined within the framework of the contractual arrangements that created the status. In essence, it can be said that the disputes between Turkey and Greece have three dimensions that are directly related to the contractual status. Accordingly, although there is a contractual arrangement that creates a status, one of the parties may violate this regulation with a *fait accompli*. Secondly, although it

is a general contractual arrangement, either party may interpret the provisions of this regulation differently or the contractual arrangement does not contain a provision regarding the relevant dispute. Thirdly, no contractual arrangement specific to the dispute between the parties has ever been made, and one of the parties is trying to create a de facto situation by making a fait accompli. It is possible to observe these three features in the relations between Turkey and Greece. As a matter of fact, according to the study conducted by the Turkish Foreign Policy Crisis Studies Group, there were 14 foreign policy crises between Turkey and Greece between 1923 and 2016. The vast majority of these crises are directly related to the sovereignty and/or sovereign rights of the parties.

Therefore, the handling of the existing disputes between the parties by using peaceful resolution methods and reaching a permanent and satisfactory solution is directly related to the parties' compliance with the contractual status, the realization of contractual arrangements that have not yet been realized, and the avoidance of fait accomplis that will escalate the tension between the parties. If the parties try to change the status quo for their benefit, it will not only trigger a new crisis but also increase the risk of a hot military conflict. The starting point for the negotiation is the Lausanne Peace Treaty (and other contractual arrangements) signed between the parties. It is not possible to establish an undisputed sovereignty order without completing the unfinished work of determining the borders of territorial sovereignty. The demarcation of an undisputed territorial border would also make it easier for the parties to agree on more flexible options for sovereign rights and technical responsibilities. In this context, the point that will challenge the parties in the negotiations is due to the originality of the political geography in the Aegean Sea. In particular, both the numerical multiplicity of the islands surrounding the Anatolian coasts and the fact that they belong to Greece, which is a country with a distant coast, restrict the policies of the parties in an equitable, just and optimum solution.

The emergence of independent nation-states during the disintegration of the Ottoman Empire brought with it minority and border problems. A significant part of the disputes between Türkiye and Greece today are related to the contractual arrangements signed by these states during their independence processes. In this study, in addition to the basic debates regarding territorial sovereignty between Turkey and Greece, the disputes regarding sovereign rights arising from the Law of the Sea are examined.

In the international society, the borders of sovereign states are determined by a contractual regulation. In these contractual arrangements, in addition to limitations, special arrangements and obligations can also be agreed upon between neighbouring states, such as the demilitarisation of some regions. Such regulations also apply to determining the territorial borders between Turkey and Greece. For example, it seems that the islands transferred to Greece through treaties were transferred with the obligation of being demilitarized. On the other hand, determining maritime borders as well as territorial borders may cause disputes between neighbouring states. As a result of technical studies on determining the land borders between Türkiye and Greece, the land borders between the two countries have become indisputable. However, since the

Lausanne Peace Treaty came into force, no joint work has been carried out between the two countries regarding determining maritime borders. Due to the developments in the Law of the Sea, states' tendency to benefit more from the seas has brought Turkey and Greece, which are coastal countries in the Aegean Sea, face to face in terms of both sovereignty boundaries and limitation of sovereign rights. The fact that no study has been carried out to determine the borders of sovereignty regarding the maritime country makes it unclear what the limits of the sovereign rights of these countries are. Therefore, it is not possible to determine the boundaries of sovereign rights regarding maritime jurisdiction areas without determining the common and undisputed border of the maritime country.

In the study, how territorial transfers took place between two states is discussed and it is discussed how and with what restrictions the borders of sovereignty are determined within the framework of the contractual regulations that create the status. In essence, it can be said that the disputes between Türkiye and Greece have three dimensions that directly concern the contractual status. Accordingly, although there is a contractual regulation that creates a status, one of the parties may violate this regulation. Secondly, although it is a general contractual regulation, any party may interpret the provisions of this regulation differently or the contractual regulation does not contain a provision regarding the relevant dispute. Thirdly, no contractual regulation has been made specifically for the dispute that has arisen between the parties, and one of the parties is trying to create a de facto situation by making it a fait accompli. It is possible to observe these three features in the relations between Turkey and Greece. As a matter of fact, according to the study conducted by the Turkish Foreign Policy Crisis Investigation Group, there were 14 foreign policy crises between Turkey and Greece between 1923 and 2016. The majority of these crises are directly related to the sovereignty and/or sovereign rights of the parties.

Therefore, addressing the existing disputes between the parties using peaceful resolution methods and reaching a permanent, satisfactory solution is directly related to the parties' compliance with the contractual status, realization of contractual arrangements that have not yet been realized, and avoiding fait accomplis that will escalate the tension between the parties. If the parties attempt to change the status quo to their advantage, it will not only trigger a new crisis but also increase the risk of a hot military conflict. The starting point for negotiations is the Lausanne Peace Treaty (and other contractual arrangements) signed between the parties. It is not possible to achieve an undisputed sovereignty order without completing the unfinished work of determining the borders of territorial sovereignty. Determining an undisputed territorial border will also make it easier for the parties to agree on more flexible options regarding sovereign rights and technical responsibilities. In this context, the point that will challenge the parties in the negotiations stems from the uniqueness of the political geography, especially in the Aegean Sea. In particular, both the numerical abundance of the islands surrounding the Anatolian coast and the fact that they belong to Greece, a distant coastal country, restrict the policies of the parties in an equitable, fair and optimum solution.

Giriş

Türkiye-Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklardan biri de Ege Denizi’nde yetki alanlarına ilişkindir. Çalışmada “yetki alanları” ifadesi geniş anlamı ile kullanılmaktadır ve devletin egemenlik sınırları içinde ve dışındaki hak, çıkar, görev, yetki ve sorumluluklarının bütününe kapsamaktadır. Dolayısıyla devletlerin doğrudan egemenlik haklarına ilişkin yetkileri yanında egemenliği ilgilendirmeyen fakat teknik sorumluluğun gereği olan yetkileri de bu kapsamda ele alınabilir. Örneğin kara suları ve hava sahası, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı, doğrudan devletlerin egemen[lik] hakları ve yetkilerini ilgilendiren konular iken uçuş bilgilendirme bölgeleri (FIR), arama-kurtarma bölgeleri (SAR) gibi konular uluslararası hukuki düzenlemeler ve anlaşmalarla devletlere sorumluluk ve yetki vermektedir.

Bu çalışmada Türkiye-Yunanistan arasındaki uzun soluklu uyuşmazlıklar kıyıdaş ülkelerin yetki alanlarına ilişkin görüşleri çerçevesinde incelenecektir. Bu uyuşmazlıkların temelinde yatan ve çözümü güçleştiren özellikse tarafların egemenliklerinin sınırlarının henüz tam olarak belirlenmemiş olmasıdır. Türkiye-Yunanistan arasında doğrudan egemenliği ilgilendiren temel ahdi hukuk düzenlemesi (diğerlerine yeri geldiğinde değinilecektir) 1923 Lozan Barış Antlaşması’dır. Taraflar arasındaki egemenliği ilgilendiren yetki alanları uyuşmazlıklarından bir kısmı bu antlaşmanın kurmuş olduğu Türkiye-Yunanistan dengesini doğrudan ilgilendirmektedir. Lozan Barış Antlaşması’nda devletlerin egemenliklerine ilişkin sınırlandırma bakımından bir düzenleme yapılmıştır. Bu, siyasal-hukuksal bakımdan sınır düzenlemelerinde dikkate alınması gereken temel parametreleri belirlemektedir. Ancak devletin ülkesel sınırlarının (kara ve deniz) tartışmasız şekilde belirlenebilmesi için gereken teknik çalışmalar henüz bitirilmemiştir. Kara ülkesi sınırları için teknik düzenleme gerçekleştirilmiş olsa da deniz sınırlarına ilişkin çalışma yapılmış değildir. Dolayısıyla günümüzde kıyıdaş ülkelerin deniz ülkesi sınırları üzerinden hem egemenlik sınırları hem de bu sınırlara bağlı olarak sahip olacakları egemen hak ve yetkilere ilişkin savları uyuşmazlık yaratmaktadır. Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra Uluslararası Hukuk’ta devletlerin egemen hakları ve yetkilerine ilişkin yeni düzenlemelerin ortaya çıkmış olması Türkiye-Yunanistan arasında daha önce düzenlenmemiş konularda ahdi düzenlemenin yapılmasını gerektirmektedir. Bugüne değin bu uyuşmazlıklara esastan çözüm üreten antlaşma gerçekleştirilememiştir. Çalışmada Ege Denizi’nde egemenlik sınırlarını düzenleyen temel ahdi düzenlemelerden yola çıkarak, ülke devirlerinde hangi kısıtlarla devirlerin gerçekleştirildiği, sınırlandırma çalışmalarının eksik bıraktığı noktalar üzerinde durulacaktır. Buna göre eğer bir uyuşmazlık varsa ve taraflardan biri durumu kendi lehine değiştirmek için bir oldu-bitti gerçekleştiriyorsa bunun taraflar arasında barışçıl çözümü engelleyeceği ve dış politika krizlerini tetikleyeceği görüşü tartışılacaktır.

1. Uluslararası Hukukta Yetki Alanları

Genel ifadesiyle uluslararası ilişkilerin temel aktörü devletlerdir. Devletler, özü itibariyle egemen oldukları ülkesel sınırları içerisinde çoğu kez bir kısıtlamaya tabii olmaksızın meşru bir

kaynaktan doğan yetkilerinin gereği olan tasarruflarda bulunurlar. Bu açıdan egemen devletler hukuki sonuç doğuracak irade açıklamalarıyla durumsal değişiklikler gerçekleştirebilirler. Pazarıcı'ya göre uluslararası hukuk açısından egemenlik veya bağımsızlık, “devletin, hukuksal açıdan başka bir dış ya da üstün iktidara bağlı olmadan ve yalnızca uluslararası hukuk kuralları ya da kendi kabul ettiği bağlantılarıyla sınırlanan, serbestçe karar verme yetkisi”¹ne sahip olmasıdır. Bu anlamda devletler ülkesel sınırları içerisinde münhasıran egemendir ve yetkilerinin kaynağını egemenlikleri oluşturmaktadır. Devletler Hukuku bakımından devlet, sahip olduğu yetkilerini özünde ülkesi dışında kullanamaz, ancak kimi durumlarda ülkesi dışında gerçekleşmiş bulunan bir olaya ilişkin olarak bu yetkilerini kullandığı da görülür. Bu durumda söz konusu olayla ilintili kişi ve/ya şeylerin herhangi bir zamanda ülkesinde bulunuyor olması gerekir.²

Devletlerin ülke sınırlarının dışında da çeşitli davranışlar gerçekleştirdiği görülür. Bu davranışlar çoğu kez uluslararası toplumdaki diğer otonom aktörlerle varılan uzlaşılı çerçevesinde belirli alanlardaki görev, sorumluluk ve yetkiyle sınırlandırılmıştır. En genel ifadesiyle ulusal sınırların dışındaki alan tüm otonom aktörlerin eşit şekilde faaliyetlerini yürüttükleri “uluslararası” olarak tanımlanan alandır. Uluslararası olarak tanımlanan bu alanda geçerli olan kurallar doğrudan herhangi bir devletin belirlemiş olduğu kurallar olmayıp ilgili konuda çok sayıda aktörün bir araya gelerek belirledikleri ve uygulamayı yükümlendikleri kurallardan oluşmaktadır. Dolayısıyla ulusal alanda devlet münhasıran egemen yetkilerini kullanırken uluslararası alanda diğer aktörlerce kabul edilen sınırlar ve kurallar çerçevesinde egemenlik hakkı vermeyen görev, yetki ve sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu bağlamda devletler uluslararası ilişkilerinde egemenliklerini devletlerin egemen eşitliği, işlerine karışmama ve doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkeleri çerçevesinde kullanırlar. Bu üç ilkenin de günümüzde önemli ölçüde aşınmış olduğu söylenebilir. Bu bir yandan devletlerin sınırlarını korumadaki yetersizlikleriyle ilgili olduğu kadar iletişim olanaklarının gelişmesi ve bireyin uluslararası toplumdaki hareketliliğiyle de ilintilidir. Devletler ilke olarak egemen eşit aktörler olarak kabul edilseler dahi sahip oldukları materyal güç kapasiteleriyle ve kimliklerini oluşturan özellikleriyle birbirlerinden farklıdır. Bu farklılıklara rağmen devletler birbirlerinin davranışlarından doğrudan veya dolaylı olarak etkilenirler. Benzer durum işlerine karışmama ilkesinde de gözlemlenebilir; uluslararası sistem içerisinde otonom davranabilme yeteneğine sahip olduğunu düşünen devletler kimi zaman doğrudan ve/ya dolaylı olarak birbirlerinin işlerine müdahale sayılabilecek tasarruflarda bulunabilmektedir. Üstelik günümüzde bunun hem araç hem de yöntem bakımından oldukça yaratıcı örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukuk bakımından bu ilkeler varlığını hâlâ sürdürmekle birlikte siyasal alanda bu ilkelerin etkisi, işlevselliği azalmaktadır. Bu durum doğal olarak adil, hakkaniyetli ve yaptırım-ceza gücüne sahip uluslararası bir üst otoritenin kurulamamış olmasıyla yakından ilgilidir. Doğal kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik ilkesiyse devletin ülkesel sınırları içerisinde sahip olduğu zenginlikleri kendi özgür iradesiyle

1 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Cilt II, (Ankara Turhan Kitapevi, 1999), 22.

2 Bu konuda bkz, Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi*, (İstanbul: Filiz Kitapevi, 1984), 3.

kullanabilmesini ifade etmektedir. Bir başka aktörün bu kaynaklar üzerinde hak iddiasında bulunması doğrudan egemenliğe yönelik bir çatışmayı doğuracak niteliktedir. Aslında tam da bu nedenle özellikle sınırdaş ülkeler arasında veya sömürgeci-emperyal avantajlarını sürdürmek isteyen ülkelerle yeni bağımsız ülkeler arasında belli bir bölgedeki doğal kaynakların kullanımı konusunda zaman zaman sıcak çatışmaların yaşandığı görülmektedir.

Devletin ülkesel sınırları

Devletin ülkesel sınırları birbirleriyle ilintili olarak kara, deniz ve bunların üzerindeki hava sütununu içerir. Devletlerin karasal sınırlarını saptamak görece daha az tartışmalı olsa da çoğu kez asıl uyuşmazlıklar deniz sınırlarının belirlenmesi sırasında ortaya çıkmaktadır. Denize kıyısı bulunan ülkeler açısından devletin denizlerdeki egemenliğinin sınırının ne olacağı zaman içerisinde açıklığa kavuşmuştur. 20. yüzyılın başında genel kabul kıyıda atılan topun menzili (3 deniz mili) devletin denizdeki ülkesel sınırı olarak kabul edilmiştir. Devletin denizdeki-karasularındaki egemenlik yetkilerinin kara ülkesindeki yetkilerinden bazı açılardan farklı olduğu görülür. Diğer yandan kara ve deniz sınırları belirlendiğinde bu sınırlar içinde kalan tüm alanın üstündeki hava sütunu o ülkenin ulusal hava sahası olarak kabul edilir.

Devletlerin denizlerdeki zenginliklerden yararlanma ve sahip olma mücadelelerine koşturarak denizdeki yetki alanları büyük ölçüde 20. yüzyılda gerçekleştirilen uluslararası kodifikasyon çabalarıyla şekillenmiştir. Günümüzde bu düzenleme 1982 tarihli Birleşmiş Milletler III. Deniz Hukuku Sözleşmesi olarak kabul edilmektedir.³ Bu sözleşmeyle imzacı devletlerin karasuları, bitişik bölgesi, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölgeleri gibi denize ilişkin hakları, yetkileri, sorumlulukları tanımlanmış ve kurallara bağlanmıştır. Kuşkusuz bu uluslararası sözleşmenin devletler arasında denize ilişkin tüm olası uyuşmazlıkları ortadan kaldıracak hükümlere sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla sözleşmeye rağmen devletler arasında deniz yetki alanlarına ilişkin çok değişik uyuşmazlıklara rastlamak mümkündür. Bununla birlikte gerek sözleşmede gerekse bir bütün olarak uluslararası hukukta uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümüne ilişkin birden fazla yöntem bulunmaktadır.

Devletin kara ülkesi: Devletin kara ülkesinin sınırları doğrudan deniz ve hava sınırlarını da şekillendirmektedir. Devletin kara ülkesinin sınırları çoğunlukla bir ahdi hukuk düzenlemesiyle belirlenmiştir. Bu anlamda sınırdaş ülkeler arasında usulüne uygun olarak kabul edilen bir ahdi düzenlemenin belirlediği sınır sınırdaş olmayan üçüncü ülkelere karşı da ileri sürülebilir.

Devletin deniz ülkesi: Devletin herhangi bir denize kıyısının bulunması çeşitli açılardan devletin denizden yararlanma haklarını tanımlamayı ve sınırlandırmayı gerektirir. Denize kıyısı bulunan devlet tıpkı kara ülkesinde olduğu gibi egemenlikten kaynaklanan kimi haklarını denizde de uygular. Üçüncü Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 2. maddesinde belirtildiği gibi:

1. Sahildar devletin egemenliği kara ülkesinin ve iç sularının ötesinde karasuları denilen bir bitişik deniz bölgesine kadar uzanır.

3 Sözleşme için bkz. Aydoğan Özman, *Birleşmiş Milletler III. Deniz Hukuku Sözleşmesi*, (İstanbul: DTO Yayınları, 1984).

2. Bu egemenlik karasuları üzerindeki hava sahasını ve de bu suların deniz yatağı ile toprak altını da kapsar.

3. Karasuları üzerindeki egemenlik işbu Sözleşmenin hükümlerinde öngörülen şartlar ve uluslararası hukukun diğer kuralları dahilinde kullanılır.⁴

Aynı sözleşmenin 3. maddesi ise karasularının genişliğini en fazla 12 deniz mili olarak belirlemektedir. Karasuları en genel ifadeyle kıyıda ülke topraklarının denizdeki devamı niteliğindedir. En belirgin ayrım ise devletler kara ülkesindeki katı kısıtlardan farklı olarak denizde diğer devletlerin deniz araçlarının geçişlerine izin vermeleridir. Ancak bu geçişlerin sahildevletinin barışına, düzenine veya güvenliğine zarar vermemesi gerekir. Sözleşme'nin 19. maddesinde zararsız geçişi bozacak, dolayısıyla sahildevletinin barışına, düzenine ve güvenliğine zarar verebilecek faaliyetlerin neler olduğu belirtilmiştir.

Devletin hava ülkesi: Devletin kara ülkesi ve deniz ülkesinin dış sınırı belirleyen hat aynı zamanda devletin hava ülkesini de belirler. Sahildevletinin uyguladığı karasuları genişliği aynı zamanda o ülkenin hava sahasını da belirlemiştir. Diğer bir ifadeye devletin ülkesel sınırları diğer devletlerin sınırlarından veya uluslararası toplumun tümüne ait olduğu düşünülen alanların sınırlarından ayrılan çizgiyi ifade etmektedir. Bununla birlikte deniz ve hava ülkesinin dış sınırlarının belirlenmesi çoğu kez uluslararası hukukun tartışmalı alanını oluşturur. Özellikle hava sahasının ne kadar yüksekliğe kadar devletin ülkesi olarak kabul edileceği üzerinde bir uzlaşmaya varmak güçtür. Ulusal hava sahasının dışındaki uluslararası hava sahasında genel kabul serbestliktir; açık deniz statüsündeki bu bölgede devletler uçuş serbestliğinden yararlanırlar. Doğaldır ki münhasır bölge ve kıta sahanlığı, bitişik bölge üzerindeki hava sahası da uluslararası hava sahası olarak kabul edilir.

2. Ege Denizi'nde Sahildevletlerinin Egemenliklerine İlişkin Düzenlemeler ve Kısıtlar

Türkiye-Yunanistan arasındaki uyuşmazlıkların çözümü açısından dikkate alınması gereken husus iki ülkenin ulusal egemenliklerinin sınırlarını belirleyen temel ahdi düzenlemelerin nasıl bir denge kurmuş olduğudur. Bu durum özellikle devletin sınırlarını ilgilendiren ahdi hukuk düzenlemeleri bakımından önemlidir. Çünkü günümüzde özellikle deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlıklarda bu ahdi hukuk düzenlemelerinin hükümlerinin neler olduğu, imzacı devletlerin bu hükümleri nasıl yorumladıkları ve uyguladıkları ilişkilerin seyrini belirlemektedir. Genel kabul gördüğü üzere ülke devirleri “andlaşma yoluyla, tek taraflı işlemlerle ya da uluslararası hakemlik, yargı ya da örgüt organları kararları ile olur... Ülke devri, bir devletin ‘mahdut bir ülke alanı’ üzerinde haiz olduğu egemenlik haklarını, diğer bir devlete bir andlaşma ile nakletmesi işlemidir.”⁵

4 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 3-4.

5 Sertaç Hami Başeren, “Ege’de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü”, Ali Kurumahmut (Y. Haz.). *Ege’de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1998), 82-115.

Dolayısıyla her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin/Türkiye'nin Ege Denizi'nde Yunanistan'a (veya bir başka devlete) hangi toprakları hangi statü ile devretmiş olduğunu belirlemek gerekir. Bu açıdan başvuracağımız temel metin büyük ölçüde Lozan Barış Antlaşması'dır. Türkiye'nin kara ülkesi sınırları Lozan Barış Antlaşması'nın 2-11. maddeleri arasında hükme bağlanmıştır. Yunanistan'la olan kara sınırı da Arda ve Meriç nehirlerinin talveg hattına göre düzenlenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra sınır belirleme işleminin tamamlayıcı ikinci safhasına geçilmiştir. İki ülkenin uzmanlarından oluşan bir karma sınır komisyonu yaptığı teknik çalışmalarla iki ülke arasındaki karasal sınırlara ilişkin sınır düzenlemelerini gerçekleştirilmiştir. Komisyon kara sınırına son şeklini verebilmek amacıyla çalışmaları yürütmüş ve 1926 yılında imzalanan anlaşmayla kara sınırlarına nihai şekli verilmiştir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki kara sınırının belirlendiği Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü yer aynı zamanda yan sınır oluşturduğu için deniz alanlarının sınırlandırılmasında teknik düzenlemeler gerekmektedir.⁶ İki ülke arasındaki statünün oluşturulduğu dönemde Türkiye ve Yunanistan'ın uyguladıkları karasuları sınırı 3 deniz milidir ve sınır komisyonu buna uygun olarak bir yan sınır noktası belirlemiştir.⁷ Oysa 1936 yılında Yunanistan ulusal karasularını 6 mil olarak belirlemiş, 1964 yılında ise bu kez Türkiye, ulusal karasularını Ege Denizi'nde 6 deniz mili olarak ilan etmiştir. Bununla birlikte yan sınırlara ilişkin düzenleme değişmemiştir.⁸ Diğer yandan iki ülke arasında deniz sınırlarının belirlenmesine ilişkin bir ahdi düzenleme Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden bugüne gerçekleştirilememiştir.

Toluner'in de belirttiği gibi⁹, devletlerin ülke kazanımları genel olarak devir, işgal, kazandırıcı zamanaşımı, katılma veya fetih şeklinde gerçekleşmektedir. Ülke kayıpları ise devir, terk, kazandırıcı zamanaşımı, doğal olaylar nedeniyle ülke yitirilmesi veya isyan sonucunda olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye-Yunanistan arasındaki ülkesel sınırların

6 Örneğin "Türk - Yunan Trakya Hududununun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalan Protokol" 1967 yılında TBMM tarafından onaylanması uygun bulunarak 9 Ocak 1967 tarihli ve 12499 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. "Türk - Yunan Trakya Hududununun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalan Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun", *TBMM*, 9 Ocak 1967, *TBMM*. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc050/kanuntbmmc050/kanuntbmmc05000813.pdf [E. Tarihi. 3 Eylül 2022]

1971 yılında taraflar yeni bir komisyon oluşturarak 1926 Protokolü çerçevesinde Trakya sınırında işaretleme işlemlerini yeniden düzenlemiştir. Bu yeni protokole ilişkin onay süreci Türkiye için 1979 yılında tamamlanmıştır. İlgili düzenleme için bkz. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Krallık Hükümeti Arasında Trakya Hududunun İşaretlenmesi Hakkında Anaprotokol ile Eklerinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun", *TBMM*, 29 Mart 1979, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc062/kanuntbmmc062/kanuntbmmc06202220.pdf

7 1926 Protokolü'ne ek haritalarda Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne ulaştığı kısımda nehrin en derin noktasından geçen bir çizgide sınır belirlenmiştir. Haritada bu nokta bir yıldız ile gösterilmektedir. Bu yıldız işaretinden itibaren karasularının yan sınırının hangi açıyla 6 deniz miline kadar uzatılacağı müzakere konusudur. 1926 düzenlemesine ilişkin haritalar için bkz. "Türkiye-Yunanistan Meriç Nehri Sınır Düzenlemeleri", *Turkishgreek.org*. <http://www.turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/indirilebilir-kaynaklar/summary/19-1926-turkey-greece-boundary-agreement/138-turki-ye-yunani-stan-meri-c-nehri-sinir-duzenlemeleri>

8 Bu konudaki tartışmalar için bkz, Başeren, "Ege'de Ada", 110.

9 Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, 6.

belirlenmesinde yukarıdakilerden bir kısmını gözlemlemek mümkündür. Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulan yeni devletlerin ülkesel sınırları bu duruma örnektir. Tablo 1'de görüleceği gibi ülkesel sınırları Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen mücadeleyle belirlendiği için Osmanlı ülke topraklarının kaybı yeni bağımsız devletler için kazanım niteliğindedir. 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının sonucunda ahdi statüyü kararlaştırmak her zaman kolay olmamıştır. Balkan Savaşları'nın ardından yaşananlarda olduğu gibi fetih(zapt) yoluyla fiili işgale rağmen kaybedilen topraklarda Osmanlı Devleti'nin idari-hukuki varlığı devam etmiş ülke devrini karara bağlayan bir antlaşma yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki egemenliği sonlanmıştır.¹⁰ Yani fetih veya işgal otomatik olarak işgalci devlete egemenlik hakkı vermemiştir. Bunun için mutlaka bir ahdi düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur.¹¹

Lozan Barış Antlaşması'nda (12. ve 15. maddeler) da bu düzenlemeye rastlanmaktadır; antlaşma yapılırken İtalya'nın veya Yunanistan'ın fiili işgali altında olan ada ve adacıklar (bkz Tablo 2) isimleri sayılarak ülke devirleri gerçekleştirilmiştir. Ancak bugün egemenliği tartışılan bazı ada ve adacıklar daha önce Yunanistan veya İtalya'nın fiili işgali altında olmamıştır.¹² Yine o dönemde İtalya'nın işgali altında olmasına karşın Lozan Barış Antlaşması'nın 15. maddesinde sadece belli adaların isimleri zikredilerek devir gerçekleştirilmiş; bazı adaların isimleri ise metinde geçmemiştir. Üstelik bu adalar bağlı ada ve adacık statüsünde de değildir¹³

Tablo 1. Türkiye ile Yunanistan Arasında Ülke Kazanımı-Kayıbı İlişkisi			
		Türkiye (Ülke kaybeden)	Ülke Kazanan Devletler
1959-1960 Kıbrıs Antlaşmaları	Kıbrıs'ta İngiltere'nin egemenliğinin sonlanması		Kıbrıs Cumhuriyeti (İngiltere'den vazgeçme/devir yoluyla)
Paris Barış Antlaşması (1947)	Oniki Adalar ve Meis'in Yunanistan'a devri	-	Yunanistan (İtalya'dan Devir)

10 Bu konuda bkz, Vahdettin Engin, "Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Mali Uygulamalar (1839-1923)", İdris Bostan (ed.), *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ankara: SAEMK Yay., 2003), 103-114; Ali Fuat Öreç, "Ege Adaları'nda İdari Yapı (1830-1923)", İdris Bostan (ed.), *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ankara: SAEMK Yay., 2003), 55;

11 Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Başeren, "Ege'de Ada", 94-100; Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, 5-21; Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 155-165.

12 Bkz., Ali Kurumahmut, "Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları'nın Egemenlik Devirleri", Sertaç Hami Başeren ve Ali Kurumahmut (Y. Haz.), *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*; (Ankara: SAEMK Yay., 2003), 37.

13 Ayrıntılar için bkz, Kurumahmut, "Uluslararası Andlaşmalara Göre", 39; Ege Adaları'nın işgal sürecindeki yazışmalar için bkz. İdris Bostan ve Ali Kurumahmut, *Trablusgarb ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları*, (Ankara: SAEMK Yay., 2003).

Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)	13 Şubat 1914 tarihinde Yunanistan'ın işgali altında olan adalar (12. md); İtalya'nın işgali altında olan adalar ile bunlara bağlı adacıklar ve Meis (15. md) Kıbrıs (20. md)	Devir	Yunanistan: İsimleri 12. md'de sayılan ve işgal altında olan adalar (Fetih yoluyla işgal-zapt/devir) İtalya: Oniki Adalar ve Meis (Fetih yoluyla işgal-zapt/devir) İngiltere: Kıbrıs (Kiralama / İşgal / ilhak / devir)
Atina Antlaşması (14 Kasım 1913)	Rumeli'de Yunanistan'a terk edilen toprakla ilgili hükümler; Londra Antlaşması'nın 5. madde hükümlerine uyma taahhüdü	Devir	
Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913)	Selanik ve Güney Makedonya'nın Yunanistan'a verilmesi; 4. madde: Girit Adası'nın Müttefik Balkan Devletleri'ne bırakılması; 5. madde Osmanlı egemenliğindeki bütün adaların kaderinin tayinini Büyük Devletlere bırakma	Ege Adaları üzerinde Osmanlı egemenliğini/ haklarını ortadan kaldırmıyor; sadece bunların geleceklerinin tayini konusunda Büyük Devletlere vekâlet veriliyor. Egemenlik haklarını açıkça ve resmen devretmediği sürece adalar Osmanlı Devleti'ne ait	Müttefik Balkan Devletleri: İşgal
Uşi Barış Antlaşması (15-18 Ekim 1912)	Trablus ve Bingazi'den çekilme karşılığında İtalya'nın işgali altında bulunan adalardan kayıtsız şartsız çekileceği taahhüdü	İşgal	İtalya: İşgal
Osmanlı-Yunan Barış Antlaşması (4 Aralık 1897)	Osmanlı'nın Teselya'dan çekilmesi, bu bölgede Osmanlı lehine sınır düzenlemeleri	Devir	Yunanistan
Berlin Anlaşması (1877-1878?)	Teselya ve Epir'de Osmanlı-Yunanistan sınırının belirlenmesi	Devir	Yunanistan
Londra Protokolü (3 Şubat 1830)	Eğriboz Adası Yunanistan'a	Devir	Yunanistan
Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)			
Mora İsyanı (1821)			

Ahdi düzenlemeler bakımından sahil dar ülkelerin statülerini düzenleyen antlaşmalar taraflar arasında ülke devirlerini düzenlerken aynı zamanda belirli konularda koşul ve kısıtlamalar da getirmiştir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde toprak kayıplarının bir yansıması olarak Ege Denizi'ndeki adaların devri de ilgililer arasında bazı kısıtlamalarla gerçekleştirilmiştir. Bu ülke devirlerinde temelde iki konunun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki bir başka ülkenin egemenliğine devredilen topraklarda kalan Osmanlı uyrukluların hak ve statüsünün belirlenmesi¹⁴, diğeri ise devredilen topraklardan Osmanlı Devleti'ne herhangi bir güvenlik tehdidinin doğmaması için bu toprakların/adaların silahsızlandırılmış olmasıdır.

Tablo 2. 1914 Öncesinde Yunanistan ve İtalya'nın İşgali Altında Olan Adalar

Açıklama	İşgalci Ülke	Türkiye (Ülke kaybeden)	Yunanistan (Ülke kazanan)	İtalya (Ülke kazanan)	İngiltere (Ülke kazanan)
İstanbul Adası'nın işgali (28 Nisan 1912)	İtalya	Lozan ile İtalya'ya devir		Fetih yoluyla işgal/zapt	
Rodos'un işgali (5 Mayıs 1912)					
Herke'nin işgali (9 Mayıs 1912)					
Kerpe, İlyaki, Leryoz, Batnoz ve Kilimli'nin işgali (12 Mayıs 1912)					
Lipso'nun işgali (16 Mayıs 1912)					
Sömbeki'nin işgali (19 Mayıs 1912)					
İstanköy'ün işgali (20 Mayıs 1912)					

14 Örneğin 1913 Yunanistan'la Barış Antlaşması Yunanistan'a terk edilen topraklarda kalan Müslümanların statüsünün düzenlemektir; Antlaşma için bkz, Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt 1, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, (Ankara: A.Ü. H.F. Yay. 1953), 477-488.

Bozcaada'nın işgali (7 Kasım 1912)	Yunanistan	Bozcaada ve Gökçeada LBA ile TR'ye; İsimleri sayılan diğer adalar Lozan ile Yunanistan'a devir	Fetih yoluyla işgal/zapt		
Limni Adası'nın işgali (21 Ekim 1912)					
Taşoz ve Gökçeada'nın işgali (30 Ekim 1912)					
Bozbaba Adası'nın işgali (31 Ekim 1912)					
Semadirek Adası'nın işgali (1 Kasım 1912)					
İpsara Adası'nın işgali (4 Kasım 1912)					
Ahikerya Adası'nın işgali (17 Kasım 1912)					
Sakız Adası'nın işgali (24 Kasım 1912-3 Ocak 1913)					
Midilli Adası'nın işgali (21 Kasım-21 Aralık 1912)					
Sisam Adası'nın işgali (15 Mart 1913)					
Kıbrıs Adası	İngiltere	Lozan ile İngiltere'ye devir			Kiralama / işgal / ilhak / devir

Ege Denizi özelinde bakıldığında Birinci Dünya Savaşı öncesinde (örneğin 1912 Uşi Antlaşması, 1913 Londra Antlaşması, 1914 Altı Büyük Devlet Kararı) Osmanlı Devleti'yle taraflar arasında gerçekleştirilen müzakerelerde ve yapılan antlaşmalarda bu durum hükme bağlamıştır.¹⁵ Cumhuriyetin temel kurucu metni olarak kabul edilen Lozan Barış Antlaşması'nda da adaların devri söz konusu olduğunda silahsızlandırılma ilkesi mutlaka yer almıştır. Lozan Barış Antlaşması, Yunanistan'a devredilen adaların silahsızlandırılmasını karara bağlarken İtalya'ya devredilmiş bulunan adaların silahsızlandırılmasına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1947 Paris Barış Antlaşması ile Oniki Adalar (isimleri sayılan 13 ada)¹⁶ ve Meis ve bağlı adacıklarının egemenliği Yunanistan'a devredilirken “bu adalar silahsızlandırılmış olacak ve öyle kalacaklardır” hükmü getirilmiştir. Diğer yandan ahdi düzenlemelerde imzacı devletlerin egemenlik yetkileri/hakları farklılık gösterebilir. Örneğin Lozan Barış Antlaşması'nda

15 Söz konusu bu ahdi düzenlemeler doğrudan Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş ve antlaşma niteliğine dönüştürülmüş metinler olmaktan uzaktır.

16 1947 Paris Barış Antlaşması'nın 14. madde hükmü aşağıdaki gibidir:

“1. Italy hereby cedes to Greece in full sovereignty the Dodecanese Islands indicated hereafter, namely Stampalia (Astropalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Casos (Casso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisyros), Calimnos (Kalymnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), Cos (Kos), and Castellorizo, as well as the adjacent islands. 2. These islands shall be and shall remain demilitarised.”

“The Treaties of Peace of 1947”, *International Law Studies-ILS*, <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2181&context=ils>

Boğazlar'a ilişkin özel durum¹⁷ ve Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Trakya'daki ortak sınırlarındaki askersizleştirme/silahsızlandırma yükümlülüğü bir yana bırakılırsa Türkiye'nin egemenliğindeki toprakları silahsızlandırma yükümlülüğü¹⁸ bulunmamaktadır. Yunanistan ise egemenliği antlaşmalarla kendisine devredilen adaları silahsızlandırma yükümlülüğü altındadır. İlerleyen süreçte Boğazlar bölgesi ve Trakya sınırındaki silahsızlandırma yükümlülükleri ilgili devletler arasında yapılan anlaşmalarla yeniden düzenlenmiştir. 1936 yılında kabul edilen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne ek protokol ile Türkiye'nin Boğazlar'ı yeniden silahlandırabileceği kabul edilmiştir. Trakya sınırının yeniden silahlandırılması konusu ise üç ülke arasındaki 31 Temmuz 1938 tarihli Selanik Antlaşması ile çözümlenmiştir.¹⁹ Görüldüğü üzere ahdi statü değişiklikleri tarafların rızasıyla ve yeni bir ahdi düzenleme ile gerçekleştirilmiştir.

Ege Denizi'nde ve Doğu Akdeniz'de adaların statülerindeki değişiklik bakımından birbiriyle ilintili iki düzenlemeden daha söz edilebilir. Bunlardan ilki 4 Ocak 1932 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında "Anadolu Sahilleri ile Meis Adası Arasındaki Ada ve Adacıkların ve Bodrum Körfezi Karşısındaki Adanın Cihet-i âdiyeti Hakkında İtilafnâme"dir. İki ülke uzmanlarının yapmış oldukları çalışmalar sonucunda 4 Ocak 1932'de Rodos ve Oniki Adalar'ın güneyinde, Meis ile Anadolu kıyıları arasındaki sınırlar üzerinde anlaşma sağlanmıştır.²⁰ Oniki Adalar ile Anadolu kıyıları arasındaki deniz sınırıyla ilgili olarak ise iki ülke teknisyenleri arasında bir çalışma gerçekleştirilmiş olmasına rağmen bunun anlaşmaya dönüşmesi gerçekleşmemiştir.²¹ Dolayısıyla kısmen de olsa Türkiye-İtalya arasındaki deniz sınırını belirlemek mümkün olmuştur. İkinci düzenleme ise 1947 Paris Barış Antlaşmasıyla Oniki Adalar'ın egemenliğinin el değiştirmesi olmuştur. Antlaşmayla Oniki Adalar ve Meis İtalya'nın egemenliğinden çıkartılarak Yunanistan'ın egemenliğine devredilmiştir. Türkiye antlaşmaya taraf olmamasına rağmen bu adaların ülke devri gerçekleştirilirken silahsızlandırılmış olma şartı getirilmiş ve Yunanistan bu şartı kabul ederek egemenliği üstlenmiştir. Dolayısıyla ülkesel egemenlik devirlerinde gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği dikkate alınarak Anadolu'ya yakın adaların silahtan arındırılmış olma hali sadece I. Dünya Savaşı sonrasındaki düzenlemelerde değil aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasındaki düzenlemelerde de korunmuştur.

17 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 4. maddesine göre Boğazlar'da kıydan 15 km genişlikteki bölgeler ve isimleri sayılan boğaz önü adaları askerlikten arındırılacaktır. Madde için bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. 1. Cilt (1920- 1945), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000),154-155.

18 Lozan Barış Antlaşması'na ek III. numaralı Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme'ye göre bu üç ülkenin sınırlarında 30 km genişliğinde askerden arındırılmış bir bölge oluşturulacaktır. Maddenin tam metni için bkz., Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 161-164.

19 Bkz. "Balkan İtilafı Devletleriyle Bulgaristan Arasında 31 Temmuz 1938 Tarihinde Selânikte İmza Edilen Anlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, 12 Ocak 1939, [Sayı 4109], <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4109.pdf>

20 Rodos ve Oniki Ada tanımlaması için bkz. Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, XXIX, (1965), 77-78.

21 Söz konusu çalışma 28 Aralık 1932 tarihli "Teknisyenler Zabıtnamesi" adını taşımaktadır. Söz konusu zabıtname doğrultusunda uzmanların hükümetlerine önerisini bir anlaşmaya dönüştürmek mümkün olmamıştır. İlgili metin için bkz. Sertaç H. Başeren ve Ali Kurumahmut, (Y. Haz.), *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, (Ankara: SAEMK Yay., 2003), 153-156.

Tablo 3. Deniz Yetki Alanları-Egemenlik İlişkisi				
	Egemenlik	(Egemen) Hak, Yetki, Yükümlülük	Teknik Sorumluluk	Sınırlı Yetki
Karasuları	X			
Bitişik Bölge				X
Münhasır Ekonomik Bölge		X		
Kıta Sahaneliği		X		
Ulusal Hava Sahası	X			
Uçuş Bilgilendirme Bölgesi (FIR)			X	
Arama Kurtarma Bölgesi (SAR)			X	

Lozan Barış Antlaşması sonrasında ülkesel deniz sınırları bakımından iki düzenleme söz konusudur. Bunlardan biri Türkiye-Yunanistan arasında dolaylı olarak deniz yan sınırının belirlenmesine ilişkindir. Diğeri ise Türkiye ile İtalya arasında Meis ile Anadolu kıyısı arasında kısmi deniz sınırının belirlenmesidir. İtalya ile imzalanan Ocak 1932 sözleşmesi iki ülke arasında Doğu Akdeniz'deki sınırları belirlemektedir; Ege Denizi'ndeki sınırları ayrıca belirlemek gerekmiştir. Ancak Oniki Adalar'ın Ege'deki sınırlarına ilişkin çalışmaları bir anlaşmayla tamamlamak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla hâlihazırda iki ülke arasında deniz sınırlarının belirlenmesine dair bir müzakereye ihtiyaç vardır. Ancak bu konu pek çok açıdan birbiriyile ilintili çatışan savlara kaynaklık etmektedir.²²

Bu çalışmanın ilgi odağı açısından Ege Denizi'nde deniz yetki alanlarına ilişkin tartışmaların özü teknik olmaktan çok daha fazla siyasi ve egemenliğe ilişkindir. Tablo 3'deki sıralamaya rağmen Yunanistan'ın deniz yetki alanlarını doğrudan egemenlikle ilgili görmesi tarafların konuyu müzakere edebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu tartışmaları verili kabul edersek deniz yetki alanlarının neler olduğunu da belirlemekte fayda vardır. Denizcilik ve Deniz Hukuku açısından bakıldığında kıyıda ülkelerin yetkilerini kullandıkları alanları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Karasuları ve iç sular: Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 3. maddesinde sahildevletleri karasularının ölçüldüğü esas hatlardan itibaren en fazla 12 deniz mili genişliğinde bir alanda karasuları ilan edebilecekleri belirtilmektedir. Sözleşme'nin 2. maddesine göre bu egemenlik karasularının üzerindeki hava sahasını, bu suların deniz yatağı ve toprak altını da kapsar.

Bitişik bölge: Üçüncü Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 33. maddesine göre sahildevletleri karasularının ölçüldüğü esas hatlardan itibaren en fazla 24 deniz mili bir alanda bitişik bölge ilan edebilir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bitişik bölge karasularının ölçüldüğü hatlardan itibaren belirleneceği için aynı zamanda karasularını da içine alan bir deniz alanını ifade etmektedir. Bu madde hükmüne göre sahildevletleri "ülkesi üzerinde veya karasularında gümrük, maliye, sağlık veya muhaceret ile ilgili kanun ve kurallarına riayetsizlikleri önlemek; ...Bu

22 Uluslararası Hukuk açısından Türkiye ve Yunanistan'ın görüşlerinin karşılaştırmalı bir analizi için bkz. Deniz Bölükbaşı, *Turkey and Greece: The Aegean Disputes*. (Cavendish Pub. 2004).

kanun ve kurallara karşı ülkesi üzerinde veya karasularında meydana gelebilecek riayetsizlikleri cezalandırmak” gibi belirli amaçlarla gerekli kontrolleri yapabilir.²³ Karasularından farklı olarak sahildevletinin bitişik bölgedeki yetkileri gümrük, maliye, sağlık ve muhacerat ile sınırlandırılmıştır. Bu açıdan bir devlet egemenliğinden söz etmek mümkün değildir.

Kıta sahanlığı: Kıta sahanlığı karasularının ölçüldüğü esas hatlardan itibaren 200 deniz mili genişliğinde bir alanda sahildevletinin doğal uzantısının bütünündeki denizaltı alanlarının deniz yatağı ve toprak altlarını içerir. Bu genişlik belirli koşullarda 350 deniz miline kadar uzanabilmektedir. Sözleşme'nin 77. maddesine göre:

1. *Sahildar devlet, kıta sahanlığı üzerinde araştırmada bulunmak ve buranın doğal kaynaklarını işletmek amacı ile egemen haklar kullanır.*
2. *1. paragrafta öngörülen haklar şu anlamda münhasırdır ki, sahildevletinin kıta sahanlığında araştırmada bulunmadığı veya buranın doğal kaynaklarını işletmediği takdirde hiç kimse, sahildevletinin açık rızası olmadan bu çeşit faaliyetlere girişemez.*
3. *Sahildar devletin kıta sahanlığı üzerindeki hakları fiili veya nazari işgalden bağımsız olarak mevcut olduğu kadar her türlü açık beyandan da bağımsız olarak mevcuttur.²⁴*

Metinden de anlaşılacağı üzere sahildevletinin herhangi bir açık beyanla açıklamamış olsa dahi bir başka ülke sahildevletinin kıta sahanlığında faaliyet gösterme hakkına sahip değildir. Bununla birlikte sahildevletinin olmayan ülkeler karasularının dışındaki kıta sahanlığındaki hava sahasından ve sularından yararlanma hakkına sahiptir. Ayrıca 79. madde çerçevesinde sahildevletinin olmayan devletler özellikle denizaltı kabloları ve boru hatları döşerken sahildevletinin rızasını alarak bu haklarını kullanabilirler.

Münhasır ekonomik bölge: Münhasır ekonomik bölge karasularının ölçüldüğü esas hatlardan itibaren 200 deniz mili genişliğinde bir alanda sahildevletine bazı egemen haklar vermektedir. İlgili kısımda yer alan “egemen haklar” ifadesinin sahildevletine mutlak bir “egemenlik” vermediği söylenebilir. 56. maddede bu haklar aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- a) *Deniz yatağı üzerindeki sular, deniz yataklarında ve bunların toprak altında canlı ve cansız doğal kaynaklarını araştırılması, işletilmesi muhafazası ve yönetimi konuları ile; aynı şekilde sudan, akıntılardan ve rüzgarlardan enerji üretimi gibi, bölgenin ekonomik amaçlarla araştırılmasına ve işletilmesine yönelik diğer faaliyetlere ilişkin egemen haklar:*
- b) *İşbu Sözleşmenin ilgili hükümlerine uygun olarak;*
  - i. *sunu adalar, tesisler ve yapılar kurma ve bunları kullanma;*
  - ii. *denize ilişkin bilimsel araştırma yapma*
  - iii. *deniz çevresinin korunması ve muhafazası; konularına ilişkin yetki;*
- c) *İşbu sözleşmede öngörülen diğer hak ve yükümlülükler.²⁵*

Münhasır ekonomik bölgede sahildevletinin olmayan ülkelerin hak ve yükümlülükleri ise 59. maddede sıralanmıştır. Buna göre:

23 Bkz., Özman, *Birleşmiş Milletler*, 14.

24 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 36-37.

25 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 25.

1. Mühnasır ekonomik bölgede, sahili bulunsun veya bulunmasın, bütün devletler, işbu sözleşmenin ilgili hükümlerinde öngörülen şartlar içerisinde, 87. maddede söz konusu olan seyrüsefer serbestliği ile uçuş serbestliğinden ve denizaltı kabloları ve petrol boruları döşeme serbestliğinden; keza, bu serbestliklerin kullanımına ilişkin olarak, özellikle gemilerin, uçakların ve denizaltı kabloları ve petrol borularının işletilmesinde, denizin uluslararası diğer yasal amaçlarla kullanılması serbestliğinden işbu Sözleşmenin diğer hükümleri ile bağdaşır bir şekilde yararlanırlar.

2. 88. ila 115. maddeler ve ilgili diğer uluslararası hukuk kuralları işbu Kısma aykırı olmadığı ölçüde mühnasır ekonomik bölgeye de uygulanır.

3. Mühnasır ekonomik bölgede devletler, işbu Sözleşme uyarınca haklarını kullanırken ve yükümlülüklerini yerine getirirken, sahildar devletin haklarını ve yükümlülüklerini gerektiği şekilde göz önünde bulunduracaklar; ve sahildar devletin işbu Kısım ve diğer uluslararası hukuk kuralları uyarınca kabul ettiği kanun ve kurallara, işbu sözleşme ile bağdaşır olduğu ölçüde, riayet edeceklerdir.²⁶

Mühnasır ekonomik bölgenin sahildar devlet tarafından ilan edilmiş olması gerekir ki sahildar olmayan devletler bu bölgedeki faaliyetlerinde sahildar ülkenin hak ve yükümlülüklerini ihlal eder duruma düşmesin. Oysa kıta sahanlığında sahildar devletin kıta sahanlığının sınırlarını ilan etmiş olmasına gerek kalmaksızın sahip olduğu egemen haklar söz konusudur. Günümüzde kıta sahanlığı ile mühnasır ekonomik bölge arasındaki ayırım belirsizleşmeye başlamıştır. Sahildar devlet mühnasır ekonomik bölge sınırını belirleyip ilan ettiğinde (veya bir sınırlandırma antlaşması yapıldığında) ilgili bölgenin altındaki kıta sahanlığının da sahildar devletin egemen haklarının sınırları içerisinde yer aldığı düşünölmektedir.

Bunlara Havacılık ve Hava Hukuku açısından bakıldığında:

Ulusal hava sahası: En genel ifadesiyle ulusal hava sahası bir devletin kara ülkesi, iç suları ve deniz ülkesinin üzerindeki hava sütununu oluşturur. 1944 yılında kabul edilen sivil havacılığa ilişkin Şikago Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre "... bir devletin ülkesinden maksat o devletin hakimiyeti, hükümlerliliği, himayesi veya mandası altında bulunan arazi ile ona bitişik bulunan karasularıdır."²⁷ Dolayısıyla devletin hava sahası karasularının bittiği yerde sona erer. Bundan sonraki deniz ve hava sahası uluslararası açık deniz ve uluslararası hava sahası olarak adlandırılır. Devlet kendi hava sahasında egemen hak ve yetkilere sahiptir. Bu durum 1944 Şikago Sözleşmesi'nin 1. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, "Akit Devletler, devletlerin ülkeleri üstündeki hava sahası üzerinde tam ve mühnasır hakimiyeti haiz olduklarını kabul ederler" (Resmi Gazete, 12 Haziran 1945, s. 8861).²⁸ Üçüncü Deniz Hukuku Sözleşmesi de sahildar devletin ulusal hava sahasını karasularının dış sınırına kadarki alan olarak kabul etmektedir. Sözleşmede sahildar devletin karasuları en fazla 12 deniz mili olarak belirleyebileceği için hava sahası da karasularının ölçüldüğu esas hattan itibaren en fazla 12 deniz mili olarak kabul

26 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 26-27.

27 "Şikago'da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması ile Sivil Havacılık Geçici Sözleşmesi ve Bunların Eklerinin Onanması Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, (12 Haziran 1945), 8861. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6029.pdf>

28 "Şikago'da 7 Aralık", 8861.

edilmektedir. Hukuki-siyasi açıdan devletlerin ulusal hava sahasının genişliğini karasularının genişliği ile örtüştürdükleri görülür. Ülke olarak bir devletin karasuları genişliğiyle hava sahasının genişliği birbirinden farklı olmaz.

Uçuş Bilgilendirme Bölgesi (FIR): Sivil havacılığın güvenli bir şekilde işletilebilmesi için yapılan düzenlemelerden biri de Uçuş Bilgilendirme Bölgelerinin kurulmasıdır. FIR özünde devletlere egemenlik hak ve yetkileri vermeyen teknik bir hizmetin sınırlarını belirlemektedir. Dolayısıyla uçuşlar sırasında hava trafiğinin güvenli bir şekilde gerçekleşebilmesi için gereken bilgi akışının organizasyonu sağlamaya yöneliktir. Bu niteliğiyle teknik bir sorumluluğun ulusal sınırlarla çakışması gerekmemektedir. Nitekim bir devletin ulusal sınırları bir başka devletin FIR sorumluluğuna dahil edilebileceği gibi uluslararası açık deniz üzerindeki FIR sorumlulukları da ilgili devletler arasında gerçekleştirilecek bölgesel seyrüsefer toplantılarında bir anlaşma ile kararlaştırılabilmektedir.

FIR içerisinde uçuş bilgi ve uyarı hizmetleri verilmektedir. Yol Kontrol Ünitesi tarafından mürettebata verilen bu bilgiler; uçuş rotası boyunca meteorolojik olayları, tehlikeli sahaları, uçuş emniyetini engelleyen durumları (kuş sürüsü vs), uçuşa kapatılmış bölgeleri (NOTAM), trafiğin gitmekte olduğu hava alanının durumunu içermektedir. FIR teknik bir sahadır ve FIR içerisinde yetkili olan devletlerin sorumlulukları standartlarla belirlenmiştir. Sivil trafiklerin takip ettiği rotaları askeri uçaklar da kat etmektedir. Bu nedenle uçuş emniyetini sağlamak amacıyla sivil ve askeri üniteler arasında koordinasyon kurulması sağlanmıştır. ... Askeri ve sivil kontrolörler arasındaki direkt hatlar aracılığı ile tehlikeli bir durumun yaşanmaması amacıyla olağan dışı durumlarda muharebe ile koordinasyon kurulmaktadır.²⁹

FIR düzenlemelerinin teknik niteliği dikkate alındığında bölgesel düzenlemeler, özellikle Avrupa Birliği'nin hava trafiğine ilişkin düzenlemeleri dikkat çekmektedir. Üye sayısının artmış olduğu bir süreçte AB fonksiyonel hava blokları oluşturarak Avrupa Birliği'nde Tek Hava Sahası uygulamaya başlamıştır. Sivil-askeri uçuş ayrımının ortadan kaldırıldığı bu düzenlemelerde oluşturulan 9 Fonksiyonel Hava Bloğu ile tüm uçuşların trafik güvenliği hizmeti verilmeye başlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus 1944 tarihli Şikago Sözleşmesi'nin sivil havacılığa ilişkin olarak hazırlanmış olmasına rağmen AB Tek Hava Sahası uygulamasının üye ülkeler bakımından sivil-asker ayrımı gözetmeden tüm uçuşlar için uygulanmakta olduğudur.

Arama ve Kurtarma (SAR): Arama-Kurtarma özü itibariyle devletin kara, deniz, hava ülkesinde yürütmüş olduğu bir teknik faaliyet olmakla birlikte bu tür bir faaliyet sadece ülkesel sınırlarla sınırlanmamaktadır. Özellikle deniz ve hava seyrüseferinde yaşanan olası kazalara acil müdahalede bulunulması sadece devletin kendi kara ve deniz ülkesi sınırlarıyla sınırlanmamıştır. Havacılık açısından 1944 Şikago Sözleşmesi üye ülkelerin kendi toprakları üzerinde yürütmekte oldukları arama kurtarma faaliyetlerine benzer şekilde açık denizlerde de bu tür faaliyetler icra etmelerine işaret ederek kıyıdar ülkelerin bölgesel hava seyrüsefer anlaşmalarıyla arama ve kurtarma sorumluluk bölgelerini belirleyebileceklerini

29 Salih Uygur Kılınç, *Avrupa Birliği- Eurocontrol Sivil Havacılık Düzenlemeleri ve Türkiye*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011), 56.

belirtmiştir. Arama ve Kurtarma Bölgelerinin sınırlarının çakışmaması, bu sınırlar belirlenirken bir tavsiye olarak FIR sorumluluk sınırlarının dikkate alınabileceğini tavsiye etmiştir. Denizde arama-kurtarma sorumlulukları ise Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO)'nun 1979 Hamburg Sözleşmesi'nde düzenlenmiştir. Bu sözleşmeye göre sahilدار ülkeler arasında denizde arama-kurtarma sorumluluk bölgeleri ilgili taraflar arasında anlaşma yoluyla kurulacaktır. Süreç içerisinde denizde ve havada arama-kurtarma faaliyetlerinin birlikte icra edilmesi gerektiğine kanaat getirilerek ICAO ve IMO bu konuda işbirliğine gitmiş ve hazırlanmış olduğu IMSAR El Kitabında bu konudaki parametrelere işaret etmiştir.

3. Türkiye ile Yunanistan Arasındaki Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Uyuşmazlığı

Ege Denizi'nde ve Meis üzerinden Doğu Akdeniz'de sahilدار ülkeler olarak Türkiye ve Yunanistan arasında tartışmasız deniz sınırlarındaki belirsizliklerin henüz tam olarak giderilememiş olması iki ülke arasında gerginliğe zemin hazırlamaktadır. İki ülke arasında deniz yetki alanlarının sınırlarının belirlenebilmesi için her şeyden önce ülkesel deniz sınırlarının tartışmasız bir şekilde belirlenmiş olması gerekir. 1996 Kardak Kayalıkları krizinin hatırlatmış olduğu şekliyle iki ülke arasında egemenliği antlaşmalarla devredilmemiş ada, adacık ve kayalıkların aidiyetinin belirlenmiş olması gerekmektedir. Burada hatırdan tutulması gereken nokta ise Türkiye'nin antlaşmalarla Yunanistan'ın egemenliğine devretmiş olduğu adalara ilişkin bir egemenlik iddiasının bulunmadığıdır. Lozan Barış Antlaşması'nın kabulünün ardından iki ülke arasında Yunanistan'a ve İtalya'ya egemenlikleri devredilen adaların Türkiye açısından sorun teşkil eden yönü bu adaların devir antlaşması hükümlerine aykırı olarak Yunanistan tarafından silahlandırılmakta oluşudur.

Tıpkı kara ülkesi sınırlarında olduğu gibi deniz ülkesi egemenlik sınırlarında da bir ahdi statünün kararlaştırılmasından sonra sahilدار ülkeler olarak egemen hak ve yetkilerin sınırlarını belirlemek için müzakereler gerçekleştirilebilir. Özellikle kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeye ilişkin sınırlandırma açısından taraflar arasında hakkaniyete uygun bir sınırlandırmanın yapılmasında uzun soluklu bir müzakereye ve karşılıklı güven ortamına ihtiyaç duydukları söylenebilir. Türkiye ve Yunanistan'ın gerek Ege Denizi'nde gerekse Doğu Akdeniz'de sahilدار devlet olmalarından kaynaklanan yapısal bir güçlük söz konusudur. Ege Denizi'ni Doğu Akdeniz'den ayıran hat üzerinden düşünüldüğünde kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sınırlarının belirlenmesinde ada ve adacıklara tanınacak etkinin taraflar arasında çözümü zorlaştırdığı görülmektedir.

Ulusal karasularının genişliği: Lozan Barış Antlaşması'nda tarafların karasuları sınırının genişliğinin ne olacağı açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Ancak özellikle ada ve adacıkların aidiyeti konusu ele alınırken deniz sınırlarının 3 deniz mili olarak kabul edildiği görülmektedir. Antlaşmanın 6. maddesine göre "...İşbu Andlaşmada tersine bir hüküm olmadıkça, deniz sınırları kıyıda üç milden aşağı uzaklıktaki ada ve adacıkları kapsar"; 12. madde de ise "...

Asya kıyısından üç milden az uzaklıkta bulunan Adalar, işbu Andlaşmada tersine hüküm olmadıkça, Türkiye egemenliği altında kalacaktır” denilmektedir.³⁰ Söz konusu maddeden de anlaşılacağı üzere 3 millik deniz sınırı bu bölgedeki ada ve adacıkların hangi ülkenin egemenliğine bırakılacağına dair düzenlemelerle ilintilidir. Bununla beraber 1930'lara değin Ege Denizi'nde Yunanistan ve Türkiye ulusal karasuları sınırını 3 deniz mili olarak uygulamıştır. 1936 yılında önce Yunanistan karasularını 6 deniz miline genişletmiş, 1964 yılında ise bu kez Türkiye Ege'de karasularını 6 deniz mili olarak uygulamaya başlamıştır. Hâlihazırda her iki ülkenin de ulusal karasuları 6 deniz milidir. 1970'li yıllardan itibaren Yunanistan karasularını 12 deniz miline genişletebileceğini ifade etmeye başlamıştır. Yunanistan'ın bu düşüncesi birbiriyle ilintili iki hedefe yöneliktir; ilki, karasuları 12 mile genişletildiğinde Yunanistan'ın deniz ülkesi (dolayısıyla egemenlik sınırları) genişleyecektir. İkincisiyse sahip olduğu adalara 12 deniz mili karasuları hakkı tanındığında Ege Denizi'nde Türkiye'yle paylaşacağı bir kıta sahanlığı-münhasır ekonomik bölge kalmayacaktır. Türkiye, 1976 yılında, Ege Denizi'nde Yunanistan'ın ulusal karasularını 6 deniz milinin ötesine genişletmesini savaş nedeni (casus belli) olarak gördüğünü ilan etmiştir. 1995 yılında Yunanistan Parlamentosu'nun BM III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin onaylanması³¹ sırasında yaptığı açıklama TBMM'nin de bu konudaki kararlılığını açıklamasını gerektirmiştir.³² TBMM, 1995 yılında savaş nedeni sayma kararını yeniden hatırlatan bir açıklamada bulunmuştur. Yunanistan Parlamentosu günü geldiğinde Yunanistan hükümetlerinin ulusal karasuları sınırını genişletme hakkını uygulayacağını açıklarken TBMM yaptığı açıklamada bu durumun Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki hak ve menfaatlerini ihlal edeceğini Türkiye hükümetlerinin böyle bir durumda askeri önlemler de dahil her türlü önlemi almaya yetkili olduğunu beyan etmiştir.

Karasularının 6 deniz milinin ötesine genişletilmesi doğrudan Yunanistan'ın deniz ülkesi sınırlarının genişlemesi anlamına gelmektedir. Nitekim 1936'da karasularının 3 milden 6 mile genişletilmesiyle Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki ülkesel sınırları % 19'dan % 43,5 düzeyine genişlemiştir. 1964 yılında Türkiye'nin karasularını 6 deniz mili olarak belirlemesi ile % 6 olan karasuları % 7,5 düzeyine genişlemiştir. Dolayısıyla Yunanistan'ın karasularını 12 deniz miline genişletmesi durumunda bu denizdeki uluslararası açık deniz alanı % 20 düzeyine

30 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 96-98.

31 Yunanistan Parlamentosu'nun deklarasyonu için bkz., “Law of the Sea Bulletin, No.29, 1995”, 5-6, https://www.un.org/depts/los/doalos_publications/LOSbulletin/bulletinpdf/bulletinE29.pdf.

Yunanistan'ın UNCLOS'un kabul ve onayı sırasındaki açıklamasına ilişkin olarak Yunanistan Resmi Gazetesi'ne bkz., “Law No. 2321/1995”, [Greek] *Government Gazette*, 1995, 23 June, https://www.et.gr/api/Download_Small/?fek_pdf=19950100136

32 TBMM'nin 8 Haziran 1995 tarihinde görüşmüş olduğu metin teknik olarak bir açıklamadır. Savaş ilanı veya Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yurtdışına gönderilmesi için gereken tezkere niteliğinde bir metin değildir. Tutanakta bildirinin oybirliğiyle kabul edildiği belirtilmesine karşın oylamaya sunulmuş “karar” niteliği kazandırılmamıştır. Bununla birlikte Yunanistan'da yaratmış olduğu algı savaş sebebi saymak şeklinde olmuştur. TBMM'nin konuya ilişkin toplantı tutanağı için bkz., “TBMM'de Temsil Edilen Siyasî Partilerin, Yunanistan'ın Ege Denizindeki Karasularının 12 Mile Çıkarılmasına Yönelik Tutumunun Doğuracağı Sonuçların Yunan ve Dünya Kamuoyuna Dostane Duygularla Duyurulmasına İlişkin Önergisi”, *TBMM*, 8 Haziran 1995, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c088/tbmm19088121.pdf>

gerilemiş olacak ve Yunanistan'ın karasuları % 60'ın üzerine çıkmış olacaktır. Türkiye'nin Ege Denizi'nde ulusal karasularını 12 deniz miline genişletmesinin ise yaratacağı etki % 1,5 düzeyinde olacaktır. Dolayısıyla 12 deniz miline genişletme kararının Türkiye'ye kazandıracağı bir avantaj yoktur. Diğer yandan Yunanistan'ın karasularını 12 deniz miline genişletmesi durumu açıkça Türkiye'nin zararına olacaktır. Bu durum sadece sahil dar ülke olarak Türkiye bakımından değil bu denizden yararlanan üçüncü ülke gemileri bakımından da sorun üretecek niteliktedir. Örneğin 6 deniz mili uygulandığında açık deniz statüsünde olan bölgeler 12 mil uygulandığında Yunanistan'ın karasularına dahil olacağından bu denizden daha önce serbest geçiş hakkını kullanarak geçiş yapan gemiler zararsız geçiş hakkını kullanarak Yunanistan'ın çizdiği rotalardan geçişler yapacak duruma gelecektir. Türkiye bakımından ise açık denizlerde yürütmekte olduğu askeri tatbikatları artık yapamayacak olması ayrı bir sorundur. Dahası Yunanistan Ege Denizi'nde sahip olduğu adaların karasuları dışında fakat münhasır ekonomik bölgesinde deniz trafiğini düzenlemek bakımından bazı haklara sahip olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle adalar arasındaki suları boğaz statüsü çerçevesinde değerlendirerek bu boğazlardan gemilerin transit geçişine ilişkin düzenlemeler yapmaya yönelmektedir.³³

Hukuki-siyasi tezleri açısından bakıldığında Yunanistan özellikle BM III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayanarak karasularını belirleme hakkının olduğunu ve karasularını 12 deniz miline genişleteceğini belirtmektedir.³⁴ Türkiye'nin görüşüne göre Ege Denizi kendine has özelliklere sahip bir denizdir ve 12 deniz mili sözleşmede de belirtildiği üzere en üst sınırı belirtmektedir. Ege Denizi'nde diğer sahil dar ülkenin denizden yararlanma hakkını dikkate almadan karasularını genişletmek yine Sözleşmede belirtildiği gibi hakkın kötüye kullanılmasını oluşturmaktadır. 300. madde hükmüne göre "taraf devletler işbu Sözleşme uyarınca üstlendikleri yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirmeli ve işbu Sözleşmede tanınan hakları, yetkileri ve serbestileri hakkın kötüye kullanılmasını oluşturmayacak biçimde kullanmalıdırlar."³⁵ Dolayısıyla Sözleşmenin 123. maddesinde belirtildiği gibi, "kapalı veya yarı kapalı bir denize sahil dar olan devletler, işbu Sözleşme gereğince kendilerine ait olan hakların kullanılmasında ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde aralarında işbirliğinde bulunmalıdırlar(...)."³⁶

33 Yunanistan Parlamentosu'nun ilgili açıklaması için bkz., "Law No. 2321/1995", [Greek] Government Gazette. (1995, 23 June) 4825, Erişim 19 Mayıs 2024, https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=19950100136

34 III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 3. maddesine göre "her devlet karasularının genişliğini tespit etme hakkına sahiptir; bu genişlik işbu Sözleşmeye göre tespit edilen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini geçemez." Sözleşmede sözü geçen "esas hat" iki şekilde tarif edilmiştir; normal esas hat ve düz esas hat. 5. maddeye göre normal esas hat "İşbu Sözleşmede aksine hüküm bulunmadıkça, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı normal esas hat, sahil dar devlet tarafından resmen kabul edilmiş büyük ölçekli deniz haritalarında belirtildiği şekliyle, sahil boyunca uzayan en düşük cezir hattıdır." 7. maddede ise düz esas hat tanımı yapılmıştır; buna göre "sahilin derin bir şekilde girintili çıkıntılı olduğu veya sahil boyunca hemen yakında bir adalar dizisinin bulunduğu yerlerde, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hattın çizimi için, uygun noktaları birleştiren düz esas hatlar yöntemi kullanılabilir. (...)"İlgili maddeler için bkz., Özman, *Birleşmiş Milletler*.

35 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 143.

36 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 55.

Karasularının genişliği ile ilintili bir başka nokta ise Ege Denizi'nde çoğu Yunanistan'a ait olan ve Anadolu kıyılarını çevreleyen ada, adacık ve kayalıkların Yunanistan'a "takımda devleti" statüsü kazandırıp kazandırmadığı ile ilintilidir. 1982 tarihli III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 46. maddesine göre:

İşbu Sözleşme amaçları uyarınca:

Takımda Devleti'nden, bütünüyle bir veya birçok takımdadan oluşan ve başka adaları da ihtiva edebilen bir devlet;

Takımda'dan, birbirleri ile olan bağları coğrafi, ekonomik ve politik yönden bir bütün oluşturacak derecede sıkı olan veya tarihi açıdan bu şekilde kabul edilen ada kısımları, bunlara bitişik sular ve diğer doğal unsurlar da dahil olmak üzere, bir adalar grubu anlaşılır.³⁷

47. maddede ise takımda devletinin en uzak adaların en uç noktaları arasında düz esas hatlar çizilebileceği belirtilmektedir. Buna göre takımda devleti adaların en uç noktaları arasında 100 deniz milini aşmayacak şekilde düz esas hatlar çizerek karasularını, kıta sahanlığını ve münhasır ekonomik bölge sınırlarını bu takımda esas hatlarından itibaren 12 deniz miline kadar ilan edebilecektir.

Sözleşmede takımda devletine tanınan bu denli geniş olanaklar düşünüldüğünde Yunanistan'ın da Ege Denizi'nde yetki alanlarına ilişkin savlarında ülkesel bütünlük ilkesini gündeme getirerek bir takımda devleti olduğu algısı yaratmaya çalışmıştır. Ancak III. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin hazırlık evresinde diğer ülkelerin yanı sıra Türkiye'nin itirazları sonucunda takımda devletine ilişkin düzenlemeler sıkı bir şekilde tanımlanmıştır. 1974 sonrasında Yunanistan kara ülkesi ile adalarının ülkesel bütünlüğünün bozulmaması gerektiği iddialarını sürdürmekle beraber takımda devleti olduğu iddiasını yinelememektedir.³⁸ Yunanistan'ın bir takımda devleti olması için öncelikle bir ada devleti olması ve bütünüyle bir veya birçok takımdadan oluşması gerekir ki bu durum Yunanistan için geçerli değildir.³⁹ Kurulduğu andan itibaren bir kara ülkesi olarak devlet sınırlarını genişletmiş, devir antlaşmalarıyla da adalarda egemenlik kazanmıştır. Sözleşme'nin lafzına uygun bir ada devleti niteliğine sahip değildir. Nitekim III. Deniz Hukuku Sözleşmesi bağlamında hangi ülkelerin takımda devleti statüsünde oldukları da belirlenmiş durumdadır ve Yunanistan bu ülkeler arasında yer almamaktadır.⁴⁰

37 Özman, *Birleşmiş Milletler*, 20.

38 Bu konuda bkz., Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*. (İstanbul: TÜDAV Yay. 2006), 124; Hüseyin Pazarcı, "Hukuki Açıdan: Ege'deki Deniz Sorunlarında Türk-Yunan Görüşleri", *Ege'de Deniz Sorunları Semineri*, (Ankara: A. Ü. SBF Yay., 1986), 79-82.

39 Angelos Syrigos, and Thanos Dokos, *Atlas of Greek- Turkish Relations*, s. 12. https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf

40 Sözleşme tanımı çerçevesinde takımda devleti olarak sıralanan ülkeler şunlardır: Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Cape Verde, Comoros, Dominik Cumhuriyeti, Fiji, Grenada, Endonezya, Jamaika, Kiribati, Maldivler, Marshall Adaları, Mauritius, Papua Yeni Gine, Filipinler, St Vincent ve The Grenadies, Sao Tome ve Principe, Seyşeller, Solomon Adaları, Trinidad ve Tobago, Tuvalu, Vanuatu. Ayrıntılar için bkz. "Archipelagic States Practice", https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2015/10/ila_study_-_update_on_article_47_in_committee_s_final_first_report_roach_clean_draft_20_june_2015_2_.pdf
"The Law of the Sea Practice of Archipelagic States", <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/publications/E.92.V.3.pdf>

Buna rağmen Yunanistan çok sayıda ada, adacık ve kayalıkları arasında takımda devletlerine tanınan haklardan yararlanarak düz esas hatlar oluşturabilir mi? Sözleşme'nin 7. maddesinde sahildar ülkenin karasularının belirlenmesi için düz esas hatlar çizebileceği belirtilmektedir. Sözleşmede, "uygun noktaları birleştiren düz esas hatlar yöntemi"nin kullanılabilmesinden söz edildiği için bu düz esas hatların uzunluğunun ne olacağı belirsizdir. Diğer yandan 10. maddede körfezlere ilişkin olarak en fazla 24 mil deniz mili genişliğinde düz esas hatların oluşturulabileceğinden söz edilmektedir. Ancak bu durumda da düz esas hat değil normal esas hat uygulamasını tercih etmiş olması gerekir. Dolayısıyla ilke olarak Yunanistan egemenliğindeki adalarda körfez ağızlarında 24 deniz miline varan uzunlukta düz esas hatlar oluşturabilir. Ancak takımda devletlerinin sahip olduğu haklara dayanarak adalar arasında 100 deniz miline uzanan takımda düz esas hattı oluşturamaz. Hâlihazırda Türkiye ve Yunanistan sahildar devletler olarak Ege Denizi'nde normal esas hat kuralına göre karasuları sınırlarını belirlemiş durumdadır.

Karasularının Ege Denizi'nde her iki ülke tarafından da 6 deniz mili olarak uygulanmasına koşut olarak gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta Yunanistan'ın Ege Denizi'nde 24 deniz miline varabilecek bitişik bölge ilan etme ihtimalidir. Her ne kadar sözleşmenin 33/a maddesi bitişik bölgede sahildar ülkenin yetkilerini gümrük, maliye, sağlık, muhacerat veya karasularında meydana gelebilecek riayetsizleri cezalandırmak olarak sınırlandırmış olsa da bu durum özellikle SAR konusundaki görüş ayrılıkları bakımından taraflar arasında yeni bir meydan okuma yaratabilecek durumdadır.

Kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması: Ege Denizi'nde sahildar ülkeler olarak Türkiye ve Yunanistan arasında bir kıta sahanlığı veya münhasır ekonomik bölge sınırlandırma antlaşması yapılmış değildir. Ege Denizi'nin kendine özgü olduğu dikkate alındığında ana karalar arasındaki en geniş mesafe 400 deniz milinden daha azdır. Ana karalar arasında çizilecek bir ortay hat pek çok yerde 200 deniz milinden daha az bir kıta sahanlığı ve bununla örtüşen münhasır ekonomik bölge ortaya çıkartmaktadır. Ülkesel egemenlik açısından ele alındığında da bir başka özgünlük daha ortaya çıkmaktadır. Ege Denizi'nde Anadolu kıyılarını çevreleyen ve çoğu iskâna müsait olmayan çok sayıda ada, adacık ve kayalık bulunmaktadır. Bu ada, adacık ve kayalıkların egemenliği ise (egemenlikleri antlaşmalarla devredilmemiş olanlar hariç) karşı sahildar ülke olan Yunanistan'a aittir. Diğer bir deyişle ters konumda yer alan ada durumundadırlar. Adalar Anadolu kıyısına Yunan ana karasından daha yakın mesafededirler.

Süreç içerisinde her iki ülke de çeşitli zamanlarda ulusal düzenlemelerle hak iddiasında buldukları bölgelerin nereleri olduğunu açıklamışlardır. Bu hak iddiaları tarafların aynı bölgelerde çatışan egemen hak iddiaları olduğunu göstermektedir. Ege Denizi'nde Yunanistan'ın Taşoz civarında ulusal karasularında 1960'larda başlatmış olduğu denizde petrol arama faaliyetlerinin ardından 1973 yılında bu kez Türkiye de Ege Denizi'nde ulusal karasularının dışında ve Türkiye'nin kıta sahanlığı iddiasında bulunduğu uluslararası açık denizde TPAO'ya

ruhsatlar vermeye başlamıştır.⁴¹ Türkiye'nin kıta sahanlığı iddiasında bulunduğu bölgeler coğrafi açıdan Türk-Yunan ana karaları arasındaki deniz alanını kabaca ikiye bölen bir çizginin doğusunda yer almaktadır. Türkiye'nin görüşüne göre Anadolu kıyılarına yakın olan ve Türkiye'nin kıta sahanlığı üzerinde yer alan Yunanistan'a ait olan adaların sadece karasuları ile sınırlı bir kıta sahanlığına sahip olması söz konusudur. Yunanistan'ın görüşüne göre ise adaların da tıpkı ana karalar gibi kıta sahanlığı hakları vardır ve Ege Denizi'nde sahildar ülkeler olarak Türkiye ve Yunanistan arasında yapılacak bir sınırlandırma Yunanistan'a ait adalarla Anadolu kıyıları arasındaki ortay hat esas alınarak saptanabilir. Yunanistan'ın görüşünden yola çıkıldığında Türkiye'nin Ege Denizi'nde sadece karasularıyla sınırlı bir kıta sahanlığı sahibi olacağı görülür.

1973 yılından itibaren Türkiye'nin hak iddiasında bulunduğu ve araştırma ruhsatları verdiği bölgelerde bilimsel araştırma faaliyetlerine başlaması doğal olarak Yunanistan'ın tepkisini çekmiştir. Yunanistan bu araştırma faaliyetlerini fiili olarak engelleyemediği durumda konuyu BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine taşıdığı gibi ayrıca Uluslararası Adalet Divanı'na başvurarak uyuşmazlığı çözmesini talep etmiştir. Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin gerçekleştirdiği bilimsel araştırma faaliyetinin sahildar ülkelerin hak iddiasında buldukları bölgelerin statüsünü bozmadığı gerekçesiyle ihtiyati tedbir almaya gerek görmemiş ve tarafları barışçıl yöntemleri kullanarak aralarındaki uyuşmazlığı çözmeye davet etmiştir. 1976 yılında ise Uluslararası Adalet Divanı Yunanistan'ın başvurusunu esastan görüşmeden önce konuyu yetki bakımından incelemiş ve yapılan başvurunun Yunanistan'ın egemenlik haklarıyla ilintili olduğuna ve Yunanistan'ın Divan'ın statüsünü tanıırken egemenlik sorunlarını Divan'ın yetkisi dışında bıraktığına işaret ederek yetki bakımından davaya bakamayacağına karar vermiştir.

41 Türkiye'nin verdiği ruhsatlar için bkz. "Ege Denizi ve Akdeniz'de Petrol Arama Ruhsat Sahaları", *Resmi Gazete*, 18 Temmuz 1974, Sayı: 14949, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14949.pdf>

Harita 1. Ege Denizi'nde Karasuları ve EGEAYDAAK⁴²

Taraflar arasında bir uzlaşımın sağlanamadığı süreçte 1976 yılında iki ülke Bern Mutabakatı'nı kabul ederek bir sınırlandırma anlaşması yapılmaya değin ulusal karasularının dışındaki kıta sahanlığı iddialarının bulunduğu bölgelerde araştırma ve sondaj faaliyetlerine girişmeyeceklerini karara bağlamışlardır.⁴³ Bern Mutabakatı, niteliği açısından bir tür moratoryum olarak düşünülebilir. Nitekim 1987 yılındaki krize rağmen hâlâ iki ülke arasında geçerliliğini sürdüren bir ahdi düzenlemedir.

İki ülke arasındaki uzlaşmazlığın özünde ise egemenliği Yunanistan'a ait olmakla beraber Anadolu kıyılarını çevreleyen adaların kıta sahanlıklarının sınırlandırmasının nasıl yapılacağı

42 Başeren ve Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği*, EK11)

43 Mutabakat metni için bkz, "Bern Agreement Between Turkey and Greece", *Turkishgreek.org*, <http://www.turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/50-bern-agreement-between-turkey-and-greece-11-november-1976>

sorusu yatmaktadır. 1970'lerden sonraki süreçte uluslararası alandaki pek çok benzer durumda varılan çözümler aslında Türkiye'nin bu konudaki tezleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir.

Adaların deniz yetki alanlarının belirlenmesinde / sınırlandırılmasında sahildevletleri arasında

- Hakkaniyetin sağlanması,
- Denizden yararlanma hakkı,
- Kıyı şeridi uzunluğu,
- Nüfus dengesi,
- Adaların konumu,

Adaların ana karaların denize çıkışını engellememesi,

ilkelerine göre karar verilmektedir. Dolayısıyla pek çok örnekte adaların deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasında adalara aşağıdaki düzeyde bir etki tanımaktadırlar:⁴⁴

- Tam etki,
- Kısmi etki,
- Tam çevreleme veya kısmi çevreleme,
- Etkisiz sayılma.

Bu açıdan bakıldığında Ege Denizi'nde öncelikle egemenlik sınırlarında bir uzlaşmaya ihtiyaç vardır. Lozan Barış Antlaşması'nın ardından henüz tamamlanamamış olan egemenlik sınırlarının belirlenmesi konusu çözüldüğünde bu kez sahildevletleri ülkelerin deniz yetki alanlarının sınırını saptamak için barışçıl çözümlerine başvurulabilir. Hâlihazırda egemenliği antlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş ada, adacık ve kayalıkların varlığı deniz yetki alanlarının sınırının saptanması önünde engel teşkil etmektedir. Yaklaşık 150 civarındaki ada, adacık ve kayalığın Türkiye'ye veya Yunanistan'a açıkça devredildiğini gösteren bir ahdi düzenleme bulunmamaktadır. Her iki ülke de bu konuda hukuki-siyasi tezlerini dillendirmekle beraber açık bir müzakere ve uzlaşıdan uzaktırlar.

4. Rodos ve Oniki Adalar'ın Deniz Yetki Alanları Bakımından Özelliği

Daha önce de belirtildiği üzere Rodos ve Oniki Adalar, Meis ve bağlı adacıklarıyla beraber Yunanistan topraklarının en doğusundaki kısmını oluşturmaktadır. Bu ada ve adacıklar bir cephesiyle Ege Denizi'nde diğer cephesiyle Akdeniz'de kıyı şeridinde sahiptir. Özellikle Rodos, Kerpe yayındaki kısmı ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki deniz yan sınırını etkilemektedir.

44 Ayrıntılar için bkz; Yücel Acer, *Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları*, (İstanbul: SETA Yay., 2021); Yücel Acer, "Uluslararası Yargı Kararları Işığında Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları ve Adaların Etkisi". *Doğu Akdeniz Sempozyumu: Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü*. (Ankara: TBMM Yay., 2021), 87-112. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/Doğu_Akdeniz_Sempozyumu.pdf [E. Tarihi. 3 Eylül 2022]; Sertaç Hami Başeren., "Doğu Akdeniz: Deniz Yetki Alanları Sorunları", 73. *Türkiye Jeoloji Kurultayı*. 24-28 Mayıs 2021 (Çevrimiçi). <https://www.youtube.com/watch?v=KLLkPWQ5Hws> [E. Tarihi. 3 Eylül 2022]; Çağatay Erciyes, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Türkiye'nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları", *MFA*, <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlendirilmesi.pdf> [E. Tarihi. 3 Eylül 2022].

Meis'in ise Ege Denizi ve Oniki Adalar ile bir bağı yoktur. Ocak 1932 Ankara Anlaşması ile Meis civarındaki ada ve adacıkların egemenliklerinin hangi ülkeye ait olduğu kararlaştırılmış olduğu gibi yan sınırı da saptanmış durumdadır. Ancak anlaşmanın yapıldığı dönemde Türkiye'nin ve İtalya'nın uyguladıkları karasuları sınırı 3 deniz milidir. Oysa özellikle 1982 düzenlemesinden sonra Akdeniz'de Türkiye'nin karasuları 12 deniz mili genişliktedir.

Oniki Adalar ve Meis'in 1947 yılında Yunanistan'ın egemenliğine devredilmesinden sonra Yunanistan bu bölgedeki karasularının genişliğini 6 deniz mili olarak uygulamaktadır. 6 deniz mili karasuları uygulaması söz konusu olduğunda dahi bu bölgedeki ada, adacık ve kayalıklar dolayısıyla Türkiye-Yunanistan arasındaki karasuları sınırı Türkiye'nin Ege Denizi'ne çıkışını zorlaştırmaktadır. Adalar arasındaki mesafenin 6 deniz milinden az oluşu adalar arasındaki deniz alanını Yunanistan'ın kesintisiz karasularına dönüştürmektedir. Bu bölgedeki deniz trafiği ancak transit geçiş ve zararsız geçiş hakkı çerçevesinde üçüncü ülkelerin denizden yararlanmasına olanak tanımaktadır.

Rodos ve Oniki Adalar'ın deniz yetki alanları bakımından dikkate alınması gereken öncelikli konu ise Aralık 1932'de İtalya ile yapılan ancak anlaşmaya çevrilemeyen müzakerelerin benzerinin Yunanistan ile yapılması gerektiğidir. Bu konuda Yunanistan'ın Aralık 1932 Teknisyenler Zabıtnamesi'ne ilişkin görüşünü değiştirerek Türkiye ile müzakereye başlaması gerekecektir. Çünkü Lozan Barış Antlaşması'nın 15. maddesinde adaların isimleri sayıldığı gibi tabi adacıkların üzerindeki egemenliğinden de İtalya lehine feragat ettiği (vaz geçtiği) belirtilmektedir. Ancak tabi adacıkların hangileri olduğu belirsizdir ve müzakere edilerek kesinleştirilmelidir. Kuşkusuz bu müzakerelerde yeni şartların varlığı, tarafların çıkar ve beklentilerinin farklılaşmış olması yeni bir dengenin oluşturulması gerektiğini göstermektedir. Egemenlik sınırlarının tartışmasız bir şekilde belirlenmesi durumunda söz konusu ada, adacık ve kayalıkların deniz hukuku açısından sahip olacağı egemen haklarının sınırlarını belirlemek mümkün olabilecektir.

Tablo 4. Türkiye – Yunanistan Görüş Ayrılıkları Özeti		
	Türkiye'nin Görüşü	Yunanistan'ın Görüşü
Aralık 1932 Teknisyenler Zabıtnamesi	Geçerliliği olmayan bir metindir.	Ocak 1932 Anlaşması'nın ekidir ve bağlayıcıdır.
1947 Paris Barış Antlaşması'nın Silahsızlandırmaya ilişkin hükümleri	Objektif hukuk kuralları çerçevesinde Yunanistan'a karşı ileri sürülebilir. Yunanistan Oniki Adaları silahsızlandırmak zorundadır.	Türkiye Paris Barış Antlaşması'nın tarafı değildir. Yunanistan'ın adaları silahlandırmasına karşılamaz.
Adaların deniz yetki alanları	Adaların yalnızca karasuları ile sınırlı bir kıta sahanlığı/MEB hakkı vardır.	Adalar tıpkı ana karalar gibi kıta sahanlığı-MEB hakkına sahiptir.

12 deniz mili karasuları genişliği	Ege Denizi'nde 12 deniz mili karasuları ilanı "hakkın kötüye kullanılması" anlamına gelir, Türkiye için "savaş nedeni"dir.	12 deniz mili karasuları hakkı Yunanistan'a uluslararası hukukun tanıdığı bir haktır; Yunanistan uygun gördüğü zamanda bu hakkı kullanacaktır.
Deniz sınırları	Yunanistan ile Türkiye arasında deniz sınırlarını düzenleyen bir antlaşma yoktur. 6 deniz millik karasuları sınırı temel uygulama olmakla beraber sınırlar EGEAYDAAK'lar çerçevesinde belirlenmelidir.	Türkiye ile Yunanistan arasındaki deniz sınırı Anadolu kıyıları ile Yunanistan'a ait adalar arasındaki ortay hattır. Bu hattın batısı Yunanistan'a aittir.
Lozan Barış Antlaşması 16. madde yorumu	16. madde Türkiye'nin hak ve menfaatlerinden topyekûn bir feragat anlamına gelmemektedir.	Türkiye Lozan'ın 16. maddesiyle Ege Denizi'ndeki tüm hak ve menfaatlerinden feragat etmiştir.

Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi Anadolu'yu çevreleyen adaların deniz yetki alanlarının nasıl saptanacağı karmaşık bir konudur. Tarafların hangi adalara tam etki, kısmi etki veya etki hakkı tanıyıp tanımayacakları konusunu müzakere ederek uzlaşmaları gerekir. Tarafların sıfır toplamı bir çözüme odaklanmış olmaları ise uzlaşmayı zorlaştırmakta ve çatışmaya süreklilik kazandırmaktadır.

Türkiye açısından Ege Denizi'nde 6 deniz mili genişliğinde bir karasuları sınırının genişletilmemesi "kırmızı çizgi"dir. 6 millik karasularının korunmasında uzlaşırsa Anadolu kıyısını çevreleyen Yunanistan'a ait ada, adacık ve kayalıkların karasuları ile sınırlı bir kıta sahanlığına-münhasır ekonomik bölgeye sahip olması bu adaların egemenliklerine bir halel getirmeyecektir. Çünkü sınırlandırma egemenliğe değil egemen hakların sınırlandırılmasına ilişkindir.

5. Oldu-Bitti [Fait Accompli] Stratejisi ve Türkiye'nin Tepkisi

Ege Denizi'ndeki devlet uygulamaları açısından bakıldığında iki ülke arasındaki ahdi statü konusunda henüz tam olarak giderilemeyen uyuşmazlıkların bulunması tarafların bu konuda izledikleri siyasanın şeklini de etkilemektedir. Barışçıl çözüm yöntemlerine başvurulmadığına göre bu durumda nasıl bir yol izlenecektir? Bu sorunun yanıtını Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri grubunun çalışmalarında bulmak mümkündür. Örneğin Türkiye ile Yunanistan arasındaki krizlerde krizi tetikleyen davranışın/durumsal değişikliğin ne olduğu, kimin tarafından tetiklendiği ve hasmın buna ne tepki gösterdiğine bakılarak bir kanaate varılabilir. 2016 yılına değin iki ülke arasında 14 dış politika krizi yaşanmıştır.⁴⁵ Bu 14 dış politika krizinden sadece birinde (1973-1974 Ege Denizi Kıta Sahaneliği Krizi) krizi tetikleyen davranış-durumsal değişiklik Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. 1955 yılındaki 6-7 Eylül Olayları Krizini

45 Ayrıntılar için bkz., Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*, (İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017); Fuat Aksu, "Protracted Conflicts and Foreign Policy Crises in Turkish Foreign Policy", R. Kutay Karaca and Fatma Zeynep Özkurt (Eds.), *New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues*, (İstanbul: İstanbul Gelişim University Press, 2017), 65-98.

ve 1974 NOTAM Krizini de eklersek sayıyı üçe yükseltebiliriz. Diğer krizlerde ise tetikleyici davranış ya doğrudan ya da dolaylı olarak Yunanistan tarafından gerçekleştirilmiştir. Kriz yönetimi açısından bakıldığında tetikleyici davranışın hangi amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğuna bakılarak aktörün eylemiyle savunmacı veya saldırgan bir strateji izlediği söylenebilir.

Yunanistan'ın söz konusu krizlerdeki kriz yönetim stratejisi büyük oranda oldu-bitti (fait accompli) stratejisi olarak belirlenmiştir. Oldu-bitti, herhangi bir eylemi hasmın tepki gösteremeyeceği beklentisi ile gerçekleştirmek, sonucu kabul edeceğini beklemek olarak tanımlanabilir. Oldu-bittiye başvuran aktör için oldu-bitti eylemiyle ortaya çıkan durum hasım için kabul edilemez olarak değerlendirilebilir. Ancak tepki göstermenin daha fazla zarara yola açabileceği endişesiyle durumu tırmandırmayı tercih etmeyebilir. Hasım aktör duruma bir tepki gösterse de bu tepki oldu-bittiyi uygulayan aktörün geri adım atmasını sağlayacak bir sertlikte olmayabilir. Oldu-bitti stratejisi saldırgan bir kriz yönetim stratejisidir. Hasım aktörler arasındaki güç dengesinin görece eşit olduğu durumlarda oldu-bitti stratejisine başvurmak hızlı bir tırmanmaya yol açabilir. Eğer taraflar arasında söz konusu uyuşmazlıkta taraflardan herhangi birinin önceden ilan edilmiş bir "kırmızı çizgi"si yoksa durumu lehine çevirmek isteyen taraf kendince uygun gördüğü bir anda iddiasını oldu-bittiyle gerçekleştirme yoluna gidebilir. Bununla beraber ilan edilmiş bir "kırmızı çizgi" varsa ve oldu-bittiyle bu çizgi ihlal edilmişse bu durumda zarara uğrayan tarafın savaşa varabilecek bir tırmandırmaya başvurması mümkündür. Oldu-bittiye başvuran taraf için bu durumda iki temel seçenek bulunur; ya tırmandırmayı sürdürerek savaşı kabullenir veya fiili ihlalini durdurarak/sonlandırarak geri adım atmış olur. Oldu-bittiden geri adım atan saldırgan taraf amacını gerçekleştiremezken zarar gördüğünü düşünen savunmacı taraf krizi zamana yayarak oldu-bittiyi kabul etmediğini gösterecek hukuki, siyasi, askeri yöntemleri sürdürür. Uzun soluklu, tekrarlayan çatışmalarda bu durum daha belirgindir. Oldu-bittiye başvuran taraf başlangıçta statüyü kendi yararına değiştirdiğini ve bir itirazın düşük riskler içerdiğini düşünse de süreç tersine dönebilir. Oldu-bittiyi tanımayan bir muhatap uluslararası sistemde kendi haklılığını destekleyecek aktörlerle dengeyi kendi yararına değiştirebilir. Hasım ihlalden geri adım atmaya zorlayabilir.

Ege Denizi'nde egemenlik ve egemen haklara ilişkin yetki alanları özelinde Yunanistan'ın mevcut durumu kendi lehine değiştirme girişimleri birer oldu-bitti örneğidir. Müzakere yoluyla oluşturulması gereken bir statü yerine taraflardan bir diğerinin hak ve menfaatlerinin gasp edilmesi anlamına gelmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Ege Denizi'nde ülke devirleri bakımından var olan uyuşmazlık ancak bir antlaşmayla ülkesel egemenliğin kurulmasını gerektirmektedir. Özellikle ada, adacıkların iskâna açılması ve egemenlik iddialarına kaynaklık edecek faaliyetlerin sürdürülmesi Yunanistan'ın hukuki-siyasi tezlerini meşrulaştırmaz. Aksine bu konuda Türkiye'nin sürekli itiraz eden ülke durumu ve antlaşma yoluyla ülke devrinin gerçekleştirilmesi konusundaki siyasası bu konuda bir hukuki-siyasi sorunun varlığını göstermektedir.

Dolayısıyla oldu-bitti girişimleri Türkiye'nin konuyu tırmandırması için bir gerekçe oluşturmaktadır. Ancak bu ise mevcut uluslararası/bölgesel alt sistem koşullarında Türkiye'nin kapasitesi ve yetenekleriyle doğru orantılıdır. Türkiye, Yunanistan'ın oldu-bitti girişimlerine

diplomatik-siyasi tepki göstermiş olsa da ihlalleri durdurması ve/ya geri adım atılmasını sağlaması için kararlılığını ve inandırıcılığını gösterecek araç ve yöntemleri uygulamaya sokması gerekir.

Tablo 5. Ege'de Türkiye-Yunanistan Uygulamaları				
Uyuşmazlık Konusu	Yunanistan'ın Davranışı		Türkiye'nin Davranışı	
Hava Sahası / FIR	Hava sahasını 10 mil uygulamak	Oldu-bitti	Fiili ve ısrarlı itiraz	Fiili uçuş (eylemli tanımama)
Kararları	Uygun zamanda 12 mile genişletme isteği	Niyet	Kırmızı çizgi / savaş nedeni sayma	Caydırma
Kıta Sahanlığı	Bern Anlaşması'ndan kurtulma isteği	Niyet	Ahde vefa	Kısasa kısas
Adaların Silahlandırılması	Adaları silahlandırma	Oldu-bitti	Israrlı itiraz	Diplomatik-siyasi tepki / ????
EGEAYDAAK	İşkân ve silahlandırma	Oldu-bitti	Kırmızı çizgi / tepkisizlik	Zorlayıcı diplomasi / ????

Kararlılık ve inandırıcılığın görece zayıf olduğu örneklerde oldu-bittilerle yürürlüğe konulan uygulamalar devam etmektedir. Bu ise giderek kanıksanmış bir süreci doğurmaktadır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere sadece bir uyuşmazlıkta Türkiye'nin oldu-bittiye izin vermediği, bunu savaş nedeni olarak gördüğü ifade edilmiştir. Hava sahası/FIR uygulamalarında ise oldu-bittiyi tanımama kararını eylemli olarak sürdürmektedir. Oldu-bittiye getirmenin somut örneği olan adaların antlaşmalara rağmen silahlandırılması konusunda ise Türkiye'nin itirazları sözlü düzeyde kalmış, askeri anlamda bir eylemle desteklenmemiştir.⁴⁶

Sonuç

Türkiye-Yunanistan arasındaki uyuşmazlıklar birbiriyle ilintili ve çok yönlü uyuşmazlıklardır. Yukarıda da belirtildiği üzere teknik nitelikteki görüş ayrılıkları bile kolaylıkla egemenlik tartışmasına kaynaklık edebilmektedir. Tarafların uyuşmazlıklara ilişkin görüşleri, hukuki-siyasi argümanları barışçıl çözüm yöntemleriyle uyuşmazlıkları gidermeye yetmemektedir. Müzakerenin başarısı uzlaşmadan tüm tarafların memnun ayrılıyor oluşudur. Sıfır toplamı bir çözüm arayışının taraflar arasında uzlaşmayı ortadan kaldırmayacağı aksine krizlere yol açacağı görülmektedir. 1923'ten günümüze Türkiye'nin doğrudan tarafı olduğu dış politika krizlerinden 14'ü Yunanistan ile yaşanmıştır. Bu krizlerin analizinden ortaya çıkan bulgu ise taraflar arasındaki hassas dengiyi ilgilendiren ahdi statüye ilişkindir. Krizleri tetikleyen durumsal değişiklik üç tür ahdi statü ihlaliyle gerçekleşmektedir:

46 1981-1984 yılları arasında Yunanistan'ın Limni adasındaki askeri varlığını NATO savunma planlarına dahil etmek istemesiyle başlayan kriz sırasında Türkiye'nin başlangıçta tepkisi sert iken sonrasında bu tepkinin dozu düşürülmüş, askeri yönetimin olduğu süreçte konu kamuoyunun gündeminden düşürülmüştür. Bu kriz uyutulmuş kriz örneğidir.

- Taraflardan birinin doğrudan doğruya bir fiili ihlal ile ahdi statüyü bozması,
- Taraflar arasındaki uyuşmazlığı ilgilendiren ahdi düzenlemenin hüküm içermemesi veya hükümlerin farklı yorumlanması,
- Uyuşmazlığa ilişkin bir ahdi statünün bulunmaması.

Herhangi bir ahdi hukuk ihlali neden gerçekleşir? Kuşkusuz buna farklı yanıtlar verilebilir. Herhangi bir ahdi düzenlemenin ilgili taraflar arasında bir statü yaratmış olduğu dikkate alınırsa taraflardan birinin bu statüden memnun olmaması veya statüde değişiklik talep etmesi olasıdır. Bu değişikliğin ilgili taraflar arasında yapılacak müzakerelerle sonuca bağlanması, yeni bir statü üzerinde uzlaşma yaratılması gerekir. Taraflardan birinin müzakere yerine tek yanlı statü değişikliği talebi ve oldu-bitti girişimi çatışmaya-krize yol açmaktadır. Ege Denizi'ne ilişkin yetki alanlarının belirlenmesindeki temel güçlük Ege Denizi'nin kendine has coğrafi-siyasi özellikleri olduğu kadar statü değişikliği veya yeni statü oluşturma isteği yerine kıyıda ülkenin müzakerenin parametrelerini kendisinin belirlemek istemesidir. Yunanistan'ın yaklaşımı özünde Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'nın 16. maddesine göre Ege'deki tüm haklarından feragat etmiş olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceden hareket edildiğinde de egemen haklara ilişkin müzakereler ancak Türkiye'nin egemenliğine bırakılan 3 mil içerisindeki adalar/topraklar ile Yunanistan'a devredilmiş bulunan adalar arasındaki deniz alanlarında yapılabilir. Bu düşünce Türkiye'yi Ege Denizi'nde eşit haklara sahip kıyıda ülke olmaktan çıkartmaktadır. Üstelik Anadolu kıyıları ile Yunanistan'a devredilen adalar arasındaki mesafenin darlığı düşünüldüğünde Türkiye'nin Ege'de özellikle Oniki Adalar civarında sadece karasuları ile sınırlı kalacak bir alanda egemen haklarını (kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge gibi) kullanabilecektir. Bunun ötesi ise uluslararası açık deniz sayılan kısımlar dahi Yunanistan'ın egemen haklarını kullanacağı bölgeler olacaktır. Bu bölgedeki egemenliği antlaşmalarla devredilmeyen ada, adacık ve kayalıkların kaderinin belirlenmesi durumunda egemenlik sınırlarıyla beraber egemen haklar konusu da farklı bir boyut kazanacaktır.

Türkiye'nin egemenliği ilgilendiren uyuşmazlıklarda oldu-bittilere tepkisiz kalmasının iki ülke arasındaki Lozan dengesinin bozulması anlamına gelecektir. Özellikle henüz bir ahdi statü kurulmamış uyuşmazlıklarda tek yanlı fiili ihlaller, oldu-bittilere karşı izleyeceği temel strateji ise karşılıklılık esasına dayanmaktadır. Egemen eşitlik ilkesi çerçevesinde Yunanistan'ın her oldu-bittisi Türkiye'ye de aynı veya misliyle karşılık verme hakkı verir. Özellikle egemenliği devredilmemiş ada ve adacıkların iskâna açılmasına yönelik oldu-bittilere karşı Türkiye'nin de tıpkı Kardak Krizi'nde olduğu gibi tepki göstermesi mümkündür. Üstelik 1996'dan sonra taraflar arasında bu konuyu da kapsayan görüşmeler sürerken oldu-bittiye başvurulması Yunanistan'ın görüşmelerde samimi olmadığı algısını pekiştirmektedir. Çünkü Ege'de her iki kıyıda ülkenin de hak ve menfaatleri söz konusudur. Taraflardan birinin diğerinin hak ve menfaatlerini dikkate almadan dengeyi/statüyü lehine çevirmeye çalışması istikrarsızlığı sıcak bir çatışmaya dönüştürebilme potansiyeline sahiptir. Bir bütün olarak bakıldığında Ege Denizi'nde Türkiye-Yunanistan arasındaki dengenin bozulması Doğu Akdeniz özelinde de dengeyi olumsuz

etkileyecektir. Uluslararası ilişkilerde aktörler arasındaki uyumsuzlukların barışçıl yöntemlerle çözümü hâlâ önemli ölçüde aktörlerin güç kapasitelerine bağlıdır. Doğaldır ki güç sadece askeri kapasiteyle ölçülemeyecek denli kapsamlı ve karmaşık bir özelliktir. Dolayısıyla sadece hak sahibi olduğu iddiasıyla yetinmemek aynı zamanda bunu fiili durumlarla desteklemek gerekir. Bu açıdan Ege Denizi'ne ilişkin uyumsuzlukların yakın tarihi bu açıdan Türkiye'nin ihmallerinin çarpıcı örneklerini oluşturmaktadır. Bu ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

- Acer, Yücel. *Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları*. İstanbul: SETA Yay., 2021.
- Acer, Yücel. "Uluslararası Yargı Kararları Işığında Doğu Akdeniz'de Sınırlandırma Sorunları ve Adaların Etkisi". *Doğu Akdeniz Sempozyumu: Doğu Akdeniz Sorunlarına Hukuki ve Siyasi Yaklaşım ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin Çözümdeki Muhtemel Rolü*. Ankara: TBMM Yay., 2021, 87-112. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/2021/Dogu_Akdeniz_Sempozyumu.pdf [E. Tarihi. 3 Eylül 2022]
- Aksu, Fuat. *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi*. İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017.
- Aksu, Fuat. "Protracted Conflicts and Foreign Policy Crises in Turkish Foreign Policy". R. Kutay Karaca and Fatma Zeynep Özkurt (Eds.). *New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues*. İstanbul: İstanbul Gelişim University Press, 2017, 65-98.
- Başeren S. Hami. (1998). "Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Andlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü". Ali Kurumahmut (Y. Haz.). *Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar*. (ss. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1998, 82-115.
- Başeren, Sertaç Hami. *Ege Sorunları*. İstanbul: TÜDAV Yay. 2006.
- Başeren, Sertaç Hami. "Doğu Akdeniz: Deniz Yetki Alanları Sorunları". 73. *Türkiye Jeoloji Kurultayı*. 24-28 Mayıs 2021 (Çevrimiçi). Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=KLLkPWQ5Hws> [E. Tarihi. 3 Eylül 2022]
- Başeren, Sertaç H. ve Kurumahmut, Ali. (Y. Haz.). *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*. Ankara: SAEMK Yay., 2003.
- Bostan, İdris ve Kurumahmut, Ali. *Trablusgarb ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları*. Ankara: SAEMK Yay., 2003.
- Bölükbaşı, Deniz. *Turkey and Greece : The Aegean Disputes*. Cavendish Pub. 2004.
- Engin, Vahdetin. "Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Mali Uygulamalar (1839-1923)". İdris Bostan (ed.). *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*. Ankara: SAEMK Yay. 2003, 91-114.

- Erciyes, Çağatay. “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Türkiye’nin Siyasi ve Hukuki Tezleri Sahadaki Uygulamaları”. *MFA*, Erişim 3 Eylül 2022. <https://www.mfa.gov.tr/data/dogu-akdeniz-deniz-yetki-alanlarinin-sinirlendirilmesi.pdf>
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri. Cilt 1, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*. A.Ü. H.F. Yay. 1953.
- Kılınç, Salih Uygur. *Avrupa Birliği- Eurocontrol Sivil Havacılık Düzenlemeleri ve Türkiye*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011.
- Kurumahmut, Ali. “Uluslararası Andlaşmalara Göre Ege Adaları’nın Egemenlik Devirleri”. Sertaç Hami Başeren ve Ali Kurumahmut (Y. Haz.). *Ege’de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*. Ankara: SAEMK Yay., 2003, 11-69.
- Örenç, A. Fuat. “Ege Adaları’nda İdari Yapı (1830-1923)”. İdris Bostan (ed.). *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*. Ankara: SAEMK Yay. 2003, 32-56.
- Özman, Aydoğan. (1984). *Birleşmiş Milletler III. Deniz Hukuku Sözleşmesi*. (İstanbul: DTO Yayınları, 1984).
- Pazarıcı, Hüseyin. “Hukuki Açından: Ege’deki Deniz Sorunlarında Türk-Yunan Görüşleri”. *Ege’de Deniz Sorunları Semineri*. A. Ü. SBF Yay., 1986, 79-93.
- Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Cilt II. Ankara Turhan Kitapevi, 1999.
- Soysal, İsmail. *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*. 1. Cilt (1920- 1945). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2000.
- Syrigos, Angelos and Dokos, Thanos. *Atlas of Greek- Turkish Relations*. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.syrigos.gr/books/Atlas_syrigos_dokos.pdf
- Toluner, Sevin. *Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi*. Filiz Kitapevi, 1984.
- Turan, Şerafettin. “Rodos ve 12 Ada’nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı”. *Belleten*. XXIX, (1965), 113-116.
- “2321/23.6.1995 Sayılı Kanun”. *Resmi Gazete* [Yunanistan], 23 Haziran 1995. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.et.gr/api/Download_Small/?fek_pdf=19950100136
- “Archipelagic States Practice”. Erişim 19 Mayıs 2024. https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2015/10/ila_study_-_update_on_article_47_in_committee_s_final_first_report_roach_clean_draft_20_june_2015_2_.pdf
- “Balkan İtilâfi Devletlerle Bulgaristan Arasında 31 Temmuz 1938 Tarihinde Selânikte İmza Edilen Anlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun”. *Resmi Gazete*. 12 Ocak 1939, [Sayı 4109]. Erişim 19 Mayıs 2024. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4109.pdf>
- “Bern Agreement Between Turkey and Greece”. *Turkishgreek.org*. Erişim 19 Mayıs 2024. <http://www.turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/item/50-bern-agreement-between-turkey-and-greece-11-november-1976>
- “Ege Denizi ve Akdeniz’de Petrol Arama Ruhsat Sahaları”. *Resmi Gazete*. 18 Temmuz 1974, Sayı: 14949. Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14949.pdf>
- “Law No. 2321/1995”, [Greek] *Government Gazette*. 1995, 23 June. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.et.gr/api/DownloadFeksApi/?fek_pdf=19950100136
- “Law of the Sea Bulletin, No.29, 1995”. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www.un.org/depts/los/doalos_publications/LOSBulletins/bulletinpdf/bulletinE29.pdf
- “Şikago’da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması ile Sivil Havacılık Geçici Sözleşmesi ve Bunların Eklerinin Onanması Hakkında Kanun”. *Resmi Gazete*, (12 Haziran 1945). Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6029.pdf>

- “TBMM’de Temsil Edilen Siyasî Partilerin, Yunanistan’ın Ege Denizindeki Karasularının 12 Mile Çıkarılmasına Yönelik Tutumunun Doğuracağı Sonuçların Yunan ve Dünya Kamuoyuna Dostane Duygularla Duyurulmasına İlişkin Önergesi”. *TBMM*, 8 Haziran 1995. Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c088/tbmm19088121.pdf>
- “The Law of the Sea Practice of Archipelagic States”. Erişim 19 Mayıs 2024. <https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/publications/E.92.V.3.pdf>
- “The Treaties of Peace of 1947”. *International Law Studies-ILS*. Erişim 19 Mayıs 2024. <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2181&context=ils>
- “Türk - Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tâyin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla 19 Ocak 1963 Tarihinde İmzalan Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”. *TBMM*. 9 Ocak 1967. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc050/kanunbmmc050/kanunbmmc05000813.pdf [E. Tarihi. 3 Eylül 2022]
- “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Krallık Hükümeti Arasında Trakya Hududunun İşaretlenmesi Hakkında Anaprotokol ile Eklerinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna İlişkin Kanun”. *TBMM*. 29 Mart 1979. Erişim 19 Mayıs 2024. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc062/kanunbmmc062/kanunbmmc06202220.pdf
- “Türkiye-Yunanistan Meriç Nehri Sınır Düzenlemeleri”, *Turkishgreek.org*. Erişim 19 Mayıs 2024. <http://www.turkishgreek.org/index.php/kuetuephane/indirilebilir-kaynaklar/summary/19-1926-turkey-greece-boundary-agreement/138-turki-ye-yunani-stan-meri-c-nehri-sinir-duzenlemeleri>

Türkiye-Özbekistan İlişkilerinin Tarihi Zemini: Osmanlı-Türkistan Arasındaki Siyasi ve Kültürel İlişkiler (XVI-XX. Yüzyıllar)

The Historical Background of The Relationships of Turkey-Uzbekistan: The Political and Cultural Relations Between the Ottoman Empire and Turkestan (XVI.-XX. Centuries)

Mustafa Budak¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mustafa Budak (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mubudak@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4061-9487

Başvuru/Submitted: 13.08.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
05.09.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.09.2024

Kabul/Accepted: 27.09.2024

Atıf/Citation: Budak, M. The Historical Background of The Relationships of Turkey-Uzbekistan: The Political and Cultural Relations Between the Ottoman Empire and Turkestan (XVI.-XX. Centuries). *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024): 123-148.
<https://doi.org/10.26650/jes.2024.1532450>

Öz

Türkiye ile Özbekistan, birincisi XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, ikincisi de XX. yüzyılın son çeyreğinde istiklalini kazanmış yeni iki ulus devlettir. Aynı zamanda Türkiye ve Özbekistan, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıklarının halefleridir. Ayrıca, köken, din, dil, tarih ve kültürel açılardan benzerlikler taşımaktadır.

Makalenin amacı, Türkiye ile Özbekistan arasında kurulmuş olan son 30 yıllık ilişkilerin yeni olmadığını, tarihi ve kültürel bir zemine sahip bulunduğunu; her iki ülkenin bu tarihi mirastan yararlanarak ortak gelecek inşa edebileceklerini hatırlatmaktır. Bu makale, iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, XVI.-XX yüzyıllar arasında, Osmanlı Devleti'nin Türkistan hanlıkları ile olan siyasi ilişkileri genel hatlarıyla anlatılacaktır. İkinci bölümde ise kültürel ve ilmi ilişkiler üzerinde durulacaktır. Bunlar, Türkistan hacılarına yardım yapılması, Kuran-ı Kerim başta olmak üzere birtakım dini kitaplar gönderilmesi, tahsil için Türkistan'dan İstanbul'a öğrenciler getirilmesi gibi hizmet ve faaliyetlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Özbekistan, Osmanlı Devleti, Türkistan, Semerkand, Buhara, Muhammed Şeybani Han, II. Bayezid

ABSTRACT

Turkey and Uzbekistan are two new nation-states that gained their independence, Turkey in the first quarter of the 20th century and Uzbekistan in the last quarter of the same century. At the same time, Turkey and Uzbekistan are successors of the Ottoman Empire and Turkestan Khanates moreover, they have similarities in terms of origin, religion, language, history, and culture. Therefore, the Ottoman Empire maintained the political, scientific and cultural relations with the Khanates of Bukhara, Samarkand, Khiva and Hokand in Turkestan between XVI.-XX.centuries. This paper's aim is to remind us that the relations established between Turkey and Uzbekistan for the last 30 years are not new, that these relations have a historical and cultural basis, and that both countries can build a common future by taking advantage of this historical heritage. The paper consists of two parts.

In the first part, the political relations with the Turkestan Khanates of the Ottoman Empire between XVI.-XX. centuries will be explained in general terms. In the second part, in the mentioned centuries, the cultural and scientific relations will be emphasized. These are services and activities such as helping the Turkestan pilgrims, sending some religious books, especially the Quran, and bringing students from Turkestan to Istanbul for education. This situation continued until the collapse of the Ottoman Empire.

Keywords: Turkey, Uzbekistan, The Ottoman Empire, Turkestan, Samarkand, Bukhara, Muhammad Shaybani Khan, Bayezid II

EXTENDED ABSTRACT

Turkey and Uzbekistan are two new nation-states that gained their independence, the first in the first quarter of the 20th century and the second in the last quarter of the same century. Although Turkey and Uzbekistan are new states, they are the successors of the Ottoman Empire and Turkistan Khanates, which were established in two ancient geographies of Turkish-İslamic civilization, Anatolia and Transoxiana. Moreover, Turkey and Uzbekistan have similarities in terms of origin, religion, language, history, and culture. In fact, they have common political, scientific, and religious personalities such as Amir Timur, Ali Kuscü, Ulugh Begh and Imam Bukhari. Therefore, the Ottoman Empire maintained political military, scientific, and cultural relations with the Khanates of Bukhara, Samarkand, Khiva, and Hokand in Turkestan between XVI.-XX. Centuries.

As it is known, Ottoman-Uzbek relations began with the defeat of the Uzbek khan, Muhammed Shaybani Khan, to the Safavid ruler Shah Ismail in Mahmudabad near Merv in 1510 and later, Shah İsmail sends the head of Shaybani to the Ottoman Sultan, Beyazid II. This was Shah Ismail's challenge to the Ottoman Sultan, Bayezid II. At the same time, this challenge caused the start of the Ottoman-Safavid struggle and caused the establishment of Ottoman-Uzbek political relations because Ottoman sultans wanted to establish a Sunni alliance with the Uzbek khans against the Safavids. Also, the Uzbek khans were afraid of the Safavids taking over the Sunni regions in Transoxiana. Thus, Ambassadors began to come and go between the Ottoman sultans and the Uzbek khans. Firstly, Selim I, the Ottoman Sultan, sent Muhammed Beg to Köçküncü Han Samarkand Khan, before the Battle of Çaldıran dated 1514. The purpose of Selim I was to cooperate with Samarkand Khan against Shiites. Likewise, Suleiman the Magnificent, the Ottoman Sultan, sent letters to the rulers of Samarkand (Ubeydullah Khan) and Bukhara (Ali Sultan) before the Iraqi expedition, calling for "jihad" against Shiite Iran. These letters pleased the two Uzbek khans. Despite the Amasya (1555) and İstanbul (1590) treaties, the Ottoman Empire left the Uzbek khans alone against the Safavids because the Safavids had promised not to attack the Uzbeks. But they didn't promise that by encouraging wars with Austria of the Ottoman Empire. Safavids declared war against the Uzbeks. Unfortunately, the Ottomans did not answer the Uzbeks' calls for help. On the contrary, the Ottomans replied "We

are at peace with Iran. You live in peace". This attitude of the Ottomans was purely political pragmatism. In addition, the power struggle between the Uzbek khans played an important role in the attitude of the Ottomans. Finally, the Russians benefited from this rivalry and after the middle of the last quarter of the 19th century, Turkestan was occupied by the Russians.

As it is known, Turkestan pilgrims were going to Mecca on three roads. One of these roads was the Crimea-Istanbul-Mecca road via the Caspian. Moreover, Istanbul was the center of the caliphate for Turkestan pilgrims. The pilgrimage would not be accepted for them without visiting Istanbul for them. The Ottoman Sultans attached great importance to the safety of pilgrimage routes. In addition, this issue was a matter of political superiority for the Ottoman Sultans. Therefore, the Turkestan pilgrims preferred this route.

On the other hand, Turkestani Pilgrims who came to Istanbul were hosted in the Naqshbandi Uzbek lodges in Istanbul. These lodges acted as consulates. Likewise, the Ottoman governments were meeting their needs and allocating ferries for pilgrims After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, students from Turkistan came to Istanbul for education. One of these was the Uzbek writer Abdurrauf Fitrat. Turkistan youth like him wrote articles in magazines like *Sırat-ı Müstakim*. In addition, the people of Bukhara helped the Ottoman Empire financially in the Balkan War and the First World War. Towards the end of the war, Enver Pasha and his friends joined the Basmacilik movement. These relations lasted until the collapse of the Ottoman Empire. The main source of this study is the Ottoman Archive of the Directorate of State Archives, Presidency of Republic of Turkey. In addition, books and articles related to the subject were also used.

Giriş

Türkiye ve Özbekistan, birincisi 20.yüzyılın ilk çeyreğinde (29 Ekim 1923), ikincisi ise aynı yüzyılın son çeyreğinin sonlarında (1991) gerçek anlamıyla bağımsız birer devlet olarak kurulmuşlardı. Her ne kadar Özbekistan 1924’de, Sovyetler Birliği içinde otonom bir cumhuriyet olarak ortaya çıkmış ise de 1991’de gerçek bağımsızlığını ilan etmişti. Gerçek şu ki Türkiye ve Özbekistan yüzyıllara dayanan köklü bir tarih ve kültürel birikime sahip iki devlettir. Hatta tarihçiler, Anadolu Türkleri ile Özbekleri, köken itibarıyla aynı olduklarını belirtmektedirler. Ancak, yaşanan 70 yıllık Sovyet dönemi ve sonrası girilen yeni ulus devlet sürecinin etkisiyle Özbekler, kendilerini sadece, “Türk dilli halk“, devletlerini de “Türk dilli cumhuriyet” olarak tanımlamaktadırlar¹.

İlk olarak Özbek adı, 13.yüzyılın başında, Doğu Deşt-i Kıpçak’da² kurulan Altınorda Hanlığı hükümdarı Özbek Hanı (1312-1340)’nın adında görülmüştür. Bundan dolayı, Cengiz Han’ın oğlu Cuci Han’ın ahfadından olan Özbek Han’a bağlı topluluklar “hana bağlı” anlamında “Özbek ulusu” olarak adlandırılmıştır³. Bundan dolayı Özbek kavramı, etnolojik bir terim olmayıp yukarıda ifade ettiğimiz gibi Özbek Han’a izafeten verilmiş siyasi bir kavramdır⁴. Özbekler, 15.yüzyılın ortalarında Ebulhayr devrinde (1413-1469) önemli bir siyasi güç olmuşlardır. Ancak bu hâkimiyet, 1456-1457 yıllarında Doğu Moğollarının (Kalmuklar veya Oyratlar) istilasıyla bozulmuştur⁵. Ebulhayr Han’ın vefatından(1469) sonra Özbeklerin başına geçen Muhammed Şeybani Han, Timuroğullarından 1500’de Semerkand’ı⁶ ve 1507’de de Herat aralık Hazar Denizi’nden Doğu Türkistan’a, Sir Derya’dan Orta Afganistan’a kadar uzanan geniş bir coğrafyada Maverâünnehir merkezli yeni bir Özbek imparatorluğu kurmayı başarmıştır⁷.

Ancak, Şeybani Han’ın bu hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Bunun sebebi, XVI. yüzyılın başlarında, İran’da bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Safevi hükümdarı Şah İsmail(1502-1524) idi. Çok geçmeden, Şeybani Han, Şii İmamiye’ye⁸ dayanarak Safevi Devleti’ni kurmuş olan

1 Jale Garibova, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu ve Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, Editörler: Sema Arslan-Rena Salehova, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012), s.7-9; Kabul edilmelidir ki, yazı dili olarak “çağdaş Özbek dili” Sovyet döneminin bir ürünüdür. Yazı dili 1924’e kadar Arap harfli Çağatayca idi. Özbekistan ile ilgili dil ve dil politikaları için bkz., Çiğdem Balım-Y.Emre Görbüz, “Özbekistan Respublikası: Özbek Modeli”, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar-Türkiye İlişkileri*, Editörler: Ayşegül Aydıngün-Çiğdem Balım, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012), s.266-275.

2 Kıpçakların ana vatanı olan Deşt-i Kıpçak, İrtiş ve Yayık ırmaqları arasındaki bölgedir. Daha geniş anlamda ise doğuda İrtiş ırmağı ile batıda Karpatlara kadar uzanan bir bölgedir.

3 Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), s.45-46.

4 Charles Warran Hostler, *Türkler ve Sovyetler, -Türklerin Bu Günün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, Çeviren Mithat San, (Ankara: 1976), s.126; Timurlan Omorov, “Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaça Tarihi ve Özbek Boyları”, *Tübav Bilim Dergisi*, 5/2, 2012, s.8.

5 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Tercüme: M. Reşat Uzmen, (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 1980), s.443.

6 H. Roomer, “Timurlulur”, *İslam Ansiklopedisi* XV, (Ankara: MEB), s s.357.

7 Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, (İstanbul: Otağ Yayınları, 1975), s.9.

8 Aslında, başlangıçta Sünni Şafii olan Erdebil tekkesi şeyhi Safiyüddin’in izafeten Şii olmuştu. Bu inanç için bkz., Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmamiye Şiisi*, (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984), s.159 vd.

Şah İsmail ile Özbeklerin hac yolu olan Kirman-Horasan üzerinde hâkimiyet mücadelesine girişmişti⁹. Bilindiği gibi Horasan, Safeviler ile Özbek hanlığı arasında tampon bölgeydi. Çok geçmeden Muhammed Şeybani Han, oğlu Timur Sultan ile kardeşi oğlu Ubeydullah Han'ı Horasan Hâkimi Emir Zülnun'un üzerine gönderdi.1507'de gerçekleşen savaşta Horasan hâkimi yenildi ve katledildi. Böylece, savunmasız kalan Herat, Özbeklerin eline geçti. Artık yeni hedef Meşhed idi. Başlangıçta Şeybani Han, Herat'ta kalarak oğlu ve yeğenini Meşhed üzerine göndererek oranın da Özbek hanlığına ilhakını sağlamıştı. Ardından Şah İsmail'e bir mektup göndererek (1508) ele geçirdiği yerleri imar edeceğini ve hâkim olduğu yerlerdeki mescit ve vakıf eserlerini tamir ederek halkın hizmetine sunacağı bildirmiş ve Kâbe'ye kadar uzanan hac yolu güvenliğini sağlanmasını istemişti¹⁰.

Bu mektuptan itibaren iki hükümdarın 1510 yılına kadar karşılıklı mektuplaştıklarını, bazen dostane ve giderek Şah İsmail'in Şeybani Han'a Şia inancını kabul etmesi teklifine karşılık Şeybani Han'ın ise onu sadece "İsmail-i Daruga/vali İsmail" olarak görerek küçümsemesiyle artan düşmanlık, sonunda tarafları savaş ortamına getirdi¹¹. Sonunda, 30 Kasım 1510'da Merv yakınındaki Mahmudabad'da yapılan savaşta Şah İsmail, Şeybani Hanı yenilgiye uğrattı. Böylece Şah İsmail, Anadolu-Maveraünnehir ekseninde Ceyhun'a kadar sınırlarını genişletmek suretiyle Orta Asya'da tek siyasi güç olmuştur. Bu arada Şah İsmail, yendiği Şeybani Han'ın kellesini keserek Osmanlı Padişahı II.Bayezid'e göndermekten çekinmemiştir.¹² Bu hareket, Şah İsmail'in II. Bayezid'in üzerinden Osmanlı Devleti'ne karşı bir meydan okumaydı. Aynı zamanda, Osmanlı-Özbek siyasi ilişkilerinin kurulmasına sebep oldu. Artık bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Özbek hanları arasındaki siyasi ilişkiler, Osmanlı-Safevi ilişkileri çerçevesinde gelişecekti.

Şeybani Han'ın ölümünden sonra Maveraünnehir bölgesinde Özbeklerin güçlü bir devleti olmamıştı. Her ne kadar, Yadigar han evladından İlbars Han (1515-1526) Harezm'i Safevilerden geri alarak bu siyasi birliği kurmaya çalışmışsa da başaramamıştı. Artık Özbekler, Sovyet devrine kadar üç ayrı koldan sülale temelli hanlıklar şeklinde siyasi varlıklarını sürdürecektlerdi. Bu sülale ve hanlıklar şunlardı: Semerkand, Buhara ve Taşkend gibi bütün Maveraünnehir bölgesinden hüküm süren Ebulhayr Han sülalesi (Maveraünnehir Şibanileri) kurdukları Buhara Hanlığı (1500); ikincisi, Harezm, Mangışlak ve Esterabad'a kadar bütün Hazar ötesi Türkmen ili'nde yaşayan Yadigar Han sülalesi ve Hive Hanlığı1511'de Hive Hanlığı'nı kuran Yadigar Han sülalesi ve sonuncusu ise esas Şiban yurdu olan güney Sibirya bölgesinde (Tura vilayeti)'nde var olan Bekkondu Sülalesi (Tura Şibanileri) dir¹³.

Bu makalede amacımız, XVI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile Buhara Hive ve

9 Ghulam Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, (Aligarh 1975), s.58-59; Mustafa Budak, *Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, 1510-1740, İstanbul Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1987, s.9

10 Gülay Karadağ Çınar, "İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu", *History Studies*, 3/2, 2011, s.77-79.

11 Gülay Karadağ Çınar, s.80-83.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), s.258.

13 Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, s.35.

Hokand Hanlıkları arasındaki siyasi ilişkiler sürecinde ortaya çıkan/görülen tarihi ortaklıklardan/benzerliklerden o günkü devletlerin bugünkü varisleri olan Türkiye ve Özbekistan'ın ortak bir gelecek inşasında hangi şekillerde yararlanabileceklerini, göstermektedir.

Bundan dolayı makalemizde, XVI.-XX. yüzyıllar arası Osmanlı-Türkistan/Özbek ilişkilerini siyasi, dini (hac yolu meselesi) kültürel ilişkiler başlıkları altında ele alacağız.

1. Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri

Şurası bir gerçek ki, bu siyasi ilişkiler, XVI.- XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı-Safevi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Osmanlı- Rus ilişkileri çerçevesinde gelişmiştir. Söz konusu siyasi ilişkilerin, Emir Timur'un 1402 tarihli Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid ile savaşmasını saymazsak, XVI. yüzyılın ilk yıllarında II. Bayezid devrinde başladığını ifade edebiliriz. Buna delil olarak Şah İsmail'in 1510'da Şeybani han'ı mağlup ettikten sonra kellesini Osmanlı Padişah'ına göndermesini gösterebiliriz. Ancak, Şah İsmail'in Şia gücüyle Anadolu başta olmak üzere Türkistan coğrafyası gibi Sünni bölgelerde bir tehdit oluşturması, Osmanlı- Özbek hanları ilişkilerinin elçi ziyaretleri şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bundan dolayı Çaldıran savaşı, Osmanlı-Özbek ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. Öyle ki, Osmanlı-Özbek hanları ilişkileri, bazen eş zamanlı ve bazen de tek taraflı İran tehdidinden kaynaklanan savaş öncesi ittifak girişimleri ya da Özbek Hanlarının Safevilerin hücumları karşısında "Osmanlı yardımı" istemeleri çerçevesinde gelişme kaydetmiştir.

Tarihi bilgilerimize göre ilk resmi temas, Çaldıran savaşı öncesinde ittifak sağlamak için Yavuz Sultan Selim'in Muhammed Beg'i Semerkant hükümdarı Köçkuncü Han (1510-1530)'a göndermesiyle başlamıştı. Elçi, beraberinde Osmanlı Sultan'ının Ağustos 1514 tarihli farsça bir mektubunu götürmüştü. Söz konusu mektubunda Yavuz Sultan Selim, Doğu Anadolu bölgesi halkının Şia zulmünden bizâr olduğunu Sünni Müslümanların can ve mal güvenliğinin tehlikede bulunduğunu belirterek gereken tedbirlerin alınacağını ifade etmişti. İlgi çekici idi ki, bu mektubunda Osmanlı Padişahı Safevilerin hareketlerini "Şii zulmü" olarak değerlendirmiş ve "fesad" olarak tanımlamıştı¹⁴. Buna karşılık Semerkant hanı gönderdiği cevabi mektubunda¹⁵ Şeybani Han'ın ölümünden sonra Türkistan'daki siyasi gelişmeler ile Babürşah'ın Safevilerle Turan illerine yaptığı sonuçsuz kalan seferlerinden söz etmişti.

"Bir imha muharebesi" olan Çaldıran'da (1514) Osmanlıların Safevilere karşı kazandığı zafer, Doğu Anadolu'nun toprak bütünlüğünün yanı sıra Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i yenilgiye uğratarak onun gücüne darbe vurması¹⁶ gibi yönleriyle sadece Osmanlı-Safevi ilişkilerini etkilememiş; Hazer Denizi doğusundaki Özbeklerin Horasan'ı aldıktan sonra

14 Lane Poole Stanley, *Düvel-i İslamiyye*, tercüme Halil Edhem, İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı, 1345), s.432-433; H. Howard, *History of the Mongols*, II/2, s.713-719. Oysa bazı kaynaklarda Semerkand hanının adı Ubeydullah Han olarak geçmektedir. Bkz., Ahmet Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatin*, I, (İstanbul: 1275), s.374-377.

15 Ahmet Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selatin*, C.I, s.374-375; Mustafa Budak, *Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri*, s.14

16 Tayyip Gökbilgin, "Çaldıran Muharebesi", C.III, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB), s.329

1515'te Amu Derya'yı geçerek Herat'ı almalarını da sağlamıştı¹⁷. Daha Özbekler, bu zaferi, bir elçiyle İstanbul'a bildirmişlerdi¹⁸. Buna rağmen Herat ve Horasan, gelecek yıllarda, Özbekler ile Safeviler arasında bir mücadele alanı haline gelmiştir.

Aynı şekilde Kanuni Sultan Süleyman da, babası gibi Osmanlı-Safevi mücadelesinde Türkistan'daki Özbek hanlarını savaş zamanlarında destek isteyecekleri "Sünnî müttefik" olarak görmekteydi. Nitekim Kanuni, İrakeyn seferine çıkmadan önce Semerkant (Ubeydullah Han) ve Buhara (Ali Sultan)hükümdarlarına mektuplar göndererek Şii İran'a karşı "cihad" çağrısı yapmış¹⁹ ve bu çağrı, söz konusu hükümdarlar tarafından "İslam dünyasında tefrikaya sebep olan "Kızılbaş İran'a karşı" olmasından dolayı memnuniyetle karşılanmıştı. Buna karşılık Kanuni de Semerkant hükümdarına gönderdiği mektupta (1533-1540 arası) Özbeklerin Maverünnehir bölgesinde kazandığı zaferlerin Osmanlı zaferlerini daha anlamlı hale getirdiğini dile getirmişti²⁰.

Ancak, Çaldıran Savaşı'ndan yaklaşık on dokuz-yirmi yıl sonra Safevilere karşı girişilen İrakeyn seferi, Safevileri ortadan kaldıramadığı gibi²¹ Osmanlı-Avusturya savaşının etkisiyle Safevilerin zaman zaman Türkistan'a yönelmelerine fırsat vermişti. Bunu tahrik eden gelişme, Semerkant Hanı Ubeydullah Han'ın 14 Ocak 1536'da Horasan üzerine saldırısıydı. Bir süre sonra Özbekler, Herat'ı ele geçirdi ise de Şah Tahmasp'ın 23 Eylül 1536'da, Kazvin'den Horasan'a gelmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar²². Üç yıl sonra, 1539'da Ubeydullah Han vefat etmiş ve yerine I. Abdullah geçmişse de saltanatı çok kısa sürmüş ve 1540'da Abdüllatif Han (1540-1551) tahta çıkmıştı. Abdüllatif Han'ın ilk işi, 1541'de Kanuni'ye bir mektup göndermek suretiyle tahta çıkışını ve Herat'ı İranlılardan geri aldığını haber vermek oldu²³. Yine de askeri üstünlük Safevilere aitti.

Bu durum, Kanuni'nin Avusturya cephesinden dönerek Mart 1548'de, Tebriz'e yönelik bir sefere –II. İran Seferi- daha çıkmasıyla son bulmuş ve sefer sonucunda, 27 Temmuz 1548'de Tebriz yeniden alınmıştı²⁴. Dikkat çekicidir ki, Kanuni Tebriz zaferini Özbek Hanı Abdüllatif Han'a bir mektupla bildirmiş ve fakat Ahmet Çavuş adlı elçisini Buhara'ya göndermesine²⁵ rağmen Özbeklerin cihad çağrısına icap etmediklerini sitemkâr bir şekilde dile getirmişti²⁶.

Buna rağmen Osmanlı padişahı, Özbeklere küsmedi. Safevilere karşı savaşlarda Özbek hanlarının gücünü artırmak için 1550 yılında, Semerkant hanına Şeyh Abdüllatif ve Nizameddin

17 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976), s.112-113.

18 J. Von Hammer, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, Tarih VI, Tercüme: Mehmet Ata, (İstanbul: 1332), s.66.

19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.348.

20 Mustafa Budak, *Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri*, s.18-19

21 Feridun Emecen, "İrakeyn Seferi", *DİA*, C. 19, s.116-117.

22 Gülay Karadağ Çınar, *Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, *Kocatepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Afyon 2011, s.128.

23 Özbek hanı I. Abdüllatif'den Kanuni'ye 1541 tarihli mektup, Mustafa Budak, s.19

24 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.186-187; Remzi Kılıç, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan-Revân-Karabağ (1552-1554) Seferleri ve Sonuçları", *Journal of Universal History Studies*, 3, October 2020, s.197.

25 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.180-181.

26 Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin I*, s.494.

Çavuş ile birlikte belli sayıda tüfekçi ile darbzenler gönderdi²⁷. Amaç, Safeviler karşısında Özbek hanlarının askeri açıdan güçlenmesi ve Safevilere karşı girişilecek savaşta harekete geçmeleri idi. Sonunda Kanuni, “Nahçıvan Seferi” de denilen yaklaşık üç sürecek olan III. İran seferine (1552-1555) çıktı. Sonunda sefer, Kanuni’nin 27 Eylül 1554 tarihli Erzurum mütarekesine sadık kalınmazsa “Tebriz ve Erdebil’in tahribi” tehdidini alan Şah Tahmasp, barışa razı oldu ve 1 Haziran 1555’de Amasya antlaşması imzalandı²⁸. Bunun anlamı, Osmanlıların Safeviler karşısındaki kesin üstünlüğü idi.

Hemen belirtelim ki, bu antlaşmanın Özbekler açısından ayrı bir önemi vardı. Çünkü Amasya antlaşmasının geçerlilik ölçütü, İran şahının Özbeklere saldırmamasıydı. Bu hususu Kanuni, 1551’de, Abdullatif Han’ın ölümüyle yerine geçen Buhara hâkimi Burhan Barak Han’dan Mübarizeddin Kutluk Fuladi ile gelen mektuba verdiği cevapta, İran Şahı’nın kesinlikle Maverâünnehir’e saldırılarına göz yummayacaklarını ve bunun barış için şart olduğunu bildirmişti²⁹. Böylece, Maverâünnehir’deki Özbekler, Safeviler karşısında bir çeşit “Osmanlı himayesi”ne kavuşmuşlardı. Bunun sonucunda Semerkand hanı Nevruz Ahmet Han, Buhara’yı alarak Maverâünnehir’in tek siyasi gücü olmuş ve kardeşi Seyyid Burhan Barak Han’ı Buhara’ya bırakmıştı.

Görünen o ki, Maverâünnehir’deki bu siyasi manzara, Osmanlı Devleti’ni harekete geçirmiş ve Osmanlı Devleti, İran’a karşı bir Sünni siyasi ittifakını oluşturmak için Maverâünnehir’deki Özbek hanlarıyla ilişkilerini sıklaştırmıştı. Buna karşılık Buhara hanı elçileri de sıklıkla İstanbul’a gitmeye başlamışlardı. Osmanlılar, bu ilişkileri siyasi anlamda “destek” çerçevesinde tutarken Özbekler, kendi deyimleriyle “Rafizilere” karşı savaşmak için daha fazla askeri yardım alabilmeyi amaçlamışlardı. Mesela, 1556’da Ahmet Çavuş ve Dost Muhammed’in İstanbul ziyaretleri bu cins ziyaretlerdi. Ayrıca, Semerkand Hanı Nevruz Ahmed Barak Han’ın müftüsü Mevlana Şeyh Muslihiddin Mustafa’nın bir arkadaşı vasıtasıyla Kanuni’ye gönderdiği mektup da aynı talepleri içermekteydi. Fakat Kanuni’nin buna cevabı, eski dostluğun güçlendirilmesine taraftar olmakla beraber İran ile barış yapıldığından dolayı askeri yardım göndermenin uygun olmadığı şeklindeydi³⁰. Bir başka deyişle, Osmanlı Devleti, Maverâünnehir’e kadar uzanan coğrafyada savaş istemiyordu. Daha da önemlisi, Avrupa-İran işbirliği giderek artmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti bütün dikkatini Avrupa cephesine vermek istiyordu. Ama müttefikleri Özbekleri de, Safeviler karşısında yalnız bırakmak düşüncesinde değildi.

Fakat Safeviler, Amasya Antlaşması’na uymadıkları gibi 1559’da babasına isyan ederek İran’a kaçan Şehzade Bayezid’e sığınmak hakkı verdiler. Bu davranış, Kanuni tarafından öfkeyle karşılandı ve karşı tedbirlere başvuruldu. İlk önce, Ağustos-Eylül 1560’da Özbek Hanı

27 Hammer VI, s.68; Seydi Ali Reis, *Miratü'l-Memalik*, (İstanbul: 1331), s.64-68; H. Howorth, *History of the Mongols*, II/2, s.728.

28 Mütarekesi ve barış sürecindeki gelişmeler için bkz., Fahrettin Kırzıoğlu, s.238-249.

29 Buhara hâkimi Burhan’a yazılan cevapnamedir. *Kanuni Sultan Süleyman Devri Muharebatı*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, (Revan: 1956), 31 a-31 b; Ayrıca bkz, Feridun Bey, *Münşeati’s-selatin* II, s.50-52. ,

30 Mustafa Budak, *Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri*, s.22-23

Pir Muhammed Han'a bir mektup gönderildi. Mektubunda Kanuni, "ilişki sessizliği"nden dolayı sitem etti. Bunun üzerine Özbek hanı, Osmanlıların Safevilere karşı sefer hazırlığında buldukları sırada aynı yıl içinde Horasan üzerine sefer hazırlığına başladı ve ordu komutanı olarak yeğeni II. Abdullah'ı atadı. Ancak Buhara üzerindeki hâkimiyet yüzünden Horasan seferi ertelendiyse Pir Muhammed, hanlık unvanı elinden alınmasına rağmen Kanuni'ye verdiği sözden dolayı 1563-1564 yıllarında Belh'den Meşhed üzerine sefere çıktı ve şehri zapt etti. Muhtemeldir ki, Safeviler, Osmanlı-Özbek ittifakından çekinerek barış teklifinde bulundu. Pir Muhammed'in bu teklifi kabul etmesiyle barış yapıldı. Barışa rağmen ilerleyen yıllarda, Safevilerle Özbek hanları arasındaki mücadeleler Horasan ve Meşhed merkezli olarak devam etti.³¹

Söz konusu mücadeleler ortamında Buhara Hanlığının başına II. Abdullah Han'ın(1583-1598) geçtiğini görmekteyiz. Aslında II. Abdullah Han, 1560'dan beri iktidar kavgalarının içindeydi. Nitekim 1561'de babası İskender Han'ın Buhara'da tahta çıkması sağladı. Ama gerçek iktidar kendisindeydi. Sonunda hanedan üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları yok ettikten sonra 1574'de Belh'i, 1578'de Semerkant'ı, 1582'de Taşkent ve Sir Derya'nın kuzeyini ve 1583'de ise de Fergana'yı alarak Türkistan'ın birliğini kurdu. Aynı yıl babası ölünce resmen tahta çıktı (22 Haziran 1583)³².

II. Abdullah Han, Türkistan'da fetihlerle uğraşırken Osmanlı Devleti de 1 Ocak 1578'de İran'a karşı büyük bir sefere karar verdi. Bu sefer, Özbek hanının istediği bir seferdi. Nitekim Osmanlı Padişahı III. Murat Han, bu seferin amacını Kuzey Kafkasya'nın fethini gerçekleştirdikten sonra "Hazar Denizi'ne donanma ile hâkim olarak Türkistan'dan gelen hac ve ticaret yollarını açmak" şeklinde açıklamıştı³³. Böylece, Türkistan'daki Özbek hanlarıyla daha rahat bağlantı kurulabilecek ve hatta top ile cephane yollanabilecekti³⁴. Aslında Osmanlı Devleti, 1569'da Don-Volga kanalı açarak Azak Denizi- Astarhan/Ejderhan ticaret yolunun açılmasını ve dolayısıyla Türkistan hacıları ile tüccarlarının rahatlıkla Azak-İstanbul yolunu kullanmasını amaçlamıştı³⁵. Fakat bu girişim başarısız kaldı ise de fırsatları yok etmedi. Nitekim bu fırsat, Eylül 1578'de, Şirvan Beylerbeyi ve Serdarı olarak atanan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın³⁶ Kafkasya seferinde fethettikleri Şirvan ve Şemahi'nin Aralık 1578'de Safevilerin eline geçmesi sırasında Şemahi'da Kırım Hanı Adil Giray Han'ın Safevilere esir düşmesiyle çıktı. Ayrıca,

31 Gülay Karadağ Çınar, s.114-122, 136-137.

32 William Barthold, "Abdullah II", İslam Ansiklopedisi (İA) I, s.34-35; Mehmet Saray, "Abdullah Han", *DİA*, I, s.104.

33 Kırzioğlu, Sokullu Mehmet Paşa'nın Hazar Denizi'nde bir donanma bulundurulmasının Türkistan'dan gelecek hac ve ticaret yollarını açmaya hizmet edeceğini Özdemiroğlu Osman Paşa'ya 30 Haziran 1579 tarihli mektubunda belirtmiş ve Bahr-i Kulzüm/Hazer Kapudanlığı kurulmasını istediğini yazmıştır. Bkz., Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.272-275; Gülay Karadağ Çınar, s.183-184.

34 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.387.

35 Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü" *Belleten XIII/46*, Ankara 1948, s.366-373; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.287; Mustafa Budak, "Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kafkasya" *Avrasya Etüdleri*, Sayı 4, 1995, s.

36 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.302-303.

adı geçen seferde esir düşenlerden biri de Özdemiroğlu Osman Paşa'nın en değerli bürokrati Piyale Paşa idi. Sonunda, götürüldüğü Kazvin'den Semerkand'a kaçmayı başardı. 1582'de ise Özbeklerin elçisi ile İstanbul'a dönebildi³⁷.

Görüldüğü gibi Piyale Paşa'nın Semerkand tecrübesi önemliydi. Ayrıca, Osmanlı Padişahı III. Murat Han'ın Özbek Hanı II. Abdullah'a gönderdiği mektup ise yeni ittifak teklifini getirdi. Adeta fetihname niteliğindeki mektubunda III. Murat, 3 Haziran 1583'de Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan, Şemahi ve Demirkapı'yı ikinci kez alınması haberini hem vermek ve hem de Bağdad, Musul ve Şehr-i zor'un fetihlerini duyurmak istiyordu. Hatta Irak-ı Acem'in fethedilmesi gerektiğini bildiriyordu³⁸. Bundan cesaretlenen II. Abdullah Han, 1587'de, Safevilerin elinde olan Herat'ı aldıktan sonra Nişabur, Sebzvar, İsferein, Hayabad ve Hezar şehir ve kalelerini eline geçirdi³⁹. Bu zaferlerini Dost Muhammed Beg ve Hüseyin Beg vasıtasıyla İstanbul'a gönderdiği bir mektupla Padişaha bildirdi⁴⁰.

Artık, Safevilere karşı bir Osmanlı-Özbek ittifakının zamanı gelmişti. Piyale Paşa, 1586'da, II. Abdullah Han'ı ikna etmek amacıyla elçi olarak görevlendirildi. Söz konusu görev, sadece İran ile sınırlı değildi; Aşağı İdil boyunda Osmanlıların yürütecekleri faaliyetlerin yanı sıra düşünülen ikinci Astarhan seferiyle ilgili temaslarda bulunmak idi. Bu bağlamda II. Abdullah Han, Osmanlı Padişahı III. Murat Han'a yazdığı mektubunda, elçi Piyale Paşa'nın kendilerini Kızılbaş memleketini istila etmek için teşvik ve tahrik ettiğini yazmıştı⁴¹. Anlaşılan o ki, Piyale Paşa'nın çabaları etkili olmuştu. Bir ara İran şahı I. Abbas, Mayıs 1588'de Horasan üzerine yürümüşse de hem Özbeklerin Herat'taki üstünlüğü ve hem de Osmanlıların Hemedan ve Karabağ üzerine seferlerinden dolayı başarı elde edemedi. Sonunda Safeviler daha fazla Osmanlılar ile Özbekler arasında kalmamak için barış yapmaya razı oldu⁴².

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 21 Mart 1590'da imzalanan İstanbul antlaşması, Osmanlı-Safevi-Özbek siyasi ilişkileri açısından bir dönüm noktasıydı. Her şeyden önce bu antlaşma Osmanlı-İran savaşını bitirmekteydi. Daha da önemlisi, Safeviler, "Osmanlı faktörü"nden dolayı Özbeklerin İran'dan aldıkları yerlere itiraz edememişti. Fakat üç yıl süren bu antlaşmaya riayetten sonra Şah Abbas'ın 1593'den itibaren elinden çıkan toprakları geri almaya başladığını ve bunu yaparken, Harezm Özbekleriyle anlaşacağını görmekteyiz. Ayrıca bunda Avusturya harpleriyle meşgul olan Osmanlıların yanı sıra II. Abdullah'ın oğlu Abdülmümin ile birlikte Kazak Sultanlarının isyanları etkili olmuştu. Bundan yararlanan Şah

37 Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı I*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), s.582-583.

38 Merhum ve mağfur Sultan Murad Han zamanında Özbek Hanı'na irsal olunan nâmedir", Sari Abdullah Efendi, *Düsturu'l-İnşa*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), R.1940, 119 a-124 b'den naklen Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, s.38.

39 *Hammer VI*, s.151.

40 Sultan Murad Han'a Abdullah Han'dan gelen nâme-i hümayunun tercümesidir", *Münşeat Mecmuası*, Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Kitaplığı, Nr. 3345, 32b-34a'dan naklen Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, z.39.

41 Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", s.583.

42 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, s.376.

Abbas, Meşhed, Merv ve Herat'ı geri almayı başardı. Ne var ki, bu gelişmelerden en fazla II. Abdullah han etkilendi. Hatta destek için Osmanlı Devleti'ne başvurduysa da Avusturya harpleri ile uğraştığından dolayı "İran ile barış halinde yaşamaları gerektiği" gerekçesiyle reddedildi. Zaten, oğlunun isyanı ile büyük toprak kayıplarına dayanamayan II. Abdullah Han, 1597'de hayatını kaybetmişti. Çok geçmeden oğlu Abdülmümin de öldürülünce Şeybaniler devri sona ermiş ve Canibeğ sülalesinden II. Abdullah'ın eniştesinin kardeşi Baki Muhammed 1599'da Özbek tahtına çıkmıştır⁴³.

Görünen o ki, Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri, "din ü devlet, gaza ü cihad" temelindeki din ve mezhep kardeşliği çerçevesinde pragmatik bir şekilde yürütülmüş ve bu amaca hizmet ettiği ölçüde devam etmiştir. Daha sonra ilişkilerin şekli değişmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, 1642'de, Özbek tahtına çıkan Nezir Muhammed Han ile oğlu Abdülaziz Han arasındaki taht mücadelesine arabuluculuk yapmıştır. Bu süreçte Nezir Han, Maverainnehir'de otorite kalmadığını, zulmün her yerde hâkim olduğunu, medreselerin harap olduğunu içeren bir mektubu, Seyyid Abdülmennan ile birlikte İstanbul'a göndermiş ve ardından oğlunun muhalefeti üzerine tahttan feragat etmiş ve yerine Abdülaziz Han geçmiştir. Böylece, Abdülaziz Han, ülkesinin tek hâkimi olmuştur⁴⁴. Bu tarihten itibaren bütün XVII. yüzyılın sonuna kadar, Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri elçi değişimleri ile onların getirdikleri karşılıklı dostluk mesajlarından ibarettir.

Ne var ki, söz konusu durum, 18.yüzyılda değişmedi. 1703'de Buhara hanı olan Astrahanlı soyundan (Canibeglerden) Ubeydullah Han (1703-1711), ilk iş olarak, Kazak, Kara Kalpak ve Deşt-i Kıpçak'da başı boş dolaşan Kalmuk toplulukları itaati altına almış ve Maverainnehir'deki siyasi hakimiyetini daha kuzey bölgelerine doğru genişletmişti. Nitekim bu fetih hareketinin en önemli sonucu, Kazakların toplu halde İslam dinine girmeleriydi. Bu gelişmeleri, Ubeydullah Han, Mart 1706'da, Hoca Muhammed Emin Efendi'yi İstanbul'a göndererek Osmanlı Padişahı III. Ahmed'e bir mektupla bildirmiş ve o da memnuniyetini aynı yıl içinde yolladığı bir mektupla Ubeydullah Han'a göstermişti. Aynı dönemde, Ubeydullah Han, kardeşi Belh Hanı Muhammed Mukim ile iktidar mücadelesi içindeydi. Belh hâkimi, küçük kardeşi Ubeydullah Han'ın kendisinin biraz da Buhara'dan uzakta olmasından dolayı Belh'de olmasından dolayı Buhara beylerinin isteğiyle tahta oturduğu iddiasındaydı. Bu durumu Belh hakimi, Osmanlı Padişahı'na bildirmek için Abdülbaki adlı bir elçisini 6 Mayıs 1706 tarihli bir mektupla İstanbul'a göndermiş ise de Osmanlı Padişahı'ndan aldığı cevap kardeşiyle aralarını düzeltme tavsiyesi olmuştu⁴⁵. Ne var ki, bu mektuplaşmalar yaşanırken Ubeydullah han, Belh üzerine yürümüş ve ağabeyi Muhammed Mukim'i yenerek Belh'i fethetmiş ve bölgenin tek hâkimi olmuştu⁴⁶. Daha sonra ise her zaman olduğu gibi bu zaferini de 1709'da Mir Muhammed Nasir adlı bir elçisiyle İstanbul'a bildirmişti⁴⁷.

43 Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, 41-44.

44 Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, s.48-50.

45 Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, s.56-57.

46 Selim Serkan Ükten, Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2015,s.LV.

47 Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, s. 57.

1711’de Ubeydullah Han’ın vefatıyla onun tahtına oturan Ebülfeyz Seyyid Muhammed Han (1711-1748), devrinde ise Osmanlı-Özbek ilişkileri, elçi ziyaretleriyle karşılıklı dostluk mesajlarının verilmesi şeklinde geçmiştir. Bu ziyaretlerin birincisi Temmuz 1712’de, Muhammed Abdüssemi Yasavul adlı elçinin İstanbul’a gelmesiydi. Amaç, dostluk ve bağlılığı bildirmektir. İkincisi, Prut savaşı sonrasında, Ağustos 1713 tarihli mektupla İstanbul’a gelen Şeyh Nimetullah Efendi’nin ziyaretiydi. Dikkat çekicidir ki, Ebulfeyz Han devrinde ilişkiler bu tarzda sürmüş ve bu da ziyaretler Osmanlı başkentinde memnuniyetle karşılanmıştı.⁴⁸ Bu tarihten sonra Buhara Hanlığı, istikrarsız bir döneme girmiş ve Buhara, 1740’da Nadir Şah tarafından işgal edilmişti. 1747’de Nadir Şah’ın ölümü ve ardından aynı yıl içinde Ebul’l-Feyz Han, 1756’da ise son han Ubeydullah’ın öldürülmesinden sonra Buhara Hanlığı’nda Astrahanlılar devri sona ermiş ve Mangıtlar dönemi (1756-1920) başlamıştı⁴⁹.

Türkistan’ın kadim bölgelerinden biri olan Harezmi bölgesinde hakimiyet sağlayan Özbek hanlıklarından biri de Hive Hanlığı idi. Cengiz ve Timur hakimiyet devirlerini gördükten sonra 1500’de Şeybanilerin eline geçen bölge, 1510 Şeybani Han’ın Şah İsmail’e yenilmesinden sonra Safeviler idaresine girmiş ve bölgede Şii yönetimi istemeyen Vezir şehri Özbeklerinin 1511’de, Kadı Ömer ve Şeyh Hüsameddin Kattal önderliğinde başlattıkları isyan sonucunda Cengiz soyundan İbars Han, Harezmi Özbeklerinin başına geçmişti⁵⁰. Muhtemeldir ki, Harezmi bölgesindeki şiddetli ve devamlı iktidar mücadelelerinin etkisiyle sık sık farklı idarelerin eline geçmesinden dolayı Osmanlı Devleti, Türkistan’da daha ziyade Buhara ve Semerkand Hanlıkları ile ilişki kurmuştu. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti-Hive Hanlığı arasındaki ilişkiler, XVII. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş ve 1688’de, Harezmi Hanı Enuşe (Anuşa) Han oğlu Bahadır Ernek Muhammed Han’ın Handan Bahadır adlı bir elçisini bir mektupla İstanbul’a göndermesiyle başlamıştı. Harezmi Hanı gönderdiği mektubunda 1683’de başlayan ve devam etmekte olan Avusturya savaşlarında Osmanlı Devleti’ne yardım etmek istediğini bildirmiş ve bu yardım talebi Osmanlı Padişahı tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Nitekim Osmanlı Padişahı, bu memnuniyetini 1689’da, gönderdiği cevabı mektupta dile getirmiş ve ayrıca, Kırım hanının meşguliyetinden dolayı Rus saldırılarına engel olmasını istemişti. Aynı şekilde Ernek Han, 1694’de II. Ahmed’in cülûsunu kutlamak için hediyelerle birlikte bir elçisini daha göndermişti. Bundan iki yıl sonra, 1696’da, hacca giden Hoca Nurullah ile de bir mektup göndererek bağlılığını bildirmiş, Osmanlı Padişahı II. Mustafa ise cevaben gönderdiği mektupla “küfrün hüsrâmı için” manevi destek talep etmişti. Benzer bir dostluk ve tebrik elçisi olarak Muhammed Rıza Bey, Ağustos 1703’de İstanbul’a gelerek Harezmi hükümdarı Bahadır Şahbaht Han’ın III. Ahmed’in tahta çıkışını kutlamıştı. Bundan sonra 1728’e kadar hiçbir elçinin geldiği görülmemiştir⁵¹.

48 Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, s.58-59.

49 Mehmet Alpargu-Muhammed Bilal Çelik, “Özbek Hanlıkları”, Editör Salih Yılmaz, *Özbekistan*, (Ankara: ATAM Yayınları, 2021), s.38-39.

50 Mehmet Alpargu-M.Bilal Çelik, “Özbek Hanlıkları”, s.44.

51 Mustafa Budak, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, s. 52-54.

Ancak, 1730'lardan itibaren yeniden, seyrek de olsa elçi ziyaretleri ile mektup teatilerinin yapılmaya başlandığını görmekteyiz Bu sürecin ilk ziyareti, I. Mahmud'un tahta çıkışını kutlamak amacıyla Ağustos 1732'de Hive Hanı Muhammed İlbars Han'ın Ağustos 1732'de, Yar Muhammed adlı bir elçisinin bir mektupla İstanbul'a gelmesiydi. Tebriğin dışında bu mektupta Hemedan savaşında esir düşen 31 Osmanlı askerinin Hive'ye gelmeleri anlatılmaktaydı. Tabiatıyla Osmanlı Padişahı da Osmanlı askerlerine gösterilen iyi muameleye kayıtsız kalmamış ve Harezmi hanına bir teşekkürname göndermişti Fakat Osmanlı-Harezmi hanları ilişkileri, İran'da tahta çıkan Nadir Şah yüzünden kesintiye uğramıştı. Hükümdar olduktan sonra Nadir Şah'ın Türkistan'a yönelik agresif tavırları, Özbek hanlarını rahatsız etmişti. Bu sebeple. Nadir Şah'ın bölgedeki faaliyetleri Harezmi Hanları tarafından Osmanlı Padişahı'na şikâyet edilmişti. Bu şikâyete cevaben Osmanlı Padişahı 1737 tarihli mektubunda Harezmi Hanı İlbars Han'a İran ile barış yapıldığını ve Nadir Şah'ın ulema meclisi kararıyla ehli-sünneti kabul ettiğini öğrendiklerinden dolayı İran ile kendilerinin de dostluk kurmasını istemişti⁵². Fakat bu iyimser tavra rağmen Nadir Şah, 1740'ta sırasıyla Buhara ve Harezmi'yi işgal etmiş ve böylece Batı Türkistan'ın fethini tamamlamıştı⁵³. Özellikle Hive Hanlığı, 1804 yılına kadar felah bulamamış ve sonunda Kongrat kabilesinde İltüzer Han tahta çıkmıştı. Böylece Hive Hanlığı'nda 1920 yılına kadar sürecek Kongratlar dönemi başlamıştı⁵⁴

Hemen belirtmeliyiz ki, 1756'da yönetimi ele geçiren Mangıtlar da sürekli Özbek kabilelerinin isyanlarından dolayı Buhara Hanlığı'nda siyasi istikrarı sağlayamamıştı. Sonunda, 1785'de Şah Murad adıyla meşhur olan Muhammed Masum Han (1785-1800) Buhara'da tahta çıkmış ve kabileleri itaat altına alarak gerçek anlamda Mangıtlar devrini başlatmıştı. Onun devrinde aldığı İslami eğitim sayesinde hanlıkta şeriat uygulamaları güç kazanmış ve kendisi Emirül-Müminin unvanını kullanmıştı⁵⁵. İşte bu yeni devrede Osmanlı Devleti-Buhara Hanlığı ilişkilerinin biraz da Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle başladığını görmekteyiz. Nitekim Osmanlı Padişahı I. Abdülhamid, 1787'de Rus savaşı sebebiyle Muhammed Masum Han'a bir mektup göndererek "Moskovlu'ya karşı Türkistan cephesinden mücadelenin başlatılmasını talep etmişti. Bu teklifi karşılıksız bırakmayan Muhammed Masum Han, Muhammed Bedii adlı elçisinin iki mektupla (diğeri Sadrazama) İstanbul'a göndermişti. Padişaha gönderdiği mektuplarında Türkistan'ın siyasi durumunu anlatan Buhara Hanı, Ruslara karşı ikinci cephe açacaklarını bildirmişti⁵⁶. Ne var ki, 1789'da I. Abdülhamid'i vefatı üzerine bu mektupları cevap vermek yeni Padişah III. Selim'e nasip olmuş ve o da gelen mektupta verilen cevaplardan memnuniyeti bildirerek Rus savaşında Türkistan halkının verdiği destekten dolayı teşekkürlerini bildirmişti. Bununla

52 Mustafa Budak, *Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri*, s.60-63.

53 M. Alpargu-M. Çelik, "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Reşat Genç sayıs, C.29, Temmuz 2009, s.521-522. (burada M. Alpargu, aşağıda Mehmet Alpargu, birlik olsun)

54 Mehmet Alpargu-M. Bilal Çelik, "Özbek Hanlıkları", s.48-49.

55 Mehmet Alpargu-M. Bilal Çelik, "Özbek Hanlıkları", s.40-41.

56 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1984), s.22-23.

yetinmeyen III. Selim, Buhara Hanı'na, kendilerini Rusya ile barış yaptıkları takdirde onların da Ruslarla barış yapmalarını tavsiye etmişti⁵⁷.

1800'de ölen Muhammed Masum Han'ın yerine geçen Haydar Han, tahta çıkışını ve bağlılığını bildirmek için Divanbeği İş Muhammed ile Korucubaşı Mirza Muhammed Yusuf'tan meydana gelen bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiş olduğunu görmekteyiz. Ancak bu heyet, yolda saldırıya uğramış sadece Mirza Muhammed Yusuf İstanbul'a gelebilmişti. Bu tarihten 13 yıl sonra, 1813'de Mirza Muhammed, elçi olarak bir kez daha İstanbul'a gelmişti. İlgi çekicidir ki, Buhara Hanı Haydar Han'ın talebi savaşla ilgili değildi. Elçinin ifadesine göre ülkedeki kıtlıktan dolayı birçok insan gibi âlimler de ülkeyi terk etmiş ve bu yüzden fıkıh kitapları kaybolmuştu. Bu durumun dini ve ilmi eğitimi zayıflattığını bildiren Buhara Hanı listesini verdikleri fıkıh kitaplarının kendilerine gönderilmesini istemişti. Görülüyor ki, Buhara Hanlığı, sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı ilmi gelişmeler ve eğitim açısından iyi değildi.⁵⁸ Eldeki belgelere göre talep edilen kitaplar, II. Mahmud tarafından temin edilerek 1827'de Buhara'ya gönderilmişti⁵⁹. Her ne kadar Buhara'daki bu krizler, bir nebze olsa 1827'de tahta çıkan Nasrullah Han devrinde (1827-1860)⁶⁰ sona erdirilmişse de Buhara Hanlığı'nın 1860'dan sonraki süreçte Rus hâkimiyetini girmesini önleyemedi. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile kurulan en önemli ilişki, 1838'de Buhara'da tutuklanan Charles Stoddard ile Arthur Conolly adlı iki İngiliz subayının serbest bırakılması için İngilizlerin yardım talebi üzerine I. Abdülmecid, Emir Nasrullah'a bir mektup göndermiş ve fakat bir sonuç çıkmadığı gibi 1842 yılında iki İngiliz subayı idam edilmişti⁶¹.

Şurası bir gerçektir ki, Türkistan'da Rus ilerleyişini sağlayan en önemli faktör, Rus askeri gücüydü. Ayrıca, Cantora(1805-1811) ve Şir Gazi (1812-1824) gibi Kazak hanları da Türkistan'da Rus nüfuzunun yayılmasına hizmet ettiler ki, tek istisnası Sultan Kenasarı idi. 1820'lerden 1850'lere kadar Ruslara karşı mücadele verirken Buhara, Hive ve Hokand gibi Türkistan hanlıkları birbirleriyle taht mücadelesi yapmaktaydılar. Me Buhara Emiri Nasrullah (1826-1860), Hive ve Hokand hanlarıyla mücadele eden bir han idi⁶². Sonunda Ruslar, Haziran 1865'de Taşkent'i, 1868'de ise Buhara'yı işgal ederek Buhara Hanlığı'na son verdiler. 1873'de de Hive' işgal ederek Hanlık topraklarını ilhak ettiler. En sonunda 1875'de

57 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, s.25-26

58 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, s.30-33.

59 *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX Yüzyıllar)*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005), .25-27.

60 Emir Haydar'ın ikinci oğlu olan Nasrullah, kardeşleri Emir Hüseyin ve Ömer'in kısa saltanatından sonra 24 Nisan 1827'de Buhara tahtına çıkmış ise de bir türlü hanlıkta siyasi istikrarı sağlayamamıştı. Bu konuda Şehr-i Sebze ve Yekebağ hâkimleri ile şiddetli mücadelelere girişmişti. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Bilal Çelik, 1805-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği, *Sakarya Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya 2009, s.127-141.

61 M.Bilal Çelik, 1805-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği, s.151-155.

62 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, s.40-46.

Kaşgar'ı ele geçirerek Hokand Hanlığı'na son verdiler. Böylece Türkistan'ın büyük kısmı Rus hâkimiyetine geçmiş oldu.

Hemen belirtmeliyiz ki, Rus işgalinin başında, hem Hokand'dan ve Hem de Buhara'dan elçiler İstanbul'a geldiler. Nisan 1865'de Hokand hanı Yakup Han'ın elçisi Seyyid Yakup Han Töre, Eylül 1868'de, Buhara Emiri Muzafferrid Han'ın elçisi Muhammed Parsa Efendi, 4 Nisan 1871'de Buhara Emiri'nin bir başka elçisi Seyyid Mir Abdülhay Efendi İstanbul'a geldiler. Bu elçilerin ortak talebi, Rus işgaline karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemektir. Ne var ki, Osmanlı Devleti, hiçbir yönden yardım yapacak bir durumda değildi. En önemlisi, Rusya'dan çekinmekteydi. Bundan dolayı Osmanlı Padişahı'nın Türkistan hanlarına tek tavsiyesi, kendi aralarında ittifak yapmaları ve Rusya ile iyi geçinmeleri idi⁶³.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin 1867'de Kaşgar Hanı Yakup Han'a bir istisnai bir tutum takındığını görmekteyiz. Bunun sebebi, düşmanın Rusya değil Çin olması idi. Ayrıca, İngilizler de Kaşgar'a destek olması için Osmanlıları teşvik ediyorlardı. Sonunda Osmanlı Devleti, 1873'de, Yakup Han'ın istediği askeri yardımı yaparken Kaşgar ordusunu eğitmek için subaylar da gönderdi. Buna karşılık Yakup Han, halife adına hutbe okutup yine halife adına para bastırırken Kaşgar'da Osmanlı sancağının dalgalanmasını sağladı. Bu hareketiyle Yakup Han, Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiğini göstermek istiyordu. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş ve Çinliler, 1876 sonbaharında başlattıkları ileri harekât sonunda 16 Aralık 1877'de Kaşgar'ı ele geçirerek Yakup Han'ın hâkimiyetine son vermişlerdi⁶⁴. Böylece, Batı Türkistan'ın Rus işgaline uğramasından sonra Doğu Türkistan da Çin hâkimiyetine girmiş oldu.

2. Hac Yolu Meselesi

Bilindiği gibi Türkistan hacıları, üç yoldan Mekke'ye gitmekteydiler. Abbasiler devrinde hacıların toplanma merkezi Bağdat idi. Hicaz, Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra hacca ilişkin bütün sorumluluk aynı zamanda İslam halifesi olan Osmanlı Devleti'ne/Padişahlarına geçti. Genel olarak hac yolları, Şam, Bağdat-Basra ve Kahire (denizden) üzerinden yapılmaktaydı. Anadolu ve Rumeli hacılarının izlediği yol, İstanbul (Üsküdar), Gebze, Eskişehir-Konya-Toroslar-Halep-Şam, Maan-Medine-Mekke idi. Kahire yolu deniz yolu idi.

Bundan dolayı Türkistan hacıları, hacca gitmek için üç yol kullanmaktaydılar. Birinci yol, Buhara-Semer kand-Astrahan (Hazar Denizi'nin kuzeyi) Kuzey Kafkasya (Anapa ve Azak limanları)- Kırım(Kefe) -İstanbul-Mekke yoluydu. Kısa yoldan gitmek isteyen Türkistan hacıları Karadeniz üzerinden Sinop veya Samsun'a ve oradan da İstanbul'a geldikten sonra Şam yönüyle Mekke'ye gitmeye çalışmışlardı. Bu yol pek tercih edilmeyen bir yol idi. İkincisi,

63 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, s.68-91

64 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, s.102-108

Maveraünnehir-Horasan- Bağdad- Kerbela-Necef)-Arabistan yolu olurken⁶⁵ bazen bu yol, Buhara-Horasan-Basra ve Mekke yönü şeklindeydi Aslında bu yol kısa sürmesine rağmen Safevi- Özbek mücadelelerinden dolayı pek güvenli değildi⁶⁶. Üçüncü yol ise deniz yolu olup Türkistan hacıları Maveraünnehir-Afganistan-Hindistan üzerinden Arabistan'a gitmekteydiler. Ancak, en elverişli ve tercih edilen yol ilk yol idi. Üstelik Türkistanlılar, İslam hilafetinin merkezi olan İstanbul'a uğramadan yapılan hacın eksik olacağına inanıyorlardı. Astrahan'ın 1556'da Rus işgaline uğramasına rağmen Türkistan hacıları İstanbul yolunu kullanmaya devam ettiler⁶⁷. Diğer yollar ise, İran coğrafyasından geçmesi ve deniz yolunun da uzak olmasından dolayı pek fazla tercih edilmemekteydi. Bu tercihte Osmanlı Padişahlarının İslam halifesi olmalarından dolayı hac yolculuğu ve bu yolların güvenliğine büyük önem vermelerinin büyük rolü bulunmaktaydı. Mesela, Sultan II. Selim, 1573'de Buhara Hanı Abdullah Han'a gönderdiği bir mektupta hac yolunun güvenliğini sağlamaya çalıştığını Akdeniz'de hacılar ile tüccarlara karşı korsanlık yapan Venediklilere karşı Kıbrıs'ın alındığı müjdesini veriyordu⁶⁸.

Şurası muhakkak ki, Osmanlı Padişahları, halife olmalarının etkisiyle Maveraünnehir hacılarının yol güvenliklerine büyük önem vermekteydiler. Ayrıca bu mesele, Osmanlı Padişahları için bir siyasi üstünlük meselesiydi⁶⁹. Nitekim 1573'de, Sultan II. Selim, hacdan dönen Semerkant ulemasından Mevlaha Muslihiddin Taşkendi ile arkadaşı Hafız Hüseyin'in Volga nehrini kolaylıkla geçerek güvenlik içinde vatanına dönmeleri için yol üzerindeki kadı ve beylere hükümler göndermişti⁷⁰. Hatta Azak Beyi'ne bir hüküm gönderilerek Nogay mirzalarının Türkistan hacılarından gümrük akçeleri almaya başladıklarından bahisle hacıların kesinlikle rahatsız edilmemesinin sağlanması için uyarılmıştı.(26 Nisan 1574)⁷¹.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İran hac yolu, Osmanlı-Safevi ve Özbek-Safevi savaşlarından etkilenmekteydi. Öyle ki, İran, Türkistanlı hacılara zorluk çıkarmaktaydı. Mesela, 1568'de, İran, Harezmlî hacıları hapsetmiş ve Osmanlı Devleti ise adı geçen hacıların kurtarılması için İran

65 Seydi Ali Reis *Miratü'l-Memalik*, s.74; Bu kuzey güzergahı, Semerkand Hüseyniye dergahı Şeyhi Hüseyin Harezmi(ölm.1539)'nin hac yolculuğunu anlattığı Cadd-i Aşikin'e göre Sebz-Karşı-Karagöl-Harezm-Semerkand-Buhara-Fethabad-Belde-Saracuk-Hacı Tarhan (Astrahan)-Azak-Kırım-Akkirman limanı-İstanbul idi. Bkz., Esra Doğan Turay, "16.-18.Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Hacılarıyla İlgili Değerlendirmeler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/1, Mart 2019, s.365.

66 Mehmet Alparğu-Serkan Yazıcı-Fikrettin Yavuz, "Ardoos Journey To Hedjaz: Turkestani Pilgrims, The Caliph and Istanbul (16 th-20 th Centuries)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/1, 2014, s.403

67 Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul 1981, s.280-281.

68 *Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümayun Mühimme Defteri*, (A.DVN-MHM.d.), Nr.21/465.

69 Öyle ki, Osmanlı Padişahları, İran ve Hindistan Sultanları'nın Hicaz'a yapmak istedikleri yardımları bile kabul etmemeleri, bu sebepten dolayı idi. Bkz., Suraiya Faroqi, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu", *X. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (22-26 Eylül 1987)*, Ankara 1993, s.2111-2112. Özellikle Osmanlıların bu duyarlılığı dahi ziyade imar faaliyetleri alanında kendisini gösteriyordu. Geniş bilgi için bkz., Zekeriya Kurşun "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 9, Bahar 2017, s281-311.-

70 *BOA, A.DVN. MHM, d*, 21, s.249 ve 304.

71 *BOA, A.DVN. MHM.d.24*, s.156.

nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Ayrıca, hacı ve tüccarlar için Astrahan taraflarından yeni yol açılmasını isteyen Harezmi Hanı Hacı Muhammed Han'a gereğinin yapılacağı bildirilmişti⁷². Bunu karşılık Osmanlı topraklarından geçen İranlı hacılar da zaman zaman savaşlardan etkilenmekteydiler.⁷³

İstanbul'da Türkistanlı Hacılar

Tekraren belirtelim ki, İstanbul, Türkistanlı hacılar için hilafet merkezi olması sebebiyle çok önemliydi. Genellikle İstanbul'a gelen Türkistanlı hacılar, bir süre şehirde kalırlardı. Bu hacılar sadece halktan kimseler değildi; üst düzey devlet görevlileri, elçilik heyetleri ile ulema mensubu kişiler de İstanbul'a gelirlerdi. Genellikle bu hacılar, bir Osmanlı bürokratının evinde misafir edilir, her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırdı. Özellikle hac dönüşlerinde elçi ve heyetkilerde kürk gibi çeşitli hediyeler verilirdi. Mesela, 1826'da hacca gitmek için İstanbul'a gelen Buhara Hanı'nın elçisi Muhammed Fazıl Efendi'ye bir miktar nakit para yardımı yapılmıştı⁷⁴. Mısır Kapu Kethüdası Muhtar Bey'e gönderilen 8 Haziran 1852 tarihli tezkireye göre, Buhara hâkiminin İstanbul'a gelmiş hemşirezadesi ve yanındaki yedi adamı, vapurla İskenderiye'ye gönderilmişti⁷⁵. Ayrıca, Buhara ulemasından ve Nakşibendi tarikatından Şeyh Süleyman Efendi, 1856'da hac niyetiyle ailesi ve 60 kadar müridiyle Urfa'ya kadar gelmiş, isteği üzerine Şam'a kadar gidebilmesi için Urfa Mal Sandığı'ndan 3000 kuruş nakdi yardım(atıyye-i seniyye) yapılmış ve Hicaz'a kadar rahat bir yolculuk yapabilmesi için de emir verilmişti⁷⁶. Bu bağlamda, konumu gereği önemli bazı Türkistanlı hacılara gerekli kolaylığın gösterilmesi için Mekke Şerifi, Şeyhü'l-Harem ile bölge valilerine emirler de gönderilmişti⁷⁷. Bunlardan biri de Buhara ahalisinden Nakşibendi şeyhlerinden İshak Efendi olup Hicaz'a kolaylıkla gidebilmesi için 8 Nisan 1860 (17 Ramazan 1276)'da, şeyhin talebi⁷⁸ üzerine Mısır ve Cidde valileri ile Şeyhü'l-Harem'e emirname gönderilmişti⁷⁹.

Diğer taraftan İstanbul'a gelen Türkistanlı hacılar, özellikle 18.yüzyıldan sonra İstanbul'da faaliyete geçen Nakşibendi Özbek Tekkelerinde ağırlanmaya başlanmıştı⁸⁰. Bu tekkeler, Üsküdar Özbekler Tekkesi, Sultanahmet Özbekler Tekkesi ve Eyüp'deki ⁸¹Kaşgari Özbek Tekkesi'dir. Mesela, Seyyid Celal Efendi isimli bir kişi, hac için İstanbul'a gelmiş ve fakat I.

72 Harezmi Hanına hüküm, Nr. 2723, 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), III, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999), s. 390.

73 E. Doğan Turay, 16.-18.Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Haclılarıyla İlgili Değerlendirmeler", s.364

74 BOA, Hatt-ı Hümayun, (HAT), 1418/57993

75 BOA, Hariciye Nezareti -Mektubi Kalemi (HR.MKT), 46/78.

76 BOA, İrade-Meclis-i Vala(İ.ML), 347/15045

77 Benzer emirler için bkz., BOA, Dahiliye Nezareti-Mektubi Kalemi (DH-MKT), 677/1; BOA, DH.MKT, 1320/12.

78 İshak Efendi'nin arzısı, BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT), 331/25.3.

79 Mısır ve Cidde Valilerine ve Şeyhü'l-Harem'e emirname, BOA, HR. MKT, 331/25.1.

80 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH- MKT), 1299/26, BOA, Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye (DH-MUİ), 53/34.

Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle İstanbul'da dört yıl süresince Üsküdar Özbekler Tekkesi'nde kalmıştır⁸². Hatta diğer zamanlarda Türkistan'dan İstanbul'a gelen kişilerin kimliği ve güvenilir olup olmadıkları hususunda özellikle Sultanahmet'deki Özbek Tekkesi (Buhara/Buhari Tekkesi) bir çeşit konsolosluk görevi üstlenir, Osmanlı Devlet makamlarının bu konudaki başvurularına cevap vermeye çalışırdı⁸³. Bu şekilde insan yoğunluğu yaşayan tekkeler, zaman zaman maddi sıkıntı yaşarlardı. Bunu gidermek için tekke şeyhleri Bab-ı Ali'ye başvururlar ve genellikle talepleri geri çevrilmezdi. Nitekim, Sultanahmet civarındaki Mehmet Paşa Yokuşundaki Buhara Özbekler Tekkesi şeyhinin “taamiye bedeli”nin artırılması yönünde talebi “mahlulattan münasib miktar-ı zamm” denilerek karşılanmıştı⁸⁴.

Fakat Türkistan'dan gelen hacıların çoğu, Buhara hâkiminin ailesi kadar şanslı değildi. Her sene Rusya ve Buhara gibi uzak yerlerden İstanbul'a hacılar geliyor ve yıllar geçtikçe bu hacıların sayısı artıyordu. Hatta hacca giderken ya da dönerken İstanbul'a gelen Türkistan hacılarının önemli kısmı parasız kalıyor ve hükümetten yardım talep ediyorlardı. Bu bağlamda devletin bulduğu ilk çare, vapur tahsisı idi. Nitekim 17 Şubat 1899 tarihli Bahriye Nezareti tezkiresine göre, Hicaz'a gitmek için Buhara vesaire yerlerden bir şekilde İstanbul'a gelebilmiş “aciz” hacıların ücretsiz olarak gönderilmesi amacıyla Kamil Paşa Vapuru'nun tahsis edilmesi ve gerekli harcamalar için 200 liranın Maliye Nezareti'nce ödenmesi istenmişti⁸⁵. Aynı şekilde, hac görevlerini yaptıktan sonra yeniden İstanbul'a gelen Çin Türkistanlı (Doğu Türkistanlı) hacıların, Odessa üzerinden Türkistan sınırı yakınındaki Endican'a gidebilmeleri için gerekli paranın örtülü ödenekten ödenmesi Osmanlı hükümeti tarafından kararlaştırılmıştı⁸⁶. Yine hac için İstanbul'a gelmiş olan Buhara ve Afganistanlı 52 kişiye Osmanlı hükümeti, yayınladığı 6 Ocak 1906 tarihli iradesiyle vapur ücretleri olarak birer liradan 52 lira ödemeyi uygun bulmuştu⁸⁷. Eylül 1913'de, Türkistan ve Buhara'dan İstanbul'a gelmiş ihtiyaç sahibi hacıların “hüccac-ı muhtacın) Osmanlı hükümetince sevk olunması için gerekli 15.000 guruşun hazine tarafından örtülü ödenekten ödenmesi Meclis-i Vükela'ca karar verilmişti⁸⁸. Hatta Osmanlı hükümeti, Türkistan ve Kafkasya'dan gelen hacıların yabancı vapurlarda sıkıntı yaşamaması ve özellikle yabancı vapurlara büyük vergiler ödememek için mümkünse Osmanlı vapurlarıyla nakledilmelerini emretmişti⁸⁹.

82 BOA, DH- Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti (DH-EUM), 5.Şube 70/17.

83 M.Baha Tanman “Özbekler Tekkesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIV, (İstanbul: 2002), s.123-124; Thierry Zarcone, “Doğulu ve Batılı Yolcuların İntibalarında Buhara Tekkesi”, 3. *Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (İstanbul: Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008), s.52-57.

84 Maliye Nezareti'ne 17 Eylül 1314 (29 Eylül 1898)'de gönderilen tezkire, BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), 1202/90103.

85 BOA, Yıldız Arşivi, *Mütenevvi Maruzat Evrakı (Yıldız MTV)*, 225/36.

86 Bu konuda Osmanlı devleti gerçekten hamiyetperver bir tutum içindeydi. Mesela, Doğu Türkistan hacılarının vatanlarına dönmeleri için ilk önce Şehremaneti'nce 10000 guruş tahsis edilmiş, bu paradan vize harci, vapur ücreti ve ekmeke parası olarak 5000 lira harcandıktan sonra yeniden muhtemel ihtiyaçlar için geri kalan para dahil toplam 12.000 guruşun örtülü ödenekten ödenmesi 15 Mayıs 1910 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla kabul edilmişti. Bkz., BOA, MV, 140/14.

87 BOA, Maliye Nezareti, *Emlak-ı Emiriye Müdiriyeti (ML EEM)*, 533/2.1, 533/2.2

88 BOA, Meclis-i Vala (MV), 180/8, MV, 185/7.

89 BOA, Dahiliye Nezareti- İdare, (DH-İD), 75/39.

Türkistanlı hacılarla ilgili bir başka sorun da İstanbul'da ikametleriydi. Çünkü imkanları sınırlıydı ve çoğu da parasızdı. Bu sebeple gelen hacılar, daha ziyade cami avluları ile han ve buna benzer yerlerde kalıyorlardı. Bunu dikkate alan Osmanlı Dâhiliye Nezareti, Türkistan hacıları için istimlak olunacak bir bostanda üç yüz kişilik bir misafirhane yapmayı planlamıştı. Bu misafirhane işi zaman alacağından Dâhiliye Nezareti, “tedbir-i acile” olarak 1910 yılında Türkistan'dan gelecek hacılar için Ahırkapı'daki mektep binasını tahsis etmeyi, olmadığı takdirde şehrin uygun bir yerinde han kiralınmasını 31 Ağustos 1910 (18 Ağustos 1326) tarihli tezkeresiyle istemiş⁹⁰ ve Şehremaneti de bunu uygun bulmuştu⁹¹. Ne var ki Harbiye Nezareti, 10 Ekim 1910 (27 Eylül 1326) tarihli cevabi tezkireyle bu mektup binasının tahsisini uygun bulmamıştı. Bunun sebebi, söz konusu binanın bir hayli masraf yapıldıktan sonra Şimendifer taburuna tahsis edilmiş olmasıydı⁹². Buna rağmen Osmanlı Hükümeti, Türkistanlı hacıları yalnız bırakmadı. Osmanlı Devleti için “Cami avlusunda kalmaya devam eden bu Türkistan hacılarının “Makarr-ı Hilafet-i Seniyye’de yar ü itibare karşı bir hal-i perişanda bulunmaları” caiz değildi. Bunun üzerine harekete geçen hükümet, 10 Mayıs 1911 tarihli tezkiresiyle gerçekten muhtaç olduğu belirlenmiş hacılardan 40 kişiye örtülü ödenekten “üçer liradan yüz yirmi lira” yolluk ödenmesini kararlaştırdı⁹³. Bununla yetinmeyen hükümet, 59 hacı için de 17.000.kuruşun yeniden tahsisine karar verdi⁹⁴.

Osmanlı Devleti'nin Türkistanlı hacılarıyla ilgili bulduğu üçüncü çözüm yolu, imkânı olmayan hacıların vapurlardan çıkarılmamasıydı. Aksi halde, şehre dağılan hacıların barınma ve yeme-içmesi sorun haline geliyordu. Üstelik bu hacıların sayısı giderek artıyor ve bu da Osmanlı Devleti'ne büyük mali yük getiriyordu. Her ne kadar hükümet, “İttihad-i İslam” için bu hacıları himaye ve memnun etmek istiyorsa da devletin mali imkânları buna elverişli değildi. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti, Türkistan hacılarını cami avlularında “büsbütün sefalet içinde süründürmemek için” zabtiye marifetiyle vapurdan çıkarılmaması kararını aldı⁹⁵.

Ancak, Türkistan Rus işgaline uğradıktan sonra hacılarla ilgili vize meselesi ortaya çıktığını görmekteyiz. Artık, Türkistan, Çarlık Rusyası'na dâhil olmuştu ve Rus vizesi gerekiyordu. Bundan dolayı Osmanlı Dâhiliye Nezareti, Kaşgarlı hacıların vize işlemlerinin Rus konsolosluğu tarafından yapılmasının sağlanmasını Hariciye Nezareti'nden istemişti. Fakat Hariciye Nezareti, vize için Rusya ile bir anlaşma olmadığını, Çin tebaası olan Kaşgarlı hacıların Rusya yolunu kullandıkları takdirde ücretsiz vize işlemlerinin yapılabileceğini bildirmişti⁹⁶. Bununla yetinmeyen Osmanlı hükümeti, Mayıs 1910'da, 87 Türkistanlı hacıyı Şanghay'a bir gemi ile göndermişti⁹⁷. Görüldüğü gibi Türkistanlı hacılar, imkânsızlık içinde olmasına

90 BOA, DH.İD, 77-9/3

91 BOA, DH-İD, 77-9/2

92 BOA, DH-İD, 77-9/4

93 BOA, DH-İD, 77-9/16, 1.

94 Bu konudaki yazışmalar için bkz., BOA, DH-İD, 77-9/22, 23

95 BOA, DH-İD, 77-9/14, 1.

96 BOA, Dahiliye Nezareti, Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiye, Tahrirat Kalemi, (DH. SN. THR), 33/66

97 BOA, DH.MUI, 93/43

rağmen Osmanlı Devleti tarafından himaye görerek aç-ve açıkta kalmadıkları gibi gidecekleri yere de sağ selim gönderilmişlerdi. Bu himayeci tavır, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir⁹⁸. Hiç şüphesiz, bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin adil yönetim anlayışı ile padişahın İslam halife olması idi⁹⁹.

3. Osmanlı-Türkistan Kültürel ve İlmî İlişkiler

Kabul edelim ki, Osmanlı-Türkistan ilişkileri, XVI. yüzyıldan itibaren daha ziyade siyasi nitelikteydi. Daha doğru deyimle, bugünkü Özbekistan coğrafyasına karşılık gelen Maverâünnehir bölgesinde mevcut Buhara, Semerkand ve Hive Hanlıklarıyla ilişki içindeydi. Bu siyasi ilişkiler çerçevesinde, Özbek hanları, Osmanlı Padişahlarının “İslam halifesi” olmaları sebebiyle bazı ilmi ve kültürel taleplerde bulunmaktan da geri durmamışlardı. Bunlar daha ziyade Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere dini kitaplar idi. Hiç şüphesiz Osmanlı Padişahları da söz konusu talepleri yerine getirmişler ve hatta hanlara mektuplar göndermek suretiyle onların halkları nezdinde siyasi meşruiyetlerini kuvvetlendirmişlerdi. Bu ilişki tarzı, baştan beri devam etmekle beraber Türkistan'ın Rus işgaline uğramasından sonra adeta “tek ilişki tarzı” haline gelmişti. Nitekim II. Abdülhamid, 1893 yılında, Rusya Müslümanları için 5-6 bin adet Kur'an-ı Kerim'in bastırılarak gönderilmesini kararlaştırmıştı.¹⁰⁰ Aynı tarihlerde ise Buhara Emiri, Mekke-i Mükerreme için gönderilmek amacıyla bazı hediyeleri (eşya, şal kumaş ve işlemeli bazı şeyler) İstanbul'a yollamıştı¹⁰¹. Ayrıca, Rusya müstemlekesi bazı beldelerde İslam çocuklarının eğitim amacıyla İstanbul'a gelmelerine de izin verilmişti¹⁰².

XX. yılın başlarında Osmanlı ve Türkistanlı aydınları arasındaki ilişkilerin arttığını görmekteyiz. Özellikle, Türkistanlı aydınların ilgisi bir hayli fazlaydı. Bunda, Türkiye'de 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan hürriyetçi ortamın rolü vardı. Bunun etkisiyle bazı Türkistanlı genç aydınlar İstanbul'a geldiler. Bu gelişleri sağlayan cemiyet, kurucuları arasında Osman Hoca, Sadreddin Ayni, Polat Hoca, Abdürrefik Rafi Mahdumler'in olduğu Terbiye-i Etfal Cemiyeti idi. Bu cemiyet, İstanbul'a 1911'de 15, 1912'de 30 öğrenci gönderdi. Özbekistan Cumhuriyeti Milli Devlet Arşivi'ne göre Buhara Emirliği'nden İstanbul'a

98 Sona erme, Osmanlı Devleti'ne ilişkindir. Kanaatimizce bu himayeci tavır, tarihi kodların etkisiyle günümüze kadar Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir. Özellikle, Türkiye Cumhuriyeti devleti, 1930-2000 yılları arasında Irak merkezi yönetimiyle sorunlar yaşayan Kuzey Irak'daki Kürt aşiretlerine defalarca barınma ve iaeş yardımında bulunmuş; 2011 yılından itibaren de iç savaştan kaçan Suriyelilere de yegâne sığınak olmuştur.

99 Yusuf Sarımay'a göre bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin ahlaki ve idari anlayışı idi. Geniş bilgi için bkz., Y. Sarımay, “Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul“, *Bilgi*, Kış 2009/Sayı 88, s.1-18.

100 31 Teşrin-i evvel 1310 tarihli irade, *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992), s.173-174.

101 *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, s.173.

102 *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908 Yılları Arası)*, s.176.

1910-1913 yıllarında toplam 95 öğrenci gönderilmişti¹⁰³. Bu öğrencilerden biri Abdurrauf Fitrat idi. Buhara'daki Mir Arap Medresesi'nden mezun olan Fitrat, Terbiye-i Etfal Cemiyeti tarafından 1910 yılında İstanbul'a gönderildi¹⁰⁴. 1910-1911 yılları arasında Farsça üç eser (Beyanat-ı Seyyah-ı Hindi, Münazara ve Sayha) yayımladı¹⁰⁵. Kazan ve Türkistanlı aydınların bir çeşit sesi olan dergilerin sahibi Sibiryalı Abdürreşid İbrahim idi. Bu dergiler, Tearüf-i Müslimin (1910-1911) ve İslam Dünyası (1913-1914) idi. A.Kanlıdere'ye göre "Panislamist Bir Tatar Dergisi" olan Tearüf-i Müslimin dergisi, Buhara'daki gelişmeleri, Buhara'dan gönderilen yazı ve haberler vasıtasıyla izlemekteydi. Mesela, Troyskili Ahmet Taceddin, isimsiz makale ve çevirileriyle Türkistan'daki gelişmeleri aktarmaktaydı¹⁰⁶. İslam Dünyası dergisi ise Türkistan'dan haber ve bilgiler vermekteydi. Bu dergiye yazı gönderenlerden biri de Mahmud Hoca Behbudi idi¹⁰⁷.

Ancak, Osmanlı-Türk basınında, Türkistan ile ilgili haber ve yazılarıyla dikkat çeken dergi Sırat-ı Müstakim idi. 1909 yılından itibaren İstanbul'da yaşayan Buharalılar ile Buhara'dan yazı gönderenlerin etkisiyle dergi Buhara'da etkili olmaya başladı. Özellikle Nuralizade Gıyaseddin Haseni'nin makaleleri, Buhara'da ve Semerkant'ta büyük ilgiyle okunmaktaydı. Adeta dergi, Buhara ve Semerkantlı genç aydınlar için fikri ilham haline gelmişti. Ne var ki, Sırat-ı Müstakim dergisinin Türkistan ilgisi fazla sürmedi ve 1911 yılının sonlarına doğru azaldı¹⁰⁸.

Buna rağmen Türkistan aydınlarının Osmanlı Devleti'ne yönelik ilgisi azalmadı. Balkan Savaşı esnasında, Buharalı Hacı Corabek, Gıyas Aksakal ve Abdurrauf Fitrat gibi aydınların öncülüğünde Osmanlı ordusuna gönderilmek için çok miktarda para toplandı. Buna karşılık, Mayıs 1913 ortalarında İstanbullu Hayrettin Efendi, Balkan savaşları gerçeklerini anlatmak için Türkistan'a geldi. Daha sonra, Ocak 1914'te, Belcuvan beyi Cihangirbek tarafından Osmanlı hava kuvvetleri için 15.000 ruble toplanarak Saidzade bir görevli ile İstanbul'a gönderildi. Ayrıca, Taşkent'ten 40.000 ruble daha toplanarak Türkiye'ye ulaştırıldı. Bu yardım girişimleri, savaş boyunca da Buhara, Semerkand, Merv, Hokand ve Taşkent gibi şehirlerde de sürdürüldü¹⁰⁹. Ne var ki, Rusya'da 1917'de patlak veren Bolşevik ihtilali, Türkistan'da Basmacılar adı verilen bağımsızlık mücadelesinin başlamasına sebep oldu. Zaten 1918'den beri Sovyetlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Buhara Emirliği, 2 Eylül 1920'de, Sovyet Kızıl Ordusu'nun Buhara'yı işgal etmesiyle ortadan kaldırıldı. Bu kez, Basmacılık hareketi bölgede daha da

103 Zumrad Rahmankulova, "Birinci Dünya Savaşı ve Türkistan", 38. *ICANAS Kongresi Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2007, s.2573.

104 Cezmi Eraslan, "Abdurrauf Fitrat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, s.48-49.

105 Timur Kocaoğlu, "Türkistanlı Bilgin Abdurrauf Fitrat'ın Türkolojisi Sahasındaki Unutulmaz Eserleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. XXX-XXXI, Sayı. 1982-1983, s.101.

106 Ahmet Kanlıdere, "Türk Basınında Türkistanlı Cedidçileri, Kültürel Faaliyetleri 1910-1914", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/2, Sonbahar 2014, s.167-168.

107 Ahmet Kanlıdere, "Türk Basınında Türkistanlı Cedidçileri, Kültürel Faaliyetleri 1910-1914", s.172.

108 Ahmet Kanlıdere, "Sırat-ı Müstakim'in Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri", *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri-Dini İslahçılık ve Cedidçilik*, (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2021), s.294-298

109 Z. Rahmankulova, "Birinci Dünya Savaşı ve Türkistan", s.2574.

yayıldı. Bunu fırsat bilen Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Harbiye Nazırı Enver Paşa, 1919-1921 yılları arasında Moskova, Tiflis ve Bakü arasında dolaştıktan ve Sakarya zaferinin etkisiyle Anadolu'ya geçemeyeceğini anladıktan sonra, eski ittihatçı arkadaşlarıyla birlikte Ekim 1921'de, Bakü-Aşkabat üzerinden Buhara'ya giderek Basmacılar Hareketi'ne katıldı. Amacı, Doğu Buhara ve Fergana vadisine geçerek Basmacılık hareketine yeni bir şekil vermektir. Ne yazık ki, bu emeline ulaşmadan 4 Ağustos 1922'de Duşanbe yakınlarında şehit edildi. Buna rağmen Basmacılık hareketi, Sovyetlerin Türkistan'a hâkim olmasına rağmen 1931 yılına kadar devam etti¹¹⁰. Böylece, XVI. Yüzyıldan beri devam eden Osmanlı-Türkistan ilişkileri sona ererken Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra Türkiye-Türkistan ilişkileri daha ziyade kültürel ve ilmi zeminde sürdürülmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Bugün Özbekistan'ın da içinde bulunduğu coğrafyanın kadim adı Türkistan'dır. Fiziki coğrafya açısından Orta Asya da denilen Türkistan, Türk ili/Türklerin yaşadıkları vatanın adıdır. Bundan dolayı Türkistan, Hazar Denizi'nden Doğu Türkistan'ı kapsayacak genişlikte Çin sınırına kadar uzanan tarihî, siyasî ve kültürel çağrışımları olan bir coğrafyanın/vatanın adıdır ve yaşatılmalıdır¹¹¹. İkinci olarak Özbekistan, Türkistan coğrafyasının merkez ülkesidir. Jeopolitikçilerin ifadesiyle “dünyanın mihranı”ndedir; tarihi kuzey-güney, doğu-batı ticaret ve askeri yolların kesiştiği, tarihi ipek yolunun geçtiği, 19.yüzyılda Afganistan üzerinden-Rus-İngiliz rekabetinin cereyan ettiği bir coğrafyanın içinde bulunmaktadır. Bugün ise Özbekistan, bu stratejik öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Özbekistan'ın Türkiye ile tarihî/siyasi ilişkileri, Emir Timur'un 1402 tarihli Ankara savaşı sürecindeki Anadolu seferini saymazsak, esasen XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı Padişahı II. Bayezid ile Özbek Hanı Muhammed Şeybani Han devrinde başlamıştır. Söz konusu ilişkiler, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı-Safevi (İran), XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde gelişmiş ve 1864-1875 yılları arasında Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarının Rus işgaline girmesiyle doğrudan siyasi ilişkiler sona ermiş; Türkiye (Osmanlı)-Özbek (Türkistan) ilişkileri, daha ziyade sosyal, ilmî ve kültürel ilişkilere inkılap etmiştir. Benzer ilişkiler, Doğu Türkistan'daki Kaşgar Hanlığı'nın 1877'de Çin işgaline uğramasıyla başlamış ve Osmanlı-Doğu Türkistan ilişkileri siyasi olmaktan daha ziyade sosyo-kültürel ve ilmî ilişkiler şekline dönüşmüştür.

110 Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2.baskı, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), s.386-438; Baymirza Hayit, *Basmacılar-Türkistan Milli Tarihi (1917-1934)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997).

111 Tabii coğrafya, etnografi ve tarihî manasıyla Türkistan, batıda Güney Ural dağları, Yayık Irmağı, İtil ırmağının denize döküldüğü yer ile Hazar Denizi; güneyde Horasan dağları, Küpet dağı ile Hindikuş Dağları, kuzeyde Kazakistan bozkırlarının kuzey sınırlarını meydana getiren İrtiş havzası ve Aral-İrtiş su ayrımı hattının kuzey yamaçları, doğuda ise Doğu Türkistan'ın doğu sınırlarına kadar ulaşan geniş bir bölgenin adıdır. Ayrıca, Türkili olarak da adlandırılmaktadır. Türkistan yerine kullanılmaya başlanan Orta Asya kavramı bir fiziki coğrafya tanımlamasıdır. Avrasya ise Rusya ve Çin'i de içine alan daha geniş bir kavramdır. Türkistan ve Türkili kavramları için bkz., Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2.baskı, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), s.1-2.

Şurası bir gerçek ki, Osmanlı- Türkistan (Özbek) ilişkileri, Osmanlı-Safevi/İran ile Safevi-Özbek hanlıkları arasındaki savaşlar döneminde gelişme kaydetmiştir. Osmanlı Devleti, Safevi savaşları sırasında Türkistan'daki Özbek hanlarına elçi ve mektuplar göndererek İran'a karşı ortak savaş çağrısında bulunurken Özbek hanları da Osmanlı Devleti'nin Avusturya savaşlarını fırsat bilerek kendisine savaş açan İran şahlarına karşı Osmanlı Padişah-halife'den yardım istemişler ve bu amaçla İstanbul'a elçiler göndermişlerdir. Ancak, bu ilişkiler istenen düzeyde cereyan etmemiş; Osmanlı Devleti, İran ile antlaşma yapmasına ve söz konusu antlaşmanın feshi için İran'ın Maverünnehir bölgesine saldırmamasını şart koşmasına rağmen İran'ın Maverünnehir bölgesine saldırmalarına sessiz kalmış ve üstelik "Biz İran ile barış halindeyiz, siz de barış halinde yaşayın" diyerek pragmatik siyasi bir cevap vermiştir. Bu tavra Safevilerin cevabı ise Maverünnehir'de Özbek Müslümanlarına karşı katliamlar yapmak olmuştur.

Buna rağmen Osmanlı Devleti, İstanbul üzerinden hacca giden her seviyedeki Türkistanlı hacılara her türlü yardımı yapmıştır. Hatta İstanbul'da parasız kalan Türkistanlı hacıları uzun süre barındırmış, harçlıklarını vermiş ve özellikle vapur ücretlerini ödemiştir. Bütün bu harcamaları Osmanlı Devleti, daha ziyade örtülü ödenekten sağlamıştır.

Osmanlı-Özbek ilişkilerinin önemli bir yönü de söz konusu ilişkilerin yürütülmesinde İstanbul'daki Nakşibendi Özbek tekkelerinin oynadıkları rollerdir. Bu tekkeler, Anadolu-Türkistan ilmi ve tasavvufi ilişkilerin geliştirilmesinde bütün Özbek tekkeleri gibi hayati bir önemi sahip idiler. Söz konusu tekkeler, İstanbul'a gelen Türkistanlı hacılar için birer barınma yerleri olurken, özellikle, Sultanahmet'deki Buhara tekkesi, Osmanlı Devleti nezdinde Türkistanlı hacıların kimlikleri ve güvenilir olup olmadıkları hakkında adeta bir konsolosluk işlevi görmüştür. Ancak Özbek tekkelerin bu işlevi, Rus işgalinden sonra sona ermiş ve bu görevi, Rus konsoloslukları üstlenmiştir. Yine de Özbek tekkelerinin Osmanlı toplumundaki sosyal-dini işlevleri devam etmiş ve Milli Mücadele döneminde özellikle Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi, İstanbul'dan Anadolu'ya insan gönderilmesinde önemli rol oynamıştır.

Ayrıca ifade edelim ki, Osmanlı-Türkistan ilişkileri, Rus işgalinden sonra daha ziyade kültürel ve ilmi zemin de devam etmiştir. Özellikle, Türkiye'de II. Meşrutiyet'in ilanının oluşturduğu hürriyetçi ortam, Türkistanlı aydın ve öğrencilerin ilgisini çekmiş ve Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, Sırat-ı Müstakim, Tearüf-i Müslimin ve İslam Dünyası gibi dergiler, Osmanlı-Türkistan yakınlaşmasında olumlu bir rol oynamışlardır. Adeta bu dergiler, Buhara ve Semerkant'taki genç aydınların fikri ilham kaynakları olmuşlardır. Hatta Balkan ve I. Dünya Savaşı dönemlerinde Türkistanlıların Osmanlı Devleti'ne maddi destekte bulunmaları oldukça anlamlıdır. Aynı şekilde Bolşevik ihtilalinden sonra Türkistan'ın bağımsızlık hareketine Enver Paşa başta olmak üzere birçok İttihatçı kişinin katılması da kayda değer önemli bir gelişmedir.

Görüldüğü gibi, Türkiye-Özbekistan ilişkileri, en azından XVI. Yüzyıldan beri siyasi, askeri, kültürel ve ilmi çerçevede yürütülmüştür. Bu süreçte her iki coğrafya için önemli kişiler yetişmiştir. Mesela, Özbekistan'da, Emir Timur, Uluğbey İmam Buhari, İmam Maturidi

ile Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahaeddin Nakşibendi'nin mezarları başta olmak üzere birçok tarihi ve dini yapı (camii ve medreseler vb) bulunmaktadır. Ayrıca, Nasreddin Hoca (Özbekistan'da Nasreddin Afendi), Köroğlu (Özbekistan'da Göroğlu) ortak değerlerdir. Kanaatimizce, her iki ülkede mevcut bu tarihi ve dini yapılar ile söz konusu ortak değerler Müslüman iki devlet olan Özbekistan-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesinde, önemli bir tarihi ve kültürel zemin niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye ve Özbekistan tarihi, dini, ilmî ve kültürel benzerlikleri olan iki devlet/ülkedir. Türkiye, Avrupa-Asya-Afrika üçgeninde- yeni kavramlaştırmayla Avrasya'nın stratejik kara ve deniz havzalarına yakın merkez bir ülkedir. Buna karşılık Özbekistan ise Asya kıtasının merkez ülkesidir. Aynı zamanda her iki ülke yeniden canlandırılmaya çalışılan ekonomik nitelikli yeni kuşak yol projesinin iki önemli ülkesidir. Böylesine potansiyele sahip iki ülke/devlet ilişkilerinin her alanda gelişmesi, ortak geleceğin inşası yolunda bir zorunluluktur. Bu konuda irade, hem Türkiye ve hem de Özbekistan da mevcuttur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

A. ARŞİVLER¹¹²

I. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

II. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Ahmet Feridun Bey, *Münşeati's-selatin*, I, İstanbul: 1275.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX Yüzyıllar), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976(1567-1569)), III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.

B. Yazma Eserler

Kanuni Sultan Süleyman Devri Muharebatı, İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, 1956.

C. Kitap ve Makaleler

ALPARGU, Mehmet-YAZICI, Serkan-YAVUZ, Fikretin, "Ardoous Journey To Hedjaz: Turkestani Pilgrims, The Caliph and Istanbul (16 th-20 th Centuries)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/1, 2014, s.401-416.

---

112 Kullanılan belgelerin ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir

- ALPARGU, Mehmet- ÇELİK, Muhammed Bilal“ Nadir Şah’ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Reşat Genç sayısı*, C.29, Temmuz 2009, s.521-522.
- BALIM, Çiğdem-GÜRBÜZ, Yunus.Emre, “Özbekistan Respublikası: Özbek Modeli”, *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar-Türkiye İlişkileri*, Editörler: Ayşegül Aydıngün-Çiğdem Balım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s.266-275.
- BARTHOLD, Vasilij Vladimaroviç, “Abdullah II”, *İslam Ansiklopedisi*, I, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.34-35.
- ERASLAN, Cezmi, “Abdurrauf Fıtrat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.13, s.48-49.
- FAROQHİ, Suraiya, “Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu”, *X.Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (22-26 Eylül 1987)*, Ankara: 1993, s.2111-2112
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *İmamiye Şiası*, İstanbul: 1984
- GARİBOVA, Jale, *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu ve Yeniden Biçimlenen Kimlikler*, Editörler: Sema Arslan-Rena Salehova, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu* (Tercüme: M.Reşat Uzmen), İstanbul: 1980
- HAMMER, J.Von, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, (Tercüme Mehmet Ata), VI, İstanbul: 1332
- HAYİT, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul: 1975
- _____, *Basmacılar, Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- HOWARD, Henry, *History of the Mongols*, II/2, London: 1880.
- KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- KANLİDERE, Ahmet, “Türk Basımında Türkistanlı Cedidçiler, Kültürel Faaliyetleri, 1910-1914”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/2, Sonbahar 2014, s.167-176.
- _____, “Sırat-ı Müstakim’in Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri”, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri-Dini İslahçılık ve Cedidçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2021, s.293-310.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976, ss.191-215.
- KOCAOĞLU, Timur, “Türkistanlı Bilgin Abdurrauf Fıtrat’ın Türkoloji Sahasındaki Unutulmaz Eserleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-*, C.30-31, Sayı 1982-1983, s.100-112.
- KURŞUN, Zekeriya “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 9, Bahar 2017, s.281-311.
- RAHMANKULOVA, Zumrad, “Birinci Dünya Savaşı ve Türkistan”, 38. *İcanas Kongresi (Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi)* 2007, s.2571-2582.
- R.ROOMER, Hans, “Timurlular”, *İslam Ansiklopedisi* XV, Ankara: MEB, s.346- 370.
- SARAY, Mehmet, “Rusya’nın Asya’da Yayılması”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul: 1981, s.279-302.
- _____, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetleri (1785-1875)*, İstanbul: 1984.

- SARINAY, Yusuf, “Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul“, **Bilig**, Kış 2009/Sayı 88, s.1-18..
- SARWAR, Ghulam, *History of Shah Ismail Safawi*, Aligarh: 1975.
- SAVORY, R.M., “Barud (Safawids), *Encyclopedia of Islam* (Second edition), s.1059-1069.
- SEYDİ ALİ REİS, *Miratü'l-Memalik*, İstanbul: 1331
- STANLEY, Lane Poole, *Düvel-i İslamiyye*, tercüme Halil Edhem, İstanbul 1345.
- TANMAN, M.Baha, “Özbekler Tekkesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul 2002, s.123-123
- TOGAN, Zeki Velide, *Bugünkü Türki Türkiistan ve Yakın Tarihi*, 2.baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981,
- TOYNBEE, Arnold, *Tarih Üzerine İki Konferans*, Çeviri: Özcan Başkan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, tarihsiz.
- TURAY, Esra Doğan, “16.-18.Yüzyılda Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Safevi/Acem Hacıları İlgili Değerlendirmeler” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21/1, Mart 2019, s.359-378.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- ZARCONI, Thierry, “Doğulu ve Batılı Yolcuların İntibalarında Buhara Tekkesi”, *3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul: Eminönü Belediyesi Yayınları, 2008, s.52-57.

Tezler

- BUDAK, Mustafa, Osmanlı-Özbek Siyasi Münasebetleri, 1510-1740, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: 1987.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, *1805-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya: 2009.
- ÇINAR, Gülay Karadağ, *Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Kocatepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon: 2011.

Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki İlişkilerin Sağlam Temeller Üzerine Kurulmasında Heydar Aliyev ve Süleyman Demirel Dostluğunun Rolü

The Role of the Friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel in Establishing Relations Between Azerbaijan and Türkiye on a Solid Foundation

Ramile Dadaşova¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ramile Dadaşova (Doc. Dr.),
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Kafkasya
Araştırmaları Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan
E-posta: dadashova.ramila@rambler.ru
ORCID: 0000-0002-2376-5941

Başvuru/Submitted: 17.04.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
06.08.2024

Kabul/Accepted: 07.08.2024

Atıf/Citation: Dadaşova, R. The role of the friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel in establishing relations between Azerbaijan and Türkiye on a solid foundation. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024): 149-167. <https://doi.org/10.26650/jes.2024.1469693>

ÖZ

Heydar Aliyev'le Süleyman Demirel arasındaki dostluğun Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Büyük devlet adamları arasındaki dostluk sonucunda Türkiye ile Nahçıvan arasında Türkiye'yi Azerbaycan'a bağlayan köprü inşa edilmiş, Milli Lider Heydar Aliyev Türkiye'den gıda ve enerji yardım olarak Nahçıvan'ı ablukadan çıkarmıştır. Heydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğu, Türkiye ve Azerbaycan halklarının karşılıklı saygı ve sevgisini artırmıştır. Nahçıvan, Ermenistan'ın saldırısına uğradığında Süleyman Demirel, "Nahçıvan'dan elinizi çekin" diyerek Kars Antlaşması'nın önemini tüm dünyaya duyurmuştur. İkili görüşmeler Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin gelişmesinde ana etkilere dönüşür. Cumhurbaşkanı Heydar Aliyev'le birlikte Süleyman Demirel'in Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının barışçıl çözümünü için çaba harcaması, uluslararası toplantılarda önemli belgelerin kabul edilmesinde iki devletin bir-birini desteklemesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin uygulanması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kardeşlik temelinde kurulmasında iki ülke lideri arasındaki dostluğun önemini yansıtmaktadır. Heydar Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kardeşlik ilişkilerinin temellerinin atılmasına yönelik kavramsal fikirleri bugüne hesaplanmıştır. Heydar Aliyev, Azerbaycan'ı bölgede ve dünyada destekleyen devletin kardeş Türkiye devleti olduğunun farkındaydı. Türkiye'nin Vatan Savaşı'nın sonuna kadar Azerbaycan'a verdiği manevi ve siyasi desteğin Azerbaycan halkının düşmana karşı mücadelesine ruhunu ve zafere olan inancını daha da artırmaya bunu kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Heydar Aliyev ile Süleyman Demirel dostluğu, Bakü-Tiflis-Ceyhan

ABSTRACT

The friendship between Heydar Aliyev and Suleyman Demirel played a great role in the development of Azerbaijan-Türkiye relations. As a result of the personal friendship between two great political figures - Heydar Aliyev and Suleyman Demirel, National Leader Heydar Aliyev released Nakhchivan from the blockade,

supplied it with food and energy, built a bridge connecting Türkiye to Azerbaijan, and built a bridge between Türkiye and Nakhchivan. The friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel increased the mutual respect, sympathy and love of the people of Türkiye and Azerbaijan. When Nakhchivan was attacked by Armenia, Suleyman Demirel announced the essence of the Kars Treaty of 1921 to the whole world. In addition to the official meetings of the two statesmen, in each of their private meetings, views were exchanged on the consistent development of Azerbaijan-Türkiye cooperation, the international situation, and a number of regional problems. Along with President Heydar Aliyev, Suleyman Demirel also kept the peaceful settlement of the Armenia-Azerbaijani conflict under his control, and always stood by Azerbaijan in international meetings and the adoption of important documents. The friendship of the two leaders was important in the implementation of the Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum projects. Conceptual views of Heydar Aliyev in laying the foundation of fraternal relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye have been accounted for today. Heydar Aliyev knew that the support of Azerbaijan in the region and in the world could be a brotherly Turkish state and that Türkiye's moral and political support of Azerbaijan in the Patriotic War to the end, and the creation of even more enthusiasm in the fight against the enemy and confidence in victory among the Azerbaijani people proved it once again.

Keywords: Azerbaijan-Türkiye relations, The friendship between Heydar Aliyev and Suleyman Demirel, the Baku-Tbilisi-Ceyhan

EXTENDED ABSTRACT

Personal friendship between presidents is of great importance in international relations. The friendship between Heydar Aliyev and Suleyman Demirel played a great role in the development of Azerbaijan-Türkiye relations. As a result of the personal friendship between two great political figures - Heydar Aliyev and Suleyman Demirel, National Leader Heydar Aliyev released Nakhchivan from the blockade, supplied it with food and energy, built a bridge connecting Türkiye to Azerbaijan, and built a bridge between Türkiye and Nakhchivan. The friendship of Heydar Aliyev and Suleyman Demirel increased the mutual respect, sympathy and love of the people of Türkiye and Azerbaijan. When Nakhchivan was attacked by Armenia, Suleyman Demirel announced the essence of the Kars Treaty of 1921 to the whole world. In addition to the official meetings of the two statesmen, in each of their private meetings, views were exchanged on the consistent development of Azerbaijan-Türkiye cooperation, the international situation, and a number of regional problems. Along with President Heydar Aliyev, Suleyman Demirel also kept the peaceful settlement of the Armenia-Azerbaijani conflict under his control, and always stood by Azerbaijan in international meetings and the adoption of important documents. The friendship of the two leaders was important in the implementation of the Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum projects. Remembering the words of his friend Suleyman Demirel about Türkiye's great need for gas, Heydar Aliyev directed Azerbaijan's gas to meet Türkiye's needs.

Conceptual views of Heydar Aliyev in laying the foundation of fraternal relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye have been accounted for today. Türkiye recognized the independence of the Republic of Azerbaijan for the first time among the countries of the world, and mutual diplomatic missions began to operate. Heydar Aliyev, who relied on Türkiye as a brotherly state with the same language and roots and tried to strengthen

its influence in the Caucasus, pursued a balanced policy with other neighboring countries, including Russia, which is one of the permanent members of the UN Security Council and has the right to veto decisions. He also had official visits to France, Great Britain, China, and the United States, clarified the fair position of Azerbaijan, and signed documents. However, the National Leader knew that the support of Azerbaijan in the region and in the world could be a brotherly Turkish state with one language and one blood, and that Türkiye's moral and political support of Azerbaijan in the Patriotic War to the end, and the creation of even more enthusiasm in the fight against the enemy and confidence in victory among the Azerbaijani people proved it once again.

Türkiye has a role in the political and economic life of Azerbaijan. In order to settle the Armenian-Azerbaijani conflict diplomatically, the Republic of Türkiye provided political support to the Republic of Azerbaijan in a principled form, regularly maintained relations with the Azerbaijani government to study the situation, made a statement about the aggression of the Armenian armed forces against Nakhchivan, and made a proposal to send the Turkish army to the region. He made appeals and statements to the UN Security Council about settling the conflict, Suleyman Demirel raised the Karabakh issue during his visit to the United States and called on the United States to stop supporting Armenia in the Nagorno-Karabakh issue. He brought the Khojaly genocide to the agenda of the political commission of NATO.

From March 27 to April 3, 1993, immediately after the beginning of the Armenian aggression in the Kalbajar region and in the process of the subsequent occupations of Armenia, when the government of Azerbaijan appealed to the UN regarding the situation in the region, Türkiye called the UN Security Council for urgently preventing the aggression against Azerbaijan and liberate all Azerbaijani lands. Türkiye played a great role in the adoption of the 1996 Lisbon Declaration and the adoption of 4 resolutions of the UN Security Council confirming the territorial integrity of Azerbaijan.

The Akyaka border crossing point on the railway from Gyumri to Kars and the Alijan border crossing point on the land road passing through Iğdir were closed by Türkiye due to Armenia's territorial claims against Türkiye, its claims of promoting the "Armenian genocide", and its occupation of Azerbaijani territories.

The non-opening of the border crossing gates with Armenia is one of the factors that proves the brotherly relations between Azerbaijan and Türkiye. President Heydar Aliyev performed strong activities in establishing Azerbaijan-Türkiye relations on great spiritual and national roots and succeeded in this.

Azerbaijan also has a role in the political and economic life of Türkiye. Azerbaijan has always defended Türkiye in the international world. President Heydar Aliyev strongly objected to the discussion of the "Armenian Genocide" project in the US Congress, the French Parliament, Italy and Russia. Heydar Aliyev expressed the importance of uniting Azerbaijan and Türkiye against injustice. He believed that historians are responsible for refuting the "Armenian genocide" and considered it is necessary to involve historians from Azerbaijan, Türkiye, as well as Georgia, Russia, Iran and other places to investigate this issue by revealing the

documents. Heydar Aliyev emphasized that Russia's military base in Armenia is a threat not only to Azerbaijan, but also to the region and Türkiye, Türkiye is responsible for protecting the region, and without Türkiye's participation, there will be no security in the Caucasus. On November 18, 1999, at the Istanbul summit, the signing of the agreement on the transportation of crude oil from the territories of Azerbaijan, Georgia and Türkiye through the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, and the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline on June 26, 2002 in Ankara. The introduction of the project stimulated the development of Azerbaijan-Türkiye strategic cooperation and security in the region.

Giriş

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde Haydar Aliyev’le Süleyman Demirel arasındaki dostluğun büyük katkısı olmuştur. Haydar Aliyev-Süleyman Demirel dostluğu Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde özel bir aşamayı oluşturmaktadır ve bu tarihi aşamanın ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde ülke liderleri arasındaki dostluk büyük önem taşımaktadır. İki büyük devlet adamı Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel arasındaki dostluk sonucunda Milli Lider Haydar Aliyev, Nahçıvan’ı ablukadan çıkarmıştır, Türkiye Nahçıvan ahalisine yiyecek ve enerji yardımı sağlamıştır, Türkiye’ni Nahçıvana bağlayan köprü inşa edilmiştir. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel’in dostluğu Türkiye ve Azerbaycan halkları arasında karşılıklı saygıyı, sempatiyi ve sevgiyi artırmıştır.

Nahçıvan Ermenistan’ın saldırısına uğrayınca Süleyman Demirel 1921 Kars Antlaşması’nı tüm dünyaya duyurmuştur. Azerbaycan’ın güvenliği açısından Kars Anlaşması’na büyük önem veren Haydar Aliyev, Azerbaycan ile Türkiye arasında bir ittifak anlaşması yapılması gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşünce Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi’nde gerçekleştirilmiştir.

İki devlet adamı Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel’in gerek resmi gerekse de gayri-resmi görüşmelerinde Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin istikrarlı gelişimi, uluslararası durum ve bir dizi bölgesel sorun hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur.¹ Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in yanı sıra Süleyman Demirel de Ermenistan-Azerbaycan ihtilafının barışçıl çözümü için çaba harcamış, uluslararası toplantılarda ve önemli belgelerin kabulünde her zaman Azerbaycan’ın yanında yer almıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin hayata geçirilmesinde iki liderin dostluğunun büyük önemi olmuştur. Arkadaşı Süleyman Demirel’in Türkiye’nin doğal gaz ihtiyacının büyük olduğuna dair sözlerini hatırlatan Haydar Aliyev, Azerbaycan doğal gazını Türkiye’nin ihtiyacını karşılamak için yönlendirmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal gaz Boru Hattı projeleri Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

1. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğu

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel arasında güçlü, sadık dostluk, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin sağlam temeller üzerinde kurulmasında büyük katkı sağlamıştır. Süleyman Demirel 1968 yılında Azerbaycan’a geldiğinde Haydar Aliyev’le tanışmış, aralarında bir dostluk kurulmuştur. 1999’da Türkiye’nin Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Heyetiyle görüşte Haydar Aliyev bu konuya ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur: “Kendisiyle ilk kez 30 yıl önce tanıştım ve dostluğumuz o günden bu yana devam ediyor. Ancak bu yolculuğun bedeli çok yüksek. Çünkü o dönemde tarihte ilk kez Türkiye Başbakanı

1 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab, yanvar, 1999, aprel, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2006), 34-35.

Sovyetler Birliği'ni ziyarete geldiyse ve ziyaret programında Azerbaycan'a gelme arzusu vardiyse, bu onun Azerbaycan'a ne kadar sevgi ve ilgi gösterdiği anlamına gelmektedir... Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra da, saygıdeğer Süleyman Demirel ülkemize büyük sevgi ve ilgi gösterdi ve Türkiye, dünya devletleri arasında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu. Bunun öncüsü Süleyman Demirel'dir".²

Süleyman Demirel'in en büyük hizmetlerinden biri, Ermenistan'ın ablukası sırasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ahalisinin huzur ve güvenliğini sağlamaktır. Sovyet döneminde (1920-1921) Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın Göyçe, Dereleyez ve Zengezur ilçelerinin Ermenistan'a devredilmesi sonucu ana karadan ayrı düşmüştür. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlayan tek ulaşım yolu olan Mehri Demir yolunun Ermenistan tarafından kesilmesi sonucu Nahçıvana ulaşım yolları kapanmıştır.³ Bu durumda Türkiye'nin Nahçıvan'a yardım etmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁴ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev'in yoğun diplomatik faaliyetleri sonucunda Nahçıvan, ulaşım ve elektrik alanlarında Türkiye ve İran ile işbirliği kurarak ablukadan kurtulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin çabalarıyla Türkiye ile Nahçıvan arasındaki köprü inşa edildiğinde, başta Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ahalisi olmak üzere tüm Azerbaycan halkının ve Araz'ın karşı yakasındaki Azerbaycanlıların umudu olduğundan köprünün adı «Umut Köprüsü» olmuştur. 28 Mayıs 1992'de köprünün açılışı için Süleyman Demirel, başkanlıkdaki heyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin bakanları, milletvekilleri ve basın mensuplarıyla birlikte Nahçıvan Havaalanı'na gelmiştir. Haydar Aliyev Süleyman Demirel'in Azerbaycan halkı tarafından sıcak karşılanmasını şu sözlerle ifade etmiştir: "... O gün Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin tüm ahalisi orada toplanmıştır. Bu köprünün açılışını büyük bir törenle yaptık. O köprü uzun yıllardır hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın hayalidir. Sonunda bu dilek gerçekleşti. Artık bu köprü sayesinde Azerbaycan ile Türkiye arasında, topraklarımız arasında ilişkiler tesis edilmiştir. İnsanlar bunu kullanıyor ve büyük fayda sağlıyor...". "Umut Köprüsü" açıldığında Haydar Aliyev Nahçıvan'dan köprüye kadar uzanan 75 kilometrelik yolda halkın Süleyman Demirel'i karşılaması için her kilometrede kurbanlar kestiğini belirtmiştir. Çünkü insanlar Süleyman Demirel'e sevgilerini ve yapılan yardımlardan dolayı şükranlarını iletme istemekteydiler.⁵

Abluka altındaki Nahçıvan'da elektrik yoktu. Nahçıvan'ı zor koşullardan kurtarmak amacıyla kısa sürede Türkiye'den Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne enerji hattı inşa edilmiştir. Aliyev konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: "Hatırlıyorum, kış günlerinde Türk kardeşlerimiz

2 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab, yanvar, 1999, aprel, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2006), 193-194.

3 Письмо представителя Азербайджана от 14 мая 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, *Совет Безопасности. Официальное отчеты сорок восьмой год дополнение за апрель, май, июнь 1993 года*, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1996 год, 229-230.

4 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 4-cü kitab, iyun, 1995, noyabr, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)* (Bakı: Azərneşr, 1997), 93-94.

5 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab, sentyabr, 1999, noyabr, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2007), 438-439.

o elektrik hattını yaparken soğuk o kadar şiddetliydi ki, elleri tellere yapışmıştı. Ancak çalıştılar ve kendilerine verilen bu görevi hakkıyla yerine getirdiler... Kışın 40 derecelik soğuşunda Türkiye'den Nahçıvan'a elektrik hattı çekildi, diğer yardımlar da yapılmıştır. Orada yaşadığım süre boyunca bunları kendi gözlerimle gördüm".⁶

Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel'in dostluğu, ortak mücadeleleri Nahçıvan'ı Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Haydar Aliyev o sıralarda yaptığı açıklamada şunları söylemiştir: "1992 yılında Nahçıvan Ermenistan tarafından saldırıya uğradı. O zaman sesimizi tüm dünyaya yükselttik. Sayın Süleyman Demirel yüksek sesle "Nahçıvan'dan elinizi çekin" dedi. Uluslararası dünya bu meseleye müdahil oldu. Bundan sonra Türkiye ile yakın ilişkiler kuruldu ve Türkiye'den Nahçıvan'a her türlü yardım geldi".⁷

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in 1995 yılında Bakü'ye resmi ziyareti sırasında Azerbaycan kamuoyunun temsilcileriyle yaptığı toplantıda Türkiye'nin her zaman Azerbaycan'ı desteklediğini ifade etmiştir: "Ermenistan Azerbaycan'a karşı şiddetle saldırdığında, Nahçıvan tehlikedeysen biz Ankara'da saygıdeğer Süleyman Demirel'le birlikte Kars Anlaşması'nın ne kadar önemli olduğunu tüm dünyaya ilan ettik. Herkes Nahçıvan'ı koruyanların olduğu, Nahçıvan'dan ellerini çekmeleri gerektiği konusunda uyarıldı. Bütün bunlar tarihimizin sayfalarıdır. Bugün tüm bu süreçlerde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, milletinin ve aziz dostumuz Süleyman Demirel kardeşimizin özel rolüne değinmeyi bir görev sayıyorum. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde Türkiye'nin desteğini her zaman hissettik. O sırada yine Türk kardeşlerimiz yardımımıza koştu. Türk ordusunun Kafkas birlikleri gelip Nahçıvan'da ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki Azerbaycan halkının topraklarını, haklarını, evlerini, köylerini savunmalarına yardım etti. Bunu asla unutmayacağız. Nahçıvan'da hiç kimse Kazım Karabekir Bey'i unutmaz ve unutamaz. Özellikle Azerbaycan'da Enver Paşa ve Nuru Paşa hiçbir zaman unutulmamıştır ve kimse tarafından unutulamaz. Azerbaycan'a gelerek o zor dönemde bize yardım eden Türk kardeşlerimizi asla unutmadık ve unutamayız...".⁸

1997 yılında Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel Türkiye-Azerbaycan Vakfı başkanlığına seçilmişlerdir. Haydar Aliyev, Bilkent Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Süleyman Demirel'in girişimiyle Türkmen ülkesinde okulların açılmasını ve çocukların kendi dillerinde eğitim görmesini takdirle karşılayarak, dünyanın diğer bölgelerinde on milyonlarca Azerbaycanlıların yaşadıkları bölgelerde kendi dillerinde eğitim alma imkanı olmadığını belirtmiştir.⁹

Süleyman Demirel, Haydar Aliyev'in sağlık durumuyla da yakından ilgilenmekteydi. Haydar Aliyev, ABD ziyareti sırasında zatürreye yakalandığı için Cleveland'da bir klinikte tam muayeneden geçirilmiş ve tedavi görmüştür. Haydar Aliyev'in sağlık durumu ile ilgili bilgi alan

6 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 438-439.

7 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab, noyabr, 1995, mart, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)* (Bakı: Azərneşr, 1998), 172-173.

8 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab*, 173-174.

9 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 9-cu kitab, mart, 1997, may, 1997, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)* (Bakı: Azərneşr, 2000), 307-308

Süleyman Demirel, defalarca ısrar ederek, Haydar Aliyev'i muayene ve tedavi için Türkiye'ye davet etmiştir. Bu dönemde Rusya'nın bazı kitle iletişim araçları bilinmeyen kaynaklara atıfta bulunarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın sağlığı hakkında provakatif bilgiler yaymıştır. Haydar Aliyev, Ankara'da olduğu gibi Cleveland Hastanesi'nde de Süleyman Demirel'in onun sağlığıyla ilgilendiğini belirterek, “Senin insanlığımı asla unutmayacağım... Beni unutmadın, bana manevi kardeş oldun, bana manevi yardımda bulundun. ...bu yüzden senin harika bir insan olduğunu söylüyorum. Sen büyük bir devlet adamısın. Sen devletin başısın. Sen büyük bir politikacısın. Sen büyük bir halk figürüsün. Bunun yanı sıra harika bir insansın. Büyük insan olmak bunların hepsinden daha mühimdir. Bütün bunlar yapılabilir. Ancak herkes harika bir insan olamaz. Tanrı seni böyle yarattı. Senin de öyle bir yaşam gayen oldu...”¹⁰

Haydar Aliyev, Ocak 1999'da Ankara'da Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde tedavi görürken Süleyman Demirel Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne gelerek Haydar Aliyev'in sağlığıyla hep ilgilenmiştir. 2003'te hastalandığında tekrar Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde tedavi altına alınan Haydar Aliyev, Süleyman Demirel doğum günü 10 Mayıs'ta ziyaret etmiştir. O gün Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök de Haydar Aliyev'i ziyaret edenler arasında idi.¹¹ “Hayatımı ve tüm sağlığımı Türkiye'ye emanet ediyorum”¹² diyen Haydar Aliyev'in Türkiye'ye ve Türk halkına olan sevgisini kelimelerle ifade etmek zordur. Türkiye'nin Sağlık Bakanı Osman Durmuş: “Sayın Cumhurbaşkanım, siz hem Amerika'da hem de Türkiye'de tedavi gördünüz”. Türk doktorlarına yönelmeniz, sevgili Atatürk'ün “Beni Türk doktorlarına emanet edin” sözüyle uyumlu bir davranıştır. Bunu büyük bir saygıyla kabul ediyoruz” demiştir.¹³

Haydar Aliyev hastanede tedavisi sürerken Süleyman Demirel'e her gün sağlık durumuyla ilgili bilgi vermiştir. Haydar Aliyev hastaneden çıktıktan sonra Süleyman Demirel onu Türkiye'ye dinlenmeye davet etmiştir. Haydar Aliyev daveti kabul ederek 3 gün Ankara'da, ardından da Antalya'da dinlenmiştir. Bununla ilgili Haydar Aliyev yazmıştır: “Ankara'dayken defalarca Süleyman Demirel'le buluştuk, bizi oğlumla birlikte evine davet etti. Camlı köşk Sayın Demirel'in misafirhanesidir. Cumhurbaşkanlığı sarayının yanındadır. Bu yüzden oradayken başkanın konutunda dolaştım - orada bahçe var, ağaçlar var, orada yürüdüm. Bazen akşamları Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel evinden çıkıp benim bulunduğum yere gelirdi, birlikte otururduk”.¹⁴ Haydar Aliyev'in Süleyman Demirel'in tavsiyesiyle Antalya'ya gitmesinin ardından, Süleyman Demirel, ertesi gün eşi Nazmiye hanım ile birlikte Haydar Aliyev'i ziyaret etmiştir. Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın çalışkanlığını takdir ederek şöyle demiştir: “Biliyorsunuz, işlerinin yoğunluğuna rağmen bu kadar zahmete girmesi unutulmaz... Her gün,

10 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 439-440.

11 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 45-ci kitab, may, 2003, dekabr, 2003* (Bakı: Azərnaşr, 2013), 9-12.

12 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab, aprel, 1999, iyul, 1999* (Bakı: Azərnaşr, 2007), 252.

13 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab, mart, 2000, aprel, 2000* (Bakı: Azərnaşr, 2009), 152.

14 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 338-339.

bazen günde iki kez aradığı olurdu”. Haydar Aliyev, Süleyman Demirel’in bu kadar zahmet katlamasından mütesir olunca Süleyman Demirel, Haydar Aliyev’e şunu söylemiştir: “Sağlığınız benim için ve sadece Azerbaycan için değil, Türkiye için de gerekli. Bu nedenle sağlığınız için ne yapıyorsam, her şeyi gönülden yapıyorum”.¹⁵ Haydar Aliyev, Antalya’dan Azerbaycan’a dönerken Süleyman Demirel’e bir mektup göndermiştir. Mektup basında yayınlanmıştır. Mektupta Süleyman Demirel’in Haydar Aliyev’e dikkat ve özen gösterdiği belirtilmiştir. Sonrular mektupu hatırlatan Haydar Aliyev “Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Türkiye’ye geldiğim andan o amaliyata gittiğim ana kadar ne kadar özen, ilgi ve insaniyet gösterdiğini hayal bile edemiyorum... İnsan ne kadar nazik, dost canlısı, humanist olabilir!” söylemiştir.¹⁶

Türkiye, 17 Ağustos 1999’da Richter ölçeğine göre 7,5 Mw büyüklüğünde gerçekleşen Gölcük depremle büyük yıkım yaşamıştır. Deprem tüm Marmara Bölgesi’nde, Ankara’dan İzmir’e kadar geniş bir alanda yaklaşık 16 milyon insanı değişik düzeylerde etkilemiştir. 2010 yılında yayımlanan Meclis Araştırması Raporu’na göre 18.373 kişi hayatını kaybetmiş. 48 bin 901 kişi ise yaralanmıştır.¹⁷ Meydana gelen deprem sırasında Haydar Aliyev, doktorların ve diğer işlere katılacak kişilerin, uzmanların ve ayrıca büyük bir petrol treninin deprem bölgesine gönderilmesini emretmiştir. Türkiye’de acı çekenlere kan ve para yardımında bulunulmuştur.¹⁸ Türkiye’nin Azerbaycan Büyükelçisi Kadri Ecvet Tezcan, konuyla ilgili şunları açıklamıştır: “Bizi en çok etkileyen şey bazılarının paramız yoktur ama izin verirsiniz işçi olarak gidip Türkiye’deki depremin yıkıntıları altında kalan insanları kurtarmağa katılmak istediklerini söylemesiydi. Genç kız ve erkekler yardıma koşular. Okulun açılışı için aldıkları kıyafetleri, defterleri, kalemleri ve okul malzemelerini Türkiye’de acı çeken küçük çocuklara dağıtmak için getirdiler. Bazı çocuklar ise kumbaralarını “Türkiye’ye gönderin” diyerek bize bağışladı. Bunun gibi sayısız vaka var. Bunları tarif edemem. Bu sevginin bir göstergesidir”.¹⁹

Bakü Şehir İdaresi’nin girişimiyle ilaç, giyisi ve diğer eşyalardan oluşan yardım uçakla Türkiye’ye gönderilmiştir. Savunma Bakanlığı, Devlet Trafik Polisi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Cumhuriyet Savcılığı, Devlet Jeodezi ve Haritalama Komitesi’nin çalışanları depremden etkilenen insanlara yardım etmek için çeşitli bankalarda açılan hesaplara bağış yapmışlardı.²⁰ Azerbaycanlı itfaiyeciler Kocaeli’deki Petrol Rafinerisi’ndeki büyük yangının söndürülmesinde en büyük gayreti göstermişlerdi.²¹

Ayrıca Azerbaycan’ın ünlü şairi Bahtiyar Vahabzade, Türkiye’deki depremle ilgili ölenler anısına bir “ağıt” yazmış, besteci Faig Suceddinov ona müzik bestelemiştir.²²

15 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 338-339.

16 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 338-339.

17 17 Ağustos 1999 Marmara depremi yildönümü basın açıklaması. Erişim tarihi: 1 Temmuz 2024. https://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9121&tipi=3&sube=2&subesi=

18 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab, iyul, 1999, sentyabr, 1999* (Bakı: Azərnaşr, 2007), 191.

19 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab*, 214-215.

20 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab*, 216-217.

21 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 30-cu kitab, sentyabr, 2000, noyabr, 2000* (Bakı: Azərnaşr, 2010), 161.

22 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 333-334.

Depremden bir süre sonra Türkiye'ye giden Haydar Aliyev, Süleyman Demirel ile birlikte deprem bölgesini ziyaret ederek depremzedelerle görüşmüştür, Azerbaycan'ın onların yanında olduğunu belirtmiştir ve maddi yardımda bulunmuştur.²³

Haydar Aliyev, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sadık bir öğrencisi ve takipçisi olarak değer verdiği Süleyman Demirel'in, Türk Devletleri Birliği'nin oluşumunda büyük katkıları olduğunu belirtmiştir: “.. Bu birlik bugün de devam ederek Türk dili konuşan devletleri birbirine yakınlaştırmaktadır. Birbirimize, işbirliğimizi geliştirerek, ortak tarihi köklerimizi birlikte keşfetmemize ve bunları ortaya çıkarıp dünyaya göstermemize çok yardımcı oluyor”.²⁴ Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in Türk dili konuşan devletler birliğinin oluşmasında ve gelişmesinde büyük hizmetlerine vurgu yapmıştır: “Belki bunları bilmiyorsunuz ama bilmeniz gerekiyor. Biz Türk dili konuşulan ülkelerin devlet başkanları olarak her zaman buluşup konuşuyoruz. Bizim için Süleyman Demirel'e Azerbaycan'da büyük denir, siz ona dede dersiniz. O, dededen çok dededir, ben ona dededen daha üstün bir isim derim. Bu devletler arasındaki bazı sorunların birbirleri için kabul edilebilir olmaması mümkündür. Ama saygıdeğer Süleyman Demirel nerede olursa olsun, Türk dili konuşan ülkelerin tüm devlet başkanları onun etrafındadır, hepsi onunla birdir... Sevgili dostum Süleyman Demirel, Türkiye Cumhuriyeti'nin yükünü omuzlarında taşıyor ve taşıyacak”.²⁵ Böylece değişen dünya dengeleri içinde Türk Dünyası ile ilişkilerin gelişmesi için aktif siyaset izleyen, adeta Türk Dünyası davasını omuzlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile maceradan uzak, ama istikrarlı siyasi tutumlar onları bir araya getiren en önemli faktör olmuştur.²⁶

Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının barışçıl çözümünün Süleyman Demirel'in gündeminde olduğunu “Biz bu meseleyle ne kadar ilgilenirsek, dostumuz Süleyman Demirel de o kadar ilgilenmekte”²⁷ sözleriyle açıklamıştır. Ayrıca “Süleyman Demirel bu meseleyi ülkesinin, milletinin ve kendisinin şahsi meselesi olarak görüyor ve bu meselenin çözümü için elinden geleni yapmaya çalışıyor”²⁸ diyerek onun Azerbaycan'ın derdine ortak olduğunu belirtmiştir. Haydar Aliyev, başta AGİT Lizbon Zirvesi olmak üzere uluslararası toplantılarda önemli bir belgenin kabul edilmesinde Türkiye Cumhurbaşkanı'nın oynadığı rolü takdir etmiştir. Lizbon Zirvesi'nde elde edilen siyasi avantaj, uluslararası ölçekte Karabağ yönünde elde edilen önemli başarılarından biri olmuş ve uluslararası toplumun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünün tanınmasında ve adil mücadelenin kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır.²⁹

23 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 30-cu kitab*, 162.

24 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 328-329.

25 Heydər Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 23-cü kitab, noyabr, 1999, dekabr, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2008), 266-267.

26 Ünalp F.Rezzan, “Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. “Tek millet-iki devlet”, *Qəlbî vətənlə çırpınan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski (Bakı: “OPTİMİST” MMC. 2023), 226.

27 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 329-330.

28 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 330-331.

29 İsa Həbibbəyli *Heydər Əliyev dühasının işıqları*. Azərbaycan. – 2023, 12 dekabr, № 271, s.12. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he1443.pdf>

Haydar Aliyev, Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının çözümüne ilişkin büyük toplantılarda her zaman Süleyman Demirel'le birlikte savaştığını yazmıştır: "... Ama bir gün son törene gitmedim. Hemen endişelenmiştir. Sonra bana söylüyordu ki baktım Haydar Aliyev yemekte yoktu. Haydar Aliyev'in protokole çok saygı duyan bir insan olduğunu düşündüm, nasıl gelmezdi? Hemen ilgilendim ve hemen Haydar Aliyev'in hastalanıp hastaneye gittiği bilgisini aldım"³⁰

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini hayata geçirme çabalarını takdirle karşıladığını belirterek: "...Türkiye'de bu işe onun kadar emek veren başka kimse yoktu. Projenin en başından beri bu işle ilgilendi. Cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra da Bakü-Ceyhan projesiyle ilgileniyor. Çünkü uzun yıllar bu yolda çok emek verdi"³¹ açıklamasında bulunmuştur.

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel'in Türkiye için olduğu kadar Türk dünyası ülkeleri için de gerekli olduğunu vurgulayarak: "...Süleyman Demirel'i koruyun, gözünüz ve ruhunuz gibi koruyun. Çünkü sizin, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk dünyasının ona ihtiyacı var"³² demiştir.

Süleyman Demirel, 1918 yılında Bakü'nün işgalden kurtarılması sırasında Azerbaycan topraklarında şehit olan Türk askerlerinin anısına yapılan anıtın açılışında bulunmuştur. Haydar Aliyev, bu anıtın aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kadimliğini ve Türkiye'nin bir zamanlar Azerbaycan'ı Ermeni katliamından kurtardığını hatırlattığını belirtmiştir.³³

Haydar Aliyev, Süleyman Demirel ile dostluğunun devletlerarası ve uluslararası ilişkilere olumlu etkisine vurgu yaparak, "Türkiye'nin Azerbaycan için dost ve kardeş bir ülke olması doğaldır. Ancak devletlerarası, uluslararası ilişkilerin sürekli geliştirilmesi gerekir. Kısa bir ara verirsiniz bir şeyler unutulabilir. Yani sürekli gelişmesi gereken bir iş. Tabii ki bunun tek veya iki değil, birçok yolu var. Mesela benim Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, canım dostum, kardeşim Süleyman Demirel ile dostluk ilişkilerim var ve bu aynı zamanda Cumhuriyetlerimizin ve halklarımızın daha da samimi olması için büyük fırsatlar yaratıyor"³⁴ ifadeleriyle açıklamıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasında yeni tarihi dönemde ilişkilerin en sağlam ve güvenilir temellerinin Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel tarafından atıldığı kesin olarak söylenebilir. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, Zirve toplantılarında Türk Dünyası ile ilişkilerin kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur.³⁵ Bugün Haydar Aliyev-Süleyman Demirel dostluğu, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi iradesiyle en üst seviyeye taşınan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin güvenilir temellerini oluşturmaktadır.³⁶

30 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab*, 331-332.

31 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 27-ci kitab, aprel, 2000, iyun, 2000* (Bakı: Azərneşr, 2009), 170.

32 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 23-cü kitab, noyabr, 1999, dekabr, 1999* (Bakı: Azərneşr, 2008), 267-268.

33 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab*, 101.

34 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab*, 102.

35 *Bir millət iki dövlət. (Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan-Türkiye İlişkileri Hakkında Nutukları və Konuşmaları)* (Bakü: "Elm" Yayın Evi, 2023), 17.

36 Həbibbəyli, *Heydər Əliyev dühasının işıqları*, 12.

2. Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında kardeşlik ilişkisinin temelini kurulmasında Haydar Aliyev'in faaliyeti

Türkiye, dünyada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, 9 Kasım 1991'de, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımıştır. 14 Ocak 1992'de Türkiye'nin Azerbaycan'da, aynı yılın Ağustos ayında Azerbaycan'ın Türkiye'de diplomatik misyonu açılmıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha sonra Süleyman Demirel'in Türk Cumhuriyetlerine yönelik yaklaşım ve politikaları ikili ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine önemli katkı sağlamıştır.³⁷ Türkiye'nin büyük şahsiyetleri Azerbaycan'ı ziyaret etmiş, Azerbaycan'ın şehirlerinden, illerinden çok sayıda insan Türkiye'ye gitmiş, ülkenin başarılarıyla tanışmıştır.³⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ankara'da ilk büyükelçilik binasını inşa etmiştir. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında tek taraflı değil, dengeli bir dış politika stratejisi izlenmiştir. Mayıs 1993'te Rusya'nın sınır kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çekilmesi, Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğuna katılmaması Rusya'yı kızdırmıştı. Azerbaycan hem komşu ülke olarak, hem de BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak Rusya'yla yakın ilişkiler kurmağa çalışmıştır. Rusya'da 600.000'den fazla resmi kayıtlı Azerbaycan Türkünün, Azerbaycan'da 140.000'den fazla Rus uyğurlu nüfusun bulunması yanısıra, Rusya'da geçici ikamet eden bir milyondan fazla Azerbaycan Türkünün bulunması da ilişkileri genişletmeyi gerektiren faktörlerden biriydi.

Haziran 1993'te Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başına geçmiştir. İlk adımlardan biri BDT'ye girmektir. Haydar Aliyev BDT'ye katılmak için Azerbaycan'da psikolojik bir ortam yaratmak amacıyla birkaç ay çalışmıştır. Çünkü ülkede BDT'ye yönelik tutum çok olumsuzdu. Bunun çok farklı nedenleri vardı. BDT'nin önde gelen ülkesi Rusya, Ermenistan'ın işgal politikasını savunmaktaydı, bunun üzerine 20 Ocak 1990 yılında Rus birlikleri Bakü'ye gelmiş, katliam yapmış, 26 Şubat 1992 yılında Rusya'nın 366. Alayının yardımıyla Ermeniler insanlık dışı Hocalı soykırımını yapmışlardı. İnsanlarda Rusya ile ilişki kurulmaması, onun oluşturduğu organizasyonun içinde bulunmamalı yönünde bir düşünce oluşmuştur. Ancak dengeli bir siyasi sistemin önemini çok iyi bilen Haydar Aliyev, Rusya ile ilişkilerin normal olmasına önem vermekteydi. Haydar Aliyev Azerbaycan ile Rusya arasındaki tarihi bağlılığı da dikkate almaktaydı.³⁹ 24 Eylül 1993'te Haydar Aliyev Moskova'yı ziyaret ederek Azerbaycan'ın BDT'ye katılımını onaylamıştır. 17 Kasım 1994'te Haydar Aliyev Rusya'ya resmi bir ziyarette

37 Ural Selçuk. "Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Türkiye diplomatik ilişkilerinin kurulması ve üst düzey ziyaretler (1991-2002)", *Ahmed Cevad anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*. Editör Yunus Emre Tansü, (Bölüm 2. Gaziantep, 2020), 26.

38 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 6-cı kitab, mart, 1996, iyun, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)* (Bakı: Azər nəşr, 1998), 118-119.

39 Алиева Севиндж. "Пульс человека, синхронный с пульсом Родины (к 100-летию Великого Руководителя)", *Qəlibi vətənlə çırpınan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski, (Bakı: "OPTİMİST" MMC. 2023), 17.

de bulunmuştur.⁴⁰ Haydar Aliyev BM'nin veto hakkına sahip diğer daimi üyelerine ilk resmi ziyaretini de gerçekleştirmiştir, 19-22 Aralık 1993 tarihlerinde Fransa'yı ziyaret etmiş ve François Mitteran ile görüşmüştür.⁴¹ 22-24 Şubat 1994 tarihlerinde Büyük Britanya Başbakanı John Majorun davetlisi olarak İngiltere'ye resmi ziyarette bulunmuştur.⁴² 7-9 Mart 1994 tarihlerinde Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı Jiang Zemin'in davetiyle Çin'i ziyaret etmiştir.⁴³ 25 Eylül 1994'te Amerika Birleşik Devletleri'ne resmi bir ziyarette bulunmuş, 26 Eylül'de ABD Başkanı Bill Clinton ile görüşmüştür.⁴⁴ Haydar Aliyev Rusya, ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve diğer ülkelerle ilişkileri olumlu yönetmiştir. Haydar Aliyev uluslararası ilişkilerde Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürebilmesi için her zaman büyük bir şevkle çalışmıştır. Ancak Haydar Aliyev bölgede ve dünyada Azerbaycan'ın dayanak noktasının kardeş Türkiye Cumhuriyeti olduğunun farkındaydı. Dengeli bir dış politika yürüten Azerbaycan Cumhuriyeti 1993-2003 yıllarında diğer ülkelerle de aktif işbirliği içinde olsa da, Türkiye'yle ilişkilerin daha da gelişmesi ve stratejik ortaklığın derinleşmesi için yoğun çaba harcamıştır.⁴⁵ Azerbaycan'ın BDT üyeliğini onaylayan Haydar Aliyev, iktidarının ilk döneminde BDT'ye dâhil olarak Rusya'ya yakın duracak girişimlerde bulunmuş olsa da, Rus askeri birliklerinin yeniden Azerbaycan topraklarında yerleştirilmelerine büyük bir kararlılıkla karşı çıktı. Rusya ile ilişkilerin bozulduğu bu dönemde Aliyev, bir taraftan ABD ve diğer Avrupa devletleriyle Azerbaycan arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başladı, diğer taraftan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme çabası içine girdi.⁴⁶ TBMM'de Haydar Aliyev'in millet vekillerine hitaben konuşmasında Cumhurbaşkanı Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilere önem verdiğini, Karabağ sorununun çözümü için bölgede Türkiyenin faaliyetinin faydalı olduğunu belirtmiştir: "Bu sorunların çözümünde Türkiye'nin hâlâ büyük rolü var; bugün de, yarın da Türkiye'nin bugüne kadar olduğu gibi bu sorunların çözümünde aktif rol almasını istiyoruz".⁴⁷

Türkiye'nin Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik hayatında büyük rolü vardı. Mart 1992'de Haydar Aliyev Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı iken Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel onu Türkiye'ye davet etmişlerdi. 22-24 Mart tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Azerbaycan'ın Nahçıvan

40 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab, may, 1994, dekabr, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*(Bakı: Azərneşr, 1997), 512-513.

41 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab, iyun, 1993, may, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*(Bakı: Azərneşr, 1997) 292-297.

42 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 414-415.

43 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 458-464.

44 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 324-325.

45 Göktürk Süheyla, Göktürk Türcaý Bülent. "“Tek Millet, İki Devlet” Özdeyişinin İsim Babası Haydar Aliyev ve Türkiye İlişkileri", *Qəlbi vətənlə çarpınan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski, (Bakı: "OPTİMİST" MMC. 2023), 305.

46 Ünalp F.Rezzan. "Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: «Tek Millet-İki Devlet». *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (Sayı 60, 2023), 189.

47 T.B.M.M.Tutanak Dergisi.Cilt :26, 89 uncu Birleşim, 6 Mayıs 1997 Salı, Birinci oturum. Açılma Saati: 15.00. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil2/bas/b089m.htm>

Özerk Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev Türkiye Cumhuriyetiyle mali, ekonomik ve teknik yardım sağlanması, 100 milyon dolar kredi verilmesi ve her yıl 100 öğrencinin Türkiye’de eğitim görmesi konularıyla ilgili ortak çalışma protokolü imzalamıştır.⁴⁸ Bu ziyaret kapsamında, Türkiye Cumhuriyetiyle Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk İlişkileri Mukavelesi, Dışişleri Bakanları arasında Protokol ve Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında Ankara İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 71. yıl dönümüyle ilgili Türkiye Cumhuriyeti’nin Azerbaycan Büyükelçiliği tarafından düzenlenen törende Haydar Aliyev kardeş ülkenin uluslararası dünyada her zaman Azerbaycan’ın yanında olduğunu belirtmiştir: “...Azerbaycan’ın bağımsızlığı dünya ülkelerinden ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanımış ve aynı zamanda dünyada etki gücünden yararlanarak devletimizin bağımsızlığının tanınmasında önemli rol oynamıştır. İki kardeş ülkenin dostluğu ve kardeşlik değerleri bizi yakınlaştırmış ve birleştirmiştir. Ülkemizin zor şartlar altında, savaş durumunda olduğu, ekonomik ve siyasi kriz yaşadığı bu dönemde dünya devletlerinin yardımına ve desteğine ihtiyacı vardı. Ancak sesimize ses veren ülkeler arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin sesi, her zaman daha yükseklerde duyulmaktadır... Türkiye’nin Cumhuriyet Bayramını, biz kendi bayramımız sayıyoruz. Bu gün hem Türkiye Cumhuriyeti’nin, hem de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bayramıdır...”⁵⁰

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan’ın birçok ülkede, yabancı ülkelerin Bakü’de büyükelçilikleri yoktu. Dünya devletleri tarafından Azerbaycan’ın bağımsız devlet gibi tanınmasında Haydar Aliyev’le Süleyman Demirel’in dostluklarının özel katkısı olmuştur. Haydar Aliyev, Azerbaycan’ın yabancı ülkelerinde büyükelçilik kurulmasında Türkiye’nin rolünü değerlendirirken şunları belirtmiştir : «Madem Türkiye’nin imkanları var, NATO’da özel bir büyükelçi tutsun, büyükelçi orada çalışsın. Türkiye aynı zamanda NATO’nun tam üyesidir. «Barış için Ortaklık» programına katılıyoruz. Ancak uygulamada şöyle oldu: Azerbaycan devlet olarak bağımsızlığını kazandıktan sonra herhangi bir ülkede diplomatik temsilcilik kurmaya çalışırsa, büyükelçilik açmak isterse öncelikle Türk büyükelçiliğine gider ve Türk büyükelçiliğine yerleşir. Bundan sonra kendine bir yer bulur ve sonrasında çalışmaya başlayabilirdi”.⁵¹ «Türkiye’nin dış ülkelerdeki ve uluslararası kuruluşlardaki temsilcileri, Azerbaycan davasının dünya kamuoyuna taşınmasında büyük rol oynamışlardır. Türkiye’nin NATO’daki daimi temsilcisi Büyükelçi Onur Öymen, Azerbaycan’da büyük bir mülteci sorunu yaşandığını belirtmiştir: «Başka bir ülkede bu kadar mülteci olsaydı tüm dünya - dünya basını, siyasetçiler, gazeteler ayağa kalkardı. Dünyanın Azerbaycan’daki bu büyük trajediyi her gün hatırlaması gerekiyor. Yani her sekiz kişiden birinin mülteci olduğu başka bir ülke yok. Bu durum sürekli olarak dünya kamuoyunun dikkatine sunulmalı, dünyanın bütün ülkeleri, uluslararası kuruluşlar Azerbaycan’a yardım

48 *Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev* (Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri, 2002), 31.

49 *Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev*, 31-33.

50 *Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 433-434.

51 *Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cü kitab*, 168.

etmelidir. Tıpkı Birleşmiş Milletler gibi diğer kuruluşlar da diğer ülkelere yardım etmektedir. Onlar da buradalar ama belki daha fazlasını yapmaları gerekiyor. Asıl mesele mültecilerin evlerine dönüşü”.⁵² Azerbaycan’ın Avrupa Konseyi’ne katılım konusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye’nin Avrupa Konseyi’ndeki temsilcileri destek vermişlerdir.⁵³ Bazı yabancı ülkelerin Ankara’daki büyükelçilikleri Azerbaycan Cumhuriyeti’ne de büyükelçi olarak atanmışlardı. Bu konuyla ilgili olarak Ankara’daki “Hilton” otelinde Türkiye ve Azerbaycan’ın büyükelçiliklerinin katıldığı törende Haydar Aliyev şunları söylemiştir: “... Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşlik o kadar yakındır ki, siz Ankara’da bulunduğunuzda biz bunu Bakü’de bulunmuş gibi hissediyoruz. Ancak bununla beraber ben, sizin sık sık Bakü’ye gelmenizi isterdim. Bununla siz Azerbaycan’ın durumu ile daha yakından haberdar olur ve Azerbaycan ile sizin görev yaptığınız ülkeler arasında ilişkilerin daha ciddi şekilde gelişmesine katkı sağlarsınız...”⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti’nin temsilcileri, elçileri ve büyükelçileri Azerbaycan temsilcilerine yardımcı olmakta, uluslararası kuruluşlarda Cumhuriyetimizle ilgili toplantılarda Azerbaycan’a destek vermekteydi. Ermenistan’ın Azerbaycan’a yönelik askeri saldırısı konusunda Türkiye her zaman çok ilkeli ve tutarlı bir duruş sergilemiş ve Cumhuriyetimizi her zaman desteklemiştir.⁵⁵ Haydar Aliyev bu konuda bir açıklamasında şunları söylemiştir: “Türkiye Cumhuriyeti, hükümeti, Türkiye halkı ve özellikle Süleyman Demirel, Azerbaycan’ın Ermenistan ile olan ihtilafında sorunların çözümü konusunda her zaman yanımızda oldu. Uluslararası toplantılarda her zaman Azerbaycan’ın pozisyonunu savundu”.⁵⁶ Süleyman Demirel, ABD Kongresi’nin 24 Ekim 1992 tarihinde kabul ettiği kararla Azerbaycan’a devlet düzeyinde insani yardım da dahil olmak üzere her türlü yardımın yapılmasını yasaklayan “Özgürlüğü Destekleme Yasası”na 907. Ek değişikliğine itiraz etmiş ve bu kararın kaldırılması için defalarca ABD Başkanı’na başvurmuştur.⁵⁷ Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in doğum günü etkinlikleri kapsamında «Çankaya» köşkünde gerçekleştirilen toplantıda Haydar Aliyev, Süleyman Demirel’in sadece Türkiye’nin değil, tüm Türk Dünyasının birbirine yakınlaşması adına büyük işler yaptığını vurgulamıştır: “...Şu ana kadar Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ve Azerbaycan halkına gösterdiğiniz ilgi ve özenin bundan sonra da devam edeceğinden şüphemiz yok. Siz her zaman Azerbaycan’la birlikte oldunuz, gelecekte de birlikte olacağımızdan eminiz...”⁵⁸ Türkiye Cumhurbaşkanı, Karabağ ihtilafını ortadan kaldırmak amacıyla «Yurtta sulh, cihanda sulh» ilkesinin gereği olarak Büyükelçi Ali Hikmet Alp’ı özel temsilci olarak atamıştır.⁵⁹

52 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cü kitab*, 168.

53 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 32-ci kitab, yanvar, 2001, mart, 2001* (Bakı: Azərneşr, 2010), 58.

54 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 454-455.

55 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 3-cü kitab, dekabr, 1994, iyun, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr* (Bakı: Azərneşr, 1997), 330-331.

56 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab*, 193-194.

57 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab*, 247-248.

58 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab*, 484-485.

59 Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 14-cü kitab, dekabr, 1997, fevral, 1998* (Bakı: Azərneşr, 2005), 278-279.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in daveti üzerine 8 Şubat 1994'te Türkiye'de bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev onuruna verilen ziyafette Süleyman Demirel'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tüm dünyada tanıtmaya yolunda birçok hizmetlerde bulunduğunu belirterek, « ... Azerbaycan halkı bunu hiçbir zaman unutmayacaktır ve bu Azerbaycan tarihinde, bağımsız Azerbaycan devletinin tarihinde yer almıştır»⁶⁰ açıklamaları önemlidir. Süleyman Demirel Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliğini, kardeşlik, dostluk ilişkilerinin başka hiçbir ülkeyle kıyaslanamayacak düzeyde olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Haydar Aliyev ziyaretinin ilk günlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin uzun bir geçmişe sahip olduğunu, aynı kökene sahip insanlar olduklarını, aynı tarihi paylaştıklarını, dil, din farklılıklarının aynı veya çok az olduğunu vurgularken: «... yüzyıllar boyunca, tarihin her aşamasında bizi birbirimizden ayırmaya çok çaba gösterebilirler de, başaramadılar. Ve bundan sonra dolayısıyla hiçbir güç bizi birbirimizden ayıramayacak»⁶² demiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en önemli gelişme Şubat 1994'de Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında yaşanmış, ziyarette Aliyev Türkiye ve Azerbaycan'ı "bir millet iki devlet" olarak tanımlamıştır.⁶³

Haydar Aliyev, TBMM'de milletvekilleri önünde yaptığı konuşmada, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin 10'uncu yılı münasebetiyle yaptığı konuşmasını hatırlatmıştır: «Bugün, Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez; tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir; bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır; manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimizde inmeliler ve olayların bölündüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli».⁶⁴

Haydar Aliyev, Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetinin yerine getirme zamanının geldiğini belirttikten sonra Azerbaycan'ın pozisyonunu da şöyle açıklamıştır :»... Türkiye ile Azerbaycan arasında ekonomi, ticaret, bilim, kültür, eğitim alanında, diğer tüm alanlarda ilişkilerin özel bir yeri olacak...»⁶⁵

Türkiye araştırmacıları Zekeriya Türkmen "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı tarihi konuşmalarına dair bir değerlendirme" başlıklı makalesinde 1994, 1997 ve 2001 tarihlerinde Türkiye'ye ziyaretlerinde Türkiye Büyük

60 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 362-363.

61 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab*, 165-166.

62 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 366-367.

63 Göktürk Süheyla, Göktürk Türcaş Bülent. "“Tek Millet, İki Devlet” Özdeyşinin İsim Babası Haydar Aliyev ve Türkiye İlişkileri", 296.

64 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 370-371.

65 Əliyev, *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab*, 372-373.

Millet Meclisinde milletvekillerine hitaben konuşan Haydar Aliyev'in resmî veya gayri-resmi olarak Türkiye'ye pek çok kez gelerek diplomatik temaslarde bulunduğunu, samimi tavırlarıyla Türkiye'deki yöneticilerin yanı sıra Türk halkının da sempatisini kazandığını, bu konuşmalardaki üslubu, hitabeti ve konulara hakimiyeti ve güzel Türkçesiyle Mecliste büyük bir dikkat ve heyecanla takip edildiği gibi, dönemin Türkiye'sinde basında, televizyon ve radyolarda genişçe yer aldığı belirtmiştir.⁶⁶

İki ülkenin Cumhurbaşkanı olarak Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, 10 yıl süreli bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın yanı sıra; ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören anlaşmalar imzalamışlardır.⁶⁷ Aliyev'in Türkiye'yi sık sık ziyaret etmesinde, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı olduğu dönemde Demirel ile kurduğu kişisel dostluğun da etkisinin olduğu açıktır. İki devlet başkanı ikili, bölgesel, küresel toplantılarda sık sık bir araya gelip görüşmelerde bulunmuş, bu da Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine olumlu yansımıştır.⁶⁸

Sonuç

Haydar Aliyev'le Süleyman Demirel arasındaki dostluğun Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde büyük katkısı olmuştur. Büyük devlet adamları arasındaki dostluk sonucunda Türkiye ile Nahçıvan arasında Türkiye'yi Azerbaycan'a bağlayan köprü inşa edilmiş, Milli Lider Haydar Aliyev Türkiye'den gıda ve enerji yardım olarak Nahçıvan'ı ablukadan çıkarmıştır. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğu, Türkiye ve Azerbaycan halklarının karşılıklı saygı ve sevgisini artırmıştır. Nahçıvan, Ermenistan'ın saldırısına uğradığında Süleyman Demirel, "Nahçıvan'dan elinizi çekin" diyerek Kars Antlaşması'nın önemini tüm dünyaya duyurmuştur. İkili görüşmeler Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin gelişmesinde ana etkilerden olmuştur. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le birlikte Süleyman Demirel'in Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının barışçıl çözümü için çaba harcaması, uluslararası toplantılarda önemli belgelerin kabul edilmesinde iki devletin bir-birini desteklemesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum projelerinin uygulanması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kardeşlik temelinde kurulmasında iki ülke lideri arasındaki dostluğun önemini yansıtmaktadır. Süleyman Demirel'in ardından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer, Mart 2003'ten Türkiye'nin Başbakanı, Ağustos 2014'ten Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin aynı dostluk çerçevesinde geleneksel hale gelmesini sağlamıştır. Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel'in dostluğunun devamı olarak İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan'ın dostluğu bölgede barış ve güvenliğin garantörü olmuştur.

66 Türkmen Zekeriya. "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı tarihi konuşmalarına dair bir değerlendirme", *Qəlbi vətənlə çürpən insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il)* 100 il. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski (Bakı: "OPTİMİST" MMC. 2023), 278.

67 Ünalp F.Rezzan. "Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. "Tek millet-iki devlet", 221.

68 Ünalp F.Rezzan. "Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. "Tek millet-iki devlet", 225.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri və Heydər Əliyev. Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşri, 2002.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 1-ci kitab, iyun, 1993, may, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 2-ci kitab, may, 1994, dekabr, 1994, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 3-cü kitab, dekabr, 1994, iyun, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 4-cü kitab, iyun, 1995, noyabr, 1995, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1997.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 5-ci kitab, noyabr, 1995, mart, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr)*, Bakı: Azərneşr, 1998.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 6-cı kitab, mart, 1996, iyun, 1996, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)*, Bakı: Azərneşr, 1998.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 9-cu kitab, mart, 1997, may, 1997, (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr)*, Bakı: Azərneşr, 2000.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 14-cü kitab, dekabr, 1997, fevral, 1998*, Bakı: Azərneşr, 2005.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 19-cu kitab, yanvar, 1999, aprel, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2006.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 20-ci kitab, aprel, 1999, iyul, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2007.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 21-ci kitab, iyul, 1999, sentyabr, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2007.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 22-ci kitab, sentyabr, 1999, noyabr, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2007.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 23-cü kitab, noyabr, 1999, dekabr, 1999*, Bakı: Azərneşr, 2008.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 26-cı kitab, mart, 2000, aprel, 2000*, Bakı: Azərneşr, 2009.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 27-ci kitab, aprel, 2000, iyun, 2000*, Bakı: Azərneşr, 2009.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 30-cu kitab, sentyabr, 2000, noyabr, 2000*, Bakı: Azərneşr, 2010.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 32-ci kitab, yanvar, 2001, mart, 2001*, Bakı: Azərneşr, 2010.

Əliyev, Heydər. *Müstəqilliyimiz əbədidir: 45-ci kitab, may, 2003, dekabr, 2003*, Bakı: Azərneşr, 2013.

Həbibbəyli, İsa. *Heydər Əliyev dühasının işıqları*. Azərbaycan. – 2023, 12 dekabr, № 271, s.12. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/articles/he1443.pdf>

Bir millet iki devlet. (Ulu Önder Heydar Aliyevin Azərbaycan-Türkiyə İlişkileri Hakkında Nutukları ve Konuşmaları) Bakü: “Elm” Yayın Evi, 2023, s.17.

- Göktürk Süheyla, Göktürk Türcaý Bülent. “Tek Millet, İki Devlet” Özdeyişinin İsim Babası Haydar Aliyev ve Türkiye İlişkileri. *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski. Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- T.B.M.M.Tutanak Dergisi.Cilt:26, 89 uncu Birleşim, 6 Mayıs 1997 Salı,Birinci oturum. Açılma Saati: 15.00. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil2/bas/b089m.htm>
- Türkmen Zekeriya. Azərbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı tarihi konuşmalarına dair bir değerlendirme. *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski. Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- Ünalp F.Rezzan. Haydar Aliyev dönemi. Bölgesel politikalar ekseninde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. “Tek millet-iki devlet. *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski. Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- Ünalp F.Rezzan. “Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi: «Tek Millet-İki Devlet». *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*. Sayı 60, 2023.
- Ural Selçuk. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Türkiye diplomatik ilişkilerinin kurulması ve üst düzey ziyaretler (1991-2002). *Ahmed Cevad anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*. Editör Doç. Dr. Yunus Emre Tansü. Bölüm 2. Gaziantep, 2020.
- 17 Ağustos 1999 Marmara depremi yıldönümü basın açıklaması. Erişim tarihi: 1 Temmuz 2024. https://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9121&tipi=3&sube=2&subesi=
- Алиева Севиндж. “Пульс человека, синхронный с пульсом Родины (к 100-летию Великого Руководителя)”, *Qəlbi vətənlə çırpanan insan. Heydər Əliyev (10 may 1923-cü il – 10 may 2023-cü il) 100 il*. Kollektiv monoqrafiya. Editör Sevinc Aliyeva, Elvin Talışinski, Bakı: ”OPTİMİST” MMC. 2023.
- Письмо представителя Азербайджана от 14 мая 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, *Совет Безопасности. Официальные отчеты сорок восьмой год дополнение за апрель, май, июнь 1993 года*, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1996 год.

Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar

Zangezur Corridor and Alternative Solutions: Risks, Threats, and Opportunities for Türkiye

Hakan Dumlu¹, Güngör Şahin²

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hakan Dumlu (Araştırma Görevlisi),
İstanbul Beykent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü (İngilizce),
İstanbul, Türkiye
E-posta: hakandumlu@beykent.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4172-3603

²Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi (MSÜ),
Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik
Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0001-6296-8568

Başvuru/Submitted: 23.05.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:

24.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:

08.07.2024

Kabul/Accepted: 09.07.2024

Atıf/Citation: Dumlu, H., Şahin, G. Zangezur
Corridor and Alternative Solutions: Risks,
Threats, and Opportunities for Türkiye. *Avrasya
İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*
13, 2 (2024): 169-194.
<https://doi.org/10.26650/jes.2024.1488591>

ÖZ

İkinci Karabağ Savaşı'ndan önce Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, hem Azerbaycan hem de Türkiye için ciddi bir uyarı olmuştur. Azerbaycan'ın Batı'ya açılan kapısı Tovuz'un jeopolitik ve jeoekonomik bakımdan gösterdiği hassasiyet, Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine doğrudan bağlayacak başka bir koridorun hayatî bir gereklilik olduğunu ispatlamıştır. Nitekim Türkiye ve Azerbaycan, ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri'ye Zengezur Koridoru'nun açılması hususunu kaydettirerek stratejik bir hamle yapmıştır. Böylece Türkiye, sonunda bölgesel büyük güç olacağı bir yola girmiştir. Bu çalışmada Zengezur Koridoru ve ona alternatif olarak tasarlanan çözümler incelenmiştir. Bu suretle meselenin siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel boyutlarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışma boyunca "Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma çabasına nasıl katkı sağlar?" sorusuna yanıt aranmıştır. Bu soru, bölümlerdeki yardımcı sorularla desteklenmiştir. Bu doğrultuda Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde tahlil edilerek Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar tespit edilmiştir. Bu bakımdan çalışma, hem özgün hem de kapsamlı bir değerlendirme içermektedir. Sonuç itibarıyla Zengezur Koridoru'nun, taşıdığı bazı risklere rağmen Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmasına daha fazla katkı sağlayacağına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Nitekim bu koridor vasıtasıyla Türkiye, Güney Kafkaslar'daki siyasi gücünü pekiştirecektir. Öte yandan bu suretle tarihî rakibi İran'ı devre dışı bırakarak bölgedeki ekonomik nüfuzunu temin edebilecektir. Bu sırada Ermenistan'ı da baskılayarak mutedil bir tutum belirlemeye ve iş birliği yapmaya zorlayacaktır. Son olarak Azerbaycan ile mevcut kültür birliğini tahkim etmekle kalmayacak; bunun yanı sıra Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan ile mevcut tarihî bağlarını çeşitlendirmeye imkân bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zengezur Koridoru, Aras Koridoru, Barış Kavşağı Projesi, Güney Kafkaslar, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Türk Dış Politikası, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

ABSTRACT

The attacks on the Tovuz region before the Second Karabakh War have been a serious warning for both Azerbaijan and Türkiye. The geopolitical and geoeconomic sensitivity of Tovuz, Azerbaijan's gateway to the West, has proven

that another corridor that will directly connect Azerbaijan and Türkiye is a vital necessity. As a matter of fact, Türkiye and Azerbaijan have made a strategic move by including the opening of the Zangezur Corridor in the Tripartite Declaration that ensured the ceasefire. Thus, Türkiye has embarked on a path to eventually become a regional great power. In this study, the Zangezur Corridor and the solutions designed as alternatives to it have been examined. By this means, it has been aimed to show the political, military, economic, and cultural dimensions of the issue. Throughout the study, the question “How do the Zangezur Corridor and its alternatives contribute to Türkiye’s efforts to become a regional great power?” has been explored. This question has been supported by subsidiary questions in the chapters. In this context, the Zangezur Corridor and its alternatives have been analyzed within the framework of the Regional Security Complex Theory, identifying the risks, threats, and opportunities for Türkiye. In this respect, the study includes both an original and a comprehensive evaluation. As a result, it has been found that, despite some risks, the Zangezur Corridor will contribute more to Türkiye’s aspiration to become a regional great power. As a matter of fact, through this corridor, Türkiye will strengthen its own political power in the South Caucasus. On the other hand, in this way, Türkiye will be able to ensure its economic influence in the region by eliminating its historical rival Iran. Meanwhile, Türkiye will pressure Armenia and force it to adopt a moderate attitude and cooperate. Finally, Türkiye will not only strengthen the existing cultural unity with Azerbaijan, but will also have the opportunity to diversify its existing historical ties with Turkistan by opening to the Caspian Sea.

Keywords: Zangezur Corridor, Aras Corridor, The Crossroads of Peace, South Caucasus, Türkiye, Azerbaijan, Armenia, Turkish Foreign Policy, Regional Security Complex Theory

EXTENDED ABSTRACT

The illegitimate separatist authority, which maintained its de facto existence for 30 years under the shadow of the Armenian occupation in Karabakh, has been at the very center of the Russia-Armenia-Iran encirclement that is trapping Azerbaijan. In this respect, the energy and transportation lines opening towards the West passing through the Tovuz region of Azerbaijan can be considered as the breaking point of the encirclement. The attacks against this region, which occurred on the eve of the Second Karabakh War, have posed a vital danger to the national security of Azerbaijan. For this reason, Baku, with the unlimited support of Ankara, has launched military operations to save Karabakh from occupation. In this process, the two allies have realized the importance and sensitivity of the Tovuz region. As a matter of fact, in the ceasefire agreement signed after the Karabakh Victory, Azerbaijan’s diplomatic success has enabled the creation of an alternative route to this region.

In this study, the reflections of Türkiye’s effort to become a regional great power in the South Caucasus have been analyzed with the Regional Security Complex Theory (RSCT) and the importance of the Zangezur Corridor in this context has been shown. First of all, the question that “How can Türkiye become a regional great power?” has been answered on a theoretical basis. Türkiye, which is described as an insulator state according to RSCT, has increased its influence in the South Caucasus during and after the Second Karabakh War and has embarked on a path to eventually become a regional great power. In response, Iran, Türkiye’s historical rival in the region, and Armenia, which owes its existence to its hostile policies against Türkiye, have begun to act together in the South Caucasus. For these reasons, the boundaries between security complexes have begun to be eroded. Türkiye, which has increased its influence in the South Caucasus thanks to the strategic partnership it has established with Azerbaijan, has

ceased to be an insulator state. In the coming period, it will be the most important actor in the region through the Zangezur Corridor.

The Zangezur Corridor is of vital importance for Türkiye to become a regional great power. In this context, the question that “Why do Türkiye and Azerbaijan insist on opening the Zangezur Corridor?” has been given an answer with a historical perspective. In its effort to become a regional great power, Türkiye has managed to penetrate the South Caucasus thanks to the military and diplomatic support it provided to Azerbaijan during and after the Second Karabakh War. As a matter of fact, the Shusha Declaration signed with Azerbaijan has reinforced Türkiye’s power in the region. Moreover, even though Türkiye was not among the parties to the ceasefire agreement, it has legitimized its demand for the opening of the Zangezur Corridor by this means. In this respect, the Zangezur Corridor, designed as an alternative to the route in Tovuz, is likely to be another breaking point of the encirclement that is trapping Azerbaijan. Because, thanks to this corridor, Azerbaijan will be directly connected to Türkiye via roads and railways. However, Armenia and Iran, on both sides of the corridor, have interpreted this plan in line with their own geopolitical interests and have produced alternative solutions.

As an alternative to the Zangezur Corridor, Iran has proposed the Aras Corridor; Armenia, on the other hand, has come up with the Crossroads of Peace Project. These alternatives need a comprehensive comparison in line with Türkiye’s aim of becoming a regional great power. As a matter of fact, in this study, the question that “What are the political, military, economic, and cultural dimensions and effects of the Zangezur Corridor and its alternatives?” has been answered. As a result, it has been determined that the Zangezur Corridor will be more beneficial for Türkiye than its alternatives, despite some of the political and military risks it carries. Because through this corridor, Türkiye will strengthen its own political power in the South Caucasus. On the other hand, in this way, Türkiye will be able to ensure its economic influence in the region by eliminating its historical rival Iran. Meanwhile, Türkiye will pressure Armenia and force it to adopt a moderate attitude and cooperate. Finally, Türkiye will not only strengthen the existing cultural unity with Azerbaijan, but will also have the opportunity to diversify its existing historical ties with Turkistan by opening to the Caspian Sea. It has been anticipated that, given these conditions, Türkiye could emerge as a regional great power. Indeed, the guiding question of the study, “How do the Zangezur Corridor and its alternatives contribute to Türkiye’s efforts to become a great power?” has been comprehensively addressed. Thus, the hypothesis formulated as “The Zangezur Corridor, despite some risks it carries, will contribute more to Türkiye’s emergence as a regional great power” has been tested and validated based on the findings obtained.

In this study, regional and global actors have been examined under the guidance of the following questions: What are the interests and priorities of these actors? What are their political, military, economic, and cultural power and influence? What strategies and policies do they implement in this context? Firstly, Iran, Türkiye’s historical rival in the region, opposes the Zangezur Corridor in the South Caucasus due to both internal and external reasons, aiming to prevent the emergence of Turkish influence. Among the internal reasons are the “Iran-Turan”

rivalry, which persists in the political subconscious of Iranian leaders, and the Iranian Turks, who are perceived as a serious threat in this context. One of the external reasons is the potential establishment of good relations between Ankara and Tel Aviv through Baku, while another is Moscow's dominance over Iran's foreign policy. Indeed, Russia regards the South Caucasus as its sphere of influence. Furthermore, although Russia may tolerate Türkiye's influence in the South Caucasus to some extent, it will not consent to any further steps towards Turkistan, as it also views this region as within its sphere of influence. On the other hand, Armenia, as the defeated state, is persistently resisting and refusing to fulfill its commitments. It hopes to alleviate its isolation in the region by gaining support from Western powers. However, as the West, unable to intervene in the Second Karabakh War and the ceasefire process, has lost its influence in the South Caucasus in favor of Türkiye and Russia.

Giriş

Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtarıldığı sürecin işaret fişegi, 12 Temmuz 2020'de atılmıştır. Bu tarihte meydana gelen Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, Karabağ'daki gayrimeşru yönetimin ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturduğunu göstermiştir. Zira Rusya, Ermenistan ve İran kışkacına hapsolmuş Azerbaycan için Tovuz bölgesi, Batı'ya açılan bir kapı mahiyetindedir. Nitekim Avrupa'ya uzanan enerji ve ulaşım hatları bu bölgeden geçmektedir. Bu bakımdan Tovuz'a yönelik saldırılar, bir tesadüf eseri değildir. Buna karşılık olarak Ankara'nın sınırsız desteğini de alan Bakü, 27 Eylül-10 Kasım 2020 arasında 44 gün boyunca sürdürdüğü İkinci Karabağ Savaşı neticesinde Yukarı Karabağ'ın çevresindeki yedi bölgeyi işgalden kurtarmıştır. Yukarı Karabağ'ın kurtuluşu ise Rusya'nın arabuluculuğuyla ilan edilen ateşkes yüzünden ertelenmiştir.

Türkiye ve Azerbaycan, Tovuz'daki enerji ve ulaşım hatlarına yönelik beliren tehdidin farkına vararak bu güzergâha bir alternatif oluşturmayı tasarlamıştır. Nitekim ateşkesin ilan edildiği 10 Kasım 2020'de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan Üçlü Bildiri¹ ile bu tür bir tasarı kayda geçmiştir. Buna göre Azerbaycan ile onun eksklav² toprağı Nahçıvan arasında bir koridor açılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu koridorun kara ve demir yoluyla Zengezur bölgesini aşarak Türkiye'ye ve dolayısıyla Avrupa'ya uzanması öngörülmüştür. Ancak Zengezur Koridoru, Ermenistan topraklarından geçeceği için egemenlik tartışması yaratmıştır. Üstelik İran'ın jeopolitik hedeflerine ulaşmasını engelleyerek bölgesel gücünü zayıflatacak niteliktedir. Öte yandan Orta Koridor'un bir parçası hâline gelmesi öngörülen bu koridor, Rusya'nın Avrasya coğrafyasındaki siyasî ve ekonomik tahakkümünü de kırabilecektir.

Bu çalışmada Zengezur Koridoru ve ona alternatif olarak tasarlanan çözümler incelenmiştir. Bu suretle meselenin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel boyutlarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Çalışma boyunca “Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma çabasına nasıl katkı sağlar?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu soru, bölümlerdeki yardımcı sorularla desteklenmiştir. Bu doğrultuda Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) çerçevesinde tahlil edilerek Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar tespit edilmiştir. Bu bakımdan çalışma, hem özgün hem de kapsamlı bir değerlendirme içermektedir. Bu kapsamda “Zengezur Koridoru, taşıdığı bazı risklere rağmen Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmasına daha fazla katkı sağlayacaktır.” şeklinde oluşturulan hipotez sınanmıştır.

Birinci bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesi BGKT ile çizilmiştir. BGKT'ye göre Türkiye, çevresindeki bölgesel güvenlik kompleksleri arasında bir yalıtılan devlet olarak nitelendirilmiştir. Ancak Türkiye'ye yakıştırılan bu yalıtıklılık, özellikle son yıllarda sorgulanmaya muhtaç hâle

1 Üçlü Bildiri'nin metni için bkz. “Azerbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, 10 Noyabr 2020, <https://president.az/az/articles/view/45923> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].

2 Bir ülkeye siyasî olarak bağlı olmasına rağmen coğrafi olarak bağlı olmayan toprak parçası.

gelmiştir. Zira Türkiye, bölgesel büyük güç olmaya namzet bir ülkedir.³ Bu bölümde, “Türkiye, nasıl bölgesel büyük güç olabilir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Türkiye, özellikle son yıllarda “bir millet, iki devlet” anlayışının bir gereği olarak Güney Kafkaslar’da Azerbaycan ile beraber hareket etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin bölgesel büyük güç olma çabası, bu çalışmanın temel varsayımı olarak belirlenmiştir. Bu temelde Türkiye’nin, tarihi rakibi İran’a karşı bir üstünlük kurabilmesi için Zengezur Koridoru bir köprübaşı olarak görülmektedir. Zira böylece Azerbaycan ve ötesindeki Türk Dünyası’na doğrudan kavuşabilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Zengezur Koridoru’nun Türkiye ve Azerbaycan için stratejik önemi, tarihsel perspektifle aktarılmıştır. Bu bölümde “Türkiye ve Azerbaycan, Zengezur Koridoru’nun açılması hususunda niçin ısrar etmektedir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda evvela Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinin kurtuluşu incelenmiştir. İkinci Karabağ Savaşı’nın arifesinde meydana gelen Tovuz bölgesine yönelik saldırıların, yalnızca Azerbaycan’ın ulusal güvenliğini değil; aynı zamanda Türkiye’nin de bölgesel çıkarlarını tehdit ettiği savunulmuştur. Bu doğrultuda Azerbaycan’ın başta Türkiye olmak üzere Batı ile bağlantısını sağlayan Tovuz’daki enerji ve ulaşım hatlarının taşıdığı jeopolitik ve jeoekonomik öneme değinilmiştir.⁴ Daha sonra, Ermenistan’ın sürekli tehdit ettiği Tovuz bölgesine alternatif bir güzergâh olarak Zengezur Koridoru’nun tasarlandığı iddia edilmiştir.

Üçüncü bölümde, Zengezur Koridoru ve alternatifleri birçok boyutuyla ele alınarak Türkiye için riskler, tehditler ve fırsatlar sıralanmıştır. BGKT’nin uygulandığı bu bölümde, “Zengezur Koridoru ve alternatiflerinin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel boyutları ve etkileri nelerdir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bölümdeki kapsamlı değerlendirmelere dayanılarak Türkiye’nin bölgesel büyük güç olmak için Zengezur Koridoru’nu taşıdığı risklere rağmen tercih etmesinde yarar görülmüştür.

Dördüncü bölümde, Zengezur Koridoru ve alternatifleriyle ilgili Güney Kafkaslar’daki bölgesel ve küresel aktörler tespit edilmiştir. Ardından belli başlı sorular yardımıyla temel düzeyde bir analiz yapılmıştır: Bu aktörlerin çıkarları ve öncelikleri nelerdir? Siyasî, askerî, ekonomik, kültürel güç ve etkileri nelerdir? Bu bağlamda uyguladıkları strateji ve politikalar nelerdir? Sonuç itibarıyla Zengezur Koridoru, alternatiflerine ilgi duyan bölgesel ve küresel aktörlerin Güney Kafkaslar’daki amaçları da hesaba katıldığı takdirde Türkiye’nin ulusal güvenliğine ve bölgesel çıkarlarına daha uygun bulunmuştur.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın araştırma sorusu ve alt bölümlerdeki destekleyici sorulardan elde edilen bulgular sıralanarak hipotezin geçerliliği sınanmıştır. Ardından bu temelde geleceğe dair bölgesel ve küresel beklentilerden söz edilmiştir. Son olarak bölgesel ölçekli bu çalışmayı tamamlayacak bir küresel ölçekli çalışmanın lüzumu vurgulanarak araştırmacılar bu doğrultuda teşvik edilmiştir.

3 Barry Buzan, Ole Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security* (New York: Cambridge University Press, 2003).

4 Mehmet Çağatay Güler, “Tovuz Sınırında Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Çatışma”, *SETA Perspektif*, S. 292 (Temmuz 2020).

1. Kuramsal Çerçeve: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Soğuk Savaş'ın sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılınca uluslararası sistemdeki ideolojik çatışma da sona ermiştir. Böylece iki kutuplu sistem giderek çok bölgeli bir sisteme dönüşürken küresel güçlerin bölgesel büyük güçlere yönelik ilgisi de nispeten azalmıştır. Bu hâl ve şartlar, küçük ve orta büyüklükteki devletlere bölgesel bağlamda bir özerklik kazandırmıştır.⁵ Nitekim bu devletler için güvenlik meseleleri, aynı bölgeyi paylaştıkları diğer devlet ya da devletlerle bağlantılı olmaya başlamıştır. Barry Buzan'ın bu öncüllere dayanarak geliştirdiği Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi'ne (BGKT) göre komşu devletlerin olası niyetleri, ulusal güvenlik sorunlarını belirlemektedir.⁶

Türkiye, BGKT'ye göre yalıtkan devlet olarak sayılmıştır. Zira imparatorluk bakiyesi Balkan ve Orta Doğu devletlerinin oluşturduğu iki farklı bölgesel güvenlik kompleksini birbirinden ayırmaktadır.⁷ Ancak bir yalıtkan devletin çevresinde oluşmuş farklı komplekslerdeki aktörler, stratejik olarak birlikte hareket edebilirlerse bu komplekslerin sınırları da aşınabilmektedir. Böyle bir durumda, BGKT'ye göre Türkiye'ye yakıştırılan yalıtkanlık da sorgulanacaktır. Zira Türkiye, gerçekten de iddia ettiği gibi bölgesel büyük güç hâline gelirse komşularının kendisine karşı birleşmesini tetikleyecektir.⁸ Nitekim Güney Kafkaslar'daki Ermenistan ile bu bölgeye nüfuz ederek bölgesel bir güç olmak isteyen İran, söz konusu Türkiye karşıtlığı olunca stratejik hedeflerini birbiriyle uyumlu hâle getirebilmektedir.

Bunların yanı sıra Türkiye'nin stratejisi de bölgesel güvenlik kompleksleriyle arasındaki sınırları aşındırmıştır. Nitekim bölgesel büyük güç olmayı hedefleyen Türkiye, yakın çevresinde yürüttüğü siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel faaliyetlerle yalıtkanlık işlevini yitirmeye başlamıştır. Özellikle İkinci Karabağ Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında Güney Kafkaslar'da gösterdiği askerî ve diplomatik varlık, bölgesel büyük güç olma iddiasını tahkim etmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Güney Kafkaslar'da İran ile örtülü bir mücadeleye tutuşmuştur. Zengezur Koridoru ise bu mücadelenin merkezinde yer almaktadır. Bu koridor sayesinde Türkiye, özellikle bölgedeki tarihî rakibi İran'a karşı bir üstünlük kurabilecektir. Bununla beraber yalnızca Azerbaycan'a değil, Türk Dünyası'na da doğrudan kavuşabilecektir.

2. Tarihsel Arka Plan

Rusların denizlere ulaşmak hususundaki tarihî emeli, Kafkaslar'ı adeta bir sıçrama tahtası olarak görmelerine sebep olmuştur. Bu doğrultuda bölgedeki Rus nüfuzu, Gürcistan'ın 1801'de Rus Çarlığı'na tâbi kılınmasıyla başlamıştır. Ardından Azerbaycan hanlıklarına göz diken Çarlık, 1805'te imzalanan Kürekçay Antlaşması ile Karabağ topraklarını kendisine bağlamıştır. Bir bütün olarak Zengezur bölgesi de tarihî Karabağ Hanlığı'nın bir parçasını teşkil etmiştir.

5 Buzan, Waever, *a.g.e.*, 17-18.

6 Güngör Şahin, "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu'nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler", *Güvenlik Stratejileri*, C. 16, S. 36 (2020): 875-876.

7 Buzan, Waever, *a.g.e.*, 392.

8 *A.g.e.*, 395.

Söz konusu antlaşma neticesinde, tarih boyunca Türk yurdu olmuş Karabağ'ın demografik yapısı ve dolayısıyla kaderinin değiştirilmesi için uygun hâl ve şartlar oluşmuştur. Zira bölgede mukim Türklerin ciddi bir bölümü, buradan göç etmeye başlamıştır.⁹

Öte yandan Azerbaycan coğrafyası, Kafkaslar'daki nüfuz mücadelesine bağlı olarak evvela 1813'te Gülistan; daha sonra 1828'de Türkmençay antlaşmaları neticesinde bölünmüştür. Böylece kuzey parçası Rus Çarlığı'nın eline geçerken güney parçası ise İran'ı yöneten Kaçar hanedanının egemenliğinde kalmıştır.¹⁰ Rus Çarlığı, Kuzey Azerbaycan'ı elinde tutabilmek için bu bölgeyi Hristiyanlaştırmaya yönelik bir siyaset gütmüştür. Bu doğrultuda başta Ermeniler olmak üzere farklı Hristiyan toplulukları Karabağ'a göç ettirmiştir.¹¹ Böylece bölgedeki Türk nüfusu, oransal olarak da azalmaya başlamıştır.

Rus Çarlığı'nın Güney Kafkaslar'daki idarî düzenlemeleri neticesinde Zengezur bölgesinin ilk defa ayrı bir kaza olarak ortaya çıkışı, 1861'e rastlamaktadır.¹² Bu bölgenin demografik yapısı, Türklerin aleyhine tedricen değiştirildiğinden ötürü etnik ve dinî gerilim de zamanla artmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında vuku bulan Bolşevik İhtilali'nin ardından Ruslar, Güney Kafkaslar'dan kısa süreliğine de olsa geri çekilmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ise bu süre zarfında bağımsızlık ilan etmiştir. Ermeniler, bu hâl ve şartlarda, Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde hak iddia etmiştir. Meydana gelen çatışmaların ardından Nahçıvan'daki Türk egemenliği tahkim edilmiştir. Ancak bu sırada Azerbaycan, Kızıl Ordu tarafından işgal edilince Zengezur bölgesindeki Türk egemenliği tehlikeye düşmüştür. Sonuç itibarıyla Zengezur bölgesi, Sovyet idaresi tarafından ikiye bölünmüş ve batı parçası Ermenistan'a verilirken doğu parçası ise Azerbaycan'da bırakılmıştır (Harita 1). Böylece Azerbaycan'ın, Nahçıvan ve Türkiye ile mevcut kara bağlantısı kesilmiştir.¹³ Başka bir deyişle Anadolu, Türk Dünyası'ndan koparılmıştır.

9 Oğuz Şimşek, "Zengezur Bölgesi", *International Cappadocia Scientific Research Congress Full Text Book-II, 17 December 2021*, ed. Hüseyin Demirel (Nevşehir: IKSAD Global Publishing House, 2021), 135-136.

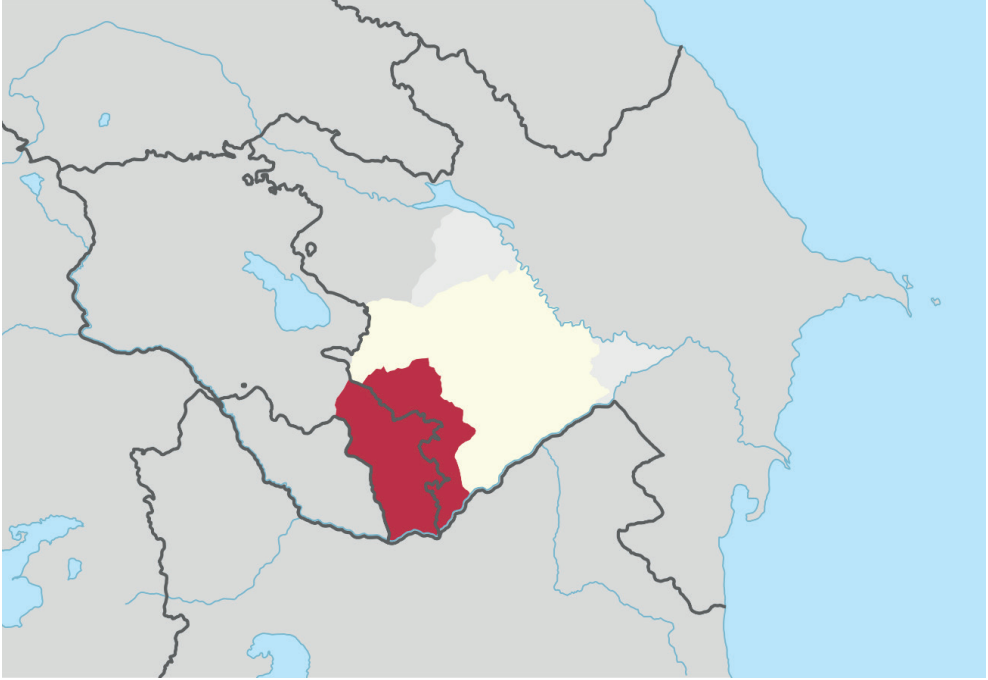
10 Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi, "Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 18.

11 Şimşek, a.g.m., 136.

12 Ahmet Nazmi Üste, Ülviyye Sanlı Aydın, "Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20 (Özel Sayı, 2022): 267.

13 Şimşek, a.g.m., 142.

Harita 1. Bugünkü uluslararası sınırlara göre doğu parçası Azerbaycan’da, batı parçası ise Ermenistan’da kalan Zengezur Bölgesi bir bütün olarak kırmızı renkle gösterilmiştir. Kaynak: “Zəngəzur”, *Vikipediya*, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karabakh-Map-Zangezur.svg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].

SSCB, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle 1991’de dağılmıştır. Böylece Avrasya coğrafyasında, jeopolitik güç boşlukları oluşmuştur. Geçmişte, Çarlık ve Sovyet devirlerinde, kasten yaratılmış birçok sorun ve anlaşmazlık ise bu hâl ve şartlarda yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Güney Kafkaslar’daki tarihî hak iddiaları da Karabağ’daki çatışmaları beslemiştir. Ancak Karabağ, bir bütün olarak hem Sovyet devrinde hem de ertesinde hukuken Azerbaycan’ın toprağı olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen SSCB’nin dağılış sürecinde yayılmacı sınırlarının esiri olan Ermenistan, bu defa Yukarı Karabağ bölgesine göz dikmiştir.¹⁴

Ermenistan, SSCB’nin dağılış sürecinden istifade ederek 1988-1994 arasında meydana gelen Birinci Karabağ Savaşı’nda Yukarı Karabağ ve çevresindeki yedi bölgeyi adım adım işgal etmiştir. Azerbaycan ise gerek içteki gerekse dıştaki gelişmeler aleyhine olduğundan ötürü topraklarındaki Ermeni işgaline karşı direnememiştir. Sonraki yıllarda Karabağ sorununun diplomasi yoluyla çözülmesi için yürütülen müzakereler ise beyhûde bir çabaya dönüşmüştür.

14 Hakan Dumlu, “İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan’ın Güvenliği”, *MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN) Bülteni*, S. 6 (Ekim 2022): 40.

Zira bu amaçla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının¹⁵ (AGİK) bünyesinde 1992’de oluşturulan Minsk Grubu, eş başkanlık görevini üstlenen Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Fransa arasındaki çıkar çatışmaları sebebiyle adil ve kalıcı bir çözüm üretememiştir. Sonuç itibarıyla Yukarı Karabağ ve çevresindeki yedi bölgede yaklaşık 30 yıl boyunca devam etmiş Ermeni işgalini sonlandırmak ve böylece Karabağ bölgesinin tamamında Azerbaycan egemenliğini yeniden tesis etmek, her açıdan meşru askerî harekâtlarla mümkün olmuştur.¹⁶

İkinci Karabağ Savaşı sayesinde Karabağ kısmen kurtarılmıştır. Ancak Yukarı Karabağ’daki ayrılıkçı otorite, varlığını bir müddet daha sürdürebilmiştir. Ayrıca Ermenistan da bu bölgedeki askerî varlığını koruyarak ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri’yi ihlal etmeye devam etmiştir. Bu hâl ve şartlar sebebiyle Azerbaycan’ın egemenliğine ve siyasi birliğine yönelik tehdit, ortadan kaldırılamamıştır. Terör saldırıları kesilmemiş, Azerbaycan halkının can ve mal güvenliği temin edilememiştir. Nihayet 19 Eylül 2023’te düzenlenen teröre karşı mücadele operasyonu başta Hankendi ve Hocalı olmak üzere Yukarı Karabağ da işgalden kurtarılmıştır. Ardından Yukarı Karabağ’daki ayrılıkçı otorite, 1 Ocak 2024’e dek kendi kendisini feshedeceğini ilan etmiştir.¹⁷

Karabağ bölgesinin işgalden tamamen arındırılması, Azerbaycan’ın ulusal güvenliğini tahkim etmiştir. Ancak İkinci Karabağ Savaşı’ndan önce Tovuz bölgesine yönelik saldırılar, hem Azerbaycan hem de Türkiye için ciddi bir uyarı olmuştur. Nitekim Azerbaycan’ın Batı’ya açılan kapısı Tovuz’un jeopolitik ve jeoekonomik bakımdan gösterdiği hassasiyet, Azerbaycan ile Türkiye’yi birbirine doğrudan bağlayacak başka bir koridorun hayati bir gereklilik olduğunu ispatlamıştır.¹⁸ Bu bağlamda Azerbaycan, ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri’ye Zengezur Koridoru’nun açılması hususunu kaydettirerek stratejik bir hamle yapmıştır. Türkiye ise aslında Üçlü Bildiri’nin tarafı olmamasına rağmen Azerbaycan ile 2021’de imzaladığı Şuşa Beyannamesi sayesinde dolaylı yoldan bu meselenin bir tarafı olmuştur.¹⁹ Böylece Türkiye, sonunda bölgesel büyük güç olacağı yola girmiştir.

Ermenistan ise Zengezur Koridoru’nun açılması hususunda Üçlü Bildiri ile yüklendiği sorumluluğu yerine getirmemektedir. Bu hususu, bir egemenlik tartışmasına dönüştürmeye çabalamaktadır. Nitekim sunduğu Barış Kavşağı Projesi ile kendi tahakkümünde alternatif

15 “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Soğuk Savaş döneminde bloklar arasında düzenli diyalog zemini tesis etmek suretiyle gerginliği ve anlaşmazlık noktalarını azaltmak ve bu sayede Avrupa’da güvenliğin artırılmasını sağlamak amacıyla bir müzakere forumu ve konferanslar diplomasisi olarak ortaya çıkmıştır. Sözkonusu süreç, 1994 Budapeşte Zirvesi’nde alınan kararla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na (AGİT) dönüşmüştür.” Ayrıntılı bilgi için bkz. “Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa [Erişim Tarihi: 18.05.2024].

16 Dumlu, a.g.m., 40.

17 “Unrecognized Nagorno-Karabakh statelet to cease to exist by next Jan. 1”, *Anadolu Agency*, September 28, 2023, <https://www.aa.com.tr/en/world/unrecognized-nagorno-karabakh-statelet-to-cess-to-exist-by-next-jan-1/3002766> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].

18 Güler, a.g.m., 2.

19 “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> [Erişim Tarihi: 19.05.2024].

güzergâhlar önermiştir.²⁰ Buna rağmen Ermenistan, henüz Azerbaycan ile kalıcı bir barış antlaşması da imzalamamıştır. Öte yandan İran da Zengezur Koridoru'na alternatif bir güzergâh olarak Aras Koridoru'nu teklif etmiştir.²¹ Bölgedeki jeopolitik değişimlere razı olmayacağını bildirerek²² bu meselede göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.

3. Riskler, Tehditler ve Fırsatlar

Zengezur Koridoru, Azerbaycan ile onun eksklav toprağı Nahçıvan'ı birbirine bağlayarak aslında Türkiye'yi de doğrudan Azerbaycan'a bağlayacaktır (Harita 2). Kara ve demiryollarının yer alacağı bu koridor, Ermenistan'ın İran ile sınır hattının Erivan denetimindeki tarafından geçecektir. Bu bakımdan Ermenistan'ın en güneyinde bulunan Sünik bölgesinin arazisi yani Batı Zengezur kullanılacaktır. Zengezur Koridoru, bölgesel öneminin yanı sıra küresel bir önem de taşımaktadır. Zira Çin'den Türkistan'a, Hazar Denizi'ne, Kafkaslar'a ve son olarak Türkiye'ye uzanan Orta Koridor'un da bir parçasını teşkil edecektir.²³

Harita 2. Zengezur Koridoru. Kaynak: *TRT Haber*, <https://trthaberstatic.cdn.wp.trt.com.tr/resimler/1590000/zengezur-1591891.jpg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].

- 20 “Pashinyan ready to resume rail service between Armenia, Azerbaijan, Turkey thru Crossroads of Peace Project”, *Interfax*, December 14, 2023, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/97612/> [Erişim Tarihi: 27.03.2024].
- 21 Kenan Aslanlı, “Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu?”, *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*, 7 Temmuz 2023, <https://iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- 22 “Iran Ready to Help Settle Caucasus Conflict: President”, *Tasnim News Agency*, October 5, 2023, <https://www.tasnimnews.com/en/news/2023/10/05/2966544/iran-ready-to-help-settle-caucasus-conflict-president> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- 23 Ruslan Rehimov, “Azerbaijan accelerates Zangezur corridor construction, opening vital transport routes”, *Anadolu Agency*, January 9, 2024, <https://www.aa.com.tr/en/europe/azerbaijan-accelerates-zangezur-corridor-construction-opening-vital-transport-routes/3104421> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

Aras Koridoru ise İran'ın, Zengezur Koridoru'ndan kaynaklanacak jeopolitik değişikliklere razı olmayacağını göstermek için önerdiği alternatif bir koridordur. Bu koridor, Zengezur Koridoru ile aynı istikamette olacaktır. Ancak Aras Irmağı'nın güney havzasından geçecektir.²⁴ Başka bir deyişle Zengezur Koridoru'nun aksine İran'ın Ermenistan ile sınır hattının Tahran denetimindeki tarafından geçmesi öngörülmüştür. Bu bakımdan İran'ın en kuzeyinde bulunan Doğu Azerbaycan bölgesinin arazisi kullanılacaktır. Zengezur Koridoru gibi Aras Koridoru da Orta Koridor'un bir parçası olmaya nazmet bir projedir.

Son olarak Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Zengezur Koridoru'na bir alternatif oluşturmak amacıyla Barış Kavşağı Projesi'ni önermiştir. Buna göre Paşinyan, otuz yıldır kapalı olan eski ulaşım yollarının açılmasının yanı sıra Azerbaycan ile Türkiye'nin bağlantısını sağlayacak yeni ulaşım yollarının inşasını da vâdetmiştir.²⁵ Egemenlik ve denetim haklarının ise bu yolların üzerinden geçeceği ülkelere ait olması gerektiğini beyan eden Paşinyan,²⁶ böylece Zengezur Koridoru'nun yarattığı egemenlik tartışmasını Ermenistan'ın lehine çözmeymiştir.

3.1. Siyasî Boyutu ve Etkileri

Zengezur Koridoru, Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirine doğrudan bağlayacağı için Güney Kafkaslar'daki güç dengesinin Türkiye lehine değişeceği düşünülmektedir. Aralarındaki ilişkiyi Şuşa Beyannamesi ile stratejik müttefiklik düzeyine çıkararak bu iki ülke, Zengezur Koridoru marifetiyle üçüncü bir ülkeye gereksinim duymadan birbirine doğrudan bağlanabilecektir. Üstelik bu bağlantı, Türk Devletleri Teşkilatının (TDT) son yıllardaki etkinliği sayesinde diğer Türk devletlerine de uzanacaktır. Bu imkân ve kabiliyetler, Zengezur Koridoru'ndaki ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerinin hızlı ve kolay yapılmasını sağlayacaktır.²⁷ Ancak Ermenistan topraklarından geçmesi öngörülen bu koridor, egemenlik tartışması yaratmıştır. Bu bakımdan Zengezur Koridoru üzerinde Ermenistan'ın bir tahakküm kurması, bölgedeki çatışma riskini artıracaktır. Azerbaycan ise bu riski ortadan kaldırmak için Ermenistan'ın koridor üzerindeki denetim iddiasını ısrarla reddetmektedir.²⁸ Üstelik Ermenistan'daki demir yollarını işletme imtiyazı, Rusya'ya aittir. Bu sebeple Ermenistan arazisinde, Zengezur Koridoru dâhilindeki

24 Aslanlı, a.g.m.

25 “Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri geliştirme sözü verdi”, *Kırım Haber Ajansı*, 14 Aralık 2023, <https://www.qha.com.tr/gundem/ermenistan-azerbaycan-ve-turkiye-ile-iliskileri-gelistirme-sozu-verdi-482801> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

26 “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”, *JAMnews*, November 2, 2023, <https://jam-news.net/crossroads-of-peace-project-of-the-government-of-armenia/> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

27 Tukazban Gasımova, Melis Erçin Yurcu, “Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan'ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin SWOT Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 12 (2023): 11.

28 “President of Azerbaijan Ilham Aliyev was interviewed by local TV channels”, *The Azerbaijan State News Agency*, January 11, 2024, https://azertag.az/en/xeber/president_of_azerbaijan_ilham_aliyev_was_interviewed_by_local_tv_channels_video-2878477 [Erişim Tarihi: 05.05.2024].

demir yolunun inşası ve işletmesi için Rusya'nın da rızası gerekecektir.²⁹ Öte yandan İran ve Ermenistan arasındaki kara sınırından geçmesi öngörülen koridor, bu iki ülke arasındaki bağlantıyı fiilî olarak kesecektir. Hâlbuki Güney Kafkaslar'da kasten oluşturulan Ermenistan devleti, bir tampon işlevi görerek soy, dil, din, kültür ve tarih bakımından bir olan Türkiye ve Azerbaycan'ın bütünleşmesine engel olmaktadır. Bu ayrılıktan jeopolitik çıkarları doğrultusunda istifade eden İran ise Ermenistan'ı desteklemektedir. Ancak Zengezur Koridoru açıldığı takdirde söz konusu destek zinciri, kırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu yüzden İran, Zengezur Koridoru'nu jeopolitik çıkarları ve bölgesel büyük güç olma iddiasına yönelik belirgin bir tehdit olarak algılamaktadır.

Bu tehdidi henüz olgunlaşmadan bertaraf etmek isteyen İran, meseleye fiilen dâhil olmuştur. Bu doğrultuda, Aras Irmağı'nın İran topraklarında kalan havzasından geçecek alternatif bir koridoru Azerbaycan'a önermiştir. Aras Koridoru, Türkiye ve Azerbaycan'ı birbirine yine doğrudan bağlayacaktır. Bu bakımdan Zengezur Koridoru'nun açılmasını geciktiren ve engellemeye çalışan Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu sebebiyle ilk bakışta iyi bir alternatif olarak kabul edilebilecektir.³⁰ Ancak bu koridor, İran arazisinden geçmesi öngörüldüğünden dolayı başka bir tahakküme gebe dir.³¹ Zira Türkiye ile Azerbaycan'ın Güney Kafkaslar'daki ortak çıkarları, bu defa İran'ın müsaade edeceği ölçüde korunacaktır. Nitekim İran, Aras Koridoru'na ilişkin Azerbaycan ile imzaladığı mutabakat muhtırasını "Azerbaycan'ın jeopolitik gerçeklerle uzlaşması" olarak görmüştür.³² Ancak bu görüş, aslında örtülü bir tehdidi de barındırmaktadır. Zira Türkiye, İran'ın denetimi dışında kalacak Zengezur Koridoru vasıtasıyla Hazar Denizi'ne ulaşarak bölgesel büyük güç olmak için oldukça önemli bir kazanım elde edecektir. Bu bakımdan İran'ın öne sürdüğü "jeopolitik gerçekler", Güney Kafkaslar'daki tahakkümünün devam etmesine yönelik bir argümandan ibarettir. Öte yandan Zengezur Koridoru, Üçlü Bildiri'de kayda geçmesine rağmen Aras Koridoru'na ilişkin herhangi bir uluslararası antlaşma mevcut değildir. Her ne kadar eski İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, bu koridorun açılması için teşebbüse geçse de İran ile Azerbaycan arasında yalnızca bir mutabakat zaptı imzalanmıştır.³³ Ancak Reisi, 2024'te yaşamını yitirdiğinden dolayı söz konusu mutabakatın geleceği de şimdilik belirsizdir. Üstelik Ermenistan, Azerbaycan ile bir barış antlaşması imzaladığı takdirde Türkiye de bu ülkeyle ilişkilerini normalleştirmeye başlayacağından

29 Üste, Sanılı Aydın, a.g.m., 272.

30 Vali Kaleji, "Construction of Highway and Railway Links Between Zangilan and Nakhchivan: The Views From Baku and Tehran", *Eurasia Daily Monitor*, C. 19, S. 66 (May 5, 2022), <https://jamestown.org/program/construction-of-highway-and-railway-links-between-zangilan-and-nakhchivan-the-views-from-baku-and-tehran/> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].

31 Dumlu, a.g.m., 46.

32 Kaleji, "The Views From Baku and Tehran".

33 Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, "Press Release of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the results of 2022", <https://mfa.gov.az/files/PR%20End-of%20Year%2028.12.2022%20%28EN%29.pdf> [Erişim Tarihi: 17.04.2024].

Aras Koridoru'nun kıymetiharbiyesi kalmayacaktır.³⁴ Nitekim Azerbaycan ile Ermenistan'ın 7 Aralık 2023'te ortaklaşa yayımladığı bir bildiri, barış çabalarının artık somutlaştığını işaret etmektedir. Zira iki ülke, egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine saygı temelinde ilişkileri normalleştirme ve barış antlaşması imzalama niyetlerini bir kez daha ve üstelik aracıya ihtiyaç duymadan doğrulamıştır.³⁵

Ermenistan Başbakanı Paşinyan, barış niyetini ispatlamak ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmak amacıyla Barış Kavşağı Projesi'ni duyurmuştur. Bu projeyi, komşu ülkelere resmî bir teklif olarak götüreceğini de beyan etmiştir. Paşinyan, kara ve demir yollarından müteşekkil bir proje olan Barış Kavşağı'nın Hazar Denizi ile Akdeniz'i birbirine bağlayacak kısa ve verimli bir güzergâh olacağını iddia etmiştir.³⁶ Bu bakımdan yalnızca Zengezur Koridoru'na alternatif yollar önerilmemiştir. Bu sebeple Paşinyan'ın, bu proje sayesinde ülkesinin jeopolitik önemini artırmak suretiyle komşularını Ermenistan topraklarından geçecek yollara bağımlı hâle getirmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki siyasi etkinliğine karşı Ermenistan ve İran'ın birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin yalıtılan devlet niteliğinden sıyrıldığı iddia edilebilecektir. Öyleyse Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmak için Güney Kafkaslar'da takip edeceği dış politikasını Zengezur Koridoru'na dayandırmasının lüzumu üzerinde durulmalıdır. Zira taşıdığı risklere rağmen bu koridor vasıtasıyla Türkiye ile Azerbaycan, birbirine doğrudan bağlanabilecektir. Böylece Ankara'nın bir yandan Güney Kafkaslar'daki siyasî gücünü artıracığı, diğer yandan da Bakü aracılığıyla Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan'a da doğrudan kavuşabileceği öngörülmektedir. Üstelik bu sırada İran devre dışı kalırken Ermenistan da siyasî bakımdan baskılanacağı için Türkiye'nin bölgesel büyük güç olması için uygun hâl ve şartların oluşacağı düşünülmektedir.

3.2. Askerî Boyutu ve Etkileri

Ermenistan, Birinci Karabağ Savaşı'ndaki işgalleri sebebiyle yıllar boyunca bölgesel bir tehdit olarak görülmüştür. Nihayet İkinci Karabağ Savaşı ve ardından düzenlenen teröre karşı mücadele harekâtları sonucunda Karabağ sorunu çözüldükçe Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesi gündeme getirilmiştir. Zira işgal ettiği bölgelerden çıkarılan Ermenistan'ı tecrit etmeyi sürdürmek, bu ülkeyi saldırgan dış politikadan vazgeçirmeyecektir. Oysa Zengezur Koridoru sayesinde Ermenistan, komşularıyla ilişkilerini iyileştirerek Güney Kafkaslar'da barış ve güven ortamının tesis edilmesine katkı sağlayacaktır.

34 Vali Kaleji, "Is the Aras Corridor an Alternative to Zangezur?", *The Central Asia-Caucasus Analyst*, February 6, 2024, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13788-is-the-aras-corridor-an-alternative-to-zangezur> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].

35 "Joint statement of the Presidential Administration of the Republic of Azerbaijan and the Office of the Prime Minister of the Republic of Armenia", *The Azerbaijan State News Agency*, December 7, 2023, https://azertag.az/en/xeber/joint_statement_of_the_presidential_administration_of_the_republic_of_azerbaijan_and_the_office_of_the_prime_minister_of_the_republic_of_armenia-2844029 [Erişim Tarihi: 03.05.2024].

36 "'Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.' Opinion from Yerevan".

Birinci Karabağ Savaşı'nda Karabağ bölgesinin Ermeniler tarafından işgal edilmesi sebebiyle Bakü ile Nahçıvan arasındaki demiryolu bağlantısı bölünmüştür. İran da yaklaşık 30 yıl boyunca Bakü ile Nahçıvan arasındaki ulaştırma ve taşımacılık faaliyetlerinin kendi toprakları üzerinden yapılmasına rıza göstermiştir. Bu bakımdan İran, aslında Zengezur Koridoru'nun açılmasına karşı değildir. Ancak Zengezur Koridoru'nun açılması amacıyla Azerbaycan ve Türkiye'nin güç kullanmasından endişe etmektedir. Zira bunun sonucunda İran ile Ermenistan arasındaki uluslararası sınırdaki geniş çaplı değişiklikler meydana gelecektir. Güney Kafkaslar'daki statükonun bozulmasına mani olmak isteyen İran, bu sebeple Zengezur Koridoru'na alternatif olarak Aras Koridoru'nu önermiştir. Bu koridor, İran topraklarından geçeceğinden ötürü Zengezur Koridoru'nun açılması amacıyla Ermenistan'ın güney topraklarına yönelik Azerbaycan'dan kaynaklanan askerî tehdit de bertaraf edilebilecektir.³⁷ Bu bakımdan İran'ın Aras Koridoru'nu önermesi, Ermenistan'ı korumaya yönelik uluslararası çabalarıyla uyumlu bir tutumdur.³⁸

Ermenistan'da Barış Kavşağı Projesi'ne ilişkin yapılan yorumlar, oldukça karamsar görünmektedir. Zira bölgedeki ülkelerin, Ermenistan dışında, bu projeye ihtiyacı olmadığına dair bir kanaat oluşmuştur. Özellikle Azerbaycan ve Türkiye'nin, Nahçıvan ile bağlantı kuracak bir yoldan ziyade Ermenistan'ın Sünik bölgesini ele geçirmeyi amaçladıkları iddia edilmektedir.³⁹ Ermenistan basını, sıklıkla gündeme getirilen bu iddialarla aslında Türkiye ve Azerbaycan'ın saldırgan devletler olduğuna dair uluslararası toplumda bir algı oluşturmaya çalışmaktadır. Böylece Türkiye ve Azerbaycan'ın Üçlü Bildiri gibi uluslararası bir metne kaydedilmiş ilgili madde uyarınca talep ettikleri koridorun meşruiyetini sorgulanabilir bir hâle getirmeyi ummaktadır.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki askerî etkinliğine karşı Ermenistan ve İran'ın yine birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin yalıtılan devlet niteliğinden sıyrıldığı ileri sürülebilecektir. Bu hâl ve şartlarda Türkiye'nin bölgesel büyük güç olmak için Zengezur Koridoru'na ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Zira bu koridor vasıtasıyla Ermenistan, bölgesel iş birliğine dâhil edilerek kalıcı bir barışın temelleri atılacaktır. Nitekim Ermenistan'ı saldırgan politikalarından vazgeçirmenin yolu, bölgesel iş birliği sayesinde elde edeceği kazanımları görmesinden geçmektedir. Böylece Ankara, sert gücünün ardından yumuşak gücünü de kullanarak Güney Kafkaslar'da barışın tesis edilmesine katkı sağlayacaktır. Üstelik bu sırada Tahran'ın Erivan'a askerî yardımı da azalacağından dolayı Ermenistan artık Türkiye ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturamayacaktır. İran'ın askerî etkisi kırılırken Ermenistan da dizginlendiği takdirde Türkiye'nin bölgesel büyük güç olması için Güney Kafkaslar'da uygun hâl ve şartların oluşacağı düşünülmektedir.

37 Kaleji, "The Views From Baku and Tehran".

38 Silvia Boltuc, "Strategic Significance of the new Azerbaijan-Iran Railway Project: Shaping South Caucasus Geopolitics", *Persian Files*, Vol. 17, No: 1 (October 9, 2023), <https://www.specialeurasia.com/2023/10/09/azerbaijan-iran-railway/> [Erişim Tarihi: 28.12.2023].

39 "‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan".

3.3. Ekonomik Boyutu ve Etkileri

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin dışişleri bakanı olarak görev yapan Mevlüt Çavuşoğlu, Zengezur Koridoru hususunda aslında Ermenistan'ın daha istekli olması gerektiğini beyan etmiştir. Zira bölgesel ilişkilerden yoksun olan Ermenistan, Azerbaycan'ın aksine bu tür projelere daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Nitekim Azerbaycan, Ermenistan olmadan da bölgesel ilişkilerini sürdürebilme imkân ve kabiliyetine sahiptir.⁴⁰ Öte yandan Türkiye de hâlihazırda Bakü-Tiflis-Kars demiryolu başta olmak üzere çeşitli iş birlikleri sayesinde Güney Kafkaslar'daki ekonomik ilişkilere dâhil olabilmektedir.⁴¹ Bu bakımdan eğer Ermenistan, Zengezur Koridoru marifetiyle bölgesel iş birliğine imkân verirse kendisi de bundan ekonomik kazanç devşirebilecektir. Böylece Türkiye de Orta Koridor'un bir parçasını teşkil edecek Zengezur Koridoru sayesinde Güney Kafkaslar'daki jeoekonomik nüfuzunu daha da artırabilecektir. Üstelik koridor boyunca uzanacak demiryoluyla Bakü-Tiflis-Kars demiryoluna bir alternatif yaratılacaktır.⁴² Başka bir deyişle Tovuz bölgesinde ortaya çıkan jeoekonomik hassasiyet, bir tehlikeye gebe olduğu hâlde Azerbaycan ve Türkiye seçeneksiz kalmayacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye, daha pahalıya İran'dan aldığı doğal gazın yerine daha ucuza Azerbaycan'dan aldığı doğal gazın miktarını, gelecekte bu koridor vasıtasıyla artırarak İran'ın enerji tahakkümünü kırabilecektir.⁴³ Üstelik Zengezur Koridoru, aslında Avrupa'da ortaya çıkan enerji krizinin çözümüne yönelik makul bir fırsat olarak görülmektedir.⁴⁴ Türkiye, bu fırsatı değerlendirerek çözümün bir parçası olduğu takdirde Doğu ile Batı arasında muhkem bir köprü olmaya devam edecektir.

Zengezur Koridoru, bir yandan Güney Kafkaslar'daki iş birliğini artırırken diğer yandan da İran'ın bölgedeki ekonomik etkisini kıracaktır. Zira İran, 30 yıldır Azerbaycan-Nahçıvan bağlantısını sağladığından dolayı Türkiye'nin de Türk Dünyası ile ticaretine tahakküm ederek bölgedeki jeoekonomik nüfuzunu yoğunlaştırmıştır. Ancak şimdi, bu istikamette açılacak müstakil bir koridor sebebiyle Güney Kafkaslar'dan dışlanma olasılığıyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁵ Böylesi bir olasılığın gerçekleşmesini önlemek için önerdiği Aras Koridoru marifetiyle Güney Kafkaslar'daki jeoekonomik nüfuzunu tahkim etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim İran, kendi egemenliğindeki bu koridor sayesinde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticarî ilişkiler üzerindeki tahakkümünü sürdürebilecektir. Üstelik koridordaki demiryolu sayesinde Azerbaycan üzerinden Rusya ile bağlantı da kurabilecektir. Bu bağlantı, Rusya'nın başı çektiği Avrasya

40 “Mevlud Çavuşoğlu: Armenia should be more interested in opening of Zangezur corridor”, *Azernews*, April 4, 2024, <https://www.azernews.az/nation/224168.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].

41 “Head of Turkish Parliament's Delegation to NATO PA talks benefits of Zangezur corridor”, *Trend News Agency*, April 4, 2024, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3881549.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].

42 Gasımova, Erçin Yurcu, a.g.m., 7.

43 “Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran'ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir”, *BBC Türkçe*, 29 Kasım 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].

44 Gasımova, Erçin Yurcu, a.g.m., 11.

45 “Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran'ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir”.

Ekonomik Birliği ile ticarî ilişkiler kurulması bakımından İran için hayati bir önem taşımaktadır.⁴⁶ Öte yandan Zengezur Koridoru açılmadığı takdirde Aras Koridoru, bu defa Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi bakımından hayati bir önem taşıyacaktır. Zira Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bağlantı sağlayarak Türkiye'ye açılacak bu koridor, Ermeni işgalinden kurtarılan Karabağ bölgesini kalkındırmak isteyen Bakü için adeta bir can damarı olacaktır. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev açıkça “*Bakü, Tahran ve Ankara yeni ulaştırma ve taşıma hattının kurucuları olacak.*” demiştir.⁴⁷ Bu resmî beyan, Azerbaycan'ın özel olarak Aras Koridoru'nu; genel olarak ise İran ile ilişkileri aslında ne kadar önemseydiğini de göstermektedir.

Söz konusu koridorlar vasıtasıyla Türkiye ve Azerbaycan, bir bakıma Ermenistan topraklarını atlayarak kendi aralarında ikinci bir yol oluşturacaktır. Hâl böyleyken bölgedeki ekonomik ilişkilerden dışlanmaktan endişe eden Ermenistan ise jeoekonomik önemini koruyabilmek amacıyla Barış Kavşağı Projesi'ni önermektedir. Bu proje, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ulaşımın, Ermenistan egemenliğindeki yollardan sağlanmasını öngörmektedir. Güney Kafkaslar'da jeoekonomik bakımdan merkez ülke olmayı tasarlayan Ermenistan, bu uğurda evvela komşularıyla barışçı ilişkiler kurması gerektiğinin bilinciyle hareket etmeye başlamıştır. Bu bakımda Ermenistan Başbakanı Paşinyan bu projeyi, İpek Yolu ile alakalı uluslararası bir konferansta tanıtarak⁴⁸ ülkesinin uluslararası çapta ilgi ve saygı görmesini; dahası, Çin'in kurguladığı Bir Kuşak Bir Yol Girişimi'nde rol almasını amaçlamıştır. Ancak Ermenistan da Barış Kavşağı kapsamında, Türkiye ve Azerbaycan'ı kendi topraklarından geçmeye mecbur bırakarak aslında bir tahakküm kurmanın peşindedir. Üstelik bu projeye Gürcistan da tevaccüh etmeyecektir. Zira hâlihazırda doğu-batı istikametindeki ulaşım ve taşımacılık faaliyetlerini tekelinde tutmaktadır.⁴⁹

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'da ekonomik nüfuz elde etme çabasına karşı Ermenistan ve İran'ın birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin yalıtılan devlet olmaktan çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Güney Kafkaslar'a yönelik politikasını Zengezur Koridoru temelinde inşa ettiği takdirde bu süreci, bölgesel büyük güç olarak tamamlayabileceği öngörülmektedir. Zira Türkiye bu koridor vasıtasıyla Azerbaycan'a, buradan da Hazar Denizi vasıtasıyla Türkistan'a doğrudan ulaşabilecektir. Böylece Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilere 30 yıldır tahakküm eden İran, devre dışı bırakılacaktır. Üstelik Zengezur Koridoru'yla oluşturulacak bu silsile, İran'ın Güney Kafkaslar'daki ekonomik nüfuzunu kırmakla kalmayacak; bunun yanı sıra Orta Koridor'un bir parçasını teşkil ederek İran'ı, Türkiye ile giriştiği bölgesel rekabetten alıkoyacaktır.

46 Kaleji, “The Views From Baku and Tehran”.

47 Kaleji, “The Views From Baku and Tehran”.

48 “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”.

49 “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”.

3.4. Toplumsal/Kültürel Boyutu ve Etkileri

Zengezur Koridoru'nun geleceği, Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın iktidarına sıkı sıkıya bağlıdır. Hâlbuki Paşinyan'ın iktidarı, güçlü muhalefet karşısında ciddi bir kırılma ve istikrarsızlık arz etmektedir. Bu bağlamda Ankara, Bakü ve Moskova, Ermenistan'da muhalefet eden milliyetçi ve muhafazakâr kesimin iktidarı ele geçirmesinden endişe etmektedir. Zira böyle bir durumda Ermenistan'ın, 2020'de imzalanan ateşkes antlaşmasına ya da bunun devamı niteliğindeki anlaşmalara uymayacağı düşünülmektedir. Nitekim Azerbaycan da bu olasılığı hesaba katarak Aras Koridoru'na tevccüh etmektedir.⁵⁰ Hâlbuki Zengezur Koridoru, Türkiye ile Azerbaycan arasında sosyoekonomik bütünleşmeye önyak olarak Türk toplumlarının sosyokültürel bakımdan kaynaşmasını da teşvik edecektir.⁵¹ Üstelik bu koridor sayesinde sağlanacak bölgesel iş birliği, Ermeni halkının da yararına olacaktır. Zira Ermenilerin yararına olsa da olmasa da Azerbaycan'ın her türlü teşebbüsünün, Ermenistan ve onun küresel destekçileri tarafından engellenmesi gerektiğine dair muzır bir kanaat Ermenistan'da yaygındır.⁵² Ancak Zengezur Koridoru sayesinde elde edilecek kazançlar, Ermeni Diasporası'nın ekonomik tahakkümünü kıracaktır. Ermenilerin ekonomik bakımdan diasporaya bağımlılığı son bulduğu takdirde diasporanın Ermenistan üzerindeki siyasî tahakkümü de zayıflayacaktır. Böylece Ermeniler, karşılıklı güven ve bölgesel iş birliğinin siyasî ve ekonomik yaşamlarına olumlu yansımaları idrak edeceğinden tarihî saplantılarından ve buna bağlı olarak ortaya çıkan saldırganlıktan vazgeçecektir. Öte yandan Ermenistan, Batı'nın baskısıyla da yüzleşmektedir. Buna göre Ermenistan, Ukrayna'daki Rus işgalinin Avrupa'yı etkileyen sonuçları sebebiyle Zengezur Koridoru'nun açılmasını artık geciktiremeyecektir. Zira Asya ile Avrupa arasında yeni bir ulaşım ve taşıma güzergâhına duyulan ihtiyaç had safhaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ermenistan, diasporanın iddia ettiği gibi gerçekten Batı'nın bir dostu olarak kendisini kabul ettirmek istiyorsa evvela Azerbaycan ile müzakere masasına dönmeli ve ardından ivedilikle Zengezur Koridoru'nun açılmasına müsaade etmelidir.⁵³

İran Türkleri, Tahran'ın Bakü ile ilişkilerini belirleyen başlıca amillerden biri olmuştur. İran'da nüfus sayımı, etnik kökene göre yapılmadığından ötürü İran Türklerinin kesin sayısı bilinmemektedir. Ancak 30-40 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycan Türkleri ile aynı etnik kökene mensup olan İran Türkleri, Tahran'ın Güney Kafkaslar'a ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmasına sebep olmaktadır. Zira Tahran'ın en ciddi çekincesi, Azerbaycan Türkleri ile İran Türkleri arasındaki soy, dil, din, kültür ve tarih bağlarının bölgede müstakil

50 Kaleji, "The Views From Baku and Tehran".

51 Üste, Sanlı Aydın, a.g.m., 272.

52 Piotr Gawliczek, Khayal Iskandarov, "The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)", *Security and Defence Quarterly*, 41, No. 1 (2023): 50.

53 Stephen Blank, "Armenia Must Build the Zangezur Corridor", *The National Interest*, September 20, 2022, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/armenia-must-build-zangezur-corridor-204894> [Erişim Tarihi: 07.07.2024].

bir siyasî teşekkül için kullanılma ihtimalidir.⁵⁴ İran, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olduğu takdirde böyle bir ihtimalin gerçekleşmesini tetikleemesinden endişe etmektedir. Bu yüzden Zengezur Koridoru'nun açılmasını "jeopolitik gerçekler" perdesiyle engellemeye çalışmaktadır. Zira soy, dil, din, kültür ve tarih bakımından bir olan Türkiye ve Azerbaycan'ın kara bağlantısı da sağlayarak bütünlüşme yolunu açmaları, İran Türklerini de tahrik edebilecektir. Öte yandan İran içinde takriben 100 bin kadar da Ermeni nüfus vardır. Ancak bunlar, İran anayasasına göre azınlık statüsü kazanmıştır. Yani İran'daki Ermeniler, Türklerin aksine anayasal korumaya sahiptir. Bu sebeple Tahran, özellikle Ermeni diasporasının desteğini almak amacıyla hem İran'daki Ermeni nüfusa iltimas, hem de Ermenistan'a ihtimam etmektedir.⁵⁵ İran'ın Zengezur Koridoru'na alternatif olarak Aras Koridoru'nu önerirken bu gerekçelere de dayandığı iddia edilebilecektir. Zira İran, bu "iyi niyetli" girişimiyle aslında koridor meselesini çözüme kavuşturarak hem kendi bünyesindeki Türk nüfusu teskin etmeyi hem de Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir denge kurmayı amaçlamaktadır.

Ermenistan ise Barış Kavşağı Projesi ile bir bakıma kendisine yeni bir kimlik oluşturma gayretindedir. Batı'ya yaklaşarak Rusya'dan uzaklaşmayı amaçlayan Başbakan Paşinyan, bu projeye aslında Ermenilere de yeni bir yol açabilecektir. Bu suretle Ermenistan, özellikle yeni İpek Yolu'nun güzergâhında, doğu-batı ve güney-kuzey istikametlerinde bir kavşak hâline getirilebilirse Ermeniler de Rus boyunduruğundan kurtulmaya imkân bulacaktır. Öte yandan kendilerini iki Türk devletinin kısılcığında hissederek ulusal kimliklerini muhafaza ve müdafaa için saldırgan bir tutum belirleyen Ermeniler, komşularına karşı besledikleri olumsuz önyargıları Barış Kavşağı Projesi ile yeniden açılacak ulaşım ve iletişim yolları sayesinde yıkma fırsatını yakalayacaktır. Ancak bu proje, tersine bir etki de yaratabilecektir. Türkiye ile Azerbaycan'ın bağlantısı üzerinde oluşacak bir Ermeni tahakkümü, Türkler arasındaki kültürel birliğin kemâle ermesine mani olacaktır.

Sonuç itibarıyla Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki kültürel etkinliğinden endişeye düşen Ermenistan ve İran'ın birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu hâl ve şartlar, Türkiye'ye biçilmiş yalıtkan devlet niteliğinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Buna karşılık olarak Türkiye'nin, bölgesel büyük güç olmak için Azerbaycan ile kültürel birlik sağlaması beklenmektedir. Böylesi bir birliğe giden en kısa yolun ise Zengezur Koridoru'ndan geçeceği düşünülmektedir. Zira taşıdığı risklere rağmen bu koridor vasıtasıyla Türkiye ile Azerbaycan, birbirine doğrudan bağlanabilecektir. Üstelik Ankara, yalnızca Azerbaycan Türkleriyle bir kültürel birlik sağlamayacak; aynı zamanda Bakü aracılığıyla Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan Türkleriyle de benzer bir birliğe adım atacaktır. Öte yandan bu beklentiler gerçekleştiği takdirde İran'ın Azerbaycan üzerindeki kültürel etkisi de kırılacağından ötürü Türkiye'nin bölgesel büyük güç olması için uygun sosyokültürel hâl ve şartların oluşacağı öngörülmektedir.

54 Mustafa Caner, "İran'ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 355.

55 Caner, a.g.m., 356.

4. Bölgesel ve Küresel Aktörler

SSCB'nin dağılmasının ardından Kafkaslar'da meydana gelen güç boşluğundan İran da bölgesel çıkarları doğrultusunda istifade etmek istemiştir. Bu bağlamda Rusya ve Türkiye ile girdiği rekabet, İran'ın Güney Kafkaslar'a yönelik dış politikasında belirleyici etken olmuştur. Tahran, özellikle Türkiye ile Azerbaycan'ın bütünlüştürerek Güney Kafkaslar'da bir Türk bloku oluşturma ihtimalinden çekinmektedir. Bu ihtimal gerçeğe dönüştüğü takdirde İran'ın bölgedeki nüfuzunun kısıtlanacağı düşünülmektedir. Öyle ki Türkiye-Azerbaycan ittifakını bir tür "Turan" projesi olarak algılayan İran resmî makamları için Güney Kafkaslar'da beliren böylesi bir ihtimal, İran Türklerini de etkileyecektir. Bu sebeple İran, Karabağ sorununda Azerbaycan'ı açıkça desteklemekten imtina etmiştir. Zira Karabağ'ın kurtuluşu neticesinde Türkiye'nin Güney Kafkaslar'da üstünlük kurabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmıştır.⁵⁶ Nitekim İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında, Tahran'ın bu kaygısının bir kuruntudan ibaret olmadığı anlaşılmıştır. Bakü, Ankara'nın sağladığı sınırsız destekle Karabağ'ı kurtarıncaya Türkiye de Güney Kafkaslar'ı etkileyecek bir bölgesel büyük güç olduğunu ispatlamıştır. Üstelik Türkiye, ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri'ye dayanarak Zengezur Koridoru'nun açılması için çaba sarf etmektedir. Bu koridor aracılığıyla Türkiye, Azerbaycan ve ötesindeki Türk Dünyası'na doğrudan bağlanabileceğinden ötürü İranlı yöneticilerin siyasal bilinçaltında yaşattıkları İran-Turan çekişmesi de gün yüzüne çıkmıştır.⁵⁷ Bu sebeple İran, bölgedeki jeopolitik gerçekleri kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için Aras Koridoru'nu önermektedir.

Öte yandan Türkiye'nin Azerbaycan ile kurduğu ittifak sayesinde İsrail ile ilişkilerini düzeltme ihtimali de İran'ı endişelendirmektedir. Zira Bakü'nün arabuluculuğunda Ankara ile Tel Aviv'in yakınlaşması, Tahran'ın yalnızca Güney Kafkaslar'daki nüfuzunu değil Orta Doğu'daki nüfuzunu da tehdit edecektir.⁵⁸ İran'ın Güney Kafkaslar'daki politikasını belirleyen bir diğer etken ise Rusya'ya bağımlılığıdır. Rusya'nın özellikle Suriye'deki askerî varlığı ve Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyindeki veto yetkisi, İran için hayati bir öneme sahiptir. Bu sebeple İran'ın, Güney Kafkaslar'da Rusya'ya meydan okuyacak bir dış politika takip etmesi mümkün değildir. Hâl böyleyken İran'ın Güney Kafkaslar'da takip ettiği politika, Rusya'nın bu bölgeye yönelik politikasının iz düşümüdür.⁵⁹ Rusya, Güney Kafkaslar'ı kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin bu bölgeye nüfuz etmesini engellemeye çalışacağı öngörülmektedir. Bu bakımdan İran'ın Zengezur Koridoru'na karşı çıkması, Rus dış politikasıyla da uyumlu bir tutumdur.

Üçlü Bildiri sayesinde Türkiye'nin Güney Kafkaslar'daki nüfuzunu artırması, Rusya tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmamıştır. Zira Türkiye, bu bölgede artık Batı'nın bir müttefiki olarak hareket etmemektedir. Bilakis, kendi ulusal çıkarları için bağımsız bir aktör

56 Caner, a.g.m., 357.

57 Caner, a.g.m., 357-358.

58 Caner, a.g.m., 359.

59 Caner, a.g.m., 359-360.

olarak varlık göstermektedir.⁶⁰ Ancak yine de Rusya'nın Zengezur Koridoru'na yönelik tutumu olumlu olmayacaktır. Zira Türkiye, Zengezur Koridoru marifetiyle Güney Kafkaslar'daki ayağını sağlam basarsa Türkistan'a doğru da bir adım atabilecektir. Nitekim Türkistan da Rusya'nın kendi nüfuz alanı olarak gördüğü bir coğrafyadır. Üstelik Rusya, II. Karabağ Savaşı'ndaki tutumu sebebiyle Ermenistan kamuoyundaki itibarını kaybettiğinden ötürü Zengezur Koridoru'na temkinli yaklaşmaktadır.⁶¹ Ayrıca bu koridor, hem doğu-batı hem de kuzey-güney istikametlerinin kesişim noktası olacağı için Güney Kafkaslar da deyim yerindeyse Orta Koridor'un kalpgâhı hâline gelecektir.⁶² Ukrayna'daki Rus işgaline karşılık olarak Rusya'ya uygulanan uluslararası yaptırımların ardından Orta Koridor, Rusya'yı saf dışı bırakan bir alternatif olması hasebiyle hayatî bir önem kazanmıştır. Bu bakımdan Zengezur Koridoru'nun açılması, Rusya'nın yararına olmayacaktır.

Karabağ'ın kurtuluş savaşına, Ermeni diasporası ve Batılı devletler doğrudan müdahale edememiştir. Ayrıca savaşın ardından başlatılan ateşkes sürecinde de etkili olamamışlardır. Nitekim İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri, Rusya'nın öncülüğünde hazırlanmıştır. Bu bildiriyle Türkiye de Karabağ'da birtakım sorumluluklar üstlenerek Güney Kafkaslar'da kazandığı nüfuzu tahkim etmiştir. Bu gelişmeler Batı'yı rahatsız etmiştir. Zira Minsk Grubu'nun eş başkanlarından ABD ve Fransa, bu yeni süreç dâhil edilmemiştir. Rusya ve Türkiye'nin artan etkisi, Ermenistan'ı da rahatsız etmiştir. Buna karşılık olarak Erivan, Minsk Grubu'ndaki diğer üyelerden destek almak için çabalamıştır.⁶³

5. Sonuç ve Beklentiler

Karabağ'daki Ermeni işgalinin gölgesinde 30 yıl boyunca fiilî varlığını sürdüren gayrimeşru ayrılıkçı otorite, Azerbaycan'ı hapseden Rusya-Ermenistan-İran kısıkcının tam merkezinde yer almıştır. Azerbaycan'ın Tovuz bölgesinden geçerek Batı'ya doğru açılan enerji ve ulaşım hatları, bu bakımdan kısıkcın kırılma noktası olarak kabul edilebilecektir. İkinci Karabağ Savaşı'nın arifesinde meydana gelen bu bölgeye yönelik saldırılar ise Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine kasteden hayatî bir tehlike oluşturmuştur. Bu sebeple Bakü, Ankara'nın da sınırsız desteğini alarak Karabağ'ı işgalden kurtarmak için askerî harekâtlar başlatmıştır. Bu süreçte iki müttefik, Tovuz bölgesinin arz ettiği önem ve hassasiyetin farkına varmıştır. Nitekim Karabağ Zaferi'nin ardından imzalanan ateşkes antlaşmasında, Azerbaycan'ın diplomatik başarısıyla bu bölgeye alternatif bir güzergâh yaratılması sağlanmıştır.

60 Cavid Veliyev, "Jeleznovodsk Bildirisi'nden Moskova Bildirisi'ne Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası", *Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu*, ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 323.

61 Asim Memmedov, Murteza Hasanoğlu, "Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2023): 340.

62 Anastasia Lavrina, "Zangezur Corridor: New Transport Route to Connect Europe and Asia", *Daily Sabah*, August 9, 2022, <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/zangezur-corridor-new-transport-route-to-connect-europe-and-asia> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].

63 Veliyev, a.g.m., 320.

Bu çalışmada, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma çabasının Güney Kafkaslar'daki yansımaları BGKT ile tahlil edilerek Zengezur Koridoru'nun bu bağlamda taşıdığı önem gösterilmiştir. Evvela “Türkiye, nasıl bölgesel büyük güç olabilir?” sorusuna kuramsal bir zeminde yanıt verilmiştir. BGKT'ye göre yalıtkan devlet olarak nitelendirilen Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Güney Kafkaslar'daki etkisini artırarak sonunda bölgesel büyük güç olabileceği bir yola girmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye'nin bölgedeki tarihî rakibi İran ve varlığını Türkiye'ye karşı hasmâne politikalarına borçlu olan Ermenistan, Güney Kafkaslar'da birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu sebeplerden ötürü güvenlik kompleksleri arasındaki sınır aşınmaya başlamıştır. Azerbaycan ile kurduğu stratejik müttefiklik sayesinde Güney Kafkaslar'daki etkisini artıran Türkiye, yalıtkan devlet olmaktan çıkmıştır. Önümüzdeki dönemde ise Zengezur Koridoru marifetiyle bölgenin en önemli aktörü olacaktır.

Zengezur Koridoru, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olabilmesi için hayati bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda “Türkiye ve Azerbaycan, Zengezur Koridoru'nun açılması hususunda niçin ısrar etmektedir?” sorusuna tarihsel perspektifle bir yanıt verilmiştir. Türkiye, bölgesel büyük güç olma çabasıyla İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Azerbaycan'a verdiği askerî ve diplomatik destek sayesinde Güney Kafkaslar'a nüfuz etmeyi başarmıştır. Nitekim Azerbaycan ile imzaladığı Şuşa Beyannamesi, Türkiye'nin bölgedeki gücünü perçinlemiştir. Üstelik böylece ateşkes antlaşmasının tarafları arasında yer almamasına rağmen Zengezur Koridoru'nun açılması hususundaki talebine meşruiyet kazandırmıştır. Tovuz'daki güzergâha alternatif olarak tasarlanan Zengezur Koridoru, bu bakımdan Azerbaycan'ı hapseden kısılcın başka bir kırılma noktası olmaya namzettir. Zira bu koridor sayesinde Azerbaycan, kara ve demir yollarıyla doğrudan Türkiye'ye bağlanabilecektir. Ancak koridorun iki yakasında yer alan Ermenistan ve İran, bu tasarımı kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda tevîl ederek alternatif çözümler üretmişlerdir.

Zengezur Koridoru'na karşı İran, Aras Koridoru'nu; Ermenistan ise Barış Kavşağı Projesi'ni önermektedir. Bu alternatifler, Türkiye'nin bölgesel büyük güç olma amacı doğrultusunda kapsamlı bir karşılaştırmaya muhtaçtır. Nitekim bu çalışmada “Zengezur Koridoru ve alternatiflerinin siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel boyutları ve etkileri nelerdir?” sorusuna yanıt verilmiştir. Sonuç itibarıyla siyasî ve askerî bakımdan taşıdığı birtakım risklere rağmen Zengezur Koridoru'nun, alternatiflerine göre Türkiye için daha yararlı olacağı tespit edilmiştir. Zira bu koridor vasıtasıyla Türkiye, Güney Kafkaslar'daki siyasî gücünü pekiştirecektir. Öte yandan bu suretle tarihî rakibi İran'ı devre dışı bırakarak bölgedeki ekonomik nüfuzunu temin edebilecektir. Bu sırada Ermenistan'ı da baskılayarak mutedil bir tutum belirlemeye ve iş birliği yapmaya zorlayacaktır. Son olarak Azerbaycan ile mevcut kültür birliğini tahkim etmekle kalmayacak; bunun yanı sıra Hazar Denizi'ne açılarak Türkistan ile mevcut tarihî bağlarını çeşitlendirmeye imkân bulacaktır. Bu hâl ve şartlar sayesinde Türkiye'nin bölgesel büyük güç olabileceği öngörülmüştür. Nitekim çalışmaya yön veren “Zengezur Koridoru ve alternatifleri, Türkiye'nin büyük güç olma çabasına nasıl katkı sağlar?” sorusu da aslında

kapsamlı bir biçimde yanıtlanmıştır. Böylece “Zengezur Koridoru, taşıdığı bazı risklere rağmen Türkiye’nin bölgesel büyük güç olmasına daha fazla katkı sağlayacaktır.” şeklinde oluşturulan hipotez sınınmış ve ulaşılan bulgulara dayanılarak doğrulanmıştır.

Bu çalışmada son olarak bölgesel ve küresel aktörler, şu soruların rehberliğinde incelenmiştir: Bu aktörlerin çıkarları ve öncelikleri nelerdir? Siyasî, askerî, ekonomik ve kültürel güç ve etkileri nelerdir? Bu bağlamda uyguladıkları strateji ve politikalar nelerdir? Evvela Türkiye’nin bölgedeki tarihî rakibi İran, hem iç hem de dış sebeplerden ötürü Güney Kafkaslar’da bir Türk etkisinin oluşmasını engelleyebilmek için Zengezur Koridoru’na karşı çıkmaktadır. İç sebepler arasında, İranlı yöneticilerin siyasal bilinçaltında yaşattıkları “İran-Turan” çekişmesi ve bu bağlamda ciddi bir tehdit olarak gördükleri İran Türkleri sayılabilecektir. Dış sebeplerden biri Bakü aracılığıyla Ankara ile Tel Aviv arasında tesis edilebilecek iyi ilişkiler iken diğeri ise Moskova’nın İran dış politikasına tahakküm etmesidir. Nitekim Rusya, Güney Kafkaslar’ı kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye’nin Güney Kafkaslar’daki etkisine bir dereceye kadar göz yumabilse bile Türkistan’ı da kendi nüfuz alanı olarak gördüğünden ötürü bir sonraki adımın bu coğrafyaya doğru atılmasına razı olmayacaktır. Öte yandan Ermenistan ise mağlup devlet olarak üstlendiği taahhütleri yerine getirmemek için direnmektedir. Bölgedeki yalnızlığını, Batılı güçlerden destek alarak gidermeyi ummaktadır. Ancak Batı, İkinci Karabağ Savaşı ve ateşkes sürecinde müdahil olamadığından dolayı Güney Kafkaslar’daki etkisini Türkiye ve Rusya lehine kaybetmiştir.

Türkiye, bölgesel büyük güç olmak amacıyla İran’ın Güney Kafkaslar’daki tahakkümünü engellemek için çabalayacaktır. Bu bağlamda Aras Koridoru açılrsa dahi Zengezur Koridoru’nun da açılması için Üçlü Bildiri gibi resmî bir antlaşmada yer alan ilgili maddenin işletilmesine yönelik bir politika takip edecektir. Böylece hem meşruiyetten ödün vermeyecek hem de Ermenistan’ı iş birliği ve barışa zorlayacaktır. Ancak Zengezur Koridoru, yalnızca Ermenistan’ın egemenliğinde olduğu hâlde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağlantı verimsiz olacaktır. Bu hâl ve şartlarda Ermenistan ise Avrupa Birliği’nde (AB) kendisine destek aramayı sürdürecektir. Buna karşılık olarak Türkiye için bölgesel ilişkiler öncelikli olacaktır. Bu doğrultuda Azerbaycan ile kurduğu stratejik müttefikliğe dayanarak Güney Kafkaslar’daki güç dengelerini kendi lehine şekillendirmeye gayret edecektir. Öte yandan Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş, Türkiye’nin Güney Kafkaslar’da etkin bir dış politika uygulayarak bölgesel büyük güç olması için fırsatlar sunmaya devam edecektir. Zira Moskova’nın bu bölgedeki etkisi, savaş sebebiyle bir yandan kendiliğinden azalırken diğeri yandan da başkaları tarafından azaltılacaktır. Orta Koridor’un artan önemi, bu denklemi işaret etmektedir. Bu beklentiden hareketle Zengezur Koridoru’nun Orta Koridor’un bir parçası olarak küresel ölçekte vâdettiği fırsatlar ve bununla beraber tetikleyeceği risk ve tehditlerin de kapsamlı bir analize tâbi tutulması gerekli görülmektedir. Zira böyle bir analiz, bölgesel ölçekli bu çalışmayı tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- H.D., G.Ş.; Veri Toplama- H.D., G.Ş.; Veri Analizi/Yorumlama- H.D., G.Ş.; Yazı Taslağı- H.D., G.Ş.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- H.D., G.Ş.; Son Onay ve Sorumluluk- H.D., G.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- H.D., G.Ş.; Data Acquisition- H.D., G.Ş. ; Data Analysis/Interpretation- H.D., G.Ş.; Drafting Manuscript- H.D., G.Ş.; Critical Revision of Manuscript- H.D., G.Ş.; Final Approval and Accountability- H.D., G.Ş.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

- “‘Apart from Armenia, no one needs the Crossroads of Peace.’ Opinion from Yerevan”. *JAMnews*. November 2, 2023. <https://jam-news.net/crossroads-of-peace-project-of-the-government-of-armenia/> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev. 10 Noyabr 2020. <https://president.az/az/articles/view/45923> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].
- “Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki koridor Tahran’ı endişelendiriyor: Türk ülkeleri arasındaki ticarete kavşak olan İran bu özelliğini yitirebilir”. *BBC Türkçe*. 29 Kasım 2020. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55109473> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].
- “Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri geliştirme sözü verdi”. *Kırım Haber Ajansı*. 14 Aralık 2023. <https://www.qha.com.tr/gundem/ermenistan-azerbaycan-ve-turkiye-ile-iliskileri-gelistirme-sozu-verdi-482801> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Head of Turkish Parliament’s Delegation to NATO PA talks benefits of Zangezur corridor”. *Trend News Agency*. April 4, 2024. <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3881549.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].
- “Iran Ready to Help Settle Caucasus Conflict: President”. *Tasnim News Agency*. October 5, 2023. <https://www.tasnimnews.com/en/news/2023/10/05/2966544/iran-ready-to-help-settle-caucasus-conflict-president> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Joint statement of the Presidential Administration of the Republic of Azerbaijan and the Office of the Prime Minister of the Republic of Armenia”. *The Azerbaijan State News Agency*. December 7, 2023. https://azertag.az/en/xeber/joint_statement_of_the_presidential_administration_of_the_republic_of_azerbaijan_and_the_office_of_the_prime_minister_of_the_republic_of_armenia-2844029 [Erişim Tarihi: 03.05.2024].
- “Mevlud Çavuşoğlu: Armenia should be more interested in opening of Zangezur corridor”. *Azernews*. April 4, 2024. <https://www.azernews.az/nation/224168.html> [Erişim Tarihi: 15.04.2024].
- “Pashinyan ready to resume rail service between Armenia, Azerbaijan, Turkey thru Crossroads of Peace Project”. *Interfax*. December 14, 2023. <https://interfax.com/newsroom/top-stories/97612/> [Erişim Tarihi: 27.03.2024].
- “President of Azerbaijan İlham Aliyev was interviewed by local TV channels”. *The Azerbaijan State News Agency*. January 11, 2024. https://azertag.az/en/xeber/president_of_azerbaijan_ilham_aliev_was_interviewed_by_local_tv_channels_video-2878477 [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> [Erişim Tarihi: 19.05.2024].

- “Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa [Erişim Tarihi: 18.05.2024].
- “Unrecognized Nagorno-Karabakh statelet to cease to exist by next Jan. 1”. *Anadolu Agency*. September 28, 2023. <https://www.aa.com.tr/en/world/unrecognized-nagorno-karabakh-statelet-to-cease-to-exist-by-next-jan-1/3002766> [Erişim Tarihi: 17.03.2024].
- Ataman, Muhittin, Ferhat Pirinççi. “Karabağ Sorunu: Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 2021, 17-37.
- Aslanlı, Kenan. “Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu?”. *İran Araştırmaları Merkezi (İRAM)*. 7 Temmuz 2023. <https://iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. “Press Release of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the results of 2022”. <https://mfa.gov.az/files/PR%20End-of%20Year%202023.12.2022%20%28EN%29.pdf> [Erişim Tarihi: 17.04.2024].
- Blank, Stephen. “Armenia Must Build the Zangezur Corridor”. *The National Interest*. September 20, 2022. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/armenia-must-build-zangezur-corridor-204894> [Erişim Tarihi: 07.07.2024].
- Boltuc, Silvia. “Strategic Significance of the new Azerbaijan-Iran Railway Project: Shaping South Caucasus Geopolitics”. *Persian Files*. Vol. 17. No: 1 (October 9, 2023). <https://www.specialeurasia.com/2023/10/09/azerbaijan-iran-railway/> [Erişim Tarihi: 28.12.2023].
- Buzan, Barry, Ole Wæver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Caner, Mustafa. “İran’ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 2021, 349-366.
- Dumlu, Hakan. “İkinci Karabağ Savaşı ve Azerbaycan’ın Güvenliği”. *MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN) Bülteni*. S. 6 (Ekim 2022): 40-47.
- Gasımova, Tukazban, Melis Erçin Yurcu. “Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan’ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin SWOT Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*. S. 12 (2023): 1-15, DOI: 10.58627/dpuiibf.1172010.
- Gawliczek, Piotr, Khayal Iskandarov. “The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region)”. *Security and Defence Quarterly*, 41, No. 1 (2023): 36-53. DOI: 10.35467/sdq/161993.
- Güler, Mehmet Çağatay. “Tovuz Sınırında Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Çatışma”. *SETA Perspektif*. S. 292 (Temmuz 2020).
- Kaleji, Vali. “Construction of Highway and Railway Links Between Zangilan and Nakhchivan: The Views From Baku and Tehran”. *Eurasia Daily Monitor*. C. 19. S. 66 (May 5, 2022). <https://jamestown.org/program/construction-of-highway-and-railway-links-between-zangilan-and-nakhchivan-the-views-from-baku-and-tehran/> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- _____. “Is the Aras Corridor an Alternative to Zangezur?”. *The Central Asia-Caucasus Analyst*. February 6, 2024. <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13788-is-the-aras-corridor-an-alternative-to-zangezur> [Erişim Tarihi: 16.04.2024].
- Lavrina, Anastasia. “Zangezur Corridor: New Transport Route to Connect Europe and Asia”. *Daily Sabah*. August 9, 2022. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/zangezur-corridor-new-transport-route-to-connect-europe-and-asia> [Erişim Tarihi: 08.05.2024].

- Memmedov, Asim, Murteza Hasanoğlu. “Hazar Denizi’nden Akdeniz’e Zengezur Koridoru”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. C. 6. S. 2 (2023): 334-344. <https://doi.org/10.33712/mana.1305013>.
- Rehimov, Ruslan. “Azerbaijan accelerates Zangezur corridor construction, opening vital transport routes”. *Anadolu Agency*. January 9, 2024. <https://www.aa.com.tr/en/europe/azerbaijan-accelerates-zangezur-corridor-construction-opening-vital-transport-routes/3104421> [Erişim Tarihi: 05.05.2024].
- Şahin, Güngör. “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu’nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler”. *Güvenlik Stratejileri*. C. 16. S. 36 (2020): 873-914.
- Şimşek, Oğuz. “Zengezur Bölgesi”. *International Cappadocia Scientific Research Congress Full Text Book-II, 17 December 2021*. ed. Hüseyin Demirel. Nevşehir: IKSAD Global Publishing House, 2021, 129-145.
- Üste, Ahmet Nazmi, Ülviyye Sanılı Aydın. “Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru’nun Önemi”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 20 (Özel Sayı, 2022): 261-274. DOI: 10.18026/cbayarsos.1120774.
- Veliyev, Cavid. “Jeleznovodsk Bildirisi’nden Moskova Bildirisi’ne Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. ed. Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 2021, 301-324.

Haritalar

- “Zəngəzur”. *Vikipediya*. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karabakh-Map-Zangezur.svg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].
- Zengezur Koridoru. *TRT Haber*. <https://trthaberstatic.cdn.wp.trt.com.tr/resimler/1590000/zengezur-1591891.jpg> [Erişim Tarihi: 04.07.2024].

Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenliğinde Kaliningrad Meselesi*

The Kaliningrad Question in the National Security of the Russian Federation

Elterişhan Elçibey¹

öz

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından eksklav statüsü kazanan Kaliningrad bölgesi, Sovyet sonrası dönemde Rus iç ve dış politika söyleminde önemli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmış ve jeopolitik açıdan stratejik bir önem kazanmıştır. Önceleri Sovyetler Birliği'nin "askeri kalesi" olarak Batı'ya tehdit oluşturan bölge, Sovyet sonrası dönemde askeri unsurları azaltılmış olan, öncelikli olarak savunma işlevi gören ve Rusya anakarası ile doğrudan bağlantısı bulunmayan bir Rus toprağına dönüşmüştür. Bölgenin stratejik önemi, Avrupa Birliği ve NATO'nun birbirini takip eden doğuya doğru genişlemeleriyle daha da artmıştır. Rusya 1990'lardan bu yana Kaliningrad'ın kuşatılmasına şiddetle karşı çıkmış ve bölge Vladimir Putin'in liderliğinde tekrardan askeri açıdan önem kazanmıştır. Batı ile ilişkiler kötüleştiğçe, Rusya bölgedeki askeri unsurlarını güçlendirerek bölgeyi Batı'ya karşı askeri bir hazırlık sahası olarak kullanmıştır. Sonuç olarak Kaliningrad, Kremlin için bir güvenlik politikası aracı haline gelmiş ve özellikle Baltık devletleri ile Polonya'ya yönelik süregelen tehdidin bir parçası olmuştur. Bölgede konuşlanan Rus silahlı kuvvetleri, Rusya'nın bakış açısından genişleyen NATO'ya karşı bir denge unsuru olarak hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu makale Rusya'nın Kaliningrad üzerinden Batı ile ilişkilerini askeri güvenlik perspektifinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaliningrad, Rusya Federasyonu, Baltık Bölgesi, NATO, Askeri Güvenlik

ABSTRACT

In 1991, after the dissolution of the Soviet Union, the Kaliningrad region, which gained the status of an exclave, emerged as an important topic of discussion in Russian domestic and foreign policy discourse in the post-Soviet period and gained a strategic geopolitical importance. The region, which previously posed a threat to the West as the "military stronghold" of the Soviet Union, has been transformed into a Russian territory with reduced military elements in the post-Soviet period, primarily serving a defence function and having no direct connection with mainland Russia. The strategic importance of the region has been further enhanced by the successive eastward expansion of the European Union and NATO. Since the 1990s, Russia has strongly opposed the encirclement

* Makalenin değerlendirilmesinde geri bildirim sağlayan Dr. Öğretim Görevlisi Başaran Ayar'a teşekkürlerimi sunarım.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Elterişhan Elçibey (Yüksek Lisans Öğrencisi),
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye
E-posta: elterishanelcibey@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1075-2068

Başvuru/Submitted: 06.06.2024

Kabul/Accepted: 29.08.2024

Atıf/Citation: Elçibey, E. The Kaliningrad Question in the National Security of the Russian Federation. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024): 195-220.
<https://doi.org/10.26650/jes.2024.1496946>

of Kaliningrad and the region has regained military importance under Vladimir Putin's leadership. As relations with the West deteriorated, Russia strengthened its military assets in the region and used it as a military staging ground against the West. As a result, Kaliningrad has become a security policy tool for the Kremlin and part of the ongoing threat to the Baltic states and Poland in particular. From Russia's perspective, Russian armed forces stationed in the region serve as a counterweight to an expanding NATO. Therefore, this article aims to analyse Russia's relations with the West through Kaliningrad from a military security perspective.

Keywords: Kaliningrad, Russian Federation, Baltic Region, NATO, Military Security

EXTENDED ABSTRACT

Kaliningrad, located on the Baltic Sea coast, is a Russian exclave in the westernmost part of the Russian Federation with no direct connection to the mainland and an example of a border region of great importance. Although Kaliningrad is geographically separated from the Russian mainland, it remains an integral part of Russia's sovereign territory. Kaliningrad's strategic geographical location and the point at which it has evolved in the historical process also distinguish the region. Originally known as "Königsberg", the region developed as the capital of East Prussia and remained under German control for 700 years until it was captured by Soviet forces in 1945. Following the end of the Second World War, the Soviet Union took control of East Prussia, an action recognised by the Allies at the Potsdam Conference in 1945. The transformation of East Prussia into Kaliningrad was a rapid, comprehensive and sustained effort. The first stage of this process involved the erasure of German cultural and historical elements from the region. In this context, the region underwent a rapid process of Sovietisation, which saw the removal of almost all remnants of German settlements and their replacement with Soviet-style buildings. As a result, Kaliningrad was reconstructed to symbolise the progressive social values of the Soviet Union and to present the Soviet perspective in historical narratives. Kaliningrad played an important role in the strategic military planning and infrastructure of the Soviet Union. In this context, Kaliningrad underwent a serious transformation in the post-World War II period and became a strategically located "military base" on the Baltic Sea. Over time, with a military force of more than 100,000 active military personnel stationed in the region, a vast military-industrial complex and a civilian infrastructure customised to meet military demands, Kaliningrad has emerged as one of the most heavily militarised regions of the Soviet Union. At this point, this military force not only acted as a protective shield, deterring a possible invasion and protecting the region, but also had the capacity to be used as a potential staging area for offensive operations against Western Europe. Kaliningrad's borders were completely closed to Poland and the West, and access to the region was restricted even for Soviet citizens. Thus, foreigners were prohibited from entering this highly militarised and closed zone. Kaliningrad therefore emerged as a symbolic example of a garrison city, recognised for its strong military infrastructure. The 1991 dissolution of the Soviet Union led to a profound change in the geographical position of Kaliningrad and in Russia's internal and external relations. With this development, Kaliningrad, which was previously part of

the Russian Soviet Federative Socialist Republic, came under the sovereign authority of the Russian Federation. However, as a result of the independence of the three Baltic states, the region bordering Lithuania and Poland became geographically separated from the rest of mainland Russia. As a result, Kaliningrad underwent a significant transformation, emerging as an exclave, thus raising concerns about the problems associated with its geopolitical position. The emergence of a new geopolitical situation has led to many difficulties in providing the region with basic needs, energy and raw material supplies, transport and military transit. The strategic value of the Kaliningrad exclave has also increased significantly as it has become the westernmost region of Russia. Ultimately, the value of the region was determined by a combination of symbolic and strategic factors. The strategic factor behind Moscow's actions became apparent as it sought to capitalise on the geopolitical importance of the region. This factor included both the protection of Kaliningrad as a military base against the West and its use as a tool to facilitate Russia's integration into the Western world. Thus, the region has rapidly become an important component of Russia's diplomatic agenda and strategic plans, especially in relation to hard security issues. Prior to the eastward expansion of NATO and the EU in the 2000s, Kaliningrad was a contested region, defined not only by its strategic challenge to NATO, but also by the lack of a mutual agreement between the EU and Russia on transit arrangements through the region. To address this problem, the EU resorted to an ad hoc co-operation mechanism to manage transit arrangements for Kaliningrad, while NATO underwent a significant shift in priorities, focusing on ensuring security following the deployment of Iskander missiles in the region. As a result, Moscow's perception of a growing threat from the West has led to a greater emphasis on the region. Accordingly, the region has become a political tool in Russia's foreign policy and the Kremlin has used NATO enlargement as a means to legitimise its military presence in the region.

1. Giriş

Baltık Denizi kıyısında yer alan Kaliningrad; Rusya Federasyonu'nun en batısında bulunan ve anakara ile doğrudan bağlantısı bulunmayan bir Rus eksklavı¹ olup büyük öneme sahip bir sınır bölgesi örneği olan bir bölgedir. Kaliningrad bölgesi güney sınırını Polonya ile, doğu ve kuzey sınırlarını ise Litvanya ile paylaşmaktadır. Bölge batıda, Baltık Denizi'nin yanı sıra Vistül Kordonu ve Kuron Dili ile sınırlanmıştır.² Bununla birlikte Kaliningrad ile Rusya anakarası arasındaki mesafe, Litvanya, Belarus ve Letonya ile ayrılmaktadır. Her ne kadar Kaliningrad coğrafi olarak Rusya anakarasından ayrılmış olsa da, Rusya'nın egemenlik alanının ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir. Rusya anakarasındaki en yakın sınır, Kaliningrad'dan yaklaşık 365 kilometre uzaktadır.³ Öte yandan Kaliningrad'ın sahip olduğu stratejik coğrafi konum ile birlikte tarihsel süreçte evrildiği nokta bölgeyi ayrıcalıklı kılmaktadır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından bir eksklav niteliği kazanan Kaliningrad bölgesi, Sovyet sonrası dönemde hem Rus iç hem de dış politika tartışmalarında önemli bir tartışma konusu haline gelmiş ve kayda değer bir jeopolitik önem kazanmıştır. Bir zamanlar Batılı ülkeler için tehdit oluşturan bir 'askeri kale' olarak görülen bölge, zaman içerisinde askeri varlığın azaldığı, esas olarak savunma rolünü yerine getiren ve Rusya anakarasına doğrudan bağlantısı olmayan bir Rus toprağına dönüşmüştür. Kaliningrad'ın stratejik önemi, Avrupa Birliği ve NATO'nun doğuya doğru devam eden genişlemesi ile daha da artmıştır. Rusya, 1990'lardan bu yana Vladimir Putin'in liderliğinde stratejik askeri önemini yeniden kazanan Kaliningrad'ın kuşatılmasına şiddetle direnmiştir. Batılı ülkelerle gerileyen ilişkilerine karşılık olarak Rusya bölgedeki askeri varlığını güçlendirmiş ve söz konusu bölgeyi Batı'ya yönelik askeri operasyonlar için bir üs olarak kullanmaya başlamıştır. Bu bağlamda askeri açıdan bakıldığında bölge, Rusya'nın NATO'nun Avrupa'da konuşlandırmayı planladığı füze savunma sistemlerine karşı önlemler alabileceği stratejik bir alan haline gelmiştir.⁴ Sonuç olarak Kaliningrad, Kremlin'in güvenlik stratejisinin kilit bir bileşenine dönüşerek Baltık devletleri ve özellikle de Polonya için sürekli bir tehdit oluşturmuştur. Bu çerçevede makale, özellikle Kaliningrad bölgesine odaklanarak Rusya'nın Batılı ülkeler ile ilişkilerinin askeri güvenlik boyutlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Makale, jeopolitik faktörlerin askeri güvenlik üzerindeki etkisini somutlaştırmak amacıyla coğrafi konumu ve eksklav statüsü sebebiyle stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Kaliningrad bölgesinin siyasi, askeri ve ekonomik açıdan tarihsel süreçteki gelişimini temel konusu olarak ele almaktadır. Mevcut literatürde

- 1 Eksklav, idari ve siyasi açıdan bağlı olduğu ülke ile fiziksel olarak bitişik olmayan, bir veya daha fazla yabancı ülke tarafından ayrılan bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Eksklavlar hakkında daha detaylı bilgi için: Tarık Demir, "Anklav, Eksklav ve Uç Topraklar - Güvenlik İlişkisi," *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (Şubat 2020): 51-77.
- 2 Marek Żyła, "Kaliningrad Oblast in the Military System of the Russian Federation," *Security and Defence Quarterly* 25, no. 3 (Mart 2019): 101
- 3 Alexander Diener ve Joshua Hagen, "Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave: Russian and EU Perspectives," *Eurasian Geography and Economics* 52, no. 4 (Temmuz 2011): 568
- 4 Tarık Demir, "Anklav, Eksklav ve Uç Topraklar-Güvenlik İlişkisi," *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, no. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (Şubat 2020): 63

bölgenin tarihsel süreçteki dönüşümü kronolojik olarak kapsamlı bir çerçevede yeterince ele alınmadığından ötürü bu çalışma, söz konusu literatürdeki eksiklikleri doldurarak Kaliningrad'ın geçmişten günümüze Rusya Federasyonu'nun ulusal güvenliğinde evrildiği noktanın geniş bir değerlendirmesini sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca çalışma bunu hedefleyerek bölgenin çeşitli dönemlerdeki askeri güvenlik açısından oynadığı role yönelik bir karşılaştırma yapma imkanı da oluşturmaktadır.

2. Kaliningrad'ın Sovyet Dönemindeki Durumu

Başlangıçta “Königsberg” olarak anılan ve Doğu Prusya'nın başkenti olarak gelişen bölge, 1945 yılında Sovyet güçleri tarafından ele geçirilene kadar 700 yıl boyunca Alman kontrolü altında kalmıştır.⁵ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği, Doğu Prusya'nın kontrolünü ele geçirmiş ve bu eylem 1945'te gerçekleştirilen Potsdam Konferansı sırasında müttefikler tarafından kabul edilmiştir. Königsberg bölgesi Sovyet egemenliği altında kalırken, bölgenin daha büyük olan güney kısmı Polonya Halk Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. Bu noktada Doğu Prusya'nın bu şekilde bölünmesi, Stalin'in Almanya'yı zayıflatma hedefine uygun düşmüştür.⁶ Ayrıca Königsberg ve Doğu Prusya'nın ilhaki, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik saldırgan eylemlerinin ve savaş sırasında Sovyet halkının yaptığı büyük fedakarlıkların bir tür tazminatı olarak görülmüştür. Bu bağlamda bölge, Sovyetler Birliği'nin kolektif kimliği için büyük önem taşımış ve Büyük Vatanseverlik Savaşı'nda elde edilen zaferin güçlü bir sembolü olarak hizmet etmiştir.⁷ Doğu Prusya'nın Kaliningrad'a dönüşümü ise; hızlı, kapsamlı ve sürekli çabalarla gerçekleşmiştir. Bu sürecin ilk aşaması, Alman kültürel ve tarihi unsurlarının bölgeden silinmesini içermiştir. Bu çerçevede, bölge hızlı bir Sovyetleştirme sürecinden geçerek Alman yerleşimlerinin neredeyse tüm kalıntılarının ortadan kaldırılmasına ve yerlerine Sovyet tarzında inşa edilen yapıların ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir.⁸ En belirgin değişiklik ise, 1946 yılında Königsberg'in adının, aynı yıl içinde hayatını kaybeden Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı Mikhail Kalinin'in anısına “Kaliningrad” olarak değiştirilmesiyle yaşanmıştır.⁹ Kaliningrad'daki Sovyet güçlerinin temel amaçlarından biri de, literatürde “etnik temizlik” olarak adlandırılan ve belirli etnik grupların zorla sınır dışı edilmesini içeren uygulamanın hayata geçirilmesi olmuştur.¹⁰ Böylelikle Sovyet hükümeti, bölgede kalan Almanların sürülmesinden sonra Kaliningrad'ı komünist rejimin sadık destekçileri olan ve Rusça konuşan bireylerle yeniden iskan etmeyi amaçlamıştır. Diğer bir deyişle, bu

5 Ekaterina Kiseleva, “Kaliningrad Transit: Why to Facilitate?” (MSc Thesis, 2005), s. 12

6 Ingmar Oldberg, “Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave” (Stockholm: Swedish Defence Research Agency, Haziran 2001), 12

7 Christopher S. Browning ve Pertti Joenniemi, “The Identity of Kaliningrad: Russian, European or a Third Space?,” in *The Baltic Sea Region in the European Union: Reflections on Identity, Soft-Security and Marginality*, ed. Fabrizio Tassinari (BaltSeaNet, 2003), 69.

8 Oldberg, op. cit., 12

9 Browning ve Joenniemi, op. cit., 70.

10 Diener ve Hagen, *Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave*, 572

stratejik bölge demografik bir değişim için hedeflenmişti.¹¹ Bu doğrultuda Almanlar bölgeden uzaklaştırılırken, Rus Belarus ve Ukrayna halkları bölgeye yerleştirilmiştir.¹² Sonuç olarak Kaliningrad, Sovyetler Birliği'nin ilerici toplumsal değerlerini simgelemek ve tarihsel anlatılara Sovyet bakış açısını sunmak için yeniden inşa edilmiştir.¹³

Kaliningrad, Sovyetler Birliği'nin stratejik askeri planlamasında ve altyapısında önemli bir rol üstlenmiştir. Bilhassa, Stalin'in bölge üzerindeki iddiasının ve bölgeyi elinde tutmasının altında yatan temel faktör de açık bir şekilde askeri ve stratejik çıkarlardan kaynaklanmıştır.¹⁴ Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Kaliningrad, ciddi bir dönüşüm geçirecek Baltık Denizi'nde stratejik bir konuma sahip bir "askeri üs" haline gelmiştir.¹⁵ Kaliningrad; zaman içerisinde bölgeye yerleştirilen 100.000'den fazla aktif personelden oluşan bir askeri gücü, geniş bir askeri-endüstriyel kompleksi ve personelin taleplerini karşılayacak şekilde özelleştirilmiş bir sivil altyapısıyla Sovyetler Birliği'nin en ağır şekilde askerleştirilmiş bölgelerinden biri olarak öne çıkmıştır.¹⁶ Soğuk Savaş sırasında Kaliningrad Oblastı'nda 100.000 ila 300.000 arasında Sovyet askeri personeli konuşlandırılmış ve iki temel amaca hizmet etmişlerdir. Bu noktada söz konusu askeri güç bir yandan koruyucu bir kalkan görevi görerek olası bir işgali caydırıp bölgeyi korurken, öte yandan Batı Avrupa'ya karşı saldırı operasyonları için potansiyel bir hazırlık alanı olarak kullanılma kapasitesine de sahip olmuştur.¹⁷ Soğuk Savaş dönemi boyunca bölge aynı zamanda Moskova tarafından Baltık bölgesini gözlemlemek ve Polonya'ya baskı uygulamak için bir araç olarak da kullanılmıştır.¹⁸ Bunun yanında Kaliningrad, tamamen silahlı kuvvetlerin ve askeri sanayinin kontrolü altında olmuş ve barındırdığı sivil altyapısı özellikle askeri gereksinimleri karşılamak üzere tasarlanmıştır. Batı dünyasının bakış açısına göre bölge, yalnızca Sovyetler Birliği'nin bir askeri kalesi olarak algılanmış ve önemli bir siyasi etkiden yoksun bulunmuştur.¹⁹ Diğer önemli bir nokta ise Kaliningrad'ın Baltık Askeri Bölgesi'nin bir parçası olup Sovyet Baltık Filosu ve 11. Muhafız Ordusu'na ev sahipliği yapması olmuştur. Sovyet Baltık Filosu karargahının Leningrad'dan Kaliningrad'a taşınması, Baltiysk'in önemli bir deniz üssü olarak kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle Baltiysk limanı, Sovyetler Birliği'nin Baltık Filosu için güvenilir bir sığınak görevi

11 Ibid, 573

12 Arthur Collins, "Kaliningrad and Baltic Security" (MSc Thesis, 2001), s. 9

13 Roman Cybriwsky, "Königsberg and Kaliningrad: An Historic European City and a Strategic Exclave of Russia," *Focus on Geography* 56, no. 4 (Aralık 2013): 117

14 Alexander Sergounin, "Kaliningrad: Russian Outpost or Window on Europe?" (Budapest: Central European University Center for Policy Studies, 2004), 2

15 James Horris, "Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations," *Towson University Journal of International Affairs* 47, no. 1 (2014): 26

16 Ingmar Oldberg, "The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region," *The Journal of Slavic Military Studies* 22, no. 3 (Ağustos 2009): 353

17 Diener ve Hagen, *Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave*, 574

18 Magdalena Dembińska, Frédéric Mérand, ve Anastasiya Shtaltovna, "Conflict and Cooperation between Europe and Russia: The Autonomy of the Local," *East European Politics* 36, no. 4 (Haziran 2020): 485

19 Oldberg, *Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave*, 13

görerek onu kuzey sularının zorlu koşullarından korumuştur.²⁰ Kaliningrad’da konuşlanmış olan 11. Muhafız Ordusu ise, tanklar, füzeler ve uçaklar da dahil olmak üzere yüksek bir saldırı kapasitesine sahip olmuştur. Buna paralel olarak, askeri-endüstriyel kompleks bölge ekonomisinin önemli bir bileşeni olarak faaliyet göstermiştir.²¹

Sovyet döneminde bölgenin öne çıkan bir diğer özelliği ise başta sivillerin erişimi olmak üzere bölgeye serbest erişimin engellenmesidir. Bu bağlamda söz konusu dönemde Kaliningrad’ın sınırları Polonya ve Batı bölgelerine tamamen kapatılmış ve Sovyet vatandaşlarının bile bölgeye erişimi kısıtlanmıştır.²² Böylelikle, yabancıların yüksek düzeyde askerileştirilmiş ve kapalı bir statüye sahip olan bu bölgeye girmeleri yasaklanmıştır. Dolayısıyla Kaliningrad, güçlü askeri altyapısıyla tanınan bir garnizon kentinin sembolik bir örneği olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Kaliningrad’a sürekli yeni askeri personelin gelmesi ve bu personelin rotasyonu Sovyet merkeziyle yüksek derecede entegrasyon göstermiştir.²³

Diğer taraftan Kaliningrad, büyük ölçüde askerileşmeye öncelik verilmesi nedeniyle düşük verimlilik ve sınırlı ekonomik çeşitlilikten de muzdarip olmuştur. Bu noktada Mihail Gorbaçov iktidara gelene kadar bu sorunu çözmek için kayda değer bir çaba gösterilmeden kaynaklar sürekli olarak tüketilmiştir. Ardından gelen süreçte Perestroyka ve Glasnost’un ulusal siyasi ve ekonomik alanlarda etkili güçler olarak ortaya çıkması, Kaliningrad’daki yetkilileri bir serbest ekonomik bölge kurulmasını önermeye sevk etmiştir. Söz konusu öneri, bölgenin odağını NATO ile çatışan bir askeri üs olmaktan çıkarıp, ekonomik büyüme ve kalkınmayı teşvik ederek Batı Avrupa’ya açılan müreffeh bir bölge haline getirmeyi amaçlamıştır.²⁴ Tüm bu çabalara rağmen Kaliningrad, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte tamamen farklı bir senaryoyla karşı karşıya kalmıştır.²⁵ Böylelikle, Batı ile ılımlı ilişkilerin gelişmesini tetikleyebilecek bir ekonomik bölge haline getirilmesi planlanan Kaliningrad, Soğuk Savaş sonrası oluşan konjonktürde Rus ulusal güvenliğinin başlıca konularından biri haline gelmiştir.

3. 1990’lı Yıllarda Kaliningrad ve Bölgenin Askeri Güvenliği

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması, Kaliningrad’ın coğrafi konumunda ve Rusya’nın hem iç hem de dış ilişkilerinde derin bir değişikliğe yol açmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından halef devlet olan Rusya Federasyonu, Sovyet cumhuriyetleri arasındaki iç sınırların bağımsız olan devletler arasındaki uluslararası sınırlara dönüşmesi nedeniyle önemli engellerle karşılaşmıştır. Bu gelişmeyle birlikte daha önce Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin bir parçası olan Kaliningrad, Rusya Federasyonu’nun egemenlik

20 Demir, Anklav, Eksklav ve Uç Topraklar-Güvenlik İlişkisi, 63

21 Nivedita Das Kundu, “Kaliningrad: Russian Enclave in the European Union,” *Strategic Analysis* 27, no. 4 (Ekim 2003): 629

22 Sergounin, Kaliningrad: Russian Outpost or Window on Europe?, 2

23 Brian Vitunic, “Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and the European Union,” *Intermarium* 6, no. 1 (2003): 3

24 Diener ve Hagen, Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave, 574

25 Sergounin, Kaliningrad: Russian Outpost or Window on Europe?, 2

yetkisi altına girmiştir. Ancak üç Baltık ülkesinin bağımsızlıklarını kazanmasının bir sonucu olarak, Litvanya ve Polonya ile sınırları olan bölge coğrafi olarak Rusya anakarasının geri kalanından ayrı düşmüştür.²⁶ Sonuç olarak Kaliningrad, bir eksklav olarak ortaya çıkarak önemli bir dönüşüm geçirmiş ve böylece jeopolitik konumuyla ilgili problemlere ilişkin endişeleri artırmıştır. Yeni bir jeopolitik durumun ortaya çıkması, bölgeye temel ihtiyaçların, enerji ve hammadde tedarikinin, ulaşımın ve askeri geçişin sağlanmasında birçok zorluğa yol açmıştır. Bu doğrultuda yeni bir gümrük, sınır geçişi ve konsolosluk altyapısının kurulması zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla, Rusya'nın anakarasından kopuk olma hissi Kaliningrad'da yaygın olarak etkisini göstermeye başlamıştır.²⁷ Bu süreçte Rusya'nın Kaliningrad'a yönelik yaklaşımı ise tutarsızlık göstermiştir. Bilhassa, zaman içerisinde bölgenin askeri önemini korumaya çalışan muhafazakar güçler ile bölgenin genişlemesini ve erişilebilirliğini savunan liberal güçlerin çatışan hedefleri gündeme gelmiştir.²⁸

Kaliningrad eksklavyı aynı zamanda Rusya'nın en batı bölgesi haline geldiğinden dolayı bölgenin stratejik değeri de önemli ölçüde artmıştır.²⁹ Nihayetinde, bölgenin değeri sembolik ve stratejik faktörlerin bir kombinasyonu ile belirlenmiştir. Sembolik olarak Rus siyasi söylemi, Kaliningrad'ı haklı bir kazanım ve Rusya'ya ait bir İkinci Dünya Savaşı ganimeti olarak vurgulamıştır. Özellikle bu söylemde Kaliningrad'ın Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Rus halkının zorlu Nazi Almanyası'na karşı başarılı direnişinin anılmasında sembolik bir rol üstlendiği ön plana çıkarılmıştır.³⁰ Moskova'nın eylemlerinin ardındaki stratejik faktör ise, bölgenin jeopolitik öneminden yararlanmaya çalıştıkça belirginleşmiştir. Bu faktör, hem Kaliningrad'ın Batı'ya karşı askeri bir üs olarak korunmasını hem de Rusya'nın Batı dünyasıyla bütünleşmesini kolaylaştıracak bir araç olarak kullanılmasını içermiştir.³¹ Böylelikle bölge, özellikle sert güvenlik meseleleriyle ilgili olarak hızla Rusya'nın diplomatik gündeminin ve stratejik planlarının önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte kırılğan bir hükümete sahip olan Rusya Federasyonu ciddi ekonomik zorluklarla boğuşmuştur. Bununla birlikte Sovyet sonrası dönemin başlarında, Rusya'nın bölge üzerindeki egemenliğini ne ölçüde etkili bir şekilde sürdürebileceği belirsiz hale gelmiştir. Bu bağlamda Moskova, jeopolitik konumu ve stratejik önemi nedeniyle Kaliningrad üzerinde doğrudan kontrol sağlamayı tercih etmiştir. Bunun

26 Christopher Preston, "Russia in the EU or the EU in Russia? Approaches to Kaliningrad," in *Through the Paper Curtain: Insiders and Outsiders in the New Europe*, ed. Julie Smith ve Charles Jenkins (Birleşik Krallık: Blackwell Publishing Ltd, 2003), s. 8

27 Sergounin, op. cit., 2

28 Susanne Nies, "Governance and Diplomacy as Attributes of a Great Power: Russia and the Three Enclaves – Kaliningrad, Nagorno-Karabakh and Nakhchivan," in *Russia: Re-Emerging Great Power*, ed. Roger E. Kanet (U.S.: Palgrave Macmillan, 2007), s. 135

29 Żyła, Kaliningrad Oblast in the Military System of the Russian Federation, 102

30 William DiRubbio, "Countering Kaliningrad's Threat to NATO," *The RUSI Journal* 167, no. 6/7 (Şubat 2023): 84

31 Alvydas Jokubaitis ve Raimundas Lopata, "Geopolitical Transformation of the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation," *Baltic Region* 4, no. 2 (2010): 31

yanında Rusya'daki merkezîyetçiler tarafından uygulanan baskılara karşılık olarak federal yetkililer, federasyonun desteğine büyük ölçüde bağımlı olan bölge üzerindeki hakimiyetlerini sıkılaştırmaya çalışmışlardır. Bu durum 1991 ve 1998 yılları arasında özellikle bölgeyi hedef alan 15'ten fazla kanunun uygulanmasıyla kendini göstermiştir.³² Kremlin'in 1990'ların başında ortaya çıkan Kaliningrad'ın Rusya'dan olası ayrılığı veya ilhakı konusundaki endişesi ise, sert güvenlik meseleleri ve jeopolitik çatışmalarla ilgili endişelere bırakmıştır. in yerini almaya başlamıştır. Bilhassa, Kaliningrad'a sınırı olan ülkelerdeki siyasi partiler arasında bölgenin sahipliği tartışmalı bir konu olmuştur. Bu çerçevede, ağırlıklı olarak Litvanya, Polonya ve Almanya'dan olmak üzere çeşitli milliyetçi grupların ısrarla Kaliningrad üzerinde hak iddia etmeleri durumu daha da karmaşık hale getirmiştir.³³ Özellikle, bölgenin Almanya ile yeniden birleşmesi ve ardından yeniden Almanlaştırılması eski Doğu Prusya ile bağları olan Alman milliyetçileri tarafından tutkuyla savunulmuştur.³⁴ Bu iddialara rağmen Kaliningrad, herhangi bir yabancı devletin doğrudan hak talebine konu olmamıştır. Bu doğrultuda Almanya, Litvanya ve Polonya hükümetleri Rusya'nın toprak bütünlüğünü kabul etmiş ve bu da Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolünün uluslararası alanda tanınmasına yol açmıştır. Bu noktada, Rusya'nın karşı iddiaları irredantist girişimleri etkili bir şekilde bastırmıştır.³⁵ Bu bağlamda, yabancı güçlerin bölge üzerindeki hak iddiaları Rusya'nın egemenliğine yönelik gerçek bir tehdit oluşturmamıştır. Bu iddialar genellikle bölgedeki Rus askeri güçlerinin varlığı için bir bahane olarak gösterilse de Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolüne yönelik ciddi bir meydan okumayı temsil etmemiştir.³⁶ Aksine, Rusya'nın Kaliningrad üzerindeki kontrolünü pekiştirmesi komşu ülkeler arasında bölgenin askeri bir üs olarak kalma potansiyeline ilişkin endişelere yol açmıştır.

Kaliningrad askeri açıdan 1990'larda önemli değişikliklere uğramış ve bu da bölge üzerinde çeşitli etkilere yol açmıştır. Özellikle Varşova Paktı'nın dağılmasının ve ardından Sovyetler Birliği'nin çöküşünün Kaliningrad'daki askeri varlık üzerinde kuşkusuz geniş kapsamlı sonuçları olmuştur. Bu noktada, 1990'ların başında Kaliningrad'ın askeri önemindeki ciddi düşüş Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki karşıt bloğun dağılmasının ardından yaşanan genel rahatlamaya bağlanmıştır. Ayrıca Rusya, bu dönemde başta ekonomik kriz olmak üzere önemli iç sorunlarla karşılaşmış ve bu da bölgenin askeri öneminin azalmasına yol açan koşullara katkıda bulunmuştur.³⁷ Diğer taraftan, Kaliningrad'daki askeri varlığının azaltılmasının nedeni sadece 1990'lardaki Rus ekonomik krizinin yol açtığı mali kısıtlamalar değil, aynı zamanda Rusya'nın Çeçenistan'daki güney sınırı boyunca asker konuşlandırma gerekliliği olmuştur.³⁸ Özellikle 1990'ların sonunda, Kaliningrad'da konuşlanan mekanize ve deniz piyade birlikleri

32 Sergounin, Kaliningrad: Russian Outpost or Window on Europe?, 5

33 Diener ve Hagen, Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave, 576

34 Oldberg, Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave, 19

35 Diener and Hagen, op. cit., 576

36 Oldberg, op. cit., 22

37 Żyła, Kaliningrad Oblast in the Military System of the Russian Federation, 104

38 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 36

dönüşümlü olarak Kuzey Kafkasya'da bulunan Çeçenistan'daki operasyonlara katılmıştır.³⁹ Bu dönemde Kaliningrad, Rusya'nın Avrupa kıtasında elinde kalan son toprak parçası olmuş ve Baltiysk de Rus Baltık Filosunun tek ileri üssü olarak büyük önem kazanmıştır.⁴⁰ Bu süreçte Rusya, ilk olarak askeri güçlerini Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinden çekmek zorunda kalmıştır.⁴¹ Özellikle Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını yeniden kazanması, bölgede konuşlu Sovyet birliklerinin Kaliningrad'a taşınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, Kaliningrad'ın söz konusu bölgelerden çekilen Sovyet birlikleri için bir toplanma yeri haline gelmesine yol açmıştır.⁴²

1990'ların başında Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinden çok sayıda askeri birlik ve teçhizatın Kaliningrad üzerinden çekilmesi, bu bölgede geçici bir askeri güç artışına neden olsa da sonrasında bölgede daha az sayıda birliğin konuşlandırılması askeri personelin sahip olduğu silah ve teçhizat miktarının azalmasına yol açmıştır.⁴³ Dolayısıyla, Rus askeri güçlerinin çekilmesi, bölgenin askeri önemini büyük ölçüde azaltmıştır. Bu noktada, bölgedeki askeri personel varlığı önemli bir düşüş yaşayarak 250.000'den yaklaşık 20.000 seviyelerine gerilemiştir.⁴⁴ Yaklaşık %85'e varan bu azalmanın başlıca nedeni, Baltık Denizi gibi kapalı su alanlarında savaş etkinlikleri önemli ölçüde azalan büyük gemilerin hizmetten çekilmesi olmuştur. Ayrıca, 1990'dan 1999'a kadar olan dönemde Kaliningrad'daki hava kuvvetlerine ait savaş teçhizatının hacminde de önemli bir düşüş yaşanmıştır.⁴⁵ Böylelikle bölge, 1990'lı yıllarda Sovyet askeri kapasitesinin çöküşünün ve yerel ekonomik faaliyetlerin birincil kaynağını oluşturan askeri-sanayi kompleksinin azalan gücünün sonuçlarıyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶

Kaliningrad'ın askeri öneminin azalmasının ardından Moskova'daki yetkililer, bölgenin karşılaştığı ekonomik ve coğrafi zorlukları ele almak için özel tedbirler alınması gerektiğini kabul ederek 1991 yılında bölgeyi tüm üçüncü ülkelerden gümrüksüz ithalata izin veren bir serbest ekonomik bölge olarak belirlemiştir. Ancak 1991 ve 1995 yılları arasında gösterilen çabalara rağmen, Rusya'nın o dönemde serbest piyasa operasyonlarına yönelik kararsız tutumunun da etkisiyle sınırlı sayıda olumlu sonuçlar elde edilmiştir.⁴⁷ Bu dönemde Kaliningrad'ın Rusya'nın güvenliği için önemi ülkenin askeri liderliği tarafından vurgulansa da Moskova bölgedeki askeri varlığını azaltmaya yönelik ılımlı önlemler olarak silahsızlanmaya olan bağlılığını göstermiştir.⁴⁸ Özellikle, Gorbacov'un yumuşama ve silahsızlanma politikasının dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından sürdürülmesi, 1993'ten bu yana Kaliningrad

39 Bartosz Cichocki, Katarzyna Pelczynska-Nalecz, ve Andrzej Wilk, "The Kaliningrad Oblast in the Context of EU Enlargement" (Warsaw: Center for Eastern Studies, Temmuz 2001), 58

40 Oldberg, Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave, 14

41 Oldberg, The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region, 354

42 Żyła, op. cit., 104

43 Oldberg, Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave, 14

44 Das Kundu, Kaliningrad: Russian Exclave in the European Union, 630

45 Żyła, op. cit., 105-108

46 Michael Rywkin, "The Western Borderlands of the Former Soviet Union," *American Foreign Policy Interests* 17, no. 1 (Şubat 1995): 8

47 Preston, Russia in the EU or the EU in Russia? Approaches to Kaliningrad, 153

48 Collins, Kaliningrad and Baltic Security, s. 13

bölgesindeki birliklerin kademeli olarak azaltılmasında kayda değer bir etkiye sahip olmuştur. Bu durum, uluslararası anlaşmalarda belirtilen seviyelerin sürekli olarak altında kalan bir silah ve cephane stokunun muhafaza edilmesiyle sonuçlanmıştır. Yine bu dönemde Kaliningrad Valisi, Başkan Yeltsin tarafından Kaliningrad ve Litvanya arasında bölgesel ortaklığı teşvik edecek bir yapının kurulması için tavsiyelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir.⁴⁹ Bu süreçte bölgenin olası saldırılara karşı hassasiyeti göz önüne alındığında, askeri güçlerin öncelikli odak noktası savunma önlemleri olmuş ve dolayısıyla bölgenin askeri yapısı tamamen savunmaya yönelik bir dönüşüm geçirmiştir.⁵⁰

1990'lı yıllar boyunca, Rusya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kaliningrad'ın da askeri hazırlık durumunda bir düşüş yaşanmıştır. Bunun başlıca nedeni, askeri personel arasında pratik ve yeterlilik eksikliğine yol açan sınırlı sayıda tatbikatların yapılması olmuştur. Ayrıca, bakım ve onarım faaliyetlerinin ihmal edilmesi askeri altyapılardaki bozulmayı daha da kötüleştirmiştir. Bunun sonucunda, birçok askeri sanayi ya küçültülmüş ya da sivil ve ihracat odaklı işletmelere dönüştürülmüştür. Örneğin Kaliningrad'ın ana askeri tersanesi olan ve bölgedeki kapsamlı silah sistemleri üretimi yapan tek işletme olarak bilinen "Yantar'ın" bazı bölümleri bu dönüşümden etkilenmiştir.⁵¹ Ayrıca, çok sayıda askeri garnizon ve arazinin sivil otoritelere devredilmesi de askeri altyapının genel olarak bozulmasına katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak, Baltiysk'teki limanın bir kısmı dış ticarete tahsis edilmiş ve bölgenin uluslararası alana ticari yönden katılımını artırmıştır.⁵² Sonuç olarak Kaliningrad, 1990'larda ekonomik krizin yarattığı koşullarda önemli bir dönüşüm yaşamış ve kapalı bir askeri üsten nispeten sivilleştirilmiş bir bölgeye dönüşmüştür. Batı'ya daha fazla açılma yönündeki bu değişim ise, Kaliningrad'ın kendine özgü bir bölgesel kimlik geliştirmesini sağlayarak onu diğer Rus bölgelerinden ayırmıştır.⁵³

1994 yılında ise Kremlin, Kaliningrad'ın askeri ve siyasi öneminin yeniden değerlendirilmesinin önünü açmak için çeşitli önlemler almaya başlamıştır.⁵⁴ Bu dönemde, Kaliningrad'daki serbest ekonomik bölge rejimi sona ermiş ve bunu özel bir savunma bölgesinin oluşturulması takip etmiştir. Rus ordusu tarafından belirlenen bölge Kaliningrad Özel Bölgesi olarak anılmaya başlanmış ve 11. Muhafız Ordusu ile Baltık Filosu'nun karargahlarına ev sahipliği yapmıştır.⁵⁵ Bu özel savunma bölgesi, hem Savunma Bakanlığı'na hem de genel karargah'a karşı sorumlu

49 Česlovas Laurinavičius, "The Euro-Atlantic Integration and the Future of Kaliningrad Oblast" (Vilnius: NATO Euro-Atlantic Partnership Council, 2002), 30

50 Oldberg, Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave, 14

51 Yuri Zverev, "The Kaliningrad Defence Industry: Problems of Conversion," *Defence and Peace Economics* 9, no. 4 (Ağustos 1998): 395

52 Oldberg, The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region, 355

53 Ibid, 357

54 Sergey Sukhankin, "Kaliningrad in the Post-Crimea Russia. A Bastion or a Weak Link?" (Paris: French Institute of International Relations (Ifri), 2021), 10

55 Mark Kramer, "Kaliningrad Oblast, Russia, and Baltic Security" (Washington D.C.: PONARS Eurasia, Ekim 1997), 3

olan Baltık Filosu Komutanı'nın doğrudan denetimi altına verilmiştir.⁵⁶ Bunu takiben Baltık Filosu, 1994 yılından itibaren NATO kuvvetleriyle birlikte Baltık Denizi'nde gerçekleştirilen ortak askeri tatbikatlara katılmaya başlamıştır. Ayrıca filo, yabancı donanma gemilerini Baltiysk limanında ağırlamaya başlamıştır.⁵⁷

Kaliningrad'daki askeri unsurların sayısının azalmasına rağmen, komşu Baltık ülkeleri ve Polonya bölgeye ilişkin kaygılarını sürdürmüş ve 1990'lar boyunca bölgenin askeri unsurlardan arındırılmasını ısrarla talep etmiştir. Özellikle, Rus ordusunun Batı'daki üslerinden kademeli olarak çekilmesiyle birlikte Kaliningrad'ın Sovyet döneminden kalma cephe kuvvetlerinin toplanma merkezi olarak ortaya çıkması bu ülkeler arasında derin endişelere yol açmıştır.⁵⁸ Bu noktada Litvanya, Kaliningrad ve Belarus arasında sıkışık kalarak kendisini istikrarsız bir konumda bulmuştur. Bilhassa Belarus, 1994'ten bu yana Rusya ile askeri işbirliğini giderek derinleştirdiği için bu durum Litvanya'nın güvenlik endişelerini artırmıştır. Bunun yanında, hem Baltık ülkeleri hem de Polonya, Kaliningrad'da yönelik tehdit algılarını araçsallaştırarak NATO üyeliğine kabul edilmek için argümanlarını etkili bir şekilde güçlendirmişlerdir. Bu ülkelerin NATO'ya katılma çabası, Kaliningrad çevresindeki güvenlik dinamiklerinde kayda değer dönüşümlere yol açmıştır. Bu doğrultuda NATO'nun sınırlarının genişleme eğiliminde olması, Rusya'da güvenlik endişelerine yol açmış ve bu durum Kaliningrad bölgesi de dahil olmak üzere Rusya'nın Baltık Denizi'ndeki güvenlik pozisyonuna zarar gelmemesi konusunda bilinçli bir çaba sarf edilmesine neden olmuştur.⁵⁹ Dolayısıyla Rus yetkililer, Kaliningrad'daki askeri varlığı azaltmak yerine artırma niyetinde olduklarını açıklamış ve bölgenin askeri açıdan stratejik önemini tekrardan vurgulamaya başlamışlardır. Örneğin Başkan Yeltsin, tekrardan adaylığını koyduğunu 1996'daki seçim kampanyası sırasında Kaliningrad ve Baltiysk'i ziyaret ederek Rusya'nın bölgeye sahip çıktığını net bir şekilde göstermiştir.⁶⁰ Aynı yıl içinde Kaliningrad'ın statüsü özel ekonomik bölge statüsüne yükseltilerek bölgeye gümrüksüz ithalatın kolaylaştırılmasını ve yeniden işlenen malların bölge içinden Rusya'ya yeniden ihraç edilmesini kapsayan bir dizi avantaj sağlanmıştır.⁶¹ Bu dönemde Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomirdin, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde yaptığı açılış konuşmasında Rusya'nın Baltık ülkelerinin çabalarına ilişkin tutumunu yineleyerek NATO'nun doğu bölgesine doğru genişlemesinin büyük bir stratejik hata olarak değerlendirmiştir.⁶² Ayrıca zirvede, bölgede güvenliğin sağlanması ve Rusya'nın Kaliningrad'daki silahlı kuvvetleri ile Baltık silahlı kuvvetleri arasında askeri işbirliğinin teşvik edilmesi karşılığında Baltık ülkelerinin

56 Jokubaitis ve Lopata, *Geopolitical Transformation of the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation*, 33

57 Oldberg, *Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave*, 15

58 Collins, *Kaliningrad and Baltic Security*, s. 13

59 Clive Archer ve Tobias Etzold, "The European Union and Kaliningrad: Taking the Low Road," *Geopolitics* 15, no. 2 (Mayıs 2010): 334

60 Oldberg, *op. cit.*, 16

61 Michael Rywkin, "An Odd Entity: The Case of the Kaliningrad Enclave," *American Foreign Policy Interests* 25, no. 3 (Haziran 2003): 213

62 J. L. Black, "Russia and NATO Expansion Eastward: Red-Lining the Baltic States," *International Journal* 54, no. 2 (1999): 256

herhangi bir askeri ittifaka katılmaktan kaçınmaları istenmiştir. Bunun ardından 1997 yılında sonuçlandırılan NATO-Rusya Kurucu Yasası ise işbirliği için net kurallar getirmekte başarısız olmuş ve bu da Rusya ile NATO arasındaki ilişkinin temelini oluşturan güvensizliği daha da körüklemekten başka bir işe yaramamıştır.⁶³ Bu anlaşma sayesinde NATO'nun genişlemesine meşruiyet kazandırılmış ve böylece NATO'nun Baltık bölgesindeki varlığının artmasına olanak sağlanmıştır. Diğer taraftan bu durum Rusya'nın Kaliningrad'ı savunmasını meşru kılmıştır.⁶⁴ Sonuç olarak, Kaliningrad bölgesinin jeostratejik açıdan güvenlik ve savunma rolü, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi nedeniyle Kremlin tarafından ön plana çıkartılmıştır.⁶⁵

Bu gelişmeler doğrultusunda 1997 yılında, 11. Muhafız Ordusu dağıtılmış ve bölgenin güvenliği Kaliningrad askeri bölgesini de içine alan Leningrad bölgesi tarafından üstlenilmiştir.⁶⁶ Sonrasında, Baltık Denizi'nin güney kesimindeki Rus ulusal çıkarlarının korunmasına yönelik zorunlu ihtiyaca karşılık olarak 28 Temmuz 1998'de "Kaliningrad Özel Bölgesi" kurulmuştur. Bu karar resmi olarak ilan edilerek bölgenin güvenlik ve refahının sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.⁶⁷ Rusya, Polonya'nın 1999 yılının Mart ayında NATO'ya katılmasını bir tehdit olarak algılamış ve Polonya topraklarında NATO güçlerinin varlığını onaylamadığını ifade etmiştir. Baltık ülkelerinin NATO üyeliği olasılığı ise Rusya tarafından daha da güçlü bir muhalefetle karşılanmıştır. Özellikle Litvanya, Moskova için bir endişe kaynağı olmuştur. Çünkü Litvanya'nın üyeliğe kabul edilmesi halinde Kaliningrad tamamen NATO üyesi devletler tarafından kuşatılmış bir konumda olması öngörülmüştür. Ayrıca Rusya, NATO'nun Baltık ülkelerinde askeri üsler kurmasına karşı çıkararak NATO'nun bu ülkeleri savunabilmesinin tek yolunun nükleer silahlara başvurmak olduğunu savunmuştur.⁶⁸ Bu doğrultuda Rus yetkililer, NATO'nun genişlemesini engellemek amacıyla Litvanya ile yaptıkları sınır anlaşmasının onaylanmasını kasıtlı olarak erteleyip Kaliningrad'ın tekrardan askeri bir üs olarak yeniden faaliyete geçebileceği konusunda uyarılarda bulunmuşlardır.⁶⁹ Özellikle Rusya, NATO'nun Polonya'ya doğru genişlemesini engellemek amacıyla Kaliningrad'a taktik nükleer silahların konuşlandırılmasının zorunlu kılınacağını iddia etmeye başlamıştır.⁷⁰ Bunun arkasındaki gerekçe ise Polonya'nın Kaliningrad bölgesine yakınlığının, Polonya'nın ittifaka girmesinin

63 Anna-Sophie Maass, "Kaliningrad: A Dual Shift in Cooperation and Conflict," *East European Politics* 36, no. 4 (Mayıs 2020): 524

64 Collins, Kaliningrad and Baltic Security, s. 22

65 Gennady M. Fedorov, "On the Economic Security of Russia's Kaliningrad Exclave," *Baltic Region* 12, no. 3 (2020): 51

66 Vitunic, Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and the European Union, 3

67 Sergey Sukhankin, "Kaliningrad and Baltic Sea Region Security" (Barcelona: Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB), 2017), 25

68 Oldberg, Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave, 15

69 Diener ve Hagen, Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave, 577

70 Christopher S. Browning, "The Internal/External Security Paradox and the Reconstruction of Boundaries in the Baltic: The Case of Kaliningrad," *Alternatives: Global, Local, Political* 28, no. 5 (Kasım 2003): 568-569

ardından Rusya ile NATO arasındaki sınırın önemli ölçüde genişlemesine yol açmış olmasıdır.⁷¹ Böylelikle, eski doğu bloku ülkeleri NATO'ya üye olmaya çalıştıkça Moskova'nın uyumluluk ve karşılıklı askeri unsur azaltma eylemleri durma noktasına gelmiştir. Rusya bu genişlemeyi sınırlarına yönelik tehditkar bir girişim olarak algılamış ve Litvanya'nın Polonya'nın izinden giderek NATO'ya katılması halinde Rusya'nın Kaliningrad'daki askeri varlığını yoğunlaştırarak potansiyel olarak taktik nükleer silahların konuşlandırılmasını da içerecek şekilde karşılık vereceğini açıkça ifade etmiştir.⁷² Bu bağlamda, Rusya'nın 1990'lar boyunca Baltık ülkelerinin NATO'ya tam üyelik başvurusu yaparak kendi ulusal güvenlik çözümlerini aramalarına karşı gösterdiği kararlı muhalefet, Rusya'nın çeşitli jeopolitik manevraları tereddütsüz bir şekilde kullanmasının etkili bir örneğini teşkil etmiştir.⁷³ Neticesinde; saldırgan ve iddialı bir diplomasi stratejisi uygulayan Kremlin, Rusya'nın muhalefetinin ciddiyetini göstermek ve Baltık devletlerini NATO'ya katılmaktan caydırmak için Kaliningrad'a nükleer silahlar konuşlandırmaya başlamıştır.⁷⁴

Diğer bir önemli nokta da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Letonya ve Estonya'daki önemli hava savunma tesislerinin kaybedilmesi nedeniyle bölgenin hava savunması açısından öneminin Rusya için önemli ölçüde artması olmuştur.⁷⁵ Bunu takiben, Rus ordusunun dönemin envanterindeki en gelişmiş karadan havaya füze sistemi olan "S-300'ler", Federasyon'daki diğer tüm bölgelere kıyasla daha yoğun bir şekilde Kaliningrad'a konuşlandırılmıştır.⁷⁶ Ayrıca 1999 yılının yaz aylarında Rusya, Kaliningrad'da Belarus ile işbirliği içinde "Zapad-99" olarak bilinen kapsamlı bir askeri tatbikat gerçekleştirmiştir. Bu tatbikat, nükleer silahlar kullanılarak Kaliningrad'a yapılacak olası bir NATO saldırısına karşı savunmayı simüle etmeyi amaçlayan bir gerilim azaltma senaryosunu içermiştir.⁷⁷ Ayrıca, Rusya ve Belarus arasındaki askeri entegrasyon, özellikle hava savunma alanında güçlendirilmiş ve bu bağlamda Kaliningrad'ın stratejik önemi daha da vurgulanmıştır.⁷⁸ Dönemin ABD'li savunma analistleri tarafından Rusya'nın taktik nükleer silahlara bakış açısına ilişkin yapılan değerlendirme, bu silahların Zapad-99'da kullanılmasıyla oldukça pekiştirilmiştir. Buna göre, taktik nükleer silahlar Rusya tarafından temelde caydırıcı güç işlevine sahip stratejik nükleer silahların aksine savaşa katılma araçları olarak algılanmıştır.⁷⁹ Bunun yanında Rusya'nın Batı istihbaratına yönelik artan

71 Kimberly Marten, "NATO Enlargement: Evaluating Its Consequences in Russia," in *Evaluating NATO Enlargement: From Cold War Victory to the Russia-Ukraine War*, ed. James Golgeier ve Joshua R. Itzkowitz Shiffrinon (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2023), s. 216

72 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 37

73 Pami Aalto, "A European Geopolitical Subject in the Making? EU, Russia and the Kaliningrad Question," *Geopolitics* 7, no. 3 (Aralık 2002): 165

74 Collins, Kaliningrad and Baltic Security, s. 26

75 Kramer, Kaliningrad Oblast, Russia, and Baltic Security, 3

76 Collins, op. cit., s. 25

77 Raimundas Lopata, "Kaliningrad in the European Security Architecture after the Annexation of Crimea," *Lithuanian Annual Strategic Review* 16, no. 1 (Aralık 2018): 319

78 Oldberg, The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region, 358

79 Collins, op. cit., 25

endişesi, Kaliningrad yakınlarındaki hava faaliyetlerine yönelik artan denetimlerinde açıkça görülmüştür.⁸⁰ Nihayetinde, Rusya ile NATO arasındaki ılımlı ilişkiler, eski Yugoslavya'daki çatışma ve Moskova'nın Estonya ve Letonya'nın NATO üyeliklerini engellemeyi amaçlayan sınır kararlarını imzalamama kararı nedeniyle sona ermiştir.⁸¹

Kaliningrad'daki tehdit algısı, bölge bir eksklav haline geldiğinde ortaya çıkan askeri transit geçiş sorunuyla da yakından bağlantılı olmuştur. Bu noktada komşu ülkeler, Kaliningrad'ın Rusya'ya demiryolu ve karayolu bağlantıları olan Litvanya'dan geçmek zorunda olan Rus askeri personel ve teçhizatlarının nakliyesi konusunda özellikle endişelenmişlerdir. Bu konu Moskova ve Vilnius arasında önemli bir gerilime neden olmuştur çünkü Litvanya toprakları üzerinden askeri transit geçiş son derece hassas bir konu haline gelmiştir.⁸² Meselenin özünde Rusya'nın Litvanya topraklarından askeri geçişi için belirli koşulları güvence altına alma çabası yatmıştır. Moskova'nın çabaları aynı zamanda bu geçişi meşrulaştıracak siyasi anlaşmaları güvence altına alarak Litvanya'nın kendi etki alanı içinde kalmasını sağlamayı amaçlamıştır. Buna karşılık Litvanya bu eylemleri egemenliğine yönelik bir tehdit ve NATO'ya entegrasyonunun önünde bir engel olarak algılamıştır.⁸³ Bu tepkilere karşılık Rusya, bu sorunu çözmek amacıyla Litvanya ya da Polonya üzerinden bir koridor açılmasını talep etmiştir. Ancak bu fikrin hayata geçirilmesiyle Baltık ülkelerinin NATO ile bağlantısının fiilen kopacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla, Litvanya ve Polonya bu öneriyi kesin bir şekilde reddetmiştir. Neticesinde Rusya, 1993 yılında arzu ettiği koridor yerine Litvanya ile askeri bir transit anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır.⁸⁴ Anlaşmanın şartları uyarınca, karadaki tüm askeri nakliyelerin yalnızca demiryolu taşımacılığı yoluyla gerçekleştirilmesi zorunlu kılınmıştır. Ayrıca anlaşma, Rusya'nın her taşıma için önceden izin almasını, sevkiyatlarını denetime tabi tutmasını ve yüksek ücretler ödemesini gerektirmiştir.⁸⁵ Buna ek olarak Rusya, Litvanya hava sahası üzerindeki askeri uçuşlar için uçuş bazında izin talep etme yükümlülüğüne tabi olmuş ve Rus bombardıman uçakları ile savaş uçaklarının geçişi tamamen yasaklanmıştır.⁸⁶ Bunun yanında, 1993 ve 1995 yılları arasında Rusya, Litvanya'nın NATO'ya entegrasyonunu engellemek için Litvanya topraklarından Rus askeri geçişi konusunu isticmar etmeye devam etmiştir. Fakat, Litvanya'nın Kuzey-Atlantik yapılarına entegrasyonu, Rus askeri transit geçiş sürecinden etkilenmemiştir.⁸⁷

80 Oldberg, Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave, 16

81 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 37

82 Lopata, op. cit., 324

83 Jokubaitis ve Lopata, Geopolitical Transformation of the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation, 36

84 Ingmar Oldberg, "The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems," in *The Kaliningrad Region a Specific Exclave in Contemporary Europe*, ed. Arkadiusz Żukowski ve Wojciech T. Modzelewski (Paderborn: Brill, 2021), s. 249-250

85 Oldberg, The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region, 354

86 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 37

87 Jokubaitis ve Lopata, op. cit., 36

4. Vladimir Putin Döneminde Kaliningrad ve Bölgenin Askeri Güvenliği

2000 yılında Vladimir Putin'in devlet başkanı seçilmesiyle birlikte Kaliningrad, merkezi hükümetin ilgisini daha da fazla çekmeye başlamıştır.⁸⁸ Bu noktada Putin, iktidara gelmesinin ardından siyasi istikrarı yeniden tesis etmeyi en önemli önceliği haline getirmiştir. Başkan Putin, bu hedefi gerçekleştirebilmek için stratejik olarak "siloviki" olarak bilinen güvenlik sektöründe etkili olan bireylerin desteğini almıştır.⁸⁹ Özellikle, bu hedef doğrultusunda Putin'e valileri görevden alma ve federal yasaların ihlali durumunda bölgesel meclisleri feshetme yetkisi verilmiştir. Bu süreçte Rusya, devlet yetkilerinin hızlı bir şekilde yeniden merkezileştirilmesi sürecine tanık olmuş ve bu da yetkilerin bölgeler pahasına Kremlin'de toplanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylelikle Putin, bölgeler üzerindeki merkezi kontrolü arttırarak hedeflediği siyasi istikrara ulaşabilmiştir. Bu bağlamda Kaliningrad, merkezi St. Petersburg'da bulunan ve Putin'in yakın çevresinden bir bürokrat olan Viktor Cherkesov tarafından yönetilen Kuzey-Batı Federal Bölgesi'ne bağlanmıştır.⁹⁰ Bunu takiben 2000 yılının yaz aylarında Putin, Rusya Devlet Duması'nda görev yapan ve katı bir milliyetçi olan Dmitri Rogozin'i bölgeye özel elçisi olarak atamıştır. Rogozin'in birincil görevi Kaliningrad'la ilgili tüm konuları ele alarak Avrupa Birliği ile müzakerelerde bulunmak olmuştur. Böylelikle Rogozin'in yönetiminde odak noktası Kaliningrad'ın Batı Avrupa ile siyasi ve ekonomik entegrasyonundan ziyade Rusya'nın ulusal güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunmasına kaymıştır.⁹¹ Aynı yılın Temmuz ayında ise Putin, Baltiysk'e bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Baltık Filosu'na özel destek sözü vererek donanma gününü kutlamıştır. Yönetim, bölgede konuşlu askeri güçlere tam destek vermiş ve aynı zamanda federal fon taleplerini de onaylamıştır. Bu ziyarette, Rusya'nın tüm deniz ve okyanuslardaki stratejik çıkarları özellikle vurgulanmıştır. Buna ek olarak, Amerikan istihbarat raporlarına göre, Rusya'nın 2000 yılının Haziran ayında Kaliningrad'a taktik nükleer silahlar yerleştirdiği iddia edilmiştir. Bu iddialar karşısında Rus yetkililer, bölgede nükleer silahların varlığını reddetmiş ve komşu ülkelerin askeri tesislerin denetlenmesi taleplerini geri çevirmiştir.⁹² Kremlin, 2000 yılının Kasım ayındaki valilik seçimlerinde ise yerel siyasi elitler arasında hatırı sayılır bir desteğe sahip olan ve Putin'e sarsılmaz bir sadakat gösteren Baltık Filosu Komutanı Amiral Vladimir Yegorov'a açık bir şekilde destek vermiştir.⁹³ Kasım 2000 seçimlerinde Yegorov'un yeni vali olarak seçilmesi, Kaliningrad'daki Rus güvenlik çıkarlarının korunmasını sağlamıştır. Özellikle Kaliningrad'ın askerileştirilmesini savunan Yegorov, bu bölgenin Rusya'nın hem Baltık bölgesi hem de Avrupa'daki ulusal çıkarlarının korunmasında

88 Arkady Moshes, "Kaliningrad: Challenges between Russia and Europe," in *Prospects and Risks beyond ED Enlargement Eastern Europe: Challenges of a Pan-European Policy*, ed. Iris Kempe (Opladen: Leske + Budrich, 2003), s. 184

89 Laurinavičius, *The Euro-Atlantic Integration and the Future of Kaliningrad Oblast*, 31

90 Oldberg, *The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region*, 361

91 Joel C. Moses, "The Politics of Kaliningrad Oblast: A Borderland of the Russian Federation," *Russian Review* 63, no. 1 (Ocak 2004): 129

92 Oldberg, *Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave*, 17

93 Jokubaitis ve Lopata, *Geopolitical Transformation of the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation*, 33

stratejik öneme sahip olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁴ Bu doğrultuda Yegorov, Baltık filosunun stratejik öneminin Avrupa Birliği'nin genişlemesiyle artacağı görüşünde olduğundan dolayı filonun Baltiysk'te kalmasını savunmuştur. Rusya'nın güvenlik meselelerinde daha sıkı bir tutum benimsediğine dair ortaya çıkan bu işaretler, Baltık ülkelerinin endişelerini tetiklemiş ve NATO'ya katılma eğilimlerini daha da güçlendirmiştir. Yine de bu dönemde karşılıklı şüpheyle beslenen güvenlik ikilemi; Rusya, NATO ve Baltık devletlerinin ilişkileri geliştirmek ve gerilimi azaltmak için gösterdikleri işbirliği çabalarıyla etkili bir şekilde bertaraf edilmiştir. Bu bağlamda Putin'in liderliğindeki Rusya, NATO ile ilişkilerini bir kez daha normalleştirme kararı almıştır. Kaliningrad özelinde ise 2001 yılının Mart ayında vali Yegorov, Baltık ülkelerinin NATO'ya olası katılımından bağımsız olarak bölgede konuşlu askeri personelin üç yıllık bir zaman dilimi içinde yaklaşık 16,500 personele indirilmesini tasdik etmiştir.⁹⁵ 2001 yılı aynı zamanda Rusya liderleri Başbakan Mihail Kasyanov ve Başkan Putin'in Almanya ve Polonya liderleriyle görüşmek üzere yaptıkları ziyaretlere tanıklık etmiştir. Bu ziyaretlerde ele alınan konular, Kaliningrad meselesinin Rusya'nın Avrupa'ya yönelik politikasının ayrılmaz bir parçası olarak önemine işaret etmiştir.⁹⁶

2000'li yıllarda NATO ve AB'nin doğruya doğru genişlemesinden önce Kaliningrad, sadece NATO'ya karşı stratejik mücadelesi ile değil, aynı zamanda AB ve Rusya arasında bölgeden transit geçiş düzenlemelerine ilişkin karşılıklı bir anlaşmanın mevcut olmamasıyla da tanımlanan tartışmalı bir bölge olmuştur. Bu sorunu çözmek için AB, Kaliningrad ile ilgili transit geçiş düzenlemelerini yönetmek üzere geçici bir işbirliği mekanizmasına başvururken, NATO ise *İskender* füzelerinin bölgeye konuşlandırılmasının ardından güvenliği sağlamaya odaklanarak önceliklerinde önemli bir değişim geçirmiştir.⁹⁷ Bu bağlamda 2001 yılının Ocak ayında Kaliningrad, *The Washington Times*'in Rusya'nın bölgeye nükleer silahlar konuşlandırıdığını gündeme getiren haberinin ardından büyük bir ilgi toplamıştır. Bu konuşlandırma, Rusya'nın NATO'nun doğruya doğru genişlemesine karşı muhalefetini güçlendirmeyi amaçlamış ve bu tür bir genişlemeye direnme konusundaki kararlılığının açık bir göstergesi olarak hizmet etmiştir.⁹⁸

2002 yılı ise Kaliningrad'ın yoğun bir tartışma konusu haline gelmesiyle Rusya'nın siyasi alanında bir dönüm noktası olmuştur. Bunun arkasındaki itici güç, Moskova'nın özellikle AB ve NATO'nun genişlemesi karşısında Kaliningrad'ın Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak statüsünü güvence altına almaya yönelik kararlı çabaları olmuştur.⁹⁹ Özellikle Putin bu süreçte, NATO'nun Baltık devletlerine doğru genişlemesine karşı olduğunu bir kez daha açıkça ortaya koymuştur. Bunu takiben, Mart ayında Dışişleri Bakanı Igor Ivanov, Rusya'nın Kaliningrad'daki

94 Maass, Kaliningrad: A Dual Shift in Cooperation and Conflict, 520

95 Oldberg, op. cit., 17-19

96 Moses, op. cit., 125

97 Maass, Kaliningrad: A Dual Shift in Cooperation and Conflict, 517

98 Laurinavičius, The Euro-Atlantic Integration and the Future of Kaliningrad Oblast, 31

99 Evgeny Vinokurov, "Kaliningrad in the Framework of EU-Russian Relations: Moving toward Common Spaces" (Leuven: Interbrew Baillet-Latour Fund, 2004), 12

askeri varlığını azaltmak gibi bir niyeti olmadığını açıklamıştır.¹⁰⁰ Aynı yıl içinde; Baltık Filosu Komutanlığını üstlenen Vladimir Valuyev, Polonya'nın ittifaka üye olmasının ardından Kaliningrad yakınlarında artan NATO operasyonlarından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Valuyev ayrıca Baltık ülkelerinin NATO üslerine evsahipliği yapmaya ve ek askeri destek almaya hazır olduklarını da vurgulamıştır.¹⁰¹ Böylelikle, Kaliningrad konusu hızla geleneksel bir güvenlik ikilemi olarak sunulan bir meseleye dönüşmüştür. Rusya'nın Kaliningrad üzerinden etki yaratma çabaları Polonya ve Litvanya'nın NATO üyeliği konusundaki kararlılığını pekiştirmiş ve buna karşılık olarak Rusya da bölgede önemli bir askeri varlık bulundurma konusundaki kararlılığını güçlendirmiştir. Rusya'nın tezine göre NATO'nun genişlemesi ve Amerikan füze savunma sistemlerinin Orta ve Doğu Avrupa'da konuşlandırılması Kaliningrad'ı kuşatma ve izole etme amacına hizmet etmiştir.¹⁰² Dolayısıyla bu dönemde Kaliningrad'daki askeri unsurları güçlendirme faaliyetleri, Rusya'nın savunma harcamalarındaki yıllık yaklaşık %15'lik bir artışın açık bir göstergesi olmuştur.¹⁰³

2004 yılı ise, Polonya'nın AB'ye katılımı ile birlikte üç Baltık devletinin de NATO ve AB'ye katılımına sahne olmuştur. Bu çifte genişleme, Kaliningrad'ın hem AB hem de NATO toprakları tarafından tam anlamıyla kuşatılmasına yol açmıştır.¹⁰⁴ Bunun ardından 2007 yılının Şubat ayında Putin, Münih Güvenlik Konferansı'nda yaptığı konuşmada ABD'ye, Batılı devletlere ve NATO'nun genişlemesine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça dile getirmiştir. Ayrıca Putin, Moskova'nın Kaliningrad'ı araçsallaştırarak NATO'ya karşı bir önlem olarak kullanmaya hazır olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁵ Kaliningrad, özellikle 2007'de Estonya'ya yapılan siber saldırılar ve Rusya-Gürcistan çatışması sonrasında Rusya ile NATO arasındaki gerilimi daha da tırmandıran bir faktör olmuştur.¹⁰⁶ Bu çerçevede 2008 yılının sonlarına doğru Kaliningrad'ın stratejik değeri Rusya açısından bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu yılın Ağustos ayında Rusya'nın Gürcistan'ı işgali üzerine, ABD ile Polonya arasında bir askeri üs anlaşması imzalanmış ve söz konusu üsün korunması için Patriot füzelerinin konuşlandırılması gündeme gelmiştir. Bu gelişmeye karşılık Rusya, misilleme olarak nükleer silah taşıma kapasitesine sahip gelişmiş İskender füzelerinin bölgeye konuşlandırıldığını ve Kaliningrad'da elektronik saldırılara karşı bir önlem istasyonu kurduğunu ilan etmiştir.¹⁰⁷ Barack Obama'nın Kasım 2008'de ABD Başkanı seçilmesinin ardından Moskova, Varşova'nın ABD füze savunma programına katılmayı tercih etmesi halinde caydırıcı bir önlem olarak Kaliningrad'a füze yerleştirme faaliyetine devam edeceğini teyit etmiştir.¹⁰⁸ Söz konusu tehdit, Başkan Obama'nın

100 Vitunic, Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and the European Union, 5

101 Oldberg, The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region, 359

102 Diener ve Hagen, Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave, 577

103 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 37

104 Maass, op. cit., 515

105 Lopata, Kaliningrad in the European Security Architecture after the Annexation of Crimea, 319

106 Diener ve Hagen, op. cit., 578

107 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 37

108 Luca Ratti, "Back to the Future? International Relations Theory and NATO-Russia Relations since the End of the Cold War," *International Journal* 64, no. 2 (2009): 416

füze kalkanı uygulamasını durdurma kararı almasının ardından geri çekilmiş ve bu eylem de Moskova'nın İskender füzelerinin konuşlandırılmasını geri çekerek karşılık vermesine yol açmıştır.¹⁰⁹ İktidara geldikten sonra Obama yönetimi, ilişkileri yeniden başlatmak ve Moskova ile daha sağlam bir bağ kurmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çabalar, Kremlin ile belirli koşullar altında temas kurmayı ve NATO-Rusya Konseyi'nin gayriresmi toplantılarını yeniden faaliyete geçirmeyi içermiştir. Buna karşılık Moskova, Kaliningrad'a füze yerleştirme konusundaki sert tutumunu yumuşatmış, fakat 1991 tarihli stratejik silahların azaltılmasına ilişkin anlaşmanın hızla yeniden müzakere edilmesinde ısrarcı olmuştur.¹¹⁰

Her ne kadar yapıcı diplomatik temaslar gerçekleşse de, 2008-2013 yılları arasındaki dönem Kaliningrad'ın askeri kapasitesindeki niteliksel bir dönüşümün başlangıcına işaret etmiştir. Bu dönemde, üst düzey siyasi çevrelerden gelen Batı karşıtı söylem gerilimin turmanışına eşlik etmiştir. Bu söylem Rus topraklarına yakın yabancı askeri altyapının varlığı göz önüne alındığında, bölgeyi Batı ile çatışmayı tırmandırmak için bir araç olarak kullanma tehdidine dönüştürmüştür.¹¹¹ Bu bağlamda 2009 yılı, Rusya'nın Kaliningrad'ı yeniden askerileştirmesine işaret eden açık sinyallerin ortaya çıkması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹¹² Özellikle Gürcistan ile yaşanan çatışmanın ardından Rusya, ordusunu modernize etmek ve yeniden yapılandırmak için bu dönemde yoğun bir çaba içine girmiştir. Bu durum, silahlı kuvvetlerin reformuna yönelik yoğun bir çabayı gerektirmiş ve neticesinde askeri envanterin kademeli ancak tutarlı bir şekilde modernize edilmesi ile birlikte Kaliningrad'da konuşlu olanlar da dahil olmak üzere askeri birliklerin yeniden düzenlenmesi gerçekleştirilmiştir. Reform planı kapsamında Baltık Filosu'nun yeni gemilerle donatılması ve mevcut filonun modernize edilmesi planlanırken; Kaliningrad'ın kara ve hava kuvvetlerinin yanı sıra hava savunmasının da yeniden teçhizatlandırılması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda, Kaliningrad'daki birliklerin personel seviyeleri artırılmış ve neticede birliklerin ortak muharebe operasyonlarını yürütme kapasitelerini güçlendirmiştir.¹¹³ Keza bu dönemde Kaliningrad'ın askeri tersanesi Yantar'a, Rus donanması tarafından kullanılacak savaş gemilerinin üretimi için yeni siparişler verilmiştir.¹¹⁴ Böylelikle bu dönem, Kaliningrad'daki yoğun askeri varlığın yeniden canlanmasına işaret etmiş ve bölgeye erişim açısından artan zorluklara yol açmıştır. Diğer bir deyişle, bölge fiilen kısıtlı bir askeri üs statüsüne geri dönüşmüştür.¹¹⁵ Bu dönemdeki askeri tatbikatlarla ilgili olarak; Kaliningrad'da konuşlu birlikler, bölgenin izolasyonu nedeniyle bağımsız operasyonel faaliyetler yürütme ve askeri eğitimler sırasında muharebe ve lojistik güvenliğinde kendi

109 W. Alejandro Sanchez Nieto, "Assessing Kaliningrad's Geostrategic Role: The Russian Periphery and a Baltic Concern," *Journal of Baltic Studies* 42, no. 4 (Kasım 2011): 469

110 Ratti, op. cit., 417

111 Sukhankin, Kaliningrad in the Post-Crimea Russia. A Bastion or a Weak Link?, 10

112 Marten, NATO Enlargement: Evaluating Its Consequences in Russia, s. 218

113 Fredrik Westerlund, "Russia's Military Strategy and Force Structure in Kaliningrad" (Stockholm: Swedish Defence Research Agency, Mayıs 2017), 1

114 Oldberg, The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region, 352

115 Horris, Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations, 39

kendine yeterliliği sağlamak durumunda kalmışlardır.¹¹⁶ Bu doğrultuda Zapad-2009 askeri tatbikatı, Eylül ayının büyük bir bölümünde Rus ve Belarus birlikleri tarafından Kaliningrad'da gerçekleştirilmiştir.¹¹⁷ Bunu takiben Rus ordusu tarafından yürütülen askeri tatbikatlar, 2013 yılından itibaren kayda değer bir artış göstermiştir. Bu artış, genellikle duyurulmadan önce gerçekleştirilen bir dizi askeri eğitim ve savaşa hazırlık operasyonları ile kendini göstermiştir. Örneğin, Zapad-2013 tatbikatının ana odak noktası Kaliningrad bölgesine nakledilen İskender füze sisteminin operasyonel prosedürlerini test etmek ve değerlendirmek olmuştur. Bu geniş çaplı tatbikat yaklaşık 70,000 personelden oluşan önemli bir gücü kapsamış ve çıkarma operasyonu ve simüle edilmiş nükleer savaş senaryoları da dahil olmak üzere çeşitli askeri tatbikatları içermiştir.¹¹⁸ Askeri tatbikatların büyüklüğü hem AB hem de NATO için güvenlikle ilgili derin endişelere yol açmıştır.¹¹⁹ 2014'e gelindiğinde ise Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını çevreleyen olayların geniş kapsamlı sonuçları olmuştur. Özellikle Kaliningrad'ın yeniden askerleştirilmesi, büyük ölçüde Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinin bir sonucu olarak 2014 yılında keskin bir yükseliş yaşamıştır. Bu yükseliş NATO'nun Rusya'nın Ukrayna'daki saldırgan eylemlerine doğrudan bir yanıt olarak Polonya ve Baltıklar'daki askeri varlığını artırma kararının ardından daha da belirginleşmiştir. Ayrıca Kaliningrad'da konuşlandırılan askeri unsurlar, Rusya'nın Batılı güçlerle diplomatik müzakerelere girmesi ve güç dengesini sağlaması için bir araç olarak da algılanmıştır.¹²⁰ Bu dönemdeki kayda değer değişikliklerden birisi de Batılı devletler tarafından Rusya'ya karşı daha sıkı yaptırımların uygulanması olmuştur. Sonuç olarak, Rusya bu bölgedeki kapsamlı askeri tatbikatlarının sıklığını önemli ölçüde artırmıştır. Bu bağlamda, 2015 yılında gerçekleştirilen askeri tatbikata yaklaşık 9000 askeri personel, 55 donanma gemisi ve bölgedeki tüm askeri uçak katılmıştır.¹²¹

Bu dönemde diğer bir önemli gelişme Kaliningrad'daki askeri altyapının elektronik ve uzay sistemleriyle desteklenen modern uzun menzilli ve yüksek hassasiyetli füze sistemleriyle yoğun bir şekilde donatılması olmuştur. Kaliningrad'da yürütülen bu faaliyetler, bölgede bir "*Erişim Engelleme / Alan Engelleme (A2/AD)*" merkezinin kurulmasına yol açmıştır.¹²² Rusya'nın Kaliningrad'a füze sistemlerini konuşlandırma çabaları özellikle NATO'nun Rusya'nın Ukrayna'daki saldırganlığının ardından yeni kolektif güçler oluşturması, Polonya ve Baltık ülkelerinde caydırıcı bir unsur olarak küçük birlikleri rotasyonel olarak konuşlandırması ve bu bölgelerde yapılan askeri tatbikatları artırmasından kaynaklanmıştır.¹²³ Buna karşılık Rusya, A2/AD füze savunma stratejisini uygulayarak Baltık ülkelerinin hem hava hem de deniz yoluyla NATO'nun geri kalanından coğrafi olarak ayrıldığı bir durum yaratmıştır. Bu durumda, NATO'nun

116 Żyła, Kaliningrad Oblast in the Military System of the Russian Federation, 111

117 Sanchez Nieto, Assessing Kaliningrad's Geostrategic Role: The Russian Periphery and a Baltic Concern, 470

118 Oldberg, The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems, s. 254

119 Maass, Kaliningrad: A Dual Shift in Cooperation and Conflict, 520

120 Lopata, Kaliningrad in the European Security Architecture after the Annexation of Crimea, 323

121 Maass, op. cit., 520

122 Sukhankin, Kaliningrad and Baltic Sea Region Security, 27

123 Oldberg, The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems, s. 252

önemli kayıplar verme olasılığıyla yüzleşmeye hazır olmadığı sürece Baltık ülkelerinin ittifaktan izole edilmeye devam edeceği öngörülmüştür.¹²⁴ Böylelikle, NATO'nun Soğuk Savaş sonrası savunma stratejisine yönelik temel zorluk Rusya'nın Kaliningrad'daki A2/AD güçlerinin Kuzey Baltık Denizi bölgesine erişimini engelleme potansiyelinden kaynaklanmıştır.¹²⁵ Bu bağlamda, 2016 yılının Ağustos ayı itibariyle *Oniks* gemisavar seyir füzelerinin konuşlandırılması başarıyla gerçekleştirilmiş ve aynı yılın Ekim ayında *İskender* füzeleri ve *Kalibr* kara taarruz seyir füzesi ile donatılmış Buyan-M sınıfı korvetler sahada kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler, stratejik caydırıcılığın askeri yöntemlerle güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Rus haber kaynakları bu füzelerin nükleer silahlarla donatılma kapasitesine sahip olduğunu doğrulamıştır. Bu da Rusya'nın batı bölgelerinde taktik nükleer silahların giderek arttığına dair yaygın kaniya katkıda bulunmuştur.¹²⁶ Özellikle, hem balistik hem de seyir versiyonlarında nükleer ve konvansiyonel silah olarak kullanılma kapasitesine sahip mobil kara taarruz İskender füze sisteminin konuşlandırılması Baltık devletleri arasında ciddi bir endişe yaratmıştır. Bu özel füze sistemi, 500 kilometreye kadar olan bir menzil içindeki hedefleri etkili bir şekilde hedefleme kabiliyetine sahip olup etki alanı Baltık bölgesindeki tüm devletleri kapsamaktadır.¹²⁷ Böylelikle, Rusya'nın bölgeye nükleer füzeler yerleştirmesi NATO için mevcut güvenlik endişelerini daha da artırmıştır. Bunun yanında, Rusya'nın Kaliningrad bölgesinde nükleer silah konuşlandırmasını kısıtlayan resmi bir anlaşma bulunmadığını belirtmek gerekmektedir.¹²⁸ Füze sistemlerinin yanı sıra, Rus savaş uçaklarının Kaliningrad'da konuşlandırılması hızlı bir kalkış avantajı sağlayarak Baltık devletlerine olası bir misilleme tepkisine karşı kendilerini yeterince hazırlamaları için yeterli zaman bırakmaktadır.¹²⁹ Bu noktada Rusya, saldırı operasyonlarını yürütmek için bölgede bulunan Chkalovsk ve Donskoye hava üslerini kullanmaktadır. Söz konusu dönemde, iki hava üssü modernizasyondan geçirilirken deniz uçakları için bir hava üssü de restore edilmiştir.¹³⁰ Özellikle modernize edilen hava üsleri Su-27 Flanker ve MiG-31 Foxbat uçaklarını barındıran ana operasyon merkezleri olarak hizmet vermektedir. Bahsi geçen yüksek hızlı savaş uçakları havadan fırlatılan balistik füzeleri taşıma kabiliyetine sahip olup Kaliningrad'ın saldırı potansiyelini güçlendirmiştir.¹³¹ Özellikle, Rusya'nın bölgede bulunan stratejik havacılık ve uzay operasyonları altyapısı iki önemli nedenden ötürü büyük önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, Rusya NATO'nun kritik askeri, ekonomik ve siyasi noktaları hedef alabilecek büyük bir hava saldırısından endişe duymasıdır. İkincisi ise NATO'nun Polonya, Estonya, Letonya ve Litvanya hava sahalarına erişim özgürlüğünün kısıtlanarak

124 Marten, NATO Enlargement: Evaluating Its Consequences in Russia, s. 218

125 Stephan Frühling and Guillaume Lasconjarias, "NATO, A2/AD and the Kaliningrad Challenge," *Survival* 58, no. 2 (Mart 2016): 106

126 Westerlund, Russia's Military Strategy and Force Structure in Kaliningrad, 1

127 Sukhankin, Kaliningrad and Baltic Sea Region Security, 26

128 Cichocki et al., The Kaliningrad Oblast in the Context of EU Enlargement, 58

129 Maass, Kaliningrad: A Dual Shift in Cooperation and Conflict, 552

130 Oldberg, The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems, s. 251

131 DiRubbio, Countering Kaliningrad's Threat to NATO, 85

Rusya'nın kendi çıkarlarını koruma amacıdır.¹³² Bunun yanında, hem uçaklara hem de füzelere karşı koymak üzere tasarlanmış bir hava savunma sistemi olan *S-400*, 2012'den beri bölgede faaliyettedir.¹³³ Dolayısıyla, Rusya'nın Kaliningrad'daki entegre hava savunma sistemlerinden oluşan karmaşık ağı nedeniyle Baltık ülkelerindeki hava sahasının kontrolünü sürdürmek NATO için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Özellikle, bu ağın örtüşen kapsama alanı NATO'nun hava kontrol mekanizması için önemli bir tehdit oluşturmaktadır.¹³⁴ Diğer taraftan, Rusya'nın Kaliningrad'daki askeri faaliyetlerinin yasal sonuçları da olmuştur. Özellikle ABD'ye göre Avrupa'da orta menzilli füzelerin konuşlandırılmasını yasaklayan 1987 tarihli antlaşma, Rusya tarafından uzun süre ihlal edilmiştir. Neticesinde, Rusya 2019 yılında suçlamaları reddederek antlaşmaya tabi olmaktan çekilmiştir.¹³⁵ Böylelikle Rusya, uzlaşım temelli bir diyalogu terk ederek bölgeye konuşlandığı füze sistemlerinin caydırıcılığı üzerinden bir politika oluşturma sürecine girmiştir.

2017 yılında Kaliningrad, özel bölgesel savunma birimlerinin kurulmasına tanıklık ederek bölgede daha fazla askerileşme yönünde önemli bir adım atmıştır. Ayrıca bölge, genç ordu anlamına gelen “*Yunarmiya*” olarak bilinen askeri gençlik örgütünü bünyesinde barındıran öncü Rus bölgelerinden biri olmuştur. Bu gelişme, Kaliningrad'daki genç nesil arasında askeri hazırlığa ve vatanseverlik duygusunun geliştirilmesine verilen önemin arttığını göstermiştir. Aynı yıl içinde bir kısmı Kaliningrad'da gerçekleştirilen *Zapad-2017* tatbikatında ise öncelikli hedef, deniz ablukası simülasyonunun yanı sıra A2/AD kapasitelerinin geliştirilmesi olmuştur.¹³⁶ Bu dönemde Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey Şoygu, Kaliningrad'a yaptığı ziyaret sırasında batıya yönelik operasyonlara hızlı bir şekilde katılmaya tamamen hazır olan ve sayıları toplamda 30'u aşan taktik tugay ve tabur gruplarının bölgede konuşlandığını vurgulamıştır.¹³⁷ Kara ve hava kuvvetlerinin yanı sıra, Baltık Filosu da bir modernizasyon sürecinden geçmiştir. 2019 yılının Ocak ayında gizlilik kapasitesine sahip bir korvet, *Uran* seyir füzelerini kullanarak tatbikatlar gerçekleştirmiş ve iddiaya göre 260 km menzildeki deniz hedeflerini vurmuştur. Ayrıca, Kaliningrad'da konuşlu deniz hava kuvvetleri Su-27 uçaklarından oluşan bir filo ile de güçlendirilmiştir.¹³⁸ Filo, 2020 yılı itibariyle 52 su üstü ve bir denizaltı gemisinden oluşmuştur.¹³⁹ Önemli bir istihbarat toplama noktası olarak konumlandırılan Kaliningrad, Baltık Denizi bölgesindeki NATO faaliyetleri üzerinde kapsama alanı da sağlamıştır. Rus haber kaynaklarına göre, bölgedeki gemilere kurulan radyo elektronik sistemleri NATO'nun güdüm sistemlerini tamamen devre dışı bırakma potansiyeline sahiptir.¹⁴⁰ 2021 yılına gelindiğinde ise, bir hafta

132 DiRubbio, Countering Kaliningrad's Threat to NATO, 86

133 Oldberg, The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems, s. 252

134 Duncan McCrory, “Russian Electronic Warfare, Cyber and Information Operations in Ukraine,” *The RUSI Journal* 165, no. 7 (Şubat 2021): 43

135 Oldberg, op. cit., s. 253

136 Ibid. s. 251

137 Żyła, Kaliningrad Oblast in the Military System of the Russian Federation, 113

138 Oldberg, op. cit., s. 251

139 DiRubbio, op. cit., 84

140 Oldberg, op. cit., s. 252

süren ve Rusya'nın Batı Askeri Bölgesi'ni kapsayan önemli bir askeri tatbikat olan Zapad-2021 süresince Kaliningrad'da konuşlu askeri güçler sıkı tatbikatlar yapmıştır. Bu stratejik tatbikat, Rusya'nın Batılı güçlerle olası çatışmalara katılmaya hazır olduğunu yinelemiş ve Kaliningrad'a bir Rusya-NATO çatışması durumunda aktif bir operasyon sahası olarak rol atfetmiştir.¹⁴¹ 2022 yılında ise, Rusya'nın Ukrayna'ya işgal etmesinin ardından Kaliningrad'ın Rusya'nın Batı'daki askeri kalesi olma statüsü yeniden canlandırılmıştır. Sonuç olarak, Rusya'nın komşu NATO ülkelerine karşı tehditkâr bir duruş sergilemek için başta İskender füze sistemi ve potansiyel nükleer savaş başlıkları olmak üzere bölgede bulunan askeri unsurlarını kullanmaya devam edeceği öngörülmüştür.¹⁴²

Son olarak bölgedeki askeri üstünlük iddialarına rağmen Kremlin, Kaliningrad'ı savunma zorluğunun farkındadır. Bölge, Batı'dan gelebilecek potansiyel saldırılara açıktır ve kriz zamanlarında bölgeye tedarik sağlamak ciddi bir problem oluşturmaktadır.¹⁴³ Öte yandan, "Suwalki Koridoru" olarak bilinen stratejik bölge sadece NATO için değil Rusya için de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Söz konusu koridor, Litvanya ve Polonya arasında yaklaşık 110 kilometre boyunca uzanan bir kara sınırır. Bu stratejik konum, Rusya ile Kaliningrad arasındaki tek kara erişim noktası olarak hizmet vermektedir.¹⁴⁴ Bölge, Belarus ve Kaliningrad arasında çok önemli bir bağlantı işlevi gördüğünden, Rusya koridora büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadır.¹⁴⁵ Dolayısıyla Rusya, NATO'nun bölgedeki askeri faaliyetlerini yakından takip etmekte ve özellikle güvenliği tesis etmek için askeri unsurların konuşlandırılması, hava devriyesi ve deniz tatbikatlarına odaklanmaktadır.

5. Sonuç

Sonuç olarak, Kaliningrad'ın önemi Rusya'nın Batı ile mücadelesindeki stratejik rolünde yatmaktadır. Batının Moskova'ya karşı tehdit algısının artması, bölgenin askeri açıdan önemini daha da artırmıştır. Bu doğrultuda bölge, Rusya'nın dış politikasında siyasi bir araç haline gelmiş ve Kremlin NATO'nun genişlemesini bölgedeki askeri varlığını meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanmıştır. Buna paralel olarak NATO ile olası bir çatışma durumunda Kaliningrad, Rusya'nın kuzey kanadının güvenliğinin sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Özellikle bölge, istihbarat toplama ve gözetleme için kritik bir merkez olarak hizmet vermekte ve hem barış hem de kriz durumlarında bu tür operasyonlar için ileri bir konum sunmaktadır. Ayrıca potansiyel tehditleri caydırmaya yönelik askeri tedbirlerin uygulanması için stratejik bir üs görevi üstlenmektedir. Diğer taraftan Kaliningrad, Rusya için zorlu bir yük olarak

141 DiRubbio, op. cit., 88

142 DiRubbio, Countering Kaliningrad's Threat to NATO, 93

143 Oldberg, The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems, s. 253

144 Viljar Veebel and Zdzislaw Sliwa, "The Suwalki Gap, Kaliningrad and Russia's Baltic Ambitions," *Scandinavian Journal of Military Studies* 2, no. 1 (2019): 111

145 Alexander Lanoszka, "Thank Goodness for NATO Enlargement," in *Evaluating NATO Enlargement: From Cold War Victory to the Russia-Ukraine War*, ed. James Golgeier and Joshua R. Itzkowitz Shiffrin (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2023), s. 329

ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bir eksklav haline gelerek bölgenin savunulması ciddi bir probleme dönüşmüştür. Bilhassa bölgenin coğrafi koşulları, konuşlandırılmış birlikler için yeterli operasyonel derinlik sağlamasını engellemiş ve takviye kuvvetlerin bölgeye ulaşması için iki yabancı ülkenin sınırını geçmesi gerektirmiştir. Bunlara ek olarak bölge, NATO ülkeleri tarafından çevrelenmiş olup Baltık ülkeleri ile Polonya'daki NATO kuvvetlerinin varlığının artmasıyla bölgenin maruz kaldığı risk giderek artmıştır.

Diğer taraftan Kaliningrad en nihayetinde kapsamlı bir özerklik kazansa dahi, bölgedeki Rus askeri varlığının sona ermesinin mümkün olmayacağı öngörülmektedir. Dahası, Rusya'nın bölgedeki askeri unsurları ortadan kaldırmaya istekli olmasına dair uygun bir uluslararası konjonktür bulunmamaktadır. Böylelikle Moskova, bölgeyi Sovyet dönemini anımsatan, ağır bir şekilde askerileştirilmiş bir üs statüsüne geri döndürmektedir. Bölgede süregelen yeniden askerileştirme süreci sadece bölgeye komşu ülkelerin güvenliğini tehdit etmekle kalmamakta, aynı zamanda başta transatlantik ilişkiler olmak üzere uluslararası konjonktürü de etkilemektedir. Diğer bir deyişle, bu gelişme komşu ülkeler için önemli bir tehdit oluştururken NATO'yu da karşı önlemler almaya sevk etmektedir. Neticesinde Kaliningrad bölgesi, Baltıklar'daki en acil güvenlik sorunlarından biri olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

- Aalto, Pami. "A European Geopolitical Subject in the Making? EU, Russia and the Kaliningrad Question." *Geopolitics* 7, no. 3 (Aralık 2002): 142–74.
- Archer, Clive ve Tobias Etzold. "The European Union and Kaliningrad: Taking the Low Road." *Geopolitics* 15, no. 2 (Mayıs 2010): 329–44.
- Black, J. L. "Russia and NATO Expansion Eastward: Red-Lining the Baltic States." *International Journal* 54, no. 2 (1999): 249.
- Browning, Christopher S. "The Internal/External Security Paradox and the Reconstruction of Boundaries in the Baltic: The Case of Kaliningrad." *Alternatives: Global, Local, Political* 28, no. 5 (Kasım 2003): 545–81.
- Browning, Christopher S., and Pertti Joenniemi. "The Identity of Kaliningrad: Russian, European or a Third Space?" In *The Baltic Sea Region in the European Union: Reflections on Identity, Soft-Security and Marginality*, edited by Fabrizio Tassinari, 1–58. BaltSeaNet, 2003.
- Cichocki, Bartosz, Katarzyna Pelczynska-Nalecz, and Andrzej Wilk. "The Kaliningrad Oblast in the Context of EU Enlargement." Warsaw: Center for Eastern Studies, Temmuz 2001.
- Collins, Arthur. "Kaliningrad and Baltic Security." MSc Thesis, 2001.

- Cybriwsky, Roman. "Königsberg and Kaliningrad: An Historic European City and a Strategic Exclave of Russia." *Focus on Geography* 56, no. 4 (Aralık 2013): 117–23.
- Das Kundu, Nivedita. "Kaliningrad: Russian Enclave in the European Union." *Strategic Analysis* 27, no. 4 (Ekim 2003): 626–42.
- Dembińska, Magdalena, Frédéric Mérand ve Anastasiya Shtaltovna. "Conflict and Cooperation between Europe and Russia: The Autonomy of the Local." *East European Politics* 36, no. 4 (Haziran 2020): 477–98.
- Demir, Tark. "Anklav, Eksklav ve Uç Topraklar-Güvenlik İlişkisi." *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, no. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (Şubat 2020): 51–77.
- Diener, Alexander ve Joshua Hagen. "Geopolitics of the Kaliningrad Exclave and Enclave: Russian and EU Perspectives." *Eurasian Geography and Economics* 52, no. 4 (Temmuz 2011): 567–92.
- DiRubio, William. "Countering Kaliningrad's Threat to NATO." *The RUSI Journal* 167, no. 6/7 (Şubat 2023): 1–14.
- Fedorov, Gennady M. "On the Economic Security of Russia's Kaliningrad Exclave." *Baltic Region* 12, no. 3 (2020): 40–54.
- Frühling, Stephan ve Guillaume Lasconjarias. "NATO, A2/AD and the Kaliningrad Challenge." *Survival* 58, no. 2 (Mart 2016): 95–116.
- Horris, James. "Kaliningrad and Its Effect on EU-Russian Relations." *Towson University Journal of International Affairs* 47, no. 1 (2014): 25–44.
- Jokubaitis, Alvydas ve Raimundas Lopata. "Geopolitical Transformation of the Kaliningrad Oblast of the Russian Federation." *Baltic Region* 4, no. 2 (2010): 24–38.
- Kiseleva, Ekaterina. "Kaliningrad Transit: Why to Facilitate?" MSc Thesis, 2005.
- Kramer, Mark. "Kaliningrad Oblast, Russia, and Baltic Security." Washington D.C.: PONARS Eurasia, Ekim 1997.
- LANOSZKA, Alexander. "Thank Goodness for NATO Enlargement" In *Evaluating NATO Enlargement: From Cold War Victory to the Russia-Ukraine War*, edited by James Golgeier and Joshua R. Itzkowitz Shiffrin, 1–639. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2023.
- Laurinavičius, Česlovas. "The Euro-Atlantic Integration and the Future of Kaliningrad Oblast." Vilnius: NATO Euro-Atlantic Partnership Council, 2002.
- Lopata, Raimundas. "Kaliningrad in the European Security Architecture after the Annexation of Crimea." *Lithuanian Annual Strategic Review* 16, no. 1 (Aralık 2018): 303–28.
- Maass, Anna-Sophie. "Kaliningrad: A Dual Shift in Cooperation and Conflict." *East European Politics* 36, no. 4 (Mayıs 2020): 515–28.
- Marten, Kimberly. "NATO Enlargement: Evaluating Its Consequences in Russia." In *Evaluating NATO Enlargement: From Cold War Victory to the Russia-Ukraine War*, edited by James Golgeier ve Joshua R. Itzkowitz Shiffrin, 1–639. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2023.
- McCorry, Duncan. "Russian Electronic Warfare, Cyber and Information Operations in Ukraine." *The RUSI Journal* 165, no. 7 (Şubat 2021): 34–44.
- Moses, Joel C. "The Politics of Kaliningrad Oblast: A Borderland of the Russian Federation." *Russian Review* 63, no. 1 (Ocak 2004): 107–29.
- Moshes, Arkady. "Kaliningrad: Challenges between Russia and Europe." In *Prospects and Risks beyond*

- ED Enlargement Eastern Europe: Challenges of a Pan-European Policy*, edited by Iris Kempe, 1–275. Opladen: Leske + Budrich, 2003.
- Nies, Susanne. “Governance and Diplomacy as Attributes of a Great Power: Russia and the Three Enclaves – Kaliningrad, Nagorno-Karabakh and Nakhchivan .” In *Russia: Re-Emerging Great Power*, edited by Roger E. Kanet, 1–225. U.S.: Palgrave Macmillan, 2007.
- Nieto, W. Alejandro Sanchez. “Assessing Kaliningrad’s Geostrategic Role: The Russian Periphery and a Baltic Concern.” *Journal of Baltic Studies* 42, no. 4 (Kasım 2011): 465–89.
- Oldberg, Ingmar. “Kaliningrad: Russian Exclave, European Enclave.” Stockholm: Swedish Defence Research Agency, Haziran 2001.
- . “The Changing Military Importance of the Kaliningrad Region.” *The Journal of Slavic Military Studies* 22, no. 3 (Ağustos 2009): 352–66.
- . “The Kaliningrad Region: An Exclave with Internal and External Problems.” In *The Kaliningrad Region a Specific Enclave in Contemporary Europe*, edited by Arkadiusz Żukowski ve Wojciech T. Modzelewski, 1–325. Paderborn: Brill, 2021.
- Preston, Christopher. “Russia in the EU or the EU in Russia? Approaches to Kaliningrad.” In *Through the Paper Curtain: Insiders and Outsiders in the New Europe*, edited by Julie Smith ve Charles Jenkins, 1–202. United Kingdom: Blackwell Publishing Ltd, 2003.
- Ratti, Luca. “Back to the Future? International Relations Theory and NATO-Russia Relations since the End of the Cold War.” *International Journal* 64, no. 2 (2009): 399–422.
- Rywkin, Michael. “An Odd Entity: The Case of the Kaliningrad Enclave.” *American Foreign Policy Interests* 25, no. 3 (Haziran 2003): 209–16.
- . “The Western Borderlands of the Former Soviet Union.” *American Foreign Policy Interests* 17, no. 1 (Şubat 1995): 5–12.
- Sergounin, Alexander. “Kaliningrad: Russian Outpost or Window on Europe?” Budapest: Central European University Center for Policy Studies, 2004.
- Sukhankin, Sergey. “Kaliningrad and Baltic Sea Region Security.” Barcelona: Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB), 2017.
- . “Kaliningrad in the Post-Crimea Russia. A Bastion or a Weak Link?” Paris: French Institute of International Relations (Ifri), 2021.
- Veebel, Viljar ve Zdzislaw Sliwa. “The Suwalki Gap, Kaliningrad and Russia’s Baltic Ambitions.” *Scandinavian Journal of Military Studies* 2, no. 1 (2019): 111–21.
- Vinokurov, Evgeny. “Kaliningrad in the Framework of EU-Russian Relations: Moving toward Common Spaces.” Leuven: Interbrew Baillet-Latour Fund, 2004.
- Vitunic, Brian. “Enclave to Exclave: Kaliningrad between Russia and the European Union .” *Intermarium* 6, no. 1 (2003): 1–28.
- Westerlund, Fredrik. “Russia’s Military Strategy and Force Structure in Kaliningrad.” Stockholm: Swedish Defence Research Agency , Mayıs 2017.
- Zverev, Yuri. “The Kaliningrad Defence Industry: Problems of Conversion.” *Defence and Peace Economics* 9, no. 4 (Ağustos 1998): 395–406.
- Żyła, Marek. “Kaliningrad Oblast in the Military System of the Russian Federation.” *Security and Defence Quarterly* 25, no. 3 (Mart 2019): 99–117.

Clash of Civilizations in the Works of Azerbaijani Intellectual Reza Baraheni*

Azerbaycanlı Aydın Reza Baraheni'nin Eserlerinde Medeniyetler Çatışması

Elshan Bioukvand Ghojehbiglou¹

* Yüksek lisans tez danışmanım sayın Prof. Dr. Cengiz Okman'dan teşekkür ediyorum.

Corresponding author/Sorumlu yazar:
Elshan Bioukvand Ghojehbiglou (Master's student),

Yeditepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Political Science and International Relations (EN), İstanbul, Türkiye
E-mail: elshen.boukvand@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1803-4674

Submitted/Başvuru: 24.12.2023

Revision Requested/Revizyon Talebi:

05.08.2024

Last Revision Received/Son Revizyon:

08.08.2024

Accepted/Kabul: 15.08.2024

Citation/Atf: Ghojehbiglou, E.B. Clash of Civilizations in the Works of Azerbaijani Intellectual Reza Baraheni. *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024): 221-237.

<https://doi.org/10.26650/jes.2024.1409271>

ABSTRACT

In this article, we will test whether the basic hypothesis put forward by the Clash of Civilizations theory is related to what is happening in reality. We will look for the words of the thinker who advocates that the future clashes will be between civilizations in the literary and political works of cultures in Iranian geography. The works that we will focus on in this study will be selected from the writings of Reza Baraheni. In addition, this theory, which emerged in global politics, should be transferred to literature studies. Samuel Huntington claimed in his article that future conflicts would not be in the fields of ideology and economy, and we will try to check the hypothesis he put forward, bearing in mind that the great divisions and clashes between humanity will be between cultures. Included in the theoretical framework that supports this thinker's hypothesis and considered basic features: Indigenization of the elite, what are you? Moreover, we will look for traces of the concept of us and them in the works of Reza Baraheni.

Keywords: Clash of civilizations, Reza Baraheni, Azerbaijan, Iran, Türk

ÖZ

Bu çalışmada "Medeniyetler Çatışması" teorisinin öne sürdüğü temel hipotezin gerçekte olup bitenlerle ilgili olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Gelecekteki çatışmaların medeniyetler arasında olacağını savunan düşünürün sözleri İran coğrafyasındaki kültürlerin edebi ve siyasi eserlerde aranacaktır. Bu yazıda üzerinde durulacak eserler Reza Baraheni'nin yazılarından seçilecektir. Ayrıca küresel politikada ortaya çıkan bu teorinin literatür çalışmalarına aktarılması gerekmektedir. Samuel Huntington makalesinde gelecekteki çatışmaların ideoloji ve ekonomi alanında olmayacağını iddia etmiştir. Burada da insanlık arasındaki büyük ayrılıkların ve çatışmaların kültürler arasında olacağını akıldan tutarak ortaya attığı hipotez kontrol edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmada Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" makalesinde Seçkinlerin Yerleşmesi, Biz ve Onlar ve Sen Nesin? Başlığı adı altında yer alan bölümlerde ileri sürülen hipotez temel alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyetler çatışması, Reza Baraheni, Azerbaycan, İran, Türk

Introduction

*“Government orders,” he said. “We’ve been ordered not to use Turkish on the graves.”*¹

Reza Baraheni was born into a very poor Turkish family living in Tabriz. After finishing high school and entering Tabriz University, he received his bachelor’s degree in English language and literature. His childhood coincided with the entry of the Red Army into Iran and the establishment of the Azerbaijan People’s Government (1945-1946) led by Ja’far Pishevari in Tabriz. Baraheni studied in his mother tongue Turkish during the one-year rule of the Azerbaijan People’s Government. Moreover, he always remembered the sweet memories of that period.

Nevertheless, after the fall of this government and the brutal killing of the people of Azerbaijani Turks and the members of the Democratic Party by the forces of the Pahlavi army, education in the mother tongue of Turkish was banned in the cities and provinces of Azerbaijan. After the establishment of the Pahlavi army in the Turkic cities of Iran the resumption of the dominance of the Persian language, and the banning of the Turkish language, in the following years, Baraheni and other Turk intellectuals started protesting and criticizing this discrimination, oppression, and racist policies of the Pahlavi government in their poems, stories, novels, and articles. As one of the founders of the Writers’ Association of Iran and one of the most prominent literary critics in the history of contemporary Iranian literature, on the other hands, Reza Baraheni is one of the greatest and most influential novelists and poets of Persian literature. Several of his novels and poetry books have been translated and published in different world languages in America, Canada, and Europe. In 1977, he was awarded the best human rights journalist in America. Both during the reign of Mohammad Reza Shah Pahlavi and during the period of the Islamic Republic of Iran, due to the defense of human rights, freedom, democracy, and the right to education in the Turkish mother tongue in Iran, he was expelled from Tehran University, imprisoned, tortured, and forced to emigrate from Iran. Both during the period of the Pahlavi rule and the period of the Islamic Republic of Iran, and in all of Reza Baraheni’s works, the fight against censorship, discrimination, national oppression, racism, and the defense of the rights of ethnic minorities have been one of his main intellectual, political and literary issues.

As we mentioned above, during the reign of Reza Shah Pahlavi and Mohammad Reza Shah Pahlavi, the racist policies of the government and some intellectuals against Turks, Arabs, and foreigners intensified and expanded. In this regard, in addition to the fact that the right to study in Turkish and other languages was not recognized, the Pahlavi ideology and its intellectuals were behind the destruction and eradication of these languages and civilizations. For this reason, Reza Baraheni fought against racism and defended freedom, democracy, and the rights of women and ethnic groups in his published works during the Pahlavi period and the Islamic Republic of Iran. In this intellectual and civil struggle, he criticized Iranian racist intellectuals and the Pahlavi and Islamic Republic governments.

---

1 Reza, Baraheni, *The Crowned Cannibals*, (New York: Random House, 1977), 88.

Theoretical Framework

To examine the research topic more precisely, we will first try to explain Samuel Huntington's understanding of civilization in his own words. According to his view, 'civilization is a cultural entity. Villages, regions, nations, ethnic and religious groups are carriers of different cultures at different levels². Regarding this theorist's term culture, there may be a cultural difference between a village in the south of Italy and a village in the north of Italy. Also, the common Italian culture they carry has features that distinguish these villages from the German culture circle. The common culture revealed by European countries is a feature that separates them from Chinese and Arab cultures. Therefore, Europeans, Chinese, and Arabs do not represent any common culture; they are the creators of civilization alone. Therefore, in S. Huntington's view, civilizations are the highest cultural stage of human history and the most prominent stage of cultural identity that separates people from other creatures. The term civilization can describe the subjective perception of people as well as the subjective elements of language, history, traditions, religion, and institutions.

In explaining civilization within the framework of Huntington's theory, the size and smallness of countries, geographies, regions, and the number of people do not matter. From this point of view, when we look through his glasses, this important term is removed from the monopoly of large states and nations with a large population. For this reason, the term widespread and classical civilization can be used broadly, not in the monopoly of nations and states that claim to carry the ancient cultural heritage. He says we can divide Western civilization into European and North American cultures. In addition, we can divide the Islamic civilization into Arab, Turkish, and Malay branches³. Based on this conceptual framework given by Huntington, we can use the term "Turkish civilization" in our research.

According to this thinker, the essence of future conflicts is born from civilization's identity and will continue along cultural fault lines. These clashes and conflicts will occur between the nations that place themselves within the framework of another civilizational identity due to their different language, histories, traditions, cultures, and religious identities. The quarrels and conflicts from these differences carried over from the old times as a new turn may not end in bloody wars, but the violence we face has been the bloodiest wars in history between civilizations. According to the thinker, the clash and conflict of political regimes and ideologies is the story of the younger ages of human history. In addition, the ties and mutual interaction of the nations living in the ever-shrinking world geography will help strengthen and form the consciousness of identity and civilization⁴.

Several examples of real political and social events in modern Iranian history will support these theoretical views of the author. Several important revolutions and reform movements in the history of modern Iran took place with the growth of political, social, economic, and cultural ties

2 Samuel, P, Huntington, "The clash of civilizations", *Foreign affairs* 72, no. 3, 1993, 22-49.

3 Huntington, "The clash", 22-49.

4 Huntington, "The clash", 22-49.

between the Turks of South Azerbaijan and the Turks of North Azerbaijan. The Constitutional Revolution of Iran that took place between 1906-1909, the Kheyabani Movement (1920), the Azerbaijan National Government (1945-1946), and the wave of Turkish identity that swept the Islamic Republic of Iran after the collapse of the Soviet Union, along with other factors, can also be explained as revolutions, reforms, and movements brought about by the direct interaction of Northern and Southern compatriots and intellectuals in modern Iranian history.

According to the theorist's statement, before the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union, Eastern nations and intellectuals mostly imitated Western values and ideologies and returned to their homeland after studying in the universities of those countries. However, non-Western nations were tied to their local and national cultures in those same years. With the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union, the number of nations imitating Western civilization will increase, as well as the indigenization of elites. In this research, we will write, will we be able to find clues in the author's published works on the theme of indigenization of the elite in the work of Reza Baraheni.⁵

Also, the cultural heritage experienced and carried over the centuries changes less than the political and economic peculiarities. According to the thinker, in the old Soviet times, Communists could become democrats, the rich could become poor, and the poor could become rich, but Turks could not become Armenians. While explaining these, the basic thought advanced by the author is the first question directed at people and social groups in the era of clash of ideologies and strata: on which side are you? Also, those who answered the question could completely separate from the stratum and ideological values they were connected to in a different period and change their place. However, in the era of the clash of civilizations, the right question for people and groups is, what are you? Also, because people and groups will not be able to change and let go of the culture they are attached to, the differences between civilizations will become more prominent. Meanwhile, it should not be overlooked that Huntington emphasizes religious identity as well as ethnic affiliation. According to his thinking, people can carry a double ethnic identity, but it seems impossible to carry a dual religious identity, being both a Muslim and a Christian. In our opinion, the later change of the civilization identity on which the author stands are a correct statement, but we should also test it on the understanding of the civilization of intellectuals in Iran. From this point of view, when we analyze the works of Reza Baraheni, in his works, "What are you?" we need to find the answer to the question. In addition, we will try to reconcile the answer given by several Iranian intellectuals and writers to this question with the answer from Baraheni's work.

To support the arguments of the thinker who said that with the rise of civilizational consciousness, local cultures will return to their roots and protect their identity more and more, we should take Reza Baraheni's works. If we keep in mind the absence of Turkish sentences, Turkish poetry and Turkish language in contemporary Persian novels and poems

---

5 Huntington, "The clash", 22-49.

before Baraheni's works, can we show that the importance given to Turkish identity and the consciousness of Turkishness are carried in his works?

Huntington, while explaining the return of non-Western cultures to their roots, the introversion or Asianization of the Japanese, the Hinduization of Nehru's legacy in India, the death and re-Islamization of nationalism and leftism announced by Western theorists in the Middle East, taking into account the birth of Russian nationalism against Westernization during the Boris Yeltsin period, the elements of the Turkish language in the works of Reza Baraheni, Turkish poems, Turkish identity, can we see federalism, the right of nations to choose their destiny, education in the Mother Tongue, and cultural resistance against widespread racism in Iran as a return to the roots of local Turkish civilization?⁶

Throughout the research, we will compare how some Turkish writers, poets, and intellectuals who wrote in Persian express their identity in their works with the concept of identity in the works of Reza Baraheni. According to Huntington, when people consciously explain their national and religious identity, they use "us and them" to reveal their identity. In this regard, we will examine the meaning and purpose of "we and them" reflected in Baraheni's works.

Clash of civilizations in Iranian history

In the article written by Samuel Huntington, ideas about how the future years will take shape after the collapse of the Soviet Union as a fundamental historical period were presented. According to the author, after the defeat and disintegration of the Soviet ideology camp, the war period of ideologies and strata in world politics will end and give way to the "Clash of Civilizations" period. According to us, it may not be correct to see this new theory, which was brought up in time, only within the limits of the historical period the author intended and determined. Does this theory have as much to do with political and social events in ancient and medieval times as it does with modern world history? Can we show the historical roots of the "Clash of Civilizations" theory in Iran?

According to the well-known orientalist Ann Lambton, one of the characteristics of the life of Iranians, as a contemporary turn, has been the conflict and clash of religious and ethnic groups with each other. In the eyes of the European travelers who came to Iran in the 19th century, it was noted that there were very serious problems between Muslims and non-Muslims, Shiites and Sunnis, tribes and peasants, and members of different languages. Arthur de Gobineau, who was the ambassador of the French state in Iran for nearly three years, divided the nations living in Iran into six national groups such as Iranians, Turks, Arabs, Kurds, Jews and Zoroastrians. Edward Browne, who has valuable works on the history of Iranian literature, evaluated the entire history of Iran as a story of continuous wars between the Northern Turks and the Southern Persians. According to him, we can see this mutual ethnic bitterness and anger carried and experienced as a contemporary turning point between Turks and Persians. In

---

6 Huntington, "The clash", 22-49.

addition, Vladimir Minorsky, considered one of the famous Orientalists, goes one step further and sees the fundamental feature of Iranian history in the eternal wars between the nomadic Turks and settled Persians, who do not mix like oil and water⁷.

However, in the eyes of another researcher, the absence of racist views was emphasized in the Persian poetry and prose works written in the era of the Turks, who dominated all areas of Iran from the establishment of the Ghaznavid dynasty to the fall of the Qajar state⁸.

There are very serious differences of opinion among those who write about ties, clashes, and conflicts between the Turkic and Persian nations. Contrary to the famous researcher H. Katouzian, Seyyed Javad Tabatabayi of Tabriz, who wrote books on modern and ancient Iranian history and was known for his extreme Iranianism and Persianism, explained the reasons why no important prose work was created in Persia during the Safavid era in that era, Shah Ismail wrote Turkish poetry, Turkish supremacy in the Safavid court, and the loss of Persian, for the first time in the thousand-year history of Persian literature, the emergence of emigration literature. Many poets and writers who wrote in Persia were forced to go to India and create a new literary flow in the history of Persian literature called the Indian School⁹.

Also, as Tabatabayi said, we can see traces of the conflicts and conflicts between the Turkish-Persian civilizations in the Safavid period in Shah Ismail Khatayi's poetry divan. At least nine times, the words Turk and Turkman and four times, the word Tatar has been used in a very positive sense in his poetry Divan. Even in one of his poems, when Shirvan and Tabriz Turks gather and unite, "Mulki Ajam" (Iranians-Persians) will ask when doomsday will happen, he says. Also, when this Turkish union conquers the city of Baghdad, it clearly says that the geographical and human borders of the Arabs will narrow and end day by day. This poem, which we will give from Shah Ismail Khatayi's sofa, can be an example showing the existence of Turkish civilization and the historical roots of conflicts and clashes between civilizations in the Middle East from the past to the present day.

if my lover sits down, he will moan,
and if he stands up, there will be a doomsday.
If all the people of Shirvan are moved to Tabriz,
Mulki-Ajam asks when doomsday will break.
Arriving there, the Arab's path and abode are exhausted,
When Turkmen enter Baghdad.
If he leaves the palace, he will invade this world.
And a sect leader will make all the people, old and young, rebel.
Because Khatayi had probably seen this from time immemorial

7 Ervand, Abrahamian. *Iran between two revolutions*. Princeton University Press. 1982: 27.

8 Homa, Katouzian. *Iranian history and politics: The dialectic of state and society*. Routledge. 2003: 128.

9 Seyyed Cavad, Tabaabai. *Ta'amoli Darbare-ye Iran*. Bakhsh-eh Nakhost: Maktabe Tabriz va Mabani-ye Tajaddodkhah, (Tehran: Entesharat-e Minu-ye Kherad. 2013), 339.

The sign of Noah is coming, from which the storm will break¹⁰.

Many ancient and modern Iranian historians agree that this division, confrontation, and conflict was between the people of the sword (Turks) and the people of the pen (Iranian Persians). Also, by advertising the “pen” as a distinctive feature of the Persian-speaking culture, it can be interpreted as if they wanted to exclude the Turks from the geography of thought, culture, and literature.

The conflicts between the Turko-Persian nations did not end only with the Safavid era. These conflicts continued even after the establishment of the state of Qajar. This separation manifested itself when the foundations of the legitimacy of the newly established Qajar state were laid. Agha Mohammad Khan Qajar connected his state to the source of legitimacy of Genghis Khan and Amir Teymur and showed that he completely connected his statehood to the Turkish statehood tradition. During his period, state affairs were carried out within the framework of the laws of Genghis Khan and the constitution of Amir Teymur. In addition, Agha Mohammad Khan Qajar carried these two Khagans’ statues, pictures, and icons in the palace, rooms, and sheds where he stayed¹¹.

The psychology of self-confidence and superiority born from this source of legitimacy saw the dominance of the state established by Agha Mohammad Khan Qajar over other ethnic groups as a Kut (political power, power) given by God to the Turkish Qajar tribe. In this regard, in a letter written to the governor of Bukhara at that time, he emphasized that the kut (political power) over Turan, Iran, Rum, Rus, China, East Turkestan, Khotan, and India was given to the Turks (Atrak) by God, so that other ethnic groups should know this and ordered him to stretch his legs according to his blankets¹².

Also, many contemporary intellectuals writing in Persian, like Mirza Fatali Akhundzadeh and Mirza Agha Khan Kermani, when they reconcile Iran with the new Western culture, attribute the backwardness of their civilization to the influx of Arabs, Turks, and Greeks and to the fact that it is wild and primitive in terms of culture. According to them, the root cause of

10 Şah İsmayıl, Xətayi Əsərləri. tərtib edənələr: Əliyar Səfərli, Xəlil Yusifli. (Bakı: Şərq-Qərb.2005), 90.

The original text of the poem in Azerbaijani Turkish:

Bağdaş qurub otursa nigarım, fəğan qopar,
Dursa-otursa, fitneyi-axırzaman qopar.
Şirvan xələyiqi qamu Təbrizə daşına,
Mülki-Əcəm sorar ki, qiyamət xaçan qopar?
Yetdükcə tükənir Ərəbün kuyi, məskəni,
Bağdad içində hər necə kim, Türkman qopar.
Çıxsə saraydən bu cahən vadisin dutar,
Bir mürşidi-təriqət, piri cəvan qopar.
Görmüşdü ta Xətayi əzəldən yəqin muni,
Nuhun əlaməti gəlür, andan tufan qopar

11 Mohammad Hashem, Asaf, Rostam-ol Tavarikh. Be kushesh-eh Aziz Allah Alizad-eh, (Tehran: Ferdosi, 2001), 411.

12 Reza Qoli Khan, Hedayat. Tarikh-e Rozat-ol Safay-e Naseri. Be kushesh-e Jamshid-e Kiyānfar , 9 cild, (Tehran: Asatir, 2001: 7397-7398.

all social problems is the invasion of the local and glorious old Iranian culture by the nations we mentioned¹³.

Indigenization of the elite

In Baraheni's work, the indigenization of the elite is one of the issues he focuses on. The alienation of the elite from their local, national, and historical identities, roots, and cultures is sharply condemned and criticized. When viewed through his glasses, the Orientals were caught in extreme alienation. However, Westerners are simply alienated. The author says that because Eastern people are behind in science, knowledge, technology, and industrialization, they are constantly under the heavy, deep, and serious influence of Western science, knowledge, technology, and industry. According to his point of view, Easterners stay away from the real nature and environment and remain under the influence of reality and truth created by the West. As a reason for this, he says that the American-centered world mentality has changed the thought, knowledge, values, and culture of the Eastern people. This leads to extreme alienation of Eastern nations and elites. According to his thinking, the technology created by the Eastern culture will not be considered a product of the East's mind and its objectivity because it imitates Western creativity, objectivity, and dimensions. On the contrary, the East says that the alienation of the Westerners will mean being changed and alienated under the heavy influence of the new technology, science, and industry they directly created. The main issue that the thinker emphasizes is that Westerners will not become Easterners when they become "alienated"¹⁴.

His thoughts on the necessity of the indigenization of the elites do not only elaborate on the mutual bonds and interactions between the intellectuals and nations of the West and the East. Baraheni can be seen as one of those who seriously criticize the elite in the geography of Iran who is alienated from their national, local, and historical language and identity in front of the official language, ideology, and identity of the Pahlavi state. Among the Turkish elite who wrote in Persian in Iran, neither in classical literature nor in the field of modern literature, before and after Baraheni, we have not encountered a second famous writer who wrote with so much emphasis on Mother Tongue, identity, and local culture. The following papers show that he addressed this issue broadly, theoretically, and continuously before and after the Iranian Islamic Revolution.

The author, who published the first edition of his book in 1975, mentions that he is Azerbaijani Turk as one of his most important concerns while explaining the main themes of his thoughts. He says that after the Azerbaijan People's Government's overthrow by the Pahlavi regime's military intervention in 1946, Turks had no choice but to learn and write Persian under compulsion. He also mentions the mass burning of Turkish books in Tabriz's Clock Square by order of the

13 Homa, Katouzian, *Iranian history and politics: The dialectic of state and society*. Routledge. 2003: 91.

14 Reza, Baraheni, *Tarikh-e Mozakkar. Fahang-e Hakem vā Farhang-e Mahkoom*, (Tehran: Nashr-e Avval, 1984), 151-153.

Pahlavi state. However, even though they learned Persian under state pressure and are loved by Persian-speaking readers, they constantly miss Turkish literature and Azerbaijan and underline that they have not forgotten their intellectual and cultural attachment to that hometown¹⁵.

The writer's first protest against the suppression of the Turkish language due to the oppression and systematic assimilation of the Pahlavi state against Turkish is manifested in the poem book "Forest and City", published in 1964 with the help of the famous writer Jalal Al Ahmed. He likens the plight of Azerbaijani Turks (carriers of local culture) in the streets and alleys of Tehran to the singing of blind singers. In that poetry book:

My father was one of Shah's old clown
My mother is a Gypsy Turk
After my father got old
Because he could not make Shah laugh anymore
Mother Tongue was torn from her throat and thrown to the crows¹⁶.

In Baraheni's political thoughts, "indigenization of the elite" was evident at the beginning of the Iranian Islamic Revolution. In his book "What Happened and what will happen in the Iranian Revolution," published in 1979, he tried to explain why the political-social movement during the Azerbaijan People's Government was defeated. He puts forward the Stalinist ideology and Moscow-centered thinking of the Tudeh Party as the main reason, ignoring the struggles in the local Azerbaijan, Mahabad, and Khuzistan regions. In addition, he criticizes the Tudeh Party, which agrees with Ahmad Qavam. Moreover, indirectly defending the autonomous state created by local elites, he valued that movement as the Azerbaijan Revolution and the Revolution of Iranian Nationalities. By using this word many times, Baraheni differs from other Turkish writers who wrote in Persian and can also be seen as one of the founders of theory in the Turkish issue in South Azerbaijan¹⁷.

Among the famous Turkish writers who wrote novels, poetry, and literary criticism in Persia, he stands at the head of those who criticize the well-known personalities involved in political and social movements in the geography of Iran from the point of view of Indigenization of the elite, the right of nations to autonomy and independence, national issues and the right to education in the mother tongue. By writing these issues and turning them into political discourse, Reza Baraheni was ahead of many Azerbaijani Turks who wrote in Turkish and put forward this national issue before and after the Iranian Islamic Revolution. "What happened and will happen in the Iranian Revolution", which he published at the beginning of the Islamic Revolution of Iran, to explain the issue raised by Baraheni more broadly. We will take another example from his book:

15 Reza, Baraheni, Zellollah. *Sheerhay-e Zendan*, (Tehran: Entesharate Amir Kabir, 1979), 34.

16 Baraheni, Zellollah, 35.

17 Reza, Baraheni, *Dar Enghelabe Iran Cheh Shodeh Asat va Cheh Khahad Shod?*, (Tehran: Ketab-e Zaman, 1979), 14-26

According to Baraheni, well-known leftists such as Taqi Arani and Tudeh Party are not at all sincere in postponing national autonomy, mother tongue education, and independence, especially resolving existing identity and ethnic conflicts in Iran until after the Revolution. According to him, intellectuals who work on the need for freedom, such as Taqi Arani, do not use this concept of freedom to solve and eliminate the problems of non-Persian-speaking nations. That is why Taqi Arani, who is a Turk, betrayed his local and national identity and says that if local languages and identities in Iran gain an official position and the problem of education in the Mother Tongue is solved, the sovereignty of the Persian language will fall, and it will create a threat to the integrity of the Iranian land. To protect the territorial integrity of Iran and maintain the official status of Persian, Arani deems it necessary to dominate the Turks, Kurds, and Baluchis by force and is blocking the way for the rise of local and national cultures. Also, according to Baraheni, these thoughts of Arani contradict Lenin's thoughts on language, culture, and education rights of nations, autonomy, and the right of nations to choose their destiny and to secede. In Baraheni's opinion, it is meaningless to talk about democracy and the socialist Revolution by forgetting the right of nations to be independent¹⁸.

Also, the well-known socialist and Azerbaijani Turks Khalil Maleki, who belongs to the leftist camp of Iran, was sent by the Tudeh Party to speak in Tabriz in 1945. In Baraheni's view, Khalil Maleki's speech in Persia to the Turkish nation in Tabriz is the result of the Anti-Turkish policy of the central Pahlavi state, and he emphasizes that Maleki carried out the anger against the Turks because of his own identity and hatred and prejudice towards his mother tongue. Based on this explanation, the author writes that Ja'far Pishevari's way of cultural struggle is right, and Khalil Maleki's hostility to his national identity is wrong. Besides criticizing the left-wing intellectuals, he also severely criticizes Ahmed Kasravi, one of the most well-known intellectuals of the Liberal camp. Baraheni Ahmed Kasravi's extreme admiration for the pure Persian language, in his opinion, that all nations living in Iran are Persian-speaking and have Persian roots; before the arrival of Islam to the geography of Iran, he criticizes the statement that the Turkish nation in South Azerbaijan has Persian roots. In addition, he says that these racist thoughts are unsuitable for a historian who wrote in the books "History of the Iranian Constitutional Revolution" and "The 18-Year History of Azerbaijan" how Turkish poetry was effective in the revolutionary movement. He finds it difficult to explain this conflicting worldview of Ahmed Kasravi and says, "We must re-examine the roots and causes of Ahmad Kasravi's creativity and Turkish enmity in it."¹⁹

Baraheni tried to show it while classifying Turkish writers who wrote in Persia within the framework of the theory of the Indigenization of the elite. By drawing a special framework for Azerbaijani Turks who wrote in Persian, he thought that Turker, who wrote in Persian, had different literary, intellectual, and thought characteristics. He thinks we can divide the Turkish

---

18 Baraheni, *Dar Enghelabe*, 43-44

19 Baraheni, *Dar Enghelabe*, 44-46.

writers who wrote in Persian into three groups. As the first characteristic of these important Azerbaijani Turk writers, many of whose thoughts he did not share: A) It emphasizes that they prefer not to give up finding the truth at any cost. Taqi Rafat and Samad Behrangi are mentioned as examples. B) Their second feature is that even if they are poets, they have the imagination and mentality of a storyteller. According to him, Nizami, Gholam-Hossein Sa'edi, and Shahriyar can be placed in this group. C) It tries to avoid lies, fabrications, and superstitions by relying on reason, analytical thinking, and logic in literary, political, historical, and social conflicts. Despite their differences of opinion, Taqi Arani, Khalil Maleki, and Ahmed Kasravi are placed in this framework²⁰.

Intellectually and politically, the racist policies of the Pahlavi regime, the banning of the Turkish language in Iran, and the Azerbaijan issue were so deeply embedded in Reza Baraheni's thinking that when Jalal Al Ahmed, one of contemporary Iran's important writers and intellectuals, wanted to publish the first part of his famous book *On the Services and Treacheries of Intellectuals in the New World Journal*, published under the editor-in-chief of Reza Baraheni have: Baraheni said him "You touched on the issue of Azerbaijan in this book?" When faced with the question, he takes the small notebook and notes that he will write this important issue in other chapters. Jalal Al Ahmad's views on the "Azerbaijan Question" in the book mentioned above have been met with anger and bitterness by the racist intellectuals of Iran over the years. This can be seen as one of the clear proofs that Reza Baraheni, before the Iranian Islamic Revolution while giving importance to their own local, national, and historical identity, dealt with the "Azerbaijan Question" in a very serious way from an intellectual and political point of view²¹.

The question of "What are you?"

If we divide Reza Baraheni's work into two historical periods, such as before and after the Iranian Islamic Revolution, we can more clearly reveal how he answered this question. However, before doing this, we will compare the answer given by a famous Türk named Ahmad Shamlou, who wrote in Persian, with the answer given by Reza Baraheni. In a poem written by Ahmad Shamlou, who is considered one of the most important signatures of contemporary Persian poetry, "What are you?" answers the question with an overtly racist look and language:

My name is Arabic

The name of my tribe is Turkish

My nickname is Persian

The name of my tribe, which is Turkish, is the shame of history

Moreover, I do not like my Arabic name at all²².

In these verses and other parts of the poem, Ahmad Shamlu shows that he does not love

20 Reza, Baraheni, *Safare Mesr*, Jalaleh Aleh Ahmad va Masaleyeh Falastin, (Tehran: Nashreh Avval, 1984), 117.

21 Baraheni, *Safare Mesr*, 194.

22 Ahmad, Shamlou, *Madayehe Bi Sele*, (Tehran: Entesharate Zamaneh 1999), 46.

Arabic without saying anything, while he has no hatred, prejudice, or anger toward the Persian language and pretends to be an extreme racist without explaining why the Turkic tribe is a disgrace and a point of shame in history, What are you? He answered the question with contempt for his Turkish identity. However, Reza Baraheni was someone who supported the socialist revolution in the Pahlavi period, but also at a time when Iran was slowly taking part in the postmodern trend during the Islamic period, he expressed his Turkishness and Iranianness not with prejudice and hatred, but with a sense of love. In many novels and poetry books, he wrote before, and after the Iranian Islamic Revolution, examples of Turkish poetry and prose appear in a very meaningful way, along with the Persian language. It is as if Baraheni is deliberately trying to show most barely and simply the miserable and shackled condition of Turkish, a prisoner in the prison of the dominant Persian language. He tries to breathe life into Turkish, which is suffocating in many of his published books. Baraheni tried to show the collision between Turkish and Persian in his work as follows:

My tongue! My tongue! (Say) O pity, O pity!
 My beautiful tongue, how it burned in my bosom, turned to ashes, like me!
 We all said Dede Korkut Dede Korkut Dede Korkut
 And we held hands
 And we closed all the roads for a thousand years
 We have all cried blood for a thousand years
 Still
 Still
 Yeah²³.

Baraheni tries to answer what he is by ridiculing the racist identity ideology of the Pahlavi regime that dominates the entire country. He makes fun of M. Reza Shah Pahlavi's Iranian and Persian-centered "The Great Civilization" project by turning it into a mockery in his works. Baraheni notes that M. R. Shah Pahlavi could not find any logical way to open the doors and ways of the Great Civilization to his people. However, strangely, instead of this important issue, he showed how incompetent, racist, and delusional leader he was by changing the country's history from Hijra year to Cyrus Calendar. In addition, he considers the country's roads built for mules, horses, and carts to cause thousands of deaths throughout the year as a clear indication of how frivolous the Shah of Iran's Great Civilization project is²⁴.

Also, Brenda Shaffer notes that between 1960 and 1970, several South Azerbaijani Turk writers and intellectuals working in Tabriz began to work in the Turkish lexicon, Azerbaijani music, and poetry for their Turkish identity and culture. In the meantime, he also writes that Reza Baraheni, who identifies himself as an Azerbaijani Turk, criticizes the resistance to Persianization and the political and cultural oppression of his identity, his mother tongue,

23 Reza, Baraheni, *Khetab be Parvaneha vā Chera Man Digar Shaere Nimaei Nistam*, (Tehran: Nashreh Markaz 1995), 67-69.

24 Reza, Baraheni, *The Crowned Cannibals*, (New York: Random House, 1977), 3-4-5.

and other ethnic minorities in Persia by the racist Pahlavi regime. In his book “The Crowned Cannibals”, published in America in the late 1960s and 1970s, Baraheni exposed that Turks had no right to write Turkish even on their tombstones and that Turkish was declared a forbidden language by the Pahlavi regime²⁵.

Fred Halliday, a well-known political scientist who compares the Pahlavi era’s extreme and strict nationalism based on chauvinism, archaism, and leader worship to Nazi Germany and Fascist Italy, draws attention to the fact that Mohammad Reza Pahlavi also accepted this many times and called himself the Aryan dynasty and the Shah of the Aryans. In addition, the Pahlavi regime, which established state policy based on extreme racism, did not grant any cultural rights to non-Persian-speaking nations and prevented Turks, Arabs, and Kurds from studying in their mother tongues and developing their own culture. According to a study conducted in 1960, during the second Pahlavi regime, only and only 17 percent of non-Persian ethnic elites managed to gain a place in the ruling class. The education textbooks of the Persians, who labeled the Turks as “Donkey Türk” and the Arabs as “mouse eaters”, were prepared for children to read in such a way as to contain this racist ideology²⁶.

Reza Baraheni, a socialist revolutionary and later a postmodernist writer and clear in the periods of the rise of racist policies before and after the Islamic Revolution of Iran, wrote, “What are you?” He tried to answer the question. He wrote, “I was imprisoned and severely tortured because I constantly emphasized and showed that I was aware of my Turkish roots and identity in my works.”²⁷

Reza Baraheni points out that the Pahlavi state opened English-language schools for 3,000 thousand American workers who came to Iran to explain the systematic racism of the Pahlavi state. However, he says that millions of Turkish, Arab, Kurdish, and Baloch children do not have the right to study in their mother tongue due to Shah’s racism. In this regard, the famous writer explains the two basic features of his literary creativity: “Especially after 1946, my inner feelings related to my repressed nationality as an Azerbaijani Turk, whose mother tongue was taken away by the Pahlavi regime and never returned to it, is the second fundamental feature of my literary creativity,” he says²⁸.

Us and them

In contemporary Persian literature, the racism of Pahlavi and the Islamic State of Iran, the right to education in the mother tongue, and the issue of South Azerbaijan have started to show themselves and become a serious discourse directly through the work of Reza Baraheni. The most interesting part of his work is that when he wants the cultural, political, social, and

25 Brenda, Shaffer, *Borders and brethren: Iran and the challenge of Azerbaijani identity*. MIT Press. 2002: 60.

26 Fred, Halliday, *Diktatori va Tooseai-e Sarmayehdari Dar Iran (Iran: Dictatorship and Development)*. Tarjoom-e-yeh Fazlollah Nikaein, (Tehran: Entesharate Amir Kabir, 1979), 60, 61, 225, 226.

27 Baraheni, *The Crowned*, 114.

28 Baraheni, *The Crowned*, 11, 12, 110, 111.

economic rights of Turks and other nations living in Iran's geography, he never has racist views, thoughts, or discourse. In his works, Baraheni tried to defend the Turks not from a racist point of view but within the framework of the concept of justice. In this way, in the novels, poems, and articles written by him, we do not encounter racist discourse and thinking, as seen in the works of Ahmad Shamlou. The "us and them" concept manifested in his work has no racist or ideological basis; there is only a critical view based on justice.

For example: on the night of Black January 1990, when the Soviet army committed a mass massacre against civilian Azerbaijani Turks in Baku, Reza Baraheni, in the foreword he wrote in the Persian translation of the famous poet Osip Mandelstam's poems, criticized the last Soviet president, Mikhail Gorbachev. According to Reza Baraheni, benefiting from the process of de-Stalinization of the Soviet Union fell only to Eastern Europe. Gorbachev sent himself to Eastern Europe and the tanks he brought from Afghanistan to Baku. Reza Baraheni notes that he saw this as the greatest test of democracy of the twentieth century for Gorbachev. He also severely criticized the massacres committed in Baku and wrote that he was upset that the Armenian and Turkish nations could not find ways of peace after 70 years of Soviet captivity:

"Although all freedom lovers worldwide, especially in the third world, are expected to support the Anti-Stalinist movement in the Soviet Union, this support should not be seen as supporting mass slaughter in Soviet Azerbaijan. Tanks from Kabul were sent to crush and suppress the people of Baku. As long as this imbalance is not eliminated, Baku will be a point of shame for everyone and the process of de-Stalinization. It is one thing to determine the objective needs of these nations and give them a humane response; it is another thing to attack these nations tooth and nail. If Afghanistan was Vietnam for the Soviets, Azerbaijan, and Armenia should not be Soviet Panama.²⁹"

As you can see, Reza Baraheni did not just see the Turks living in Iran's territory as "us"; he also carefully followed the political and social process in the Republic of Azerbaijan. During the first Karabakh war (1988-1994), the Armenian Writers' Union officially invited the Iranian Writers Association as a guest to Yerevan. Among the contemporary Persian writers who gathered to say yes or no to this call, only Reza Baraheni, pointing out the war between Azerbaijan and Armenia in Nagorno-Karabakh, emphasized that going to the city of Yerevan meant supporting the invading Armenia in this war and said very clearly that he would not go on that travel³⁰.

The concept of "us" formed against social, economic, cultural, and political injustices in Reza Baraheni's thinking and creativity does not manifest with racism, hatred, and prejudice. However, to put it bluntly, the great writer James Joyce could not refrain from using such racist thoughts and expressions. It is very important that intellectuals can solve problems through peace, rational solution, and negotiation in countries and regions with racial, ethnic, national, and sectarian conflicts. However, a very famous writer like James Joyce has not been able

29 Reza, Baraheni, Tala Dar Mes. Jelde 3, (Tehran: Entesharate Zaryab, 2001), 1637-1658.

30 Fraj, Sarkohi, Yas va Das, (Sweden: Nashr-eh Baran, 2002), 147.

to hide his racist thoughts against the Saxons and Britons. James Joyce shows that he cannot eliminate existing problems through rational solutions and dialogue because he directly condemns the Saxons and the British nation with sentences containing racist prejudice and hatred. However, despite all this, Joyce nicknamed them the “Great Turks” because of the monetary aid sent by the Ottoman Empire when there was a famine in Ireland³¹.

However, when Baraheni was criticized by contemporary Persian poets, writers, and intellectuals for a racist view and language, he responded with a more humane view and thought rather than with the language and thought they used. When he was subjected to derogatory and racist thoughts by well-known Persian intellectuals such as Nader Naderpour, Mehdi Akhavan-Sales, Houshang Golshiri, and Karim Emami, he stood up to protest not as an individual but as someone representing “us”:

“I think the “Arash the Archer” poem by Siavash Kasrai is extremely bad. It is a product of Pan-Persianism. Imagine that an arrow from an archer’s bow crosses all the rivers and mountains and enters the eye of a Turk. However, one-third of our society is made up of Turks³²”.

When the racist Pahlavi state suppressed the author’s national identity, “us,” and existence and went towards extinction, the Turkish language began to be born from his subconscious. Turkish prose written by himself emerges from Persian prose. Azerbaijan folklore, Fuzuli ghazals, Ali Mojuz poems, and examples of Turkish prose he wrote in the Tabriz dialect take care to prove that our Turkish identity has not disappeared. Here, he tries to attack the racist Pahlavi state in front of him, not with polite language but with a rude, belligerent, and angry expression:

“I will take revenge on those robbers; I will take revenge by removing Mahmoud’s nails! Open your ears and listen, Samad! There is a place in Mahmoud’s heart that was created for the tip of my knife. I will not hit this knife with one hand, but with two hands, firmly, I will hit his heart so that his heart will split into forty pieces in his chest, Samad. I have been sharpening this knife for thirty years. I will avenge my grandfather, grandfather’s grandfather, and brothers from Mahmut. A thousand years, no! Samad! Two thousand years, maybe three thousand years, these assholes, this mother and sisters I fucked, they rode on our necks, they say, Hey Donkey this way, Hey Donkey that way. Mouths were closed, and dungeons were full. A bandit and a lecherous soldier guard every man’s mouth. I wish you had not died, Samad; you would have seen why I sharpened this knife. I was scared when I looked at this knife; Samad!³³”.

Conclusion

Before Baraheni’s work, many poems, novels, and articles written in contemporary Persian literature ignored the Turks’ identity, mother tongue, and problems. The Turkish language was

31 James, Joyce, *Ulysses*. Çeviren: Nevzat Erkmen, (Istanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1997), 859-860.

32 Reza, Baraheni, *Mosahebe-ye Reza Baraheni. Mahname-ye Andishe-ye Pooya*, pp 143. Tehran: 2012:

33 Reza, Baraheni, *Rouzghar-eh Doozaki-eh Aghay-eh Ayaz*, (Tehran: Entesharat-e Amir Kabir, 1970), 308-309.

hidden and buried by writers and poets. Through Baraheni's novels, poems, and articles, a new path and a new level of writing emerged in the Persian language. Thanks to his creativity, the Turkish discourse broke the hegemony of the Persian language. Many well-known Turkish writers who wrote in Persian tried to describe their homeland, people, and identity in Persian. Those writers defended the Persianization of the Turks and denied the ethnic existence of the Turks.

However, after the arrival of Baraheni, a new era began in the thousand-year-old Persian literature. The article, poetry, and novel language he used and created revealed the stolen, erased, and melted Turkish identity, language, and existence. As he said, he tried to take revenge on Turkish, which he could not write perfectly, from Persian, which he could write perfectly, by creating a new discourse based on the concept of justice. We tried to show that he launched an intellectual and critical war against racism as the basic feature of the new discourse he opened in contemporary Persian literature. We also drew attention to the fact that Baraheni, in his works during the Second Pahlavi and Iranian Islamic Revolution, turned the Turkish problem into a political, social, and literary discourse and saw it as the mother issue of the entire revolutionary and reformist movement.

We tried to find evidence of Samuel Huntington's concept of the clash of civilizations, indigenization of the elite, what are you, the question, us and them, in the works of Reza Baraheni. We have explained these elements in his works within the framework of research limitations. Reza Baraheni, who thinks about the need to give the rights of Turks in political, literary, and social fields, has put forward very serious thoughts on education in Mother Tongue, the right to autonomy and independence, and sharp criticism of racist policies. We also tried to prove that it opened a serious and new discourse that did not exist before in contemporary Persian literature.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

References

- Abrahamian, Ervand. *Iran between two revolutions*. Princeton University Press, 1982.
- Asaf, Mohammad Hashem. *Rostam-ol Tavarikh. Be kushesh-eh Aziz Allah Alizad-eh*. Tehran: Ferdosi, 2001.
- Baraheni, Reza. *Tarikh-e Mozakkar. Fahang-e Hakem va Farhang-e Mahkoom*. Tehran: Nashr-e Avval, 1984.
- Baraheni, Reza. *Zellollah. Sheerhay-e Zendan*. Tehran: Entesharate Amir Kabir, 1979.
- Baraheni, Reza. *Dar Enghelabe Iran Cheh Shodeh Asat va Cheh Khahad Shod?*. Tehran: Ketab-e Zaman, 1979.
- Baraheni, Reza. *Safar-e Mesr, Jalaleh Aleh Ahmad va Masaleyeh Falastin*. Tehran: Nashreh Avval, 1984.
- Baraheni, Reza. *Khetab be Parvaneha va Chera Man Digar Shaer-e Nimaei Nistam*. Tehran: Nashreh Markaz, 1995.
- Baraheni, Reza. *The Crowned Cannibals*. New York: Random House, 1977.

- Baraheni, Reza. Tala Dar Mes. Jelde 3. Tehran: Entesharate Zaryab, 2001.
- Baraheni, Reza. "Mosahebe-ye Reza Baraheni.", Mahname-ye Andishe-ye Pooya. Tehran: 2012. pp 143
- Baraheni, Reza. Rouzghar-eh Doozakhi-eh Aghay-eh Ayaz. Tehran: Entesharat-e Amir Kabir, 1970.
- Halliday, Fred. Diktatori va Tooseai-e Sarmayehdari Dar Iran (Iran: Dictatorship and Development). Tarjome-yeh Fazlollah Nikaein. Tehran: Entesharate Amir Kabir, 1979.
- Hedayat, Reza Qoli Khan. Tarikh-e Rozat-ol Safay-e Naseri. Be kushesh-e Jamshid-e Kiyanfar. Tehran: Asatir, 2001.
- Huntington, Samuel, P. "The clash of civilizations.", Foreign affairs 72, no. 3 (1993): 22-49.
- Joyce, James. Ulysses. Çeviren: Nevzat Erkmen. . Istanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş, 1997.
- Katouzian, Homa. *Iranian history and politics: The dialectic of state and society*. Routledge, 2003.
- Shamlou, Ahmad. Madayehe Bi Sele. Tehran: Entesharate Zamaneh, 1999.
- Shaffer, Brenda. Borders and brethren: Iran and the challenge of Azerbaijani identity. MIT Press, 2002.
- Sarkohi, Faraj. Yas va Das. Sweden: Nashr-eh Baran, 2002.
- Tabatabayi, Seyyed Cavad. Ta'amoli Darbare-ye İran. Bakhsh-eh Nakhost: Maktabe Tabriz va Mabani-ye Tajaddodkhahi. Tehran: Entesharat-e Minu-ye Kherad, 2013.
- Xətayi, Şah İsmayıl. Əsərləri. tərtib edənlər: Əliyər Səfərli, Xəlil Yusifli. Bakı: Şərq-Qərb, 2005.

Contemporary Dynamics in Croatian-Turkish Relations (1992-2022)

Hırvatistan-Türkiye İlişkilerinde Güncel Dinamikler (1992-2022)

Marko Šapina¹ , Hasan Duran²

ABSTRACT

This study examines contemporary relations between Croatia and Turkey, focusing on developments since the independence of the Republic of Croatia in 1991. It adopts a historical perspective, recognizing the significance of early interactions between Croats and Turks, although the precise historical context of these encounters remains challenging to ascertain due to limited written records. The analysis is structured into three main chapters, each drawing upon existing literature. Initially, it investigates the interactions between Turkey and Croatia following Croatia's international recognition process. Special attention is paid to Turkey's efforts to mediate the Bosniak-Croat conflict during the Bosnian War. Moving into the new millennium, the study examines the evolution of the relationship between Turkey and Croatia following Croatia's accession to NATO. It explores the internal and external factors that influenced the divergent paths taken by both countries in their negotiations for European Union accession. Finally, the study provides an overview of various aspects of contemporary relations between Croatia and Turkey. Beyond political ties, these encompass growing economic exchanges, cultural collaborations, educational initiatives, as well as cooperation through multilateral platforms, illustrating the multifaceted nature of this bilateral relationship.

Keywords: Croatia, Turkey, Bilateral Relations, European Union

ÖZ

Bu çalışma, 1991 yılında Hırvatistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasından bu yana Hırvatistan ve Türkiye arasındaki güncel ikili ilişkilere odaklanarak gelişmeleri incelemektedir. Tarihsel bir bakış açısı benimseyen bu çalışma, Hırvatlar ve Türkler arasındaki erken dönem etkileşimlerin önemini kabul etmekle birlikte, sınırlı yazılı kayıtlar nedeniyle bu karşılaşmaların kesin tarihsel bağlamını tespit etmenin zor olduğunu vurgulamaktadır. Analiz, her biri mevcut literatüre dayanan üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk olarak, Hırvatistan'ın uluslararası tanınma sürecini takiben Türkiye ve Hırvatistan arasındaki etkileşimler incelenmekte, Bosna Savaşı sırasında Türkiye'nin Boşnak-Hırvat çatışmasında arabuluculuk yapma çabalarına özel önem verilmektedir. Yeni milenyumuna girerken, çalışma, Hırvatistan'ın NATO'ya katılımının ardından Türkiye ve Hırvatistan arasındaki ilişkilerin gelişimini incelemekte, her iki ülkenin Avrupa

¹Corresponding author/Sorumlu yazar:

Marko Šapina (PhD Student),
Istanbul University, Eurasian Studies,
Istanbul, Türkiye
E-mail: sapina.marko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4967-800X

²Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty
of Political Sciences, Department of Political
Science and International Relations,
Istanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5328-9918

Submitted/Başvuru: 03.03.2024

Accepted/Kabul: 15.08.2024

Citation/Atf: Šapina, M., Duran, H.
Contemporary Dynamics in Croatian-Turkish
Relations (1992-2022). *Avrasya İncelemeleri
Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries* 13, 2 (2024):
239-263.
<https://doi.org/10.26650/jes.2024.144666>

Birliği'ne katılım müzakerelerinde izledikleri farklı yolları etkileyen iç ve dış faktörleri araştırmaktadır. Son olarak, Hırvatistan ve Türkiye arasındaki güncel ilişkilerin çeşitli yönlerine genel bir bakış sunulmaktadır. Siyasi bağların ötesinde, bu ikili ilişkinin çok yönlü doğasını gösteren ve gittikçe artan ticaret hacmi, kültürel faaliyetler, eğitim girişimleri ve çok taraflı platformlardaki iş birliğini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hırvatistan, Türkiye, İkili İlişkiler, Avrupa Birliği

1. Introduction

A detailed observation and analysis of contemporary Croatian-Turkish relations would be incomplete without taking historical continuity into account. In order to understand the underlying elements of Croatian-Turkish relations, it is necessary to examine Turks' contacts with Croats throughout history and the impact of these contacts on Croats. The friendly bilateral relations, which began in the early 1990s and have lasted for more than 30 years, go back much further. However, since these relations developed within the framework of the policies implemented by the Ottoman Empire in the Balkans, they should be analyzed within the framework of the Balkans policies. In this context, it's crucial to highlight that the Ottoman Empire identified more as a European state prior to being considered a Middle Eastern or Asian state.¹

In recent years, many countries have refrained from identifying themselves as a “Balkan countries” due to the negative perception that the concept of the Balkans evokes.² Therefore, in the use of the terms “Balkan” and “Balkan peninsula” it should be clearly emphasized whether the term has a geographical or historical meaning. Croatian politicians and political scientists argue that Croatia, in the context of contemporary geopolitics and international relations, should not be associated with the Balkans and especially with the Western Balkans.³ While the official state policy of any country should not be confused with the ideas and opinions of geographers, historians and other experts who have tried to define the Balkans, the concept of the Balkans is a matter of debate in a wide range of academic circles. French researcher André Blanc considers the Balkans to be a “problem” rather than a region,⁴ while Greek geopolitical expert Georges Prévélakis argues that, rather than a region, it is a “concept”.⁵ Perhaps the most relevant of all is Maria Todorova's *Imagining the Balkans*, a book that quickly sparked interest both in the former Yugoslav states and, to this day, continues to see new editions being published. Anyway, this study acknowledges the fact that Croatia is a Southeastern European country but does not ignore its connections with the Western Balkan countries, especially in terms of analyzing relations with Turkey.

It is not known how and under what circumstances the first relations between Croats and Turks were established, nor is it known exactly when these relations began. Especially considering the turbulent developments in the Middle Ages and the nomadic backgrounds of both races, it seems unlikely that clear information about the first contacts between the two peoples could be found without any written evidence. However, it can be concluded that Croats

1 Sumer Fahrettin, “Turkey, a Special EU Neighbour Patiently Awaiting a ‘Promised Marriage’”, *EuroTimes*, No:7 (2009), 124.

2 Among the European countries, there are North Macedonia and Bulgaria, which willingly define themselves as “Balkan countries”.

3 Mirela Slukan Altuč, “Hrvatska kao Zapadni Balkan – Geografska stvarnost ili nametnuti identitet”, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, C.XX, No:2 (2011), 402.

4 Aude Rapatout, “Regards Sur Les Balkans: Une histoire en palimpseste”, *Hypothèses*, No:1. (2006), 238.

5 Georges Prévélakis, *Les Balkans: Cultures et géopolitique* (Paris: Nathan, 1994), 17.

and Turks had relations long before the Ottoman period, especially through some words that have passed into South Slavic languages and are thought to have come from Turkish. For example, *balvan* (Old Slavic *bъlvanъ ← one of the Turkic languages? Avaric ≈ balaban), *ban* (Avaric bajan: army head ← Turkish; *bāj: rich ← Persian), *biljeg* (← *bělěgъ (rus. belěg) ← Avaric), *kovčeg* (stsl. kovъčegъ ← Avarish ≈ Mongolian qagurčag); *šašlik* (Russian šašlyk ← Turkish ≈ Tatar šyšlyk ≈ Tatar šyš: shish), *klobuk* (Old Slavic *klobukъ ← Turkish ≈ Crimean Tatar kalpak: kapa), *toljaga* (Old Slavic *tojaga ← Turkish; Uyghur tajak: dir), and *šaran* (Old Slavic šarъ: renk ← Turkish) from Old Turkic are just some of the examples.⁶ The fact that these words exist today in many Slavic languages, including Croatian, is a clear indication of how strong the contacts between languages were.⁷

With the beginning of Ottoman rule, particularly in Bosnia, new contacts along the Croatian-Bosnian border led to about a centuries-long interaction between the two cultures and civilizations. Although it is not possible to speak clearly about the raids of the Ottoman army on the territory of the Croatian-Hungarian Kingdom, of which Croatia had been a part since 1102, it is known that the first Ottoman raids were not systematic.⁸ The presence of the Ottoman Empire in Bosnia since the 15th century and the fear of the Ottomans in Croatia, which was seen as the “Bulwark of Christendom” (Latin: *Antemurale Christianitatis*) in the eyes of Western states, closely affected the Croatian literature of the period and left indelible traces in cultural codes. When talking about the Ottoman influence on the countries in Southeastern Europe, it should be considered that some parts of Croatia were under Ottoman rule for 173 years (1526-1699), Bosnia-Herzegovina for 396 years (1482-1878) and Serbia for 440 years (1389-1829).⁹ Croatia was directly affected by Ottoman activities in the region. In particular, the population of the Ottoman-influenced areas fled to safer areas. For example, the first examples of people leaving Bosnia and fleeing to the Dubrovnik region can be found as early as 1386.¹⁰ Such mass migrations have led to “entirely new ethnic and cultural configurations where three major religious traditions clash simultaneously, often intermingling in the same space”.¹¹

Although the contacts between Croats and the Ottoman Empire had a great impact on different aspects of society in terms of culture, gastronomy, music, literature and many other aspects, two important developments with long-term consequences should be emphasized.

6 For etymology cf. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Ed. Ljiljana Jojić ve Ranko Matasović (Zagreb: Novi Liber, 2002).

7 On the progress of the Cumans or Kipchaks in the Balkans during the pre-Ottoman period, cf. Ahmet Gokmel, “Balkanlarda Osmanlı Öncesi Kuman/Kıpçak Türkleri”, *Journal of Universal History Studies (JUHS)*, No:3., (2020), p. 99-111.

8 Borislav Grgin, “The Ottoman influences on Croatia in the second half of the fifteenth century”, *Povijesni prilozi*, No:23 (2002), 88.

9 Carl Brown, *İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, translated by Gül Çağalı Güven (İstanbul: İletişim, 2000), 9-10.

10 Emil Heršak, “Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa”, *Migracijske i etničke teme*, IX, No:3-4 (1993), 246.

11 Heršak, “Panoptikum”, 246.

Namely, Croatia's modern border with Bosnia is the product of interaction with the Ottoman Empire and the Treaty of Passarowitz of 1718, which regulated the Venetian-Ottoman border, recognizing the old Croatian border at the confluence of the Danube and Sava, with Zemun as the eastern border point.¹² On the other hand, it is important to emphasize the importance of the idea that the Ottoman withdrawal from Croatian territory caused fundamental changes in Croatian national identity. Nenad Moačanin, one of the most important figures in Croatian historiography on Ottoman history, points out that the Ottomans' departure from Croatian territory was as important as their arrival in the region, and emphasizes that the processes initiated by the Ottoman Empire had an impact on the ethnic and cultural identity of the Croats, as well as on the distribution of territory.¹³ Turkish writers also agree that the Ottoman influence on the formation of Croatian national consciousness is indisputable.¹⁴ Especially in oral (folk) literature, the interaction between the Ottomans and the Croats is portrayed as if it were only a history of wars and battles. Based on this narrative, historiographers of Southeastern European countries also commonly underestimate the complexity of these relations.¹⁵

Until Croatia declared independence, its relations with Turkey were closely tied to the official policies of the states to which Croatia belonged. The most striking example of possible cooperation was seen in post-World War I Turkey. In order to protect itself from threats from more powerful countries, Turkey maintained friendly relations with neighboring countries and tried to ensure its security by signing non-aggression treaties.¹⁶ In 1933, one year after the Treaty of Friendship and Neutrality was signed with Yugoslavia, the Balkan Pact was established between Turkey, Greece, Romania and Yugoslavia. According to the founding charter of the Pact, the countries "assured each other's borders and confirmed that they would consult each other on their actions in the Balkans."¹⁷ However, although the then Turkish Foreign Minister Şükrü Saraçoğlu tried to revive the Balkan Pact in 1939, the problems in the member countries made this attempt unsuccessful.¹⁸ Yet, in accordance with the confidential accords delineated within the annex of the Balkan Pact, in the event of an aggression directed towards any member state, it was stipulated that the remaining member states would be construed as having become parties to the conflict.¹⁹

Although relations between Turkey and Croatia were overshadowed by relations with Yugoslavia and above all, Serbia from the early 20th century until the 1990s, when Yugoslavia dissolved, Croatia has always been aware of Turkey's strategic importance throughout history.

12 Drago Roksandić, "Posavska krajina/Granica od 1718. do 1739. godine", *Ekonomska i ekohistorija*, III, No:3 (2007), 65.

13 Nenad Moačanin, "Croatico-Turcica: pregled povijesne interakcije", *Hrvatska revija*, XV, No:2. (2015), 12.

14 Burhan Erdoğan, "Galtung Üçgeni ve Hırvatistan Bağımsızlığı", (Online), access date: 10 December 2022, 5.

15 Vjieran Kursar, *Croatian Levantines in Ottoman Istanbul* (Istanbul: The ISIS Press, 2021), 16.

16 Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010), 308.

17 Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 21.

18 Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, 55.

19 Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, 21.

For example, in the early 1940s, the so-called Independent State of Croatia (NDH), a puppet state known for its closeness to Nazi ideology and Hitler, approached Turkey during World War II and attempted to have its independence recognized.²⁰ Despite their negative ideological connotations, these diplomatic efforts were the first official attempts to establish relations between Croatia and Turkey. However, Turkey did not abandon the strategy of “active neutrality” that it continued to pursue during the war and acted distant and controlled towards new state formations.

2. Croatian War of Independence and Post-War Period (1992-1999)

Of course, it is impossible to simplify the reasons for the breakup of Yugoslavia, but more than thirty years later, there is still no consensus among historians and political scientists as to what directly or indirectly caused its breakup. Taking into account the research on this issue, it is possible to talk about internal and external conditions that led to the breakup. When we talk about external, i.e. international circumstances, the following stand out: The end of the Cold War, the collapse of socialist systems in Eastern Europe, the dissolution of the Warsaw Pact, the establishment of the European Community (EC), the collapse of the USSR and the subsequent emergence of new independent states.²¹ As for internal problems, there are many more and it is difficult to clarify exactly which of them influenced the disintegration process and to what extent, but it is possible to say that weak democratization, subordination of political rights and political actions to the rules and interests of the ruling party, one-party rule, party supremacy over constitutions, socialist self-government, inefficient state apparatus, increasing foreign debt and complex international relations come to the fore.²² In addition, Croatian historians generally agree that the idea of a Greater Serbia was among the reasons for the breakup.²³

The first concrete step in the realization of Croatia’s independence was the elections to the Parliament of the Socialist Republic of Croatia in 1990. These elections went down in history as the first multi-party elections in Croatia, with the Croatian Democratic Union (HDZ), led by Franjo Tuğman, winning 205 of the 365 seats in the parliament, an absolute majority.²⁴ When discussing the importance of Franjo Tuğman, Turkish authors underline that he “stood out as the most important and leading figure of Croatian nationalism”.²⁵ On the other hand, General Janko Bobetko, former Chief of the General Staff of Croatia, who gave a lecture at

20 NDH, which was recognized by Italy, Germany and Japan immediately after its establishment, hoped to strengthen its position in the international community by gaining recognition from as many countries as possible. Aware of its limited power and its great influence on the Axis Powers, especially Germany, the NDH sought to position itself more firmly in the ongoing war. There is no doubt that Croatians have foreseen that one of the most effective ways of this positioning is to be recognized by Turkey.

21 Božidar Javorović, “Raspad Jugoslavije i sigurnost u Evropi”, *Politička misao: časopis za politologiju*, XXXI, No:1 (1994), 99.

22 Javorović, “Raspad Jugoslavije i sigurnost u Evropi”, 99-100.

23 Javorović, “Raspad Jugoslavije i sigurnost u Evropi”, 100.

24 Tanil Bora, *Milliyetçiliğin provokasyonu* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2. Print, 1995), 160.

25 Bora, *Milliyetçiliğin provokasyonu*, 131.

the Turkish Military Academy on December 4, 1995, compared Tuğman to Atatürk and said, “Both nations had visionary leaders who achieved their main goal in international relations and clearly defined their national objectives”.²⁶ In the process that followed, the new constitution of Croatia, known as the “Christmas Constitution”, was adopted in December 1990 and Serbs were stripped of their “constituent nation” status and given minority status instead.²⁷

On May 19, 1991, a referendum on the independence of the Republic of Croatia was held, in which approximately 93% of the 3 million voters voted for the independence and sovereignty of Croatia, and the Croatian Parliament, respecting the directly expressed will of the citizens, adopted on June 25, 1991 the Constitutional Decision on the sovereignty and independence of the Republic of Croatia.²⁸ On October 8, 1991, Croatia severed its (state-legal) ties with the other republics within Yugoslavia and then officially and legally became an independent and sovereign state. However, in accordance with agreements with the European Commission (EC), on July 7, 1991, Croatia adopted a mandatory three-month moratorium on all activities related to the implementation of the decisions on sovereignty, autonomy and independence.²⁹ While some authors consider the moratorium as “the EC’s first success” and “the first real example of institutional cooperation”, it is emphasized that the three-month period gave the Yugoslav People’s Army (JNA) space to deploy Serbian troops in Slovenia and Croatia.³⁰ However, analysts analyzing the developments of the period agree that the situation in Croatia was different from that in Slovenia. The main reason is that the Serbian community, which the Milošević government in Serbia was trying to annex to Serbia, was located in part of Croatia.³¹ The bombing of the Croatian government building on the day the international moratorium ended was a clear indication that the Serbian leadership, backed by the JNA, did not support a peaceful solution to the Yugoslav crisis.³²

In order to increase international recognition, in August 1991, the then Croatian Minister of Foreign Affairs, Zvonimir Šeparović, together with his deputy, Vinko Kandžija, received Ali Mesut Orsa, Consul General of Turkey in Zagreb, with whom he “shared the latest developments

26 *Hrvatistan Eski Genelkurmay Başkanı Gen. Janko Bobetko'nun Harp Akademileri'nde Verdiği Konferans (04 Aralık 1995)* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1995), 3.

27 Hakan Demir, “1991-2015 yılları arasında Hırvatistan siyasal yaşamı”, *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, Ed. İbrahim Kamil, 2. print, 2021), 224.

28 Ana Hiljevac Tuković & Dražen Živić, “Hrvatske i njezina međunarodna i diplomatska afirmacija: između protivljenja i odobravanja”, *Pilar — Časopis za društvene i humanističke studije*, XVI, No:31 (2021), 124.

29 Tuković & Živić, “Hrvatske i njezina međunarodna i diplomatska afirmacija”, 128.

30 Ezeli Azarkan, “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin tanınmasında siyaset ve hukukun etkisi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXI, No:35 (2016), 43-44.

31 Azarkan, “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin tanınmasında siyaset ve hukukun etkisi”, 74.

32 Tuković & Živić, “Hrvatske i njezina međunarodna i diplomatska afirmacija”, 129.

on the situation in Croatia.”³³ On the occasion of the meeting, the strengthening of cooperation between the two countries was also emphasized.³⁴ Thus, although Croatia had just declared its independence and was not yet a country recognized by Turkey, the first diplomatic contacts were made through the Consulate General in Zagreb. On the other hand, active communication between the Turkish and Yugoslav authorities continued. As a matter of fact, the then Minister of Foreign Affairs Safa Giray visited Yugoslav Federal Foreign Minister Budimir Lončar on August 28-29, 1991.³⁵

One of the best assessments trying to explain to the Croatian public what Turkey’s position is in relation to the developments in the region was written by Pjer Šimunović.³⁶ “The strong crescent is on Croatia’s side”, emphasizing that Turkey emerged from the Cold War as a “reliable ally of the West” and an “example for Muslim nations”.³⁷ Emphasizing Turkey’s role and importance in the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the author reminded that Turgut Özal was an “anticommunist” and pointed out that Turkey’s interest in the Balkans should be evaluated in terms of its relations with Greece and its potential to prevent Russia from expanding its sphere of influence to the Adriatic Sea.³⁸

The visit of Croatian Foreign Minister Dr. Zvonimir Šeparović to Turkey in January 1992 brought relations between the two countries to a new level. The Foreign Minister of Croatia, a country not yet recognized in the international community, was received in Turkey by then President Turgut Özal, Prime Minister Süleyman Demirel and Foreign Minister Hikmet Çetin.³⁹ The reception of Šeparović at the highest level is a clear indication and harbinger of Turkey’s next move. During the talks in Ankara, the Turkish side expressed its deep concern about the

33 The diplomatic representation, which has been operating as the Consulate General of the Republic of Turkey in Zagreb since 1969, was elevated to the level of an embassy after the establishment of diplomatic relations. The following served as consul general during this period: Emin Şerif Küçükkuş (1969-1973), Sakıp Çoruk (1973-1975), Zübeyir Aker (1975-1977), Baba Ordemir (1977-1978), Cengiz Sebükcebe (1978-1982), Feridun Rua (1982-1986), Aziz Yakan (1986-1990) and Ali Mesut Orsa (1990-1993). Following the establishment of diplomatic relations, the Consulate General of Turkey in Zagreb was elevated to the level of Embassy. Those who have served as ambassadors since April 1993 are: Yüksel Söylemez (1993-1995), Daryal Batıbay (1995-1998), Selahattin Alpar (1998-2001), Ufuk Tevfik Okyayüz (2001-2004), Fatma Dicle Kopuz (2004-2008), Umur Apaydın (2008-2010), Burak Özügergin (2010-2014), Ahmet Tuta (2014-2016), Mustafa Babür Hızlan (2017-2022), Yavuz Selim Kıran (2022-2023). So far ambassadors at the Croatian Embassy in Ankara are: Hidajet Biščević (1993-1996), Ivica Tomić (1996-2000), Amir Muharemi (2001-2005), Gordan Bakota (2005-2010), Dražen Hrastić (2011-2015), Željko Kuprešak (2015-2017), Hrvoje Cvitanović (2018-...). In addition, due to the importance and location of Istanbul, the Consulate General of Croatia in Istanbul was opened in 1995. Consuls general so far are: Luka Meštrović (1999-2002), Kamilo Vrana (2002-2004), Damir Perinčić (2004-2010), Amir Muharemi (2010-2014), Ivan Mirković (2014-2018), Ivana Zerec (2018- ...). Croatia also has two honorary consuls in Turkey: Candan Çorbacıoğlu in Izmir (since 2005) and Fettah Tamince in Antalya (since 2010).

34 M. I., “Šeparović razgovarao s M. Orsom”, *Večernji list* (Aug 16, 1991), 3.

35 Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi (Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1992), 48.

36 Considering the extent of his knowledge, the analyzes and predictions made by the journalist in question are quite important. He is currently Croatia’s Ambassador to the United States.

37 Pjer Šimunović, “Moćni Polumjesec uz Hrvatsku”, *Večernji list*, (Nov 26, 1991), 16.

38 Pjer Šimunović, “Moćni Polumjesec uz Hrvatsku”, 16.

39 A. Babić, “Priznavanje Hrvatske za Tursku je pitanje dana: Turska zabrinuta zbog BiH”, *Večernji list*, (Jan 11, 1992), n.p.

situation developing in the former Yugoslavia and expressed a special interest in Bosnia and Herzegovina and Macedonia, including the possibility of sending assistance to help Bosnia and Herzegovina exercise its sovereignty.⁴⁰ The Croatian side emphasized that they “lived under communist Serbian persecution for 45 years” and that the war also led to a refugee crisis.⁴¹ Considering the changing conjuncture in Central Asia with the dissolution of the Soviet Union—but also keeping in mind Turkey’s role in NATO and in the Islamic world—Croatian foreign minister Šeparović stated that “Turkey’s recognition of our country is of very special importance for us”.⁴² The first news about Turkey’s potential active role in the conflict was shared with the public in January 1992. However, Turkey was not invited to the peacekeeping force to be organized by the United Nations (UN) because it was neighboring Yugoslavia.⁴³

Turkey officially recognized Croatia on February 6, 1992. Unlike the EC countries, Turkey recognized not only Slovenia and Croatia, but also Macedonia and Bosnia-Herzegovina, becoming the second country to recognize all four breakaway countries of Yugoslavia.⁴⁴ Turkey’s recognition of the newly established states is an indication that Milošević did not get what he wanted from his visit to Ankara at the end of January.⁴⁵ With the recognition decision of the Council of Ministers, the decision to simultaneously recognize the countries that declared independence from Yugoslavia “in line with a previous decision in principle” was implemented.⁴⁶ Minister of State and Government Spokesperson Akın Gönen stated that diplomatic relations with the newly recognized countries would be conducted “as in the past” through the embassy in Belgrade, and that separate protocols would be signed with the four countries that were recognized.⁴⁷

Bosnia and Herzegovina has always been on the agenda of high-level meetings between Croatian and Turkish officials and a top agenda item in the Croatian-Bosniak conflict, which the Turkish side has tried to stop through mediation. The importance of the events in the region for Ankara can be summarized in the following sentence uttered by Süleyman Demirel in July 1994: “In the last 2.5 years, especially because of Bosnia-Herzegovina, we have been dealing with this region as much as with Turkey’s personal affairs.”⁴⁸ Evaluating Bosniak-Croat relations, Demirel also made the following statements: “The right thing for Bosniaks to do is to unite with Croats.”⁴⁹ The phenomenon of Turkey’s mediation and the international community’s sometimes favorable view of Turkey’s involvement in international problems can be likened to its role as a mediator in the current Russia-Ukraine war.

40 Babić, “Priznavanje Hrvatske za Tursku je pitanje dana”, n.p.

41 “Hırvat bakan Türkiye’de”, *Cumhuriyet* (Jan 10, 1992), 11.

42 “Hırvat bakan Türkiye’de”, 11.

43 Barçın Yinanç, “Türkiye, BM gücüne davet edilmeyecek”, *Milliyet*, (Jan 13, 1992), 9.

44 “Makedonya’yı tanıdık”, *Sabah*, (Feb 7, 1992), 13.

45 Uzgel İlhan: “Balkanlarla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (İstanbul: İletişim, Ed. Baskın Oran, 2020, 17. Print), 491.

46 “4 Yugoslav cumhuriyeti tanıdı”, *Cumhuriyet*, (Feb 7, 1992), 10.

47 “Slovenya, Makedonya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek’in bağımsızlığı tanıyor”, *Milliyet*, (Feb 7, 1992), 13.

48 Hulusi Turgut, *Avrasya ve Demirel* (İstanbul: ABC Basın Ajansı, II. Cilt, 2002), 330.

49 Turgut, *Avrasya ve Demirel*, 331.

Speaking about the beginning of Croatian-Turkish relations, Hidajet Biščević, the first Croatian Ambassador to Ankara, described the emergence of the idea of Turkey as an ally in his memoirs, which were published in a book. According to him, Croatia also kept in mind the fact that Turkey was an American ally in NATO and its Ottoman heritage. Biščević says that Tuđman's meeting with Özal, which was also his first major state visit, took place "on the basis of the political analysis and historical-psychological basis".⁵⁰

Turkey's role was crucial in the war in Bosnia and above all in the resolution of the conflict between Croats and Bosniaks. Turkey recognized Serbia as an occupier relatively early on and then President Özal publicly declared Milošević and the Serbian government as war criminals. Turkey has made economic and diplomatic efforts to stop the conflict in Southeast Europe. This effort was primarily aimed at strengthening its trade relations with various organizations in the region, but also its willingness to participate in the reconstruction of infrastructure after the end of the war is clearly visible. Turkey's relations with the United States at the time can also be interpreted in this context. Having similar views on the war in Bosnia, Turkey and the United States agreed not only on military operations but also on diplomatic activities and organizing cooperation.⁵¹ Having a similar perspective to Europe, Turkey advocated for a multi-ethnic and multi-religious Bosnia.

For Turkey, the defense of stability in Southeastern Europe was very important for both commercial and political reasons in order to get closer to other parts of Europe. While these issues led Turkey to actively participate in conflict resolution, the process had both positive and negative consequences. First, Yugoslavia started to support the terrorist organization PKK in reaction to the Turkish stance in Bosnia. In addition, there were disagreements with countries such as Britain, France and Russia, which did not agree with Turkey on some issues regarding the solution of the problems in the Balkans.⁵²

Tuğman's last visit to Turkey and his last meeting with Demirel took place in March 1999. On the first day of the visit, Tuğman was awarded Turkey's highest state decoration (awarded to foreigners) and an honorary doctorate from Ankara University.⁵³ Evaluating the bilateral relations within the scope of the visit, Demirel attracted the attention of public opinion in Croatia by using the phrase "Turkey is Tuğman's second homeland".⁵⁴ President Tuğman of Croatia died on December 10, 1999. The only head of state at his funeral was Suleyman Demirel, President of Turkey.⁵⁵ Croatian media considered that "world statesmen did not

50 Hido Biščević, *Diplomacija za stolom* (Zagreb: EPH Media, 2013), 208.

51 İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (İstanbul: İletişim, Ed. Baskın Oran, 17. Baskı, 2020), 275.

52 Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", 499-500.

53 "Tuğman'a doktora unvanı", *Cumhuriyet*, (Feb 12, 1999), 5.

54 Denis Romac, "Demirel: Turska, druga Tuğmanova domovina", *Novi list*, (Feb 11, 1999), 2.

55 "Demirel se poklonio Tuđmanu", *Večernji list*, (Dec 14, 1999), 4.

like Tuğman”⁵⁶ and declared Demirel “the star of Tuğman’s funeral”.⁵⁷ Turkish newspapers, on the other hand, reported that Tuğman’s funeral was “attended only by Turkish President Demirel”.⁵⁸ Demirel, who paid his respects in front of Tuğman’s body, signed the book of condolence and wrote the following “My dear friend Tuğman has rendered very important services in ensuring peace and stability in the region. He made joint efforts in the development of relations between Croatia and Turkey.”⁵⁹

It is still not easy to explain the trust that Demirel and Tuğman had in each other. Their friendship, which began in 1992, has continued over the years with continuous and regular mutual visits. The two Presidents met three times in Croatia (1994, 1995, 1997) and three times in Turkey (1993, 1996, 1999). Demirel also visited Croatia again in 1999 and 2000. As a result, very good relations were established between the two countries thanks to the friendly relations of the two presidents. It is possible to say that Tuğman appreciated Demirel’s political experience and Demirel appreciated Tuğman’s influence in the region. The two presidents, and above all two friends, had mutual trust, understood each other on many levels and respected each other’s views. Demirel’s attendance at Tuğman’s funeral as the only head of state is engraved in Croatian collective memory and is a recurring theme in their daily politics.⁶⁰

3. The EU journey and the road to alliance in NATO (2000-2012)

The 2000s brought significant changes in the domestic politics of both Croatia and Turkey. Turkey was rocked by devastating earthquakes in August and November 1999, which killed tens of thousands of people and dealt a heavy economic blow to the country. Some analysts consider that the arrival in Ankara of US President Bill Clinton, who addressed the Turkish Grand National Assembly in 1999, “opened a new chapter in Western relations with Turkey”.⁶¹ Changes have also occurred in the field of human rights, and “shifts in the modality of solving certain problems that signal a kind of reversal” have also been noticed.⁶² When it came to the harmonization of the penal code, one of the main conditions for Turkey’s accession to the EU, the death penalty was replaced by life imprisonment. At that time, it is possible to say that “the political will in Turkey had the support of the whole country to reach the necessary parameters for the EU”.⁶³ In Turkey, the new millennium was marked by the coming to power

56 “Svjetski državnici nisu voljeli Tuđmana”, *Večernji list*, (Dec 15, 1999), 15.

57 Z. Bajt, “Turski predsjednik Demirel glavna zvijezda na Tuğmanovom pogrebu”, *Novi list*, (13 Dec, 1999), 2.

58 “Zagreb Tucman’ı uğurladı”, *Cumhuriyet*, (Dec 14, 1999), 8.

59 “Zagreb Tucman’ı uğurladı”, 8.

60 Current Croatian President Milanović has emphasized this more than once, for example “Turski predsjednik otpratio Tuđmana na vječni počinak: “To se ne zaboravlja!” Milanović sipao zahvale turskom prijatelju”, (Sep 8 2022, online), www.dnevno.hr/vijesti/turski-predsjednik-otpratio-Tuđmana-na-vjecni-pocinak-to-se-ne-zaboravlja-milanovic-sipao-zahvale-turskom-prijatelju-2021307/, access date: Dec 19, 2022.

61 Antonelo Biagini, *Povijest moderne Turske*, translated by Šenol Selimović & Nella Popović (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 166-167.

62 Biagini, *Povijest moderne Turske*, 175.

63 Biagini, *Povijest moderne Turske*, 177.

of the AK Party, which “not only managed to stay in power for a very long time, but also fundamentally changed Turkish society and the political order”.⁶⁴ Not content with this, the new government has initiated the process of change by reforming the Kemalist bureaucratic-intellectual-judicial-military order that had ruled Turkey for decades.⁶⁵

The most comprehensive overview of Turkey published in Croatia is a monograph on the Middle East, written by lecturers at the Faculty of Political Science in Zagreb. Dejan Jović, the author of the chapter on Turkey, first provides a brief historical overview of the collapse of the Ottoman Empire and the subsequent construction of the Turkish identity, which would become the official identity of the post-Ottoman republic.⁶⁶ “Kemalism as a doctrine and a cult”, Jović discusses the process of the creation of the Turkish nation and the relationship between the conception of civic nationalism and ethnic and religious elements, and points out the paradox of Kemalism’s promotion of secularism while at the same time welcoming Muslims from the Balkans. In conclusion, Jović concludes that Atatürk was “a defensive realist in foreign policy and a radical (revolutionary) constructivist in domestic and identity politics”.⁶⁷ Discussing post-Cold War Turkish politics, the author argues that Özal “was the first to introduce neo-Ottoman elements into Turkish foreign policy,” advocating a move away from the Kemalist policy of passivity and isolationism, and therefore acting in alliance with the United States, as well as taking part in the war in Bosnia-Herzegovina. Jović describes the post-2002 period in Turkey as an “earthquake” and argues that with the Justice and Development Party (AKP) coming to power, there have been changes at both domestic and foreign political levels. According to Jović, “the biggest domestic political problem of the Erdoğan administration is linked to the resistance of secular, especially military-intelligence structures, which remain loyal to Kemalism and consider [Erdoğan’s] policies dangerous for Turkey”.⁶⁸

When it comes to Turkish foreign policy, Jović generally refers to Ahmet Davutoğlu’s book “Strategic Depth” and focuses on his strategy towards the Balkans. Jović also cites Davutoğlu’s thoughts on the importance of the Balkans as a region of primary interest, as well as his criticism of the definition of the Balkans and the Middle East through a Eurocentric prism. On the other hand, Turkey’s economic, political and security interests in the Balkans, especially in the regions inhabited by Bosniaks and Albanians, are emphasized.⁶⁹ In conclusion, Jović points out that during the AKP years, Turkey has gained many foreign policy opponents, while on the other hand, “it has achieved tremendous economic success, which has increased its influence in international politics”. The author argues that “Turkey has undoubtedly become

64 Maurus Reinkowski, *Geschichte der Türkei: Von Atatürk bis zur Gegenwart*, (München: C.H. Beck, 2021), 317.

65 Reinkowski, *Geschichte der Türkei*, 317.

66 Dejan Jović, “Turska”, *Bliski istok: politika i povijest*, Ed. Mirjana Kasapović, (Zagreb: Političke analize, 2016), 354-355.

67 Jović, “Turska”, 357-359.

68 Jović, “Turska”, 363-364.

69 Jović, “Turska”, 367.

an important regional power” and predicts that its power will increase further in the coming decades, thanks to its growing population.⁷⁰

Another book on Turkey that has attracted the attention of the Croatian public is “Turkey” written by Amir Muharemi. Muharemi, who previously served as Croatian Ambassador in Ankara and Consul General in Istanbul, provides an overview of the history of the Ottoman Empire, the establishment of the Republic of Turkey, and domestic and foreign political events. Although the book cannot be characterized as a scholarly work due to inconsistencies in citation, it is a valuable contribution to the study of Turkey in Croatia due to the large amount of comprehensive information from various fields. In the chapter on post-2000 Turkey, Muharemi characterizes the AKP Party’s rise to power as a “glorious victory” and calls it “Turkey’s most stable period of government in decades”.⁷¹ Likewise, the author argues that the new government “took very conciliatory decisions, taking care not to cause unnecessary conflicts”; in the same period, inflation was brought down, growth and employment were achieved, and “a climate of climate and prosperity that had not existed for many years” was created.⁷²

On the other hand, Croatia started an accelerated democratization process in the early 2000s. It is possible to say that the resolution of the problems highlighted by the international community had a major impact on the changes in society. First of all, analysts emphasize that the definition of national identity, the consolidation of national borders, as well as the overthrow of the HDZ, which had been in power since Croatia’s independence, contributed to this.⁷³ Lasting changes on the domestic and external political front were only made possible by the death of President Tuğman in December 1999, followed by parliamentary and presidential elections in 2000. A coalition government of social democrats and liberals, formed in these elections, took a different approach to issues such as the economy, the functioning of state administration, civil liberties and the rule of law. One of the major changes was the constitutional reform, which transferred most presidential powers from the president to parliament and the prime minister. Shortly afterwards, Croatia became a member of the World Trade Organization (WTO) and signed an association agreement with the EU. Based on the definition of Croatia’s position in the Balkans, “the official discourse initiated and used immediately after the 2000 elections can be seen as an attempt to move Croatia to another geographical region in order to consolidate its non-Balkan identity.”⁷⁴ For a long time, it was debated whether Croatia belonged to Central Europe, the Mediterranean or the Balkans, but after the change of power, it was tried to be defined outside of all the geographical constructs mentioned so far. At that time, it is possible to say that their anti-European rhetoric was equated with their pro-Balkan rhetoric. Therefore,

70 Jović, “Turska”, 371.

71 Amir Muharemi, *Turska: uvod u povijest, unutarnju i vanjsku politiku* (Zagreb: Novi liber, 2012), 157.

72 Muharemi, *Turska*, 158.

73 Siniša Kušić, *Zwischen Euphorie und Ernüchterung – Kroatien auf dem Weg in die EU* (Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York: Oxford, 2007), 65.

74 Nataša Zambelli, “Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije”, *Politička misao*, No:1 (2010), 61.

the European Union (EU) was positioned as a phenomenon that “automatically excludes the Balkan option from Croatia’s future”, leading to the dichotomy of West (EU) and East (Balkans).⁷⁵

Croatia’s foreign policy priorities in the first decade after Tuğman’s death were respect and adoption of globalization standards as a prerequisite for integration into the EU and NATO; building relations with strategically important countries, maintaining good relations with the Criminal Court in The Hague; building quality relations with neighboring countries and countries of the region.⁷⁶

An important milestone that brought Turkey and Croatia back together was the process of EU integration. The fact that the EU today has 27 members and that other countries want to join clearly shows that it is an attractive community. The candidate countries that have opened negotiations in the context of enlargement are Albania, Montenegro, North Macedonia and Serbia. In addition, candidate status in 2022 has been granted to Bosnia and Herzegovina, Moldova and Ukraine, and in 2023 to Georgia. Kosovo has applied but has not yet been granted candidate status. Turkey, which has a long history of EU experience, has a special place in the history of the EU. Given the current conjuncture, the future of the Turkey-EU membership process is likely to remain uncertain. Although Turkey has adopted the criteria imposed by the EU (notably the Copenhagen Criteria) at various levels, it is still waiting in the entry queue as the candidate country with the longest waiting list for EU membership.⁷⁷ After Turkey’s candidacy was accepted at the Helsinki Summit in December 1999, relations revived in the 2000s. By the end of 2004, Turkey had fulfilled the political criteria and Brussels announced the start of negotiations.

The new era in Turkey-EU relations started with the Intergovernmental Conference in Luxembourg on October 3, 2005—the same day as Croatia—where Turkey’s accession negotiations began. Based on this decision, a negotiating framework was adopted and screening was initiated. After the end of the screening meetings in 2006, the European Commission prepared reports for each chapter. In this context, Chapter 25 (Science and Research) was opened and provisionally closed in June 2006. However, a development soon took place which slowed down progress: Turkey refused to open its sea ports and airspace to Cyprus (Turkey recognizes the Greek Cypriot side as the Greek Administration of Southern Cyprus, not the Republic of Cyprus) and the EU argued that Turkey should do so as the new EU accession states were included in the existing Customs Union through an additional protocol.⁷⁸ As a result, the EU Council suspended negotiations on eight chapters in 2006. With 16 of the 33 chapters open and one closed, Turkey’s EU negotiations are frozen. After two years without the opening of new chapters, working groups were established in 2012 and 2013 for eight chapters under the *Positive Agenda*, designed to focus on the common interests of the EU and Turkey.

75 Nataša Zambelli, “Između Balkana i Zapada”, 65.

76 Franjo Turek, “Priroitet vanjske politike Republike Hrvatske”, *Politička misao*, No:2, (2001), 195.

77 Bedrudin Brljavac, “Turkey Entering the European Union through the Balkan Doors: In the Style of a Great Power?”, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, XIV, No: 27 (2011), 97.

78 Sumer Fahrettin, “Turkey, a Special EU Neighbour Patiently Awaiting a ‘Promised Marriage’”, 127.

On the other hand, since the break-up of Yugoslavia, Croatia's insistence on being a European and Western country has made accession to the EU the most important long-term goal of Croatian foreign policy. Relations with the EU were established on January 15, 1992, when most member states recognized Croatia's independence. However, the intensification of relations took place after the change of government in 1999 and the first important step was the opening of negotiations on the Stabilization and Association Agreement signed at the Zagreb Summit on November 24, 2000. Then, in February 2003, Croatia applied for membership of the EU and within eleven months the European Commission gave a positive opinion on Croatia's membership application. In June 2004, the European Council granted Croatia candidate status and in February 2005, the Stabilization and Association Agreement entered into force. On October 3, 2005, accession negotiations officially started. An analytical review of legislative harmonization started shortly afterwards and concluded positively in February 2008 when the Council of the EU adopted the Accession Partnership with Croatia. In 2011, at the end of the accession negotiations, the European Parliament gave its approval for accession, so on December 9, 2011, Croatia signed the Treaty on the Accession of the Republic of Croatia to the EU. Soon after, on January 22, 2012, a referendum on accession was held, the results of which were approved by the Croatian Parliament shortly afterwards, and Croatia joined the EU on July 1, 2013.⁷⁹

Turkey and Croatia's joint action on the EU was important during the accession negotiations, when the two countries worked together on the implementation of the European *acquis*, and has not lost its importance since Croatia joined the EU. EU integration provides opportunities for Turkey and Croatia to engage in regional cooperation within the EU framework and strengthen ties with other member states. Neoliberalism, which emphasizes the potential for cooperation on issues such as infrastructure development, energy security and cross-border trade leading to mutual benefits and increased regional stability, is a useful tool for understanding the relations of the two countries that are the subject of this thesis. The Directorate for European Union Affairs within the Turkish Ministry of Foreign Affairs maintains active contacts with the representatives of the member states. Croatia continues to emphasize its full support for Turkey's accession to the EU, and joint cooperation in this context can be assessed in the context of the use of European funds. Numerous projects can be implemented, in particular in the areas of local government, defense, culture and education.

4. Friendly relations on the way forward (2013-present)

The last decade has shown that the current global order is not stable. Since 2013, there have been significant political changes on the global stage and the world has changed. While it is difficult to enumerate all of these changes—for the sake of understanding events in the

79 "Kronologija važnijih datuma u procesu pristupanja Hrvatske Europskoj uniji", Hrvatski sabor, (Online), www.sabor.hr/hr/europski-poslovi/sabor-u-procesu-pristupanja-eu-u/kronologije/kronologija-vaznijih-datuma-u-procesu, access date: Jan 16, 2023.

region – it is important to emphasize the rise of nationalism and populism. In many countries, anti-globalization and anti-immigrant sentiments are on the rise as well. Europe has been greatly affected by the conflict in Syria and the refugee crisis triggered by it; the influx of Syrian refugees has resulted in a redefinition of political discourse around concepts such as migration, security and humanitarian aid. In addition, the ongoing conflict and violence in the Middle East and North Africa, tensions and political instability between major powers such as the US, China and Russia have continued to escalate, with Russia’s war against Ukraine in February 2022. Rising global temperatures, increases in the frequency and severity of extreme weather events, and the impacts of climate change are on the agenda of the international community.

By joining the EU, Croatia strengthened its status in the region and started to decisively support other countries of Southeast Europe in their European integration. After years of stagnation, Bosnia, one of the main topics of the Turkish-Croatian dialogue, has again become an important strategic issue in Croatian foreign policy. For a long time, Croatia insisted on changes in the electoral law in Bosnia and Herzegovina, while Turkey’s position was that foreign countries should not decide on changes in Bosnia. Tensions in Croatia’s relations with Bosnia were also caused by the construction of the Pelješac Bridge, but this did not affect Croatian-Turkish relations. When it comes to Croatia’s foreign policy in recent years, the 3SI initiative—an important foreign policy initiative realized during the presidency of Kolinda Grabar Kitarović—has a special place. The 3SI, also known as the Baltic-Adriatic-Black Sea Initiative, aims to promote development among 12 member states, including Austria, Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovenia, Lithuania, Poland, Romania, Slovenia and Croatia. The importance of a strong foreign policy for Croatia cannot be overstated, as it helps shape the nation’s role in the world and promotes Croatia’s interests both at home and abroad. The Implementation Program of the Ministry of Foreign and European Affairs is therefore a key document in determining the priorities and direction of Croatian foreign policy. One of the main priorities set in the program is the development of bilateral and multilateral partnerships aimed at strengthening diplomatic and economic ties with other countries.⁸⁰ In addition, the program emphasizes the importance of promoting the rule of law and the protection of human rights, as well as supporting sustainable development and humanitarian efforts. The program also recognizes the need to unite the homeland with the Croatian diaspora and to defend the rights of Croats living in other neighboring countries, in particular Bosnia and Herzegovina.⁸¹

Analysts agree that 2013 was an important turning point for Turkey, as it was for Croatia. Some authors speak of a break with the “old Turkey” and consider 2013 as a “decisive turning point”: The protests in Gezi Park and their suppression influenced the change in the social climate; open and violent clashes between the ruling AKP and the Gülen movement

80 *Provedbeni program Ministarstva vanjskih i europskih poslova za razdoblje 2021. - 2024. godine*, (Zagreb: MVEP, 2021), 4.

81 *Provedbeni program Ministarstva vanjskih i europskih poslova*, 8.

took place; predictions of far-reaching consequences of the Arab Spring gained momentum⁸² and the course of these events began to influence the foreign policy situation.⁸³ According to a recent scholarly article on Turkey published in Croatia, Turkey's dissatisfaction with the current world order has become clearer than ever in recent years. The paper emphasizes that Ankara believes that the global power of the United States is slowly declining, mainly due to the strengthening of China and Russian revisionism.⁸⁴ In this context, Turkey sometimes acts as an independent actor, ignoring allies in multilateral organizations such as NATO.⁸⁵ The fact that Croatia's accession to the EU was in many respects a *turning point* in the truest sense of the term is also evident in the dilemmas it posed, particularly with regard to foreign policy issues. The most important of these issues is the extent to which Croatia's politics is tied to the EU's common policy. From a broader perspective, the question can be posed as follows: "Should each member state have a separate foreign policy?" or "Is it necessary for them to incorporate their national interests into the framework of a common European foreign policy?"⁸⁶

In short, Turkish foreign policy has undergone a strategic reorientation away from the European and Western axis. Thus, Turkey has tried and continues to try to build strong relations with a wide range of countries and maintain multilateralism, especially in the context of the UN and other international organizations. According to the official website of the Ministry of Foreign Affairs, the main characteristics of the country's foreign policy approach are "entrepreneurial and humanitarian."⁸⁷ The entrepreneurial characteristic is implemented through a rich and widespread representation network of 257 diplomatic missions. Turkey ranks fifth among the countries with the highest number of diplomatic missions in the world.⁸⁸ Entered its centenary year, Turkey strives to raise the standards of peace and prosperity at home while contributing to the realization of common goals by serving humanity in its region.⁸⁹

It is a fact that Bosnia and Herzegovina still represents an important aspect of Croatian-Turkish relations. Turkey has been a vocal advocate of preserving the territorial integrity of Bosnia and Herzegovina, while at the same time encouraging the development of relations between Croatia and Bosnia. In recent years, Turkey has been involved in several initiatives aimed at enhancing economic cooperation between the two countries, including joint trade

82 Reinkowski, *Geschichte der Türkei*, 342-343.

83 Atilla Eralp, Asuman Göksel, Jakob Lindgaard, "Political Changes in Turkey and the Future of Turkey-EU Relations: From Convergence to Conflict?", FEUTURE (2017), feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/pdf/D2.3_FEUTURE_Online_Paper_No._12.pdf, 12, access date: Jan 17, 2023.

84 Marin Vrkić, "Turska – ni zapad ni istok?", *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta "Dr. Franjo Tuđman"*, V, No:1 (2021), 94.

85 Vrkić, "Turska – ni zapad ni istok?", 94

86 Dejan Jović, "Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj Uniji", *Politička misao*, XXXVIII, No:2 (2011), 14.

87 "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, (Online), access date: Feb 11, 2023.

88 "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası"

89 "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası"

and investment projects. The protection and promotion of the constitutional rights of Croats in Bosnia and Herzegovina is the main pillar of Croatia's foreign policy towards the neighboring country.⁹⁰ The Ministry of Foreign and European Affairs recognizes the need to provide support and raise awareness of the difficulties faced by Croats in achieving their full political, social and economic rights guaranteed by the constitution. But the relationship between Bosnia and Herzegovina and Croatia stems not only from a proximity with more than 1,000 km of common border, but also from their common commitment to *the Dayton Agreement*. As one of the co-signatories of this agreement, Croatia has a constitutional obligation to protect the rights and interests of Croats in Bosnia and Herzegovina, recognized as a constituent people.⁹¹

However, the fact that Croatia and Turkey, two allied and friendly countries, do not always agree on issues such as the electoral law in Bosnia does not raise new questions but rather encourages them to seek a constructive solution. The joint statement issued on the occasion of the establishment of diplomatic relations between the two countries also expressed "the belief that the two countries will play an important role in ensuring lasting peace and stability".⁹²

When it comes to relations between the two countries, another issue that has occupied the agenda in the last few years is the construction of the Pelješac Bridge, which the Bosnian side finds controversial.⁹³ Despite Bosnia's strong support from Turkey, Ankara—contrary to expectations—did not oppose the construction of the bridge. A review of recent newspaper articles published in Turkey after the inauguration of the Pelješac Bridge reveals that the bridge inauguration did not arouse special interest in the media. Perhaps contrary to expectations, the Pelješac Bridge was never a topic of discussion in Turkish public opinion, and the opening of the bridge was covered only in the form of short news articles.

Economic relations between the two countries reflect the level of development of bilateral cooperation in a very vivid and tangible way. The promotion of trade and the liberalization of the global order encourage countries to engage more actively in international trade, which, in turn, increases the volume of trade in economic terms.⁹⁴ The good political relations between Croatia and Turkey also contribute to the development of economic relations between the two countries. The volume of trade between the two countries has been increasing in recent years, focusing on exports in areas such as machinery, electronics and chemical products. Official sources from both countries often emphasize the importance of expanding the scope of trade

90 *Provedbeni program Ministarstva vanjskih i europskih poslova*, 14.

91 Sandro Knezović ve Nani Klepo, *Croatian Foreign Policy in 3D*, (Zagreb: Hanns-Seidel-Stiftung, 2017), 9.

92 "Türkiye Cumhuriyeti ile Hırvatistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 30. Yıldönümü Hakkında Ortak Açıklama", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Aug 26, 2022, (Online), access date: Feb 2, 2023.

93 Neum is interesting in historical context as a city that the Republic of Dubrovnik willingly gave to the Ottoman Empire after the *Treaty of Karlowitz* in order to create a buffer zone to prevent possible attacks by Venice. However, considering that the bridge is not given much coverage in the media, there does not seem to be much connecting Neum to Turkey - apart from this historical footnote.

94 Ahmet Gökgöz, Ahmet Selçuk Dizkırıcı & Büşra Gezikel, "Analysis of international trade between Turkey and Croatia", *Poslovna izvrsnost*, X, No:2 (2016), 155.

cooperation. During President Erdoğan's recent visit to Croatia, the short-term target was set at \$1 billion and the medium-term target at \$2 billion.⁹⁵ One of the indicators of mutual interest in strengthening economic cooperation is the organization of two business forums in four months. Turkish companies are involved in major projects in Croatia. The largest of these is the reconstruction of the second line and railway on the *Križevci-Koprivnica-state border* section. The project, co-financed by the EU and worth approximately €322 million excluding VAT, is being carried out by *Cengiz İnşaat*, a Turkish company. In addition to 42 kilometers of modern two-track railway, the project includes the reconstruction of 9 stations and stops, 7 bridges, 2 viaducts, 21 underpasses and overpasses.⁹⁶

In addition to the construction sector, the two countries are also developing economic cooperation in the energy sector. The advantages of bilateral cooperation in the field of energy and energy resources include the ability to share resources, technology and expertise, as well as the potential for greater access to energy markets. Looking at energy cooperation between Turkey and Croatia, both have a growing interest in renewable energy, in particular wind and solar energy development. There have been efforts to increase cooperation in this area, including exchange of information and technology and joint renewable energy projects. A prominent example of Turkish investment in Croatia is the geothermal power plant opened by the Turkish company *MB Holding* (BLT) near Bjelovar. With a gross capacity of 16.5 MW, it is the first of its kind in Croatia and was inaugurated at the end of 2019 as Europe's largest geothermal power plant with dual ORC technology.⁹⁷ In terms of energy cooperation, in August 2020, the concession for the Legrad-1 exploration area in Meğimurje was granted to *Terra Energy Generation Company*, owned by *Soyak Holding*, marking the entry of another Turkish company into the Croatian energy market.

Another important area of cooperation is the financial sector. The most striking example of Turkish investment in the Croatian banking sector is *Kentbank*, a major financial institution in the Croatian banking sector. The bank was first established in Slavonski Brod in 1998 as *Štedionica Brod* and was later acquired by *Eksen Holding*, a subsidiary of the *Süzer Group*. The *Süzer Group*, which has diverse interests such as land development, construction, energy and the tourism sector, focused on the growth and expansion of the bank. Following the acquisition, the bank underwent a successful capitalization process that facilitated its growth and expansion. *Kentbank* has established a strong presence in the Croatian banking sector with

95 Marija Brnić, "Turci se žele uključiti u obnovu, robna razmjena doseći će milijardu dolara", *Poslovni dnevnik*, Jan 17, 2023, (Online), www.poslovni.hr/hrvatska/turci-se-zele-ukljuciti-u-obnovu-robna-razmjena-doseci-ce-milijardu-dolara-4371982, access date: Feb 11, 2023.

96 "U Vladi potpisan Ugovor za pružnu dionicu Križevci-Koprivnica-državna granica vrijedan 2 milijarde i 418 milijuna kuna", *Vlada Republike Hrvatske*, Mar 12, 2020, (Online), <https://vlada.gov.hr/vijesti/u-vladi-potpisan-ugovor-za-pruznu-dionicu-krizevci-koprivnica-drzavna-granica-vrijedan-2-milijarde-i-418-milijuna-kuna/28976>, access date: Feb 11 2023.

97 Hasan Duran & Marko Šapina, "Enerji İş Birliği Potansiyeli Açısından Türkiye-Hırvatistan İlişkileri", *IJAR*, VII: No: 14 (2022), 32.

16 branches and over a thousand ATMs across Croatia. In addition, the Turkish investment company *Doğuş Group* has made and continues to make significant investments in the Croatian tourism sector. The Group has been involved in several projects, including the *D-Marin* marina chain, as well as *Villa Dubrovnik* in Šibenik and the *D Resort Šibenik* hotel. However, for reasons that are still not publicly disclosed, the group has sold these properties. Although the fact that *the Doğuş Group* has invested a total of EUR 250 million in Croatia in seven years has led to speculation⁹⁸ in September 2022 it was announced that the *Doğuş Group* will not withdraw its investments, but will instead continue to grow its presence in Croatia.⁹⁹ Currently, the group's largest project in Croatia is *Hotel Maraska*, which is under construction with a residential complex with a total investment of around EUR 120 million.¹⁰⁰ All ground handling services (passenger, cargo and aircraft reception) at Zagreb Airport have been taken over by *Havaş*, a Turkish company, as of February 10, 2022. Thus, Zagreb Airport became the 31st airport where *Havaş* provides ground handling services with approximately 500 employees and 176 vehicles.¹⁰¹

Economically, Turkey and Croatia have established trade and investment ties that reflect the principles of neoliberalism. Both countries have actively participated in regional economic integration initiatives such as Central European Free Trade Agreement (CEFTA) and South-East European Cooperation Process (SEECP), which aim to promote trade liberalization and through bilateral initiatives, having signed several agreements to promote investment and business exchanges and increase trade volumes.

5. Conclusion

Relations between the two countries today are regulated by 57 bilateral treaties, agreements and protocols signed since August 26, 1992.¹⁰² The two countries are active political partners in various diplomatic and political initiatives and do not have any problems between them, which enables cooperation in the fields of economy, culture and education and paves the

98 Marija Crnjak, "Uz Villu Dubrovnik, turski Dogus je mirovincima prodao i ovaj luksuzni hotel u Šibeniku", *Poslovni dnevnik*, Aug 13 2021 (Online), www.poslovni.hr/hrvatska/uz-villu-dubrovnik-turski-dogus-je-mirovincima-prodao-i-ovaj-luksuzni-hotel-u-sibeniku-4301128, access date: Feb 12, 2023.

99 Željka Laslavić, "Burak Baykan (Doğuş grupa): Gradimo prve brendirane stanove u Hrvatskoj", *Lider*, Sep 8, 2022, (Online), lidermedia.hr/tvrtke-i-trzista/burak-baykan-dogus-grupa-gradimo-prve-brendirane-stance-u-hrvatskoj-144887, access date: Feb 12, 2023.

100 Kerim Ülker, "Doğuş, Hırvatistan'daki 202 yıllık binayı otel olarak açıyor", *Dünya*, Jan 25 2023, (Online), www.dunya.com/kose-yazisi/dogus-hrvatistandaki-202-yillik-binayi-otel-olarak-aciyor/683795, access date: Feb 12, 2023.

101 Nikola Sućec, "Turski div Havaş preuzeo sve zemaljske usluge u zagrebačkoj zračnoj luci", *Tportal*, Feb 14, 2022, (Online), www.tportal.hr/biznis/clanak/turski-div-havas-preuzeo-sve-zemaljske-usluge-u-zagrebackoj-zracnoj-luci-20220214, access date: Feb 12 2023.

102 "Popis meğunarodnih ugovora i meğunarodnih akata sklopljenih izmeğu Republike Hrvatske i Republike Turske", Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske, (Online), mvp.gov.hr/vanjska-politika/bilateralni-odnosi/pregled-dvostranih-medjunarodnih-ugovora-republike-hrvatske-po-drzavama/21905?country=140, access date: Feb 11, 2023.

way for investments. In recent years, relations between Turkey and Croatia have improved, especially in the fields of tourism and trade. Institutionally, Turkey and Croatia are members of various international organizations such as the UN, World Trade Organization (WTO) and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), reflecting a commitment to multilateralism, cooperation and peaceful settlement of disputes. Moreover, both countries attach importance to diplomatic dialogue and conduct mutual high-level visits, reflecting their efforts to maintain a positive bilateral relationship. Both countries' emphasis on multilateral structures can be interpreted in terms of neoliberal theory, which emphasizes the role of diplomatic communication and negotiation in managing conflicts and building trust between states. Organizations such as those mentioned above provide platforms for cooperation and coordination on a range of issues such as security, economic development and cultural exchange, and by actively participating in these forums, Croatia and Turkey demonstrate their willingness to work with other states and contribute to joint efforts. It should be noted, however, that neoliberal theory does not guarantee harmonious relations or the absence of conflicts between member states. While membership in these organizations demonstrates a shared commitment to cooperation, it does not eliminate potential disagreements or power dynamics.¹⁰³

Established more than 30 years ago, friendly relations have been successfully continuing and developing at the highest levels in politics, parliament, defense and security. Although the internal and external political conditions in both countries have changed in many ways since the establishment of relations, bilateral ties are stable and free of any serious problems. With Croatia's accession to NATO (and Turkey's strong support), the two countries became allies in NATO and have characterized themselves as guarantors of peace and stability in the Southeast European region, particularly in Bosnia- Herzegovina. Croatia's accession to the EU and the freezing of Turkey's negotiations did not pose problems for Turkish-Croatian relations. Simultaneously, European criticism of Turkey has not affected bilateral state-to-state relations. When making predictions on how relations will develop in the future, it is possible to say that there could be additional growth in trade volume, as both sides agree that the potential for economic cooperation is underutilized. The possible liberalization of the visa system as a result of a common policy at the EU decision level could boost tourism and encourage small and medium investors to invest. In conclusion, the current perspectives of Croatia-Turkey relations are influenced by a number of complex factors but are based on very solid foundations. To ensure the continued development and stability of this relationship, it is important that both countries maintain open channels of communication and address their concerns through dialogue and cooperation.

Since Croatia is serious about not being considered part of the Balkans and Turkey is situated on the border between East and West, there is no clear consensus on the geographical definition

---

103 Subir Sinha, "Neoliberalism and Civil Society: Project and Possibilities", *Neoliberalism: A Critical Reader*, Ed. Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston (London: Pluto Press, 2005), 163.

in either country. The lack of a definitive answer and public pressure to find and clearly define it, whatever that answer may be, will continue to burden Croats and Turks for a long time to come. Additionally, both countries face identity issues that are prone to exploitation. From a structural perspective, bilateral relations between Turkey and Croatia can be interpreted as a product of shared identities, norms and social interactions. These interactions are shaped not only by material interests but also by perceptions, beliefs, and historical experiences. In terms of shared identities—and moreover, shared identity conflicts—it is possible to say that Turkey and Croatia both have complex historical backgrounds and cultural ties. Constructivism argues that these shared historical experiences and cultural elements contribute to the formation of common identities and can influence bilateral relations. Yet, when looking at the relations between the two countries that are the subject of the study, one should not overlook all the indicators compared, as well as perhaps the factors mentioned in this paragraph. Because cultural and identity similarities are also crucial for the functionality of their cooperation.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.S., H.D.; Data Acquisition- M.S., H.D.; Data Analysis/Interpretation- M.S., H.D.; Drafting Manuscript- M.S., H.D.; Critical Revision of Manuscript- M.S., H.D.; Final Approval and Accountability- M.S., H.D.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- M.S., H.D.; Veri Toplama- M.S., H.D.; Veri Analizi/Yorumlama- M.S., H.D.; Yazı Taslağı- M.S., H.D.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- M.S., H.D.; Son Onay ve Sorumluluk- M.S., H.D.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

Articles and books

- Azarkan, Ezeli. “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin tanınmasında siyaset ve hukukun etkisi.” *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XXI, no. 35, 2016, p. 39-78.
- Biagini, Antonelo. *Povijest moderne Turske*, translated by Šenol Selimović & Nella Popović. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Bišćević, Hido. *Diplomacija za stolom*. Zagreb: EPH Media, 2013.
- Bora, Tanıl. *Milliyetçiliğin provokasyonu*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2nd print, 1995.
- Brljavac, Bedrudin. “Turkey Entering the European Union through the Balkan Doors: : In the Style of a Great Power? “. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, XIV, No: 27, 2011, p. 61-75.
- Brown, Carl. *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, translated by Gül Çağalı Güven. İstanbul: İletişim, 2000.
- Demir Hakan. “1991-2015 yılları arasında Hırvatistan siyasal yaşamı.” In *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*, edited by İbrahim Kamil. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2nd print, 2021, p. 217-237.

- Dışişleri Bakanlığı. *1991 Tarihçesi*. Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi, 1992.
- Duran, Hasan and Šapina, Marko. "Enerji İş Birliği Potansiyeli Açısından Türkiye-Hırvatistan İlişkileri." *IJAR* VII, no. 14, 2022, p. 18-39.
- Eralp, Atila; Asuman, Göksel, and Lindgaard, Jakob. "Political Changes in Turkey and the Future of Turkey-EU Relations: From Convergence to Conflict?" *FEUTURE* (2017). Accessed January 17, 2023. future.uni-koeln.de/sites/future/pdf/D2.3_FEUTURE_Online_Paper_No._12.pdf.
- Erdoğlan, Burhan. "Galtung Üçgeni ve Hırvatistan Bağımsızlığı." www.academia.edu/41439815/Galtung_%C3%9C%C3%A7geni_ve_H%C4%B1rvatistan_Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z%C4%B1C4%9F%C4%B1.
- Gökgöz, Ahmet; Selçuk Dizkırıcı, Ahmet and Gezicol Büşra. "Analysis of international trade between Turkey and Croatia." *Poslovna izvrsnost* X, no. 2. 2016., p. 155-166-
- Grgin, Borislav. "The Ottoman influences on Croatia in the second half of the fifteenth century." *Povijesni prilozi* no. 22, 2002.
- Heršak, Emil. "Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa." *Migracijske i etničke teme* IX, no. 3-4, 1993, p. 227-302.
- Hiljevac Tuković, Ana and Živić, Dražen. "Hrvatske i njezina međunarodna i diplomatska afirmacija: između protivljenja i odobravanja." *Pilar — Časopis za društvene i humanističke studije* XVI, no. 31, 2021, p. 117-142
- Javorović, Božidar. "Raspad Jugoslavije i sigurnost u Evropi." *Politička misao: časopis za politologiju* XXXI, no. 1, 1994., p. 99-112.
- Jović, Dejan. "Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj Uniji." *Politička misao* XXXXVIII, no. 2, 2011, p. 7-36.
- Jović, Dejan. "Turska." In *Bliski istok: politika i povijest*, edited by Mirjana Kasapović, 354-355. Zagreb: Političke analize, 2016, p. 353-372.
- Knezović, Sandro and Klepo, Nani. *Croatian Foreign Policy in 3D*. Zagreb: Hanns-Seidel-Stiftung, 2017.
- Korkmazcan, Nezihe Selcen. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Kursar, Vjeran. *Croatian Levantines in Ottoman Istanbul*. İstanbul: The ISIS Press, 2021.
- Kušić, Siniša. *Zwischen Euphorie und Ernüchterung – Kroatien auf dem Weg in die EU*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York: Oxford, 2007.
- Moačanin, Nenad. "Croatico-Turcica: pregled povijesne interakcije." *Hrvatska revija* XV, no. 2, 2015, p. 4-13.
- Muharemi, Amir. *Turska: uvod u povijest, unutarnju i vanjsku politiku*. Zagreb: Novi liber, 2012.
- Önder, Zehra. *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010.
- Prévélakis, Georges. *Les Balkans: Cultures et géopolitique*. Paris: Nathan, 1994.
- Rapatout, Aude. "Regards Sur Les Balkans: Une histoire en palimpseste." *Hypothèses* no. 1, 2006.
- Reinkowski, Maurus. *Geschichte der Türkei: Von Atatürk bis zur Gegenwart*. München: C.H. Beck, 2021.
- Rokсандić, Drago. "Posavska krajina/Granica od 1718. do 1739. godine." *Ekonomski i ekohistorija* III, no. 3, 2007, p. 62-82.
- Sinha, Subir. "Neoliberalism and Civil Society: Project and Possibilities." In *Neoliberalism: A Critical Reader*, edited by Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston. London: Pluto Press, 2005, -163-169.

- Slukan Altić Mirela. "Hrvatska kao Zapadni Balkan – Geografska stvarnost ili nametnuti identitet." *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* C. XX, no. 2, 2011, p. 401-413-
- Sumer, Fahrettin. "Turkey, a Special EU Neighbour Patiently Awaiting a 'Promised Marriage'." *Eurolimes* no. 7, 2009, p. 124-139.
- Turek, Franjo. "Priroitet vanjske politike Republike Hrvatske." *Politička misao* no. 2, 2001, p. 185-196.
- Turgut, Hulûsi. *Avrasya ve Demirel*. İstanbul: ABC Basın Ajansı, II. Cilt, 2002.
- Uzgel, İlhan. "Balkanlarla İlişkiler." In *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim, 2020.
- Uzgel, İlhan. "ABD ve NATO'yla İlişkiler." In *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, edited by Baskın Oran. İstanbul: İletişim, 17th print, 2020.
- Vrkić, Marin. "Turska – ni zapad ni istok?" *Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta "Dr. Franjo Tuđman"* V, no. 1, 2021, 85-112.
- Zambelli, Nataša. "Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije." *Politička misao* no. 1, 2010, p. 55-76.

Newspapers sources

- Bajt, Z. "Turski predsjednik Demirel glavna zvijezda na Tuğmanovom pogrebu." *Novi list*, December 13, 1999, p. 2.
- Laslavić, Željka. "Burak Baykan (Doğuş grupa): Gradimo prve brendirane stanove u Hrvatskoj." *Lider*, September 8, 2022. Accessed February 12, 2023. lidermedia.hr/tvrtke-i-trzista/burak-baykan-dogus-grupa-gradimo-prve-brendirane-standove-u-hrvatskoj-144887.
- "Slovenya, Makedonya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in bağımsızlığı tanınıyor", *Milliyet*, (Feb 7 1992), 13.
- "Turski predsjednik Demirel glavna zvijezda na Tuğmanovom pogrebu." *Novi list*, December 13, 1999.
- Babić, A. "Priznavanje Hrvatske za Tursku je pitanje dana: Turska zabrinuta zbog BiH." *Večernji list*, January 11, 1992.
- Romac, Denis. "Demirel: Turska, druga Tuğmanova domovina." *Novi list*, February 11, 1999.
- Ülker, Kerim. "Doğuş, Hırvatistan'daki 202 yıllık binayı otel olarak açıyor." *Dünya*, January 25, 2023. Accessed February 12, 2023. www.dunya.com/kose-yazisi/dogus-hrvatistandaki-202-yillik-binayi-otel-olarak-aciyor/683795.
- Brić, Marija. "Turci se žele uključiti u obnovu, robna razmjena doseći će milijardu dolara." *Poslovni dnevnik*, January 17, 2023. Accessed February 11, 2023. www.poslovni.hr/hrvatska/turci-se-zele-ukljuciti-u-obnovu-robna-razmjena-doseci-ce-milijardu-dolara-4371982
- Crnjak, Marija. "Uz Villu Dubrovnik, turski Dogus je mirovincima prodao i ovaj luksuzni hotel u Šibeniku." *Poslovni dnevnik*, August 13, 2021. Accessed February 12, 2023. www.poslovni.hr/hrvatska/uz-villu-dubrovnik-turski-dogus-je-mirovincima-prodao-i-ovaj-luksuzni-hotel-u-sibeniku-4301128
- Sučec, Nikola. "Turski div Havaş preuzeo sve zemaljske usluge u zagrebačkoj zračnoj luci." *Tportal*, February 14, 2022. Accessed February 12, 2023. www.tportal.hr/biznis/clanak/turski-div-havas-preuzeo-sve-zemaljske-usluge-u-zagrebacnoj-zracnoj-luci-20220214.
- Šimunović, Pjer. "Moćni Polumjesec uz Hrvatsku." *Večernji list*, November 26, 1991.
- Yinanç, Barçın. "Türkiye, BM gücüne davet edilmeyecek." *Milliyet*, January 13, 1992.
- "Hrvat bakan Türkiye'de", *Cumhuriyet* (Jan 10, 1992), 11.

- “4 Yugoslav cumhuriyeti tanındı”, *Cumhuriyet*, (Feb 7 1992), 10.
- “Makedonya’yı tanıdık”, *Sabah*, (Feb 7, 1992), 13.
- “Tuğman’a doktora unvanı”, *Cumhuriyet*, (Feb 12 1999), 5.
- “Demirel se poklonio Tuđmanu”, *Večernji list*, (Dec 14 1999), 4.
- M. I. “Šeparović razgovarao s M. Orsom.” *Večernji list*, August 16, 1991, p. 3.
- “Svjetski državnici nisu voljeli Tuđmana”, *Večernji list*, (Dec 15 1999), 15.

Other bibliography

- “Türkiye Cumhuriyeti ile Hırvatistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 30. Yıldönümü Hakkında Ortak Açıklama.” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. August 26, 2022. mfa.gov.tr/no_-264_-turkiye-cumhuriyeti-ile-hrvatistan-cumhuriyeti-arasinda-diplomatik-iliskilerin-tesisinin-30-yildonumu-hakkinda-ortak-aciklama.tr.mfa.
- “Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası.” Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>.
- “Kronologija važnijih datuma u procesu pristupanja Hrvatske Europskoj uniji”, Hrvatski sabor, (Online), www.sabor.hr/hr/europski-poslovi/sabor-u-procesu-pristupanja-eu-u-kronologije/kronologija-vaznijih-datuma-u-procesu, access date: Jan 16, 2023.
- “Popis meğunarodnih ugovora i meğunarodnih akata sklopljenih izmeğu Republike Hrvatske i Republike Turske”, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske, (Online), mvep.gov.hr/vanjska-politika/bilateralni-odnosi/pregled-dvostranih-medjunarodnih-ugovora-republike-hrvatske-podrzavama/21905?country=140, access date: Feb 11, 2023.
- Hırvatistan Eski Genelkurmay Başkanı Gen. Janko Bobetko’nun Harp Akademileri’nde Verdiği Konferans (04 Aralık 1995). İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1995.
- Provedbeni program Ministarstva vanjskih i europskih poslova za razdoblje 2021. - 2024. godine. Zagreb: MVEP, 2021.

AMAÇ-KAPSAM

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) – Journal of Eurasian Inquiries sosyal bilimler alanında Türkistan ile Kafkaslardan, Balkanlar ve Ortadoğu'ya uzanan geniş Avrasya Bölgesi ile ilgili farklı disiplinlerde hazırlanmış bilimsel çalışmaları akademik dünya ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD) Avrasya coğrafyası ile ilgili uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, iktisat, hukuk, kültürel ve bölgesel çalışmalar gibi farklı disiplinlerden bilimsel çalışmalara yer vermektedir.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranının %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen

yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı,

hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Avrasya İncelemeleri Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on

Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Avasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <https://dergipark.org.tr/pub/iuavid> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili

detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Yazıların üzerinde yazarların kimliğini gösteren herhangi bir bilgi (Ad, soyadı, kurum vs.) bulunmamalıdır.

1. Yazılar, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak hazırlanabilir.
2. Ana metin, çift aralıklı 11 punto ile Times New Roman fontlarıyla MS Word formatında elektronik dosya olarak hazırlanır. PDF dosyası gönderilmemesi rica olunur. Makale başlığı büyük harflerle ve 12 punto koyu; ara başlıklar küçük harflerle ve 11 punto koyu yazılır.
3. Araştırma ve derleme makalelerinin, araştırma notu ve çeviri yazıların ilk sayfasına, 180-200 kelimelik (anahtar sözcükler dahil) Türkçe ve İngilizce birer özet eklenir. Özetlerin sonunda, en fazla 10'ar adet Türkçe ve İngilizce anahtar sözcük bulunmalıdır. Kitap ve toplantı tanıtımları ve editöre mektuplara özet ve bibliyografya gerekmez. Bunlar makale yönetim sistemine yüklenirken "Özet" alanına yazının ilk paragrafı yüklenir. Türkçe makaleler için ayrıca 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet istenmektedir; Rusça makaleler için hem Türkçe hem de İngilizce genişletilmiş özet gerekmektedir; İngilizce makaleler için sadece Türkçe genişletilmiş özet istenmektedir.
4. Ekler, ana metnin arkasına, kaynakçanın önüne yerleştirilmelidir. Eklerin kaynakları, ek başlığı altında ve ayrıca kaynakçada belirtilmelidir.
6. Kısa alıntılar paragraf içinde çifte tırnak arasında verilir. Uzun alıntılar tırnak işaretleri kullanılmadan sadece soldan iki kez girinti (tab) yapılmış olarak ve 10 punto ile verilir.
7. Resimler ve şekillerin altyazıları bulunmalıdır. Bu altyazılarda görselle ilgili açıklama ve kaynak verilmelidir. Altyazılarda verilen kaynaklar makale sonundaki kaynakçada yer almalıdır. Resimler, şekiller ve altyazıları metnin içine, yayımlanması istenilen yerlere yerleştirilmiş olmalı, hepsi metnin sonunda toplanmamalıdır. Ayrıca bütün resimler ve şekiller makale yönetim sistemine ayrı ayrı yüklenmelidir. Resimler ve şekiller ayrı ayrı numaralandırılır. Alt yazıları 9 punto ile yazılır.
8. Not ve bibliyografya derginin benimsediği ve Chicago Manual of Style 16'yı temel alan referans sistemine uygun olmalıdır (Bkz: Kaynaklar)
9. Dipnotlar (8 punto) her sayfanın altında verilir. Dipnot numarası metin içinde üst simge ile belirtilir. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır (³⁵ veya ²³).
10. Gönderilen metin ve özetler, kullanılan dilin (Türkçe, İngilizce, Rusça) dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak yazılmış olmalıdır. Editör, gönderilen metnin ve özetlerin Türkçe ve yabancı dil düzenlemesini yapmakla sorumlu değildir. Anadili İngilizce veya Fransızca olmayan yazarlar, metin ve özetlerini dergiye göndermeden önce dil düzenleme hizmetlerinden faydalanmalıdır.
11. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerinin içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).

Kaynaklar

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)- Journal of Eurasian Inquiries dergisi, tarih, dil bilim ve güzel sanatların da dahil olduğu beşeri bilimler konularında araştırma yapanların çoğu tarafından

kullanılan “dipnot ve kaynakça” belgeleme sistemini benimsemiştir. Bu sistem, bibliyografik bilgilerin dipnotlarda ve bir kaynakçada gösterilmesine dayanır.

Dergiye katkıda bulunacak yazarların, aşağıdaki örneklere dayanarak dipnotları düzenlemeleri ve kaynakça oluşturmaları rica olunur. Bu örnekler, yazarlara kolaylık sağlamak amacıyla, Chicago Manual of Style kılavuzundan (http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html) ilavelerle derlenmiştir. Dipnot-kaynakça yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi ve çok sayıda örnek Chicago Manual of Style’in 16. baskısının 14. ve 15. bölümlerinde yer almaktadır.

Her özgün araştırma makalesinin, derleme makalenin ve çeviri yazının sonuna bir kaynakça eklenir. Kaynakça dipnotlarda ve resim altı yazılarında verilen tüm kaynakları kapsmalıdır. Kaynakça, Arşiv Kaynakları, Yazma Kaynaklar, Basılı Kaynaklar ve/veya Elektronik Kaynaklar olarak dört ana başlık altında oluşturulur. Kaynakçada, basılı kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Arşiv malzemesi ve yazma eserler kaynak gösterilirken, arşiv ve kütüphanenin bulunduğu şehir, resmi adı ve tasnifi açık olarak belirtilmeli belge/yazma numarası, varsa tarihi verilmelidir.

Soyadı taşımayan yazarlar (örn. Salih Zeki) bibliyografyada ilk isminin baş harfi altında ve ‘Salih Zeki’ şeklinde yazılır. Soyadı almış yazarlar kaynakçaya soyadlarıyla girilir (örn. Adivar, A. Adnan).

Örnekler:

İD ilk dipnot, **SD** sonraki/kısa dipnotlar, **K** kaynakça

Kitap, tek, iki ve üç yazarlı

Dört ve daha fazla yazar için Kaynakça’da bütün yazarlar belirtilir, dipnotlarda yalnızca birinci yazar belirtilip ardına “ve diğerleri” anlamında “vd.” yazılır.

İD Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985), 55.

SD Baytop, *Eczacılık Tarihi*, 175.

K Baytop, Turhan. *Türk Eczacılık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 1985.

İD Sevtap Kadioğlu ve Gaye Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Mülteci Bilim Adamları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017), 35.

SD Kadioğlu ve Şahinbaş Erginöz, *Belgelerle İstanbul Üniversitesi*, 41.

K Kadioğlu, Sevtap ve Gaye Şahinbaş Erginöz. *Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Mülteci Bilim Adamları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2017.

İD İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, ve Nergis Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan* (İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı - Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005), 21.

SD Dağdelen, Türkmen ve Ulu, *Türk Kütüphaneciliğinden*, 25.

K Dağdelen, İrfan, Hüseyin Türkmen ve Nergis Ulu. *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler: Nail Bayraktara Armağan*. İstanbul: Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

KİTAP, yazara ek olarak çevirmen veya hazırlayan varsa

Hazırlayan varsa, dipnotta “çev.” yerine “haz.”; kaynakçada “Çeviren” yerine “Hazırlayan” kullanılır.

İD Brian Cotterell ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*, çev. Atilla Bir (İstanbul: Literatür, 2001), 95.

SD Cotterell ve Kamminga, *Endüstri Öncesi*, 99.

K Cotterell, Brian ve Johan Kamminga, *Endüstri Öncesi Teknolojilerin Mekaniği*. Çeviren Atilla Bir. İstanbul: Literatür, 2001.

KİTAP, çok ciltli

İD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, yay. haz. Ertuğrul Zekâi Ökte (İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988), 1:155.

SD Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, 2:35.

K Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Yayına hazırlayan Ertuğrul Zekâi Ökte. 4 cilt. İstanbul: TTT The Historical Research Foundation Istanbul Research Center, 1988.

Kitap içinde bölüm veya kitabın bir kısmı

İD Feza Günergün, “Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine,” *Osmanlı Uygarlığı 1* içinde, haz. Halil İnalçık ve Günsel Renda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 405.

SD Günergün, “Metroloji,” 408.

K Günergün, Feza. “Metroloji: Geleneksel Ölçü ve Tartılardan Metre Sistemine.” *Osmanlı Uygarlığı 1*, hazırlayan Halil İnalçık ve Günsel Renda içinde 403-417. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Kitap içinde önsöz, sunuş, giriş ve benzeri kısımlar

İD Gürol İrzık, Kostas Gavroglu’nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 8.

SD İrzık, önsöz, 9.

K İrzık, Gürol. Kostas Gavroglu’nun *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek* adlı kitabına önsöz, 7-11. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Kitap, elektronik olarak yayımlanmış

Eğer kitap birden fazla formatta yayımlanmış ise, kullanılan formatı referans verilir. Online başvurulmuş kitaplar için URL verilir. İstenirse erişim tarihi eklenir. Eğer sayfa numarası yoksa, bölüm başlığını veya başka bir sayı eklenebilir.

İD Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi I* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998) Erişim 14 Mart 2018, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

SD Hirsch, *Dünya Üniversiteleri I*, 206.

K Hirsch, Ernst E. *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. Erişim 14 Mart 2018. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/detail.php?id=847>.

Dergi makalesi, telif

İD Asuman Baytop, “İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi’nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011), 9.

SD Baytop, “Eczacı Mektebi’nde,” 3-5.

K Baytop, Asuman. "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933-1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1-21.

Dergi makalesi, çeviri

İD Gert Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çev. Sevtap Kadioğlu, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007), 51.

SD Schubring, "Hüseyin Tevfik Paşa," 53.

K Schubring, Gert. "Hüseyin Tevfik Paşa: 'Lineer Cebir'in Mucidi," çeviren Sevtap Kadioğlu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 7 (2007): 49-54.

Dergi makalesi, elektronik

Eğer DOI (Digital Object Identifier) numarası verilmiş ise eklenir. Eğer yoksa ve yayıncı veya bilim dalı gerekli kılıyor ise erişim tarihi eklenir.

İD Gaye Danişan Polat, "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017): 3, erişim 2 Mart 2018, doi:10.30522/iuoba.356875.

SD Danişan Polat, "Kamal," 5-6.

K Danişan Polat, Gaye. "Kamal, an Instrument of Celestial Navigation in the Indian Ocean, as Decribed by Ottoman Mariners Piri Reis and Seydi Ali Reis." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 19 (2017):1-12. Erişim 2 Mart 2018. doi:10.30522/iuoba.356875.

Gazete makalesi, baskı

İD Adnan Adıvar, "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller," *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948, 2.

SD Adıvar, "Fikir Hareketleri," 2.

K Adıvar, Adnan. "Fikir Hareketleri ve Yabancı Diller." *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1948.

Gazete haberi, elektronik

Gazete makale ve haberleri genellikle kaynakçaya alınmaz. Alındığı takdirde yukarıdaki gösterimler kullanılır. Makalenin veya haberin yazarı belli değilse referansa haber veya makalenin başlığı ile başlanır.

İD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü," *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018, erişim 14 Mart 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun_dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

SD "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü."

K "Bugün, Dünyanın En Çekici Sayısı 'Pi'nin Günü." *Cumhuriyet*, 14 Mart 2018. Erişim 14 Mart 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/teknoloji/50565/Bugun_dunyanin_en_cekici_sayisi__pi_nin_gunu.html.

Kitap tanıtımı

İD Feza Günergun, "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri," Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017), 122, <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

SD Günergun, "İkinci Meşrutiyet'in," 123.

K Günergun, Feza. "İkinci Meşrutiyet'in Tabip Örgütleri." Şeref Etker'in *İkinci Meşrutiyetin Tabip Örgütleri* adlı eserinin tanıtımı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 18 (2017): 122-124. <http://dergipark.gov.tr/iuoba/issue/30995/335998>.

Tez

ID Kaan Ata, "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizikinin Kurumsallaşmasına Etkisi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 82.

SD Ata, "Barış İçin Atom," 73.

K Ata, Kaan. "Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizikinin Kurumsallaşmasına Etkisi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Ansiklopedi maddesi

ID Turhan Baytop, "Eczacılık Öğretimi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 126-127.

SD Baytop, "Eczacılık Öğretimi," 126.

K Baytop, Turhan. "Eczacılık Öğretimi." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3: 126-127. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.

Yayımlanmamış bildiri

ID Erdal İnönü ve Harun Doğan, "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar" (Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004).

SD İnönü ve Doğan, "Türk Bilimcilerinin."

K İnönü, Erdal ve Harun Doğan. "Türk Bilimcilerinin Adlarıyla Anılan Bazı Buluşlar." Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi Çalışma Grubu'nun II. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Assos, 18-20 Haziran 2004.

Yazma eser

ID Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 48a.

SD Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, T6833, 51b.

K Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T6833, 1a-70b.

ID Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 26a.

SD Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, Ayasofya 3682, 23b.

K Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3682, 1a-311a, Kopyalanma tarihi 10 Rebiülevvel 1135 (19 Aralık 1722).

Arşiv belgesi

ID Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

SD BOA, C.AS. 71/3352.

K Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

ID Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

SD TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

K Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Web sitesi

ID "Bilginin İzinde," Bilim Tarihi, erişim 14 Mart 2018, http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html

SD "Bilginin İzinde."

K Bilim Tarihi. "Bilginin İzinde." Erişim 14 Mart 2018. http://www.bilimtarihi.org/bilginin_izinde.html.

E-posta veya metin iletisi

Genellikle yalnızca dipnotlarda verilir. Kaynakçada yer alma zorunluluğu yoktur.

d Gökşin Sanal, yazara e-posta iletisi, 16.10.2015.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Makalenin türü
- Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu
- Dil kontrolünün yapıldığı
- Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Referansların derginin benimsediği Chicago Manual of Style'ı temel alan referans sistemine uygun olarak düzenlendiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu (Yazar, makale yayına kabul bilgisini aldıktan sonra göndermelidir.)
- Daha önce basılmamış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks numarası
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
  - ✓ Teşekkür, Çıkar çatışması, Finansal destek açıklaması
- Makale ana metni
  - ✓ Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almamış olması gerekir.
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Özetler: 180-200 kelime makale dilinde ve 180-200 kelime İngilizce
  - ✓ Türkçe makaleler için İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), Rusça makaleler için hem Türkçe hem İngilizce genişletilmiş özet (600-800 kelime), İngilizce makaleler için Türkçe genişletilmiş özet (600-800 kelime) eklenmelidir.
  - ✓ Anahtar Kelime 10 adet
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Kaynaklar

- ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, kaynak ve alt yazılıyla)

İLETİŞİM

Sorumlu Müdür : Muhammed Emin YILDIZLI

E-mail : eminyildizli@istanbul.edu.tr

Tel : (212) 440 00 00

Adres : İstanbul Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Seyyid Hasan Paşa Medresesi,
Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,
No: 6, Beyazıt/Fatih, İstanbul, Türkiye

AIM AND SCOPE

The Journal of Eurasian Inquiries aims to share scientific studies on the Eurasian region covering the area from Turkistan and Caucasus to Balkans and the Middle East in the field of social sciences, prepared in different disciplines.

Journal of Eurasian Studies (AVID) includes papers related to Eurasian geography from different disciplines such as international relations, political science, history, sociology, economics, law, cultural and regional studies.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers

matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research are not sufficient for being accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with

the referees' claims.

Editor-in-chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Are references made to other works in the field adequate?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and they must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the reviewing process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential and that this is a privileged interaction. The reviewers and members of editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

OPEN ACCESS STATEMENT

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are (CC BY-NC 4.0) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Journal of Eurasian Inquires is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Journal of Eurasian Inquiries-Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.

- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed

at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuavid> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The journal publishes manuscripts in Turkish, English and Russian.
2. Manuscript should be written in MS Word format, double-spaced and in 11 point Times New Roman font. We kindly ask for you to not to send a pdf file. The title should be written with capital letters (12 point, bold), sub-headings in lower case letters (11 point, bold).
3. Research and review articles, as well as articles in translation should each include on its title page two abstracts (in the language of article and in English) of 180-200 words each. Key words (max. 10 words each) will also be provided underneath both of the abstracts. No abstract and bibliography are needed for research notes, addendum, book & scientific meeting reviews, and letters to the editor. While uploading addendum, book review and letter to the editor files on the manuscript management system, please enter the first paragraph of the article in the abstract section. An extended abstract in English (600-800 words) is required for articles in Turkish. An extended abstract in Turkish (600-800 words) is required for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) are required for articles in Russian.
4. Appendixes, with related bibliographical references, are placed after the body text, and before the bibliography. Their references should be included in the bibliography.
6. Short quotations should be given between double quotes within the paragraph. Long quotations (10 points) should have double indentation on the left (only), without quotes.
7. Figures and images should include captions with related bibliographical references. Bibliographical references mentioned in the captions should be included in the bibliography. Their captions should be incorporated within the text, and not be collected at the end of the manuscript. Also, they should be separately uploaded to manuscript management system. Captions of images and figures should be numbered separately. Captions should be in 9 points.
8. Notes and bibliography must be in line with journal's reference style based on Chicago Manual of Style (16th edition).
9. Notes (8 point) should be given at the bottom of every page, signalled by superscript numbers in the body text. Reference numbers should follow the punctuation marks (.³⁵,²³).
10. Submitted manuscripts and abstracts should be conformed with the grammar and orthography of the language (Turkish, English, Russian) in which they were written.
11. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The

title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCID(s) of all authors (see The Submission Checklist).

References

Journal of Eurasian Inquiries - Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID) has adopted the “**notes and bibliography**” documentation system preferred in the humanities field; including literature, history, and arts. This style presents bibliographic information in foot notes and bibliography.

Authors who would like to submit their manuscripts to the journal are kindly invited to follow the examples given below when writing the footnotes and compiling the bibliography. These examples are borrowed from the Chicago Manual of Style https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html A few more examples have also been added. Further information and numerous examples about the “notes and bibliography” system are available at the 14th and 15th chapters of the Chicago Manual of Style (16th edition).

A bibliography is needed at the end of research (original) articles, review articles and articles in translation. It should include all sources given in footnotes, captions and appendixes. The bibliography can include separate sections such as archival, manuscript, secondary, and/or electronic sources. Secondary sources are listed after the author’s name. When referring to archival material and manuscripts please note the name of the library and the collection, number and date of the document used if available.

Authors who do not have surnames (i.e. Salih Zeki), should be listed according to their first names: (i.e. Salih Zeki) and should be listed in the bibliography under the letter “S”. Authors with surnames are listed in surname and name order (i.e. Adivar, A. Adnan).

Examples:

fn (first note), sn (subsequent/short notes), bib (bibliography).

Book, one author

fn Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

sn Smith, *Swing Time*, 320.

bib Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016.

Book, two authors

fn Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12.

sn Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.

bib Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Chapter or other part of an edited book

In a note, cite specific pages. In the bibliography, include the page range for the chapter or part.

fn Henry David Thoreau, "Walking," in *The Making of the American Essay*, ed. John D'Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn Thoreau, "Walking," 182.

bib Thoreau, Henry David. "Walking." In *The Making of the American Essay*, edited by John D'Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

In some cases, you may want to cite the collection as a whole instead.

fn John D'Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.

sn D'Agata, *American Essay*, 182.

bib D'Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Translated book

fn Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.

sn Lahiri, *In Other Words*, 184.

bib Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

E-book

For books consulted online, include a URL or the name of the database. For other types of e-books, name the format. If no fixed page numbers are available, cite a section title or a chapter or other number in the notes, if any (or simply omit).

fn Jane Austen, *Pride and Prejudice* (New York: Penguin Classics, 2007), chap. 3, Kindle.

sn Austen, *Pride and Prejudice*, chap. 14.

bib Austen, Jane. *Pride and Prejudice*. New York: Penguin Classics, 2007. Kindle.

fn Brooke Borel, *The Chicago Guide to Fact-Checking* (Chicago: University of Chicago Press, 2016), 92, ProQuest Ebrary.

sn Borel, *Fact-Checking*, 104–5.

bib Borel, Brooke. *The Chicago Guide to Fact-Checking*. Chicago: University of Chicago Press, 2016. ProQuest Ebrary.

fn Philip B. Kurland and Ralph Lerner, eds., *The Founders' Constitution* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), chap. 10, doc. 19, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

sn Kurland and Lerner, *Founders' Constitution*, chap. 4, doc. 29.

bib Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

fn Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

sn Melville, *Moby-Dick*, 722–23.

bib Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Journal article

In a note, cite specific page numbers. In the bibliography, include the page range for the whole article. For articles consulted online, include a URL or the name of the database. Many journal articles list a DOI (Digital Object Identifier). A DOI forms a permanent URL that begins <https://doi.org/>. This URL is preferable to the URL that appears in your browser's address bar.

fn Shao-Hsun Keng, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem, "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality," *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 9–10, <https://doi.org/10.1086/690235>.

sn Keng, Lin, and Orazem, "Expanding College Access," 23.

bib Keng, Shao-Hsun, Chun-Hung Lin, and Peter F. Orazem. "Expanding College Access in Taiwan, 1978–2014: Effects on Graduate Quality and Income Inequality." *Journal of Human Capital* 11, no. 1 (Spring 2017): 1–34. <https://doi.org/10.1086/690235>.

fn Peter LaSalle, "Conundrum: A Story about Reading," *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95, Project MUSE.

sn LaSalle, "Conundrum," 101.

bib LaSalle, Peter. "Conundrum: A Story about Reading." *New England Review* 38, no. 1 (2017): 95–109. Project MUSE.

fn Susan Satterfield, "Livy and the *Pax Deum*," *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

sn Satterfield, "Livy," 172–73.

bib Satterfield, Susan. "Livy and the *Pax Deum*." *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

fn Rachel A. Bay et al., "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures." *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

sn Bay et al., "Predicting Responses," 466.

bib Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. "Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures," *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

News or magazine article

Articles from newspapers or news sites, magazines, blogs, and the like are cited similarly. Page numbers, if any, can be cited in a note but are omitted from a bibliography entry. If you consulted the article online, include a URL or the name of the database.

fn Farhad Manjoo, "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera," *New York Times*, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

sn Manjoo, "Snap."

bib Manjoo, Farhad. "Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera." *New York Times*, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

fn Rebecca Mead, "The Prophet of Dystopia," *New Yorker*, April 17, 2017, 43.

sn Mead, "Dystopia," 47

bib Mead, Rebecca. "The Prophet of Dystopia." *New Yorker*, April 17, 2017.

fn Tanya Pai, "The Squishy, Sugary History of Peeps," *Vox*, April 11, 2017, <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

sn Pai, "History of Peeps."

bib Pai, Tanya. "The Squishy, Sugary History of Peeps." *Vox*, April 11, 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/4/11/15209084/peeps-easter>.

fn Rob Pegoraro, "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple," *Washington Post*, July 5, 2007, LexisNexis Academic

sn Pegoraro, "Apple's iPhone."

bib Pegoraro, Rob. "Apple's iPhone Is Sleek, Smart and Simple." *Washington Post*, July 5, 2007. LexisNexis Academic.

Readers' comments are cited in the text or in a note but omitted from a bibliography.

Eduardo B (Los Angeles), March 9, 2017, comment on Manjoo, "Snap."

Book review

fn Michiko Kakutani, "Friendship Takes a Path That Diverges," review of *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, November 7, 2016.

sn Kakutani, "Friendship."

bib Kakutani, Michiko. "Friendship Takes a Path That Diverges." Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, November 7, 2016.

Encyclopaedia entry

fn Mogens Herman Hansen, "Athenian Democracy," *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. (Oxford, UK: Oxford University Press, 1996).

sn Hansen, "Athenian Democracy."

Bib Hansen, Mogens Herman. "Athenian Democracy." *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. Oxford, UK: Oxford University Press, 1996.

Interview

fn Kory Stamper, "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English," interview by Terry Gross, *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

sn Stamper, interview.

bib Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. *Fresh Air*, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Thesis or dissertation

fn Cynthia Lillian Rutz, "King Lear and Its Folktale Analogues" (PhD diss., University of Chicago, 2013),

99–100.

sn Rutz, “*King Lear*,” 158.

bib Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear* and Its Folktale Analogues.” PhD diss., University of Chicago, 2013.

Paper presented at a meeting of a conference

fn Rachel Adelman, “‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

sn Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

bib Adelman, Rachel. “‘Such Stuff as Dreams Are Made On’: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Manuscripts

fn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 48a.

sn Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, MS T6833, 51b.

bib Feyzi, *Muhadarat-ı Feyzi*, Istanbul, Istanbul University Rare Books and Manuscripts Library, MS T6833, 1a-70b.

fn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 26a.

sn Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan*, MS Ayasofya 3682, 23b.

bib Salih b. Nasrullah, *Ghayat al-itqan fi tabdir badan al-insan*, Istanbul, Süleymaniye Library, MS Ayasofya 3682, 1a-311a. Copied on 10 Rabi I 1135 (19 December 1722).

Archival documents

fn Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Cevdet Askeriye (C.AS.) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1797).

sn BOA, C.AS. 71/3352.

bib Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). Cevdet Askeriye (C. AS) 71/3352, 9 Şevval 1211 (7 Nisan 1920).

fn Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA), E. 3202-2=597-2-7.

sn TSMA, E. 3202-2=597-2-7.

bib Topkapı Palace Museum Archives (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA). E. 3202-2=597-2-7.

Website content

fn Katie Bouman, “How to Take a Picture of a Black Hole,” filmed November 2016 at TEDxBeaconStreet, Brookline, MA, video, 12:51, https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

sn Bouman, “Black Hole.”

bib Bouman, Katie. “How to Take a Picture of a Black Hole.” Filmed November 2016 at

INFORMATION FOR AUTHORS

TEDxBeaconStreet, Brookline, MA. Video, 12:51. https://www.ted.com/talks/katie_bouman_what_does_a_black_hole_look_like.

fn "Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

sn Google, "Privacy Policy."

bib Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

fn "About Yale: Yale Facts," Yale University, accessed May 1, 2017, <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

sn "Yale Facts."

bib Yale University. "About Yale: Yale Facts." Accessed May 1, 2017. <https://www.yale.edu/about-yale/yale-facts>.

Personal communication

Personal communications, including email and text messages and direct messages sent through social media, are usually cited in the text or in a note only; they are rarely included in a bibliography.

fn sn Sam Gomez, Facebook message to author, August 1, 2017.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Confirm that "the paper is not under consideration for publication in another journal".
- Confirm that final language control is done.
- Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in line with journals's reference system based on Chicago Manual of Style.
- Copyright Agreement Form (will only be sent after the article has been accepted for publication)
- Permission for non-published material
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English
  - ✓ All authors' names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author's email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
  - ✓ Acknowledgements, grant supports, conflicts of interest should be indicated
- Main Manuscript Document
  - ✓ Important: Please avoid mentioning the the author (s) names in the manuscript.
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the manuscript and in English

INFORMATION FOR AUTHORS

- ✓ Abstracts (180-200 words) both in the language of manuscript and in English
- ✓ Extended abstract in English (600-800 words) for articles in Turkish. Extended abstract in Turkish (600-800 words) for articles in English. Extended abstracts both in Turkish and English (600-800 words for each) for articles in Russian.
- ✓ Key words
- ✓ Manuscript body text
- ✓ References and bibliography
- ✓ All tables, illustrations (figures) (including title)

CONTACT INFO

Director : Muhammed Emin YILDIZLI

E-mail : eminyildizli@istanbul.edu.tr

Phone : +90 (212) 440 00 00

Address : Istanbul University

Research Institute of Turkology

Seyyid Hasan Paşa Medresesi,

Balabanağa Mahallesi, Kimyager Derviş Paşa Sokak,

No: 6, Beyazıt/Fatih, Istanbul, Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Eurasian Inquiries
Dergi Adı: Avrasya İncelemeleri Dergisi

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
--	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını,
Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını,
Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını,
Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını,
Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler.
Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	Signature / İmza	Date / Tarih
		...../...../.....